

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος

Τίτλος πρωτοτύπου: Teaching Modern Southeast European History, Alternative Educational Materials, Workbook 4 - The Second World War, Edited by Krešimir Erdelja, Series Editor: Christina Koulouri, Thessaloniki, CDRSEE, 2005.

Εισηγητής για το Κοινό Σχέδιο Ιστορίας στο Διοικητικό Συμβούλιο του Κέντρου για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη: Κώστας Καρράς

Διευθυντής: Νέναντ Σέμπεκ

Διευθύντρια Προγραμμάτων: Σήλα Κάννον

Συντονίστρια Προγράμματος: Θεανώ Σαββάογλου

Γλωσσική Επιμέλεια: Ελένη Σερβετοπούλου

Γραφικός σχεδιασμός: Διάγραμμα - Χρήστος Κουτρουδίτσος, Γραφικές Τέχνες, Ζωοδόχου Πηγής 93, 114 73 Αθήνα

Εκτύπωση: Πέτρος Μπαλλίδης και Σια Ο.Ε., Γραφικές Τέχνες, Ερμού 4, 144 52 Μεταμόρφωση

Χορηγός της ελληνικής έκδοσης: Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη

Χορηγοί της αγγλικής έκδοσης: Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, Οργανισμός των Ηνωμένων Πολιτειών Αμερικής για τη Διεθνή Ανάπτυξη (USAID), Υπουργείο Εξωτερικών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Σύμφωνο Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη.

USAID
FROM THE AMERICAN PEOPLE

Auswärtiges Amt

SC
SP
SPECIAL CO-ORDINATOR OF THE STABILITY PACT FOR SOUTH EASTERN EUROPE

Δήλωση: Οι χαρακτηρισμοί οι οποίοι χρησιμοποιούνται σ' αυτό το βιβλίο, καθώς και τα υλικά τα οποία παρουσιάζονται εδώ, δε σημαίνουν κατά κανένα τρόπο την έκφραση οποιωνδήποτε απόψεων εκ μέρους του εκδότη (Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη), ούτε των χορηγών του τελευταίου (Υπουργείο Εξωτερικών των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής, USAID, Υπουργείο Εξωτερικών της Ομοσπονδιακής Δημοκρατίας της Γερμανίας, Σύμφωνο Σταθερότητας για τη Νοτιοανατολική Ευρώπη, Ίδρυμα Α.Γ. Λεβέντη). Οι απόψεις οι οποίες περιέχονται στο βιβλίο αυτό εκφράζουν αποκλειστικά τους συγγραφείς του ως άτομα και δεν αντανακλούν απαραίτητως τις απόψεις του Κέντρου για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ή των χορηγών του.

Copyright: Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, CDRSEE), Κρίσπου 9, Άνω Πόλη, 54 634 Θεσσαλονίκη

Τηλ: +30 2310 960 820-1, φαξ: +30 2310 960 822

Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο: info@cdsee.org, Ιστοσελίδα: www.cdsee.org

ISBN SET: 960-86857-7-X

ISBN: 960-88963-1-2

ΕΝΑΛΛΑΚΤΙΚΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟ ΥΛΙΚΟ
ΓΙΑ ΤΗ ΔΙΔΑΣΚΑΛΙΑ ΤΗΣ ΝΕΟΤΕΡΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΝΟΤΙΟΑΝΑΤΟΛΙΚΗΣ ΕΥΡΩΠΗΣ

ΒΙΒΛΙΟ ΕΡΓΑΣΙΑΣ 4

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος

Επιμέλεια: ΚΡΕΣΙΜΙΡ ΕΡΝΤΕΛΙΑ

Διεύθυνση Σειράς: ΧΡΙΣΤΙΝΑ ΚΟΥΛΟΥΡΗ

Μετάφραση: ΣΠΥΡΟΣ ΜΑΡΚΕΤΟΣ

Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη
Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη
w w w . c d s e e . o r g

Θεσσαλονίκη 2005

Περιεχόμενα

Εισαγωγή.....	13
Χρονολόγιο.....	19
Χάρτης 1: Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, 1939 -1942.....	32
Κεφάλαιο Α: Πολιτική.....	33
I. Ηγέτες και ιδεολογίες.....	33
A-1. Ο Φιτζρόυ Μακλήν μιλά το 1943 για τον Τίτο.....	33
Η συνομιλία του Φιτζρόυ Μακλήν με τον Τίτο το 1944.....	33
Εικ. 1. Ο ηγέτης των Παρτιζάνων του γιουγκοσλαβικού «Λαϊκού Απελευθερωτικού Κινήματος», Γότσιπ Μπροζ – Τίτο και ο διοικητής του γιουγκοσλαβικού «Πατριωτικού Στρατού» («Τσέτνικ»), στρατηγός Ντράζα Μιχαήλοβιτς.....	34
A-2. Ο φωτογράφος του Πάβελιτς καταθέτει για την προσωπικότητά του το 1961.....	35
Εικ. 2. Άντε Πάβελιτς.....	35
A-3. Περιγραφές του Μεχμέτ Σέχου και του Εμβέρ Χότζα.....	35
A-4. Ένας άγγλος κατάσκοπος μιλά για τον ηγέτη της πολιτικής αντιπολίτευσης στη Ρουμανία, Γιούλιου Μανίου.....	37
A-5. Ο Ιωάννης Μεταξάς προς τους εκδότες και τους συντάκτες του ελληνικού τύπου (30 Οκτωβρίου 1940).....	37
Εικ. 3. Λαχείο υπέρ των οικογενειών των στρατιωτών που μάχονταν στο αλβανικό μέτωπο το 1940-41.....	38
A-6. Διαταγή αρ. 26 του Χίτλερ (3 Απριλίου 1941).....	38
A-7. Ο Ίων Αντωνέσκου για το «εβραϊκό πρόβλημα».....	39
A-8. Το διάγγελμα του βασιλιά Μιχαήλ της Ρουμανίας (23 Αυγούστου 1944).....	39
A-9. Η κομμουνιστική ιδεολογία του Αλβανικού Εθνικού Απελευθερωτικού Κινήματος, όπως την εκθέτει ο Σεΐφουλλά Μαλεσόβα.....	40
A-10. Προκήρυξη της Περιφερειακής Επιτροπής Μακεδονίας του Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας.....	41
II. Στρατοί και στρατιώτες.....	42
A-11. Αμερικανική έκθεση σχετικά με τις δραστηριότητες της αλβανικής αντίστασης.....	42
A-12. Οι εκπρόσωποι των Συμμάχων στα Βαλκάνια μιλούν σχετικά με τις στρατηγικές του αντάρτικου στην Αλβανία.....	42
A-13. Ο κροάτης στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια σχετικά με την κατάσταση στη Μακεδονία.....	42
Εικ. 4. Η αντικατάσταση του γερμανικού από το βουλγαρικό στρατό μετά τη φασιστική κατάληψη της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας (Απρίλιος 1941).....	43
A-14. Προκήρυξη του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Επιτροπή Στερεάς Ελλάδας).....	43
A-15. Προκήρυξη του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ) 1943.....	44
Εικ. 5. Φωτογραφία ανταρτών (ανδρών και γυναικών) της αριστερής αντίστασης στην Ελλάδα.....	45
A-16. Οι βασικές θέσεις της Οσλομπόντιλνα Φρόντα (ΟΦ) (Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους).....	45
A-17. Από το ημερολόγιο ενός διοικητή γιουγκοσλαβών Παρτιζάνων.....	46

A-18.	Από τα πρακτικά της συνάντησης μεταξύ του Ντράζα Μιχαήλοβιτς κι εκπροσώπων της γερμανικής διοίκησης της Σερβίας στο χωριό Ντίβτσι.....	46
A-19.	Από τις οδηγίες του Ντράζα Μιχαήλοβιτς προς τον ταγματάρχη Τζόρτζε Λάσιτς και το λοχαγό Πάβλε Τζούρισιτς	46
Εικ. 6.	Σερβική αφίσα	47
A-20.	Η συνεργασία μεταξύ των Ουστάσι και των Τσέτικ.....	47
A-21.	Οι απαρχές της εξέγερσης στη Βοσνία	48
A-22.	Η ίδρυση της Μεραρχίας Ες Ες – «Χαντζάρι» στη Βοσνία	49
A-23.	Ο Ντάρκο Στούπαριτς γράφει σχετικά με τη δημιουργία της πρώτης κροατικής αντάρτικης ομάδας, κοντά στο Σίσακ της Κροατίας, τον Ιούνιο του 1941	50
A-24.	Μαρτυρίες για το πώς είδε η Οχρίδα την άφιξη των Γερμανών, των Ιταλών, των Βουλγάρων και των Παρτιζάνων στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο	50
Εικ. 7.	Βόσνιοι μουσουλμάνοι στις δυνάμεις των Ουστάσι	51
A-25.	Ένα παιδί μιλά για τον ανταγωνισμό των πολιτικών ομάδων στην Αλβανία	51
A-26.	Εγκύκλιος του Κεντρικού Συμβουλίου του Εθνικού Κινήματος Απελευθέρωσης της Αλβανίας	51
III.	Σχέσεις με τις δυο αντίπαλες συμμαχίες και με τις γειτονικές χώρες	52
A-27.	Δελτίο ειδήσεων για το στρατιωτικό πραξικόπημα το οποίο ανέτρεψε τη φιλική προς τον Άξονα κυβέρνηση του βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας	52
A-28.	Έκθεση του αρχιραβίνου της Γιουγκοσλαβίας, σχετικά με την αντίδραση του πληθυσμού στα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν μεταξύ τέλους Μαρτίου και τέλους Ιουνίου του 1941.....	53
Εικ. 8.	27 Μαρτίου του 1941. Μαζικές διαδηλώσεις στο Βελιγράδι εναντίον του Άξονα.....	53
A-29.	Από τα απομνημονεύματα του Κωνσταντίν Κατσάρωφ για την πρώτη χρονιά του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου	54
A-30.	Ο βούλγαρος δημοσιογράφος Νταναιλ Κράπτσεφ σχετικά με την κατηγορία ότι η Βουλγαρία δεν πρόβαλε αντίσταση στο γερμανικό στρατό	54
A-31.	Ο Νταναιλ Κράπτσεφ σχολιάζει τη γοργή νίκη της Γερμανίας επί της Γιουγκοσλαβίας, Απρίλιος 1941.....	55
Εικ. 9.	Ρουμανική εφημερίδα: βασιλιάς Μιχαήλ, Αντωνέσκου, Μουσσολίνι και Χίτλερ (1941).....	55
Εικ. 10.	Ρουμανική εφημερίδα: βασιλιάς Μιχαήλ και αρχιστράτηγος Στάλιν (1945).....	55
A-32.	Απόσπασμα από το Μνημόνιο (18/10/1941) του τότε πρωθυπουργού της Κυβέρνησης του Καΐρου Εμμανουήλ Τσουδερού προς τους Βρετανούς	56
A-33.	Μήνυμα του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Φόρεϊν Όφφισ) προς τον βρετανό επιτετραμμένο στο Κάιρο (14/8/1944)	56
A-34.	Ο ταξίαρχος Μάγιερς εκτιμά την επίδραση της ελληνικής αντίστασης στη γενική πορεία του πολέμου	56
Εικ. 11.	Φωτογραφία από ρουμανική εφημερίδα. Συναδέλφωση του ρουμανικού στρατού και του Κόκκινου Στρατού: αξιωματικοί στο μέτωπο.....	57
A-35.	Η μεταχείριση των άγγλων αιχμαλώτων πολέμου στη Ρουμανία (1944).....	57
A-36.	Από τα πρακτικά της συζήτησης μεταξύ Γιόζιπ Μπροζ – Τίτο και Ουίνστον Τσώρτσιλ στη Νεάπολη της Ιταλίας, 12 Αυγούστου του 1944	58
A-37.	Διαταγή του βασιλιά της Ιταλίας Βίκτωρα Εμμανουήλ Γ΄ για την προσάρτηση της επαρχίας της Λιουμπλιάνας στην Ιταλία	58
A-38.	Διήγηση του Ιβάν Βενεντίκοφ για τις σχέσεις του με τους Γερμανούς στη Μακεδονία.....	59
IV.	Θρησκευτικοί φορείς	60
A-39.	Κήρυγμα του Αρχιεπισκόπου Ιωαννίνων προς όλο του το ποίμνιο	60

A-40.	Επιστολή του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού και άλλων επιφανών Ελλήνων προς τον Γκούντερ φον Άλτενμπουργκ, γερμανό πρεσβευτή στην Ελλάδα	60
A-41.	Η Καθολική Εκκλησία της Αλβανίας σχετικά με την ιταλική εισβολή στη χώρα της	61
A-42.	Οι μουσουλμάνοι του Σεράγεβου για την κατάσταση στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη.....	61
A-43.	Ο ισλαμικός κλήρος και η δημιουργία της μουσουλμανικής μεραρχίας των Ες Ες το 1943	62
A-44.	Ο λόγος που εκφώνησε η Αυτού Αγιότης Νικόδημος, Πατριάρχης της Ρουμανίας το 1942	62
A-45.	Άρθρο εφημερίδας: «Αι αδελφαί εκκλησίου. Λαμπραϊ προοπτικά της Ορθοδοξίας», του Μίχαϊ Μπουρλάκου	62
A-46.	Η σύλληψη του Πατριάρχη Γαβριήλ από τη γερμανική Γκεστάπο στο μοναστήρι του Όστρογκ, 23 Απριλίου του 1941	63
A-47.	Επιστολή του Στέπινιτς προς τον Πάβελιτς, της 14 ^{ης} Μαΐου του 1941	64
A-48.	Επιστολή του Στέπινιτς προς τον Πάβελιτς, 21 Ιουλίου 1941	65
A-49.	Ο πατήρ Ζλάτκο Σβίριτς για την προσχώρηση ορθόδοξων Σέρβων στον καθολικισμό.....	66
Κεφάλαιο Β: Η ζωή τον καιρό του πολέμου		68
I. Φτώχεια και ανασφάλεια.....		68
B-1, 2.	Διανομή ψωμιού με δελτίο στη Ρουμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου (1942,1944)	68
Εικ. 12.	Διανομή ψωμιού στην Κωνσταντινούπολη.....	69
B-3.	Ένας έλληνας χωρικός περιγράφει τους ιταλούς κατακτητές	69
B-4.	Ο Ιβάν Ντ. Στάντσοφ, βούλγαρος διπλωμάτης, για τη ζωή της οικογένειάς του κατά τον πόλεμο	69
B-5.	Από την εμπιστευτική έκθεση αρ. 162 του Σάμουελ Χόνακερ προς τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Κόρντελ Χαλ.....	69
Εικ. 13.	Ουρές έξω από κατάστημα της Λιουμπλιάνας κατά τη διάρκεια του πολέμου.....	70
Εικ. 14.	Ουρά για κρέας στο Ζάγκρεμπ	70
B-6.	«Απαιτούμε να καθιερωθούν τα περιβραχιόνια της αισχύνης για τους μαυραγορίτες»	70
B-7.	Ο αστικός πληθυσμός ξεπουλά κυριολεκτικά ό,τι μπορεί, για να βρει λίγη τροφή	71
Εικ. 15.	Τουρκική γελοιογραφία.....	71
B-8.	Η ανασφάλεια της ζωής των αμάχων κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Αλβανία	72
B-9.	Οι κάτοικοι του Βελιγραδίου καλλιεργούν λαχανικά.....	72
Εικ. 16.	Θύματα του λιμού στην Ελλάδα κατά τον τραγικό χειμώνα του 1941-1942	73
B-10,11.	Ο Φαΐκ Οκτέ σχετικά με τον τουρκικό φόρο κεφαλαίου	73
II. Πολίτες.....		74
B-12.	Μια απειλή των γερμανικών αρχών προς τους κατοίκους του Βελιγραδίου	74
Εικ. 17.	Αφίσα της γερμανικής προπαγάνδας.....	74
B-13.	Δουλεύοντας τον καιρό του πολέμου στη Ρουμανία	75
B-14.	Η Μυστική Υπηρεσία αναφέρει στον ηγέτη του ρουμανικού κράτους σχετικά με τις διαθέσεις και τη δυσαρέσκεια του πληθυσμού για τις συνθήκες ζωής στη Ρουμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου	75
B-15.	Ο στρατιωτικός ακόλουθος του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας στη Σόφια αναφέρει σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε στη Μακεδονία του Βαρδάρη επί βουλγαρικού καθεστώτος	76
Εικ. 18.	Ασκήσεις πολιτικής άμυνας στην πλατεία Μπαγιαζήτ, στην Κωνσταντινούπολη	77
B-16.	Η κατάσταση το 1941 σύμφωνα με την Περιφερειακή Επιτροπή Μακεδονίας του Γιουγκοσλαβικού Κομμουνιστικού Κόμματος	77
B-17.	Έρωτας τον καιρό του πολέμου.....	77
III. Η ζωή των στρατιωτών		78

B-18.	Ο Οδυσσέας Ελύτης περιγράφει την εμπειρία ενός απλού έλληνα στρατιώτη στο αλβανικό μέτωπο.....	78
Εικ. 19.	Λιθογραφία με παράσταση ενός αρχαίου έλληνα μαραθωνομάχου, ενός αγωνιστή του 1821 κι ενός ευζώνου	79
B-19.	Ο Ιβάν Σιμπλ περιγράφει τις εμπειρίες του στα πολεμικά του απομνημονεύματα	79
B-20.	Ο Σιμπλ γράφει για τις γυναίκες παρτιζάνες.....	79
Εικ. 20.	Οι ηρωίδες του 1940	80
Εικ. 21.	Εφημερίδες των Παρτιζάνων: εφημερίδες τσέπης της Ομάδας Διασύνδεσης, Ζάνταρ (Κροατία), 1944.....	80
B-21.	Οι γυναίκες από τα χωριά των Γρεβενών, μετά τη συμμετοχή τους στην αντίσταση, απαιτούν περισσότερο σεβασμό και μεγαλύτερη συμμετοχή στα δημόσια πράγματα.....	80
B-22.	«Η μικρή αντάρτισσα»: τραγούδι άγνωστου στιχουργού, που συνετέθη κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και θεωρήθηκε εθνικό τραγούδι της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας.....	81
B-23.	Οι Παρτιζάνοι ακατάβλητοι στον αδιάκοπο αγώνα τους εναντίον των Γερμανών και των συνεργατών τους στη Γιουγκοσλαβία	81
B-24.	Ο Ντέντσο Ζνεπόλσκι για τις σχέσεις μεταξύ ανταρτών και ανταρτισσών στην ομάδα του	82
Εικ. 22.	Εκείνοι που τραγουδώντας πήγαιναν στον πόλεμο	82
B-25.	Ο αξιωματικός Βίκτωρ Μπουντέσκου μιλά για τις μάχες στην καμπή του ποταμού Ντον – Στάλινγκραντ	82
B-26.	Ο Νεάγκου Τζουβάρα, ιστορικός και διαπρεπής διπλωμάτης, θυμάται τον καιρό που συμμετείχε στις συγκρούσεις στο Ανατολικό Μέτωπο	83
B-27.	Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι μαχητές στην προσαρμογή τους στην πολιτική ζωή	84
Εικ. 23.	Κολλάζ των εφημερίδων των μονάδων του γιουγκοσλαβικού μακεδονικού στρατού από το 1944	84
B-28.	Το τρομερό λάθος του Ζντράφκο Λάζαριτς.....	84
IV. Πολιτισμός κι εκπαίδευση	85	
B-29.	Οι συστάσεις της Εκπαιδευτικής Επιθεώρησης της περιφέρειας Βιτωλίων (Μοναστηρίου) προς τους δασκάλους της.....	85
Εικ. 24.	Το σχολείο των Παρτιζάνων	86
B-30.	Καταστατικό της Κεντρικής Πολιτιστικής Λέσχης «Κλήμης της Οχρίδας» στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία	86
B-31.	Η Κυβέρνηση Αντωνέσκου αναλαμβάνει πρωτοβουλία για να προαγάγει την πατριωτική πολιτική στα σχολεία.....	86
B-32.	Απόσπασμα από εγχειρίδιο ιστορίας της στοιχειώδους εκπαίδευσης, που εκδόθηκε από το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο στις απελευθερωμένες περιοχές της Ελλάδας	87
Εικ. 25.	Ιλία Μπεσκόφ: <i>Χωρίς ζωτικό χώρο</i> , 1942	88
B-33.	Από την Εμπιστευτική Αναφορά υπ' αρ. 162 του αμερικανού γενικού προξένου Σάμουελ Χόνακερ προς τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Κόρντελ Χαλ.....	88
Εικ. 26.	Φωτογραφία από ρουμανική εφημερίδα: άρθρο για τη γυναικεία μόδα (1942)	89
Εικ. 27.	Σκηνή από την κινηματογραφική ταινία του Ντράγκολιουμπ Αλέξιτς, <i>Απροστάτευτη αθωότητα</i>	89
Εικ. 28.	Διαφημίσεις κινηματογραφικών προβολών στα κινηματοθέατρα του Βελιγραδίου (1942)	90
B-34.	Ρουμανικό νομοθετικό διάταγμα για τη ρύθμιση των εκπαιδευτικών ζητημάτων των Εβραίων, της 11 ^{ης} Οκτωβρίου του 1940	90
B-35.	Αλλαγές στα αναλυτικά προγράμματα των αλβανικών σχολείων κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής	90
Εικ. 29.	Παιδιά τη στιγμή που μπαίνουν στις αίθουσες, στο δημοτικό σχολείο «Χασάν Πριστίνα».....	91
Εικ. 30.	Η εθνική ποδοσφαιρική ομάδα του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους (NDH).....	91

B-36.	Η ζωή στο κέντρο κατασκήνωσης νέων <i>Ιταλο Μπάλμπο</i> στην Αλβανία	91
Εικ. 31.	Περιγραφή ποδοσφαιρικού αγώνα μεταξύ Ρουμανίας και Κροατίας από ρουμανική εφημερίδα, το 1942	92
B-37.	Το Υπουργείο Εθνικής Εκπαίδευσης της Ρουμανίας απαγορεύει τους χάρτες που θα μπορούσαν να θυμίζουν στον κόσμο τη σοβιετική εισβολή του 1940	93
B-38.	Ο Ιλίγια Γιακόβλεβιτς, φυλακισμένος από τους Ουστάσι, μιλά για την καθαρεύουσα του Πάβελιτς	93
Κεφάλαιο Γ: Η φρίκη του πολέμου		95
I. Η πρώτη γραμμή του μετώπου		95
Γ-1.	Ο στρατιωτικός νόμος, όπως εφαρμοζόταν από τους αλβανούς αντάρτες.....	95
Γ-2.	Η μεταχείριση των αιχμαλώτων από τους αλβανούς εθνικιστές.....	96
Εικ. 32.	Η 4 ^η Μεραρχία Παρτιζάνων στα βουνά του Μαυροβουνίου, 1944.....	96
Εικ. 33.	Ρουμάνοι στρατιώτες στις μάχες του Καυκάσου.....	96
II. Ωμότητες		97
Γ-3.	Ανακοινώσεις των γερμανών στρατιωτικών διοικητών της Ελλάδας προς τον τοπικό πληθυσμό (1943).....	97
Γ-4.	Γερμανική προκήρυξη προς τον πληθυσμό (Οκτώβριος του 1943) μετά το πρώτο κύμα μαζικών αντιποίνων στην Ελλάδα	97
Εικ. 34.	Αντίποινα του γερμανικού στρατού στην Ελλάδα: φωτογραφία μαζικών εκτελέσεων στο Αγρίνιο, 1943	98
Γ-5.	Οι διαταγές του Χίτλερ σχετικά με τη συμπεριφορά του γερμανικού στρατού στα κατεχόμενα εδάφη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης.....	98
Γ-6.	Γερμανικές ωμότητες στην κατεχόμενη Αλβανία (Ιούλιος του 1943)	98
Γ-7.	Ο Δον Πιέτρο Μπρινιόλι: <i>Λειτουργία για τον χτυπημένο μου λαό</i> (απόσπασμα ημερολογίου)	99
Γ-8.	Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Τσβέτο Κομπάλ.....	99
Εικ. 35.	Φωτογραφίες καμένων και κατεστραμμένων χωριών (αντίποινα).....	100
Γ-9.	Επιστολή προς τον Χίτλερ.....	100
Εικ. 36.	Εμπροσθόφυλλο του φυλλαδίου για το Μαουτχάουζεν	101
Γ-10.	Γερμανικά μέτρα για την αντιμετώπιση της εξέγερσης στη Σερβία.....	101
Γ-11.	Σφαγή άμαχων ομήρων στο Κραγκούγιεβατς.....	102
Γ-12.	Έκθεση των Παρτιζάνων για τη δράση των Ιταλών και των Τσέτνικ στην περιοχή της Λίκας, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1942.....	102
Γ-13.	Η φρίκη των φυλακών των Ουστάσι στο Σεράγεβο.....	103
Εικ. 37.	Φωτογραφία από την κεντρική πλατεία του Βελιγραδίου, 17 Αυγούστου 1941.....	103
Γ-14.	Έκθεση των ρουμανικών αστυνομικών αρχών σχετικά με την κατάσταση των Τσιγγάνων που εκτοπίστηκαν στην Τρανσιστρία.....	104
Γ-15.	Ο Ιλίγια Γιακόβλεβιτς περιγράφει τη ζωή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Στάρα Γκράντιτσκο	104
Εικ. 38.	Αφίσα με τα ονόματα των εκτελεσμένων ομήρων στη ζώνη γερμανικής κατοχής στη Σλοβενία.....	105
Γ-16.	Γράμμα μιας γυναίκας προς την οικογένειά της από το στρατόπεδο συγκέντρωσης τη Στάρα Γκράντιτσκο	105
Γ-17.	Ένας στρατιώτης των Ουστάσι περιγράφει τις βιαιότητες τις οποίες διέπραξε.....	105
Γ-18.	Εγκλήματα των ανταρτών στο Μπλάιμπουργκ.....	106
Γ-19.	Ο Τίτο για τα εγκλήματα των Παρτιζάνων.....	107
Εικ. 39.	Βλαντιμίρ Φιλάκοβατς: <i>Θύματα</i> . Ελαιογραφία σε καμβά, Ζάγκρεμπ 1943.....	107
III. Το Ολοκαύτωμα		107

G-20.	Απόσπασμα από τον Βουλγαρικό Νόμο για την Προστασία του Έθνους.....	107
G-21.	Βούλγαροι βουλευτές διαμαρτύρονται ενάντια στον εκτοπισμό των Εβραίων.....	108
G-22.	Διαταγή της Στρατιωτικής Διοίκησης Βελιγραδίου	109
G-23.	Ο Ίων Αντωνέσκου καταδικάζει το πογκρόμ στο Ιάσιο.....	109
Εικ. 40.	Τουρκική γελοιογραφία.....	110
G-24.	Το στρατόπεδο συγκέντρωσης στο προάστιο Σαϊμίστε του Βελιγραδίου.....	110
Εικ. 41.	Τουρκική γελοιογραφία.....	111
G-25.	Τα μαρτύρια μιας νεαρής Εβραίας από το Σεράγιεβο	111
Εικ. 42.	Άγνωστο κορίτσι περιμένει την εκτόπισή του κοντά στο Τσέλιε της Σλοβενίας.....	112
G-26.	Τα αντιεβραϊκά μέτρα στην Ελλάδα.....	112
G-27.	Απόσπασμα από τα απομνημονεύματα ενός Έλληνα Εβραίου της Θεσσαλονίκης (1941-1943)	113
Εικ. 43.	Στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Μπάνιτσα του Βελιγραδίου.....	114
Εικ. 44.	Στρατόπεδο συγκέντρωσης της Ούσιτισας, 1942.....	114
G-28.	Επιστολή της Ροζαλίγια Κρέμερ προς το γραφείο του Πάβελιτς, 20 Οκτωβρίου 1941.....	114
Εικ. 45.	Η πρώτη σελίδα του καταλόγου της αντιεβραϊκής έκθεσης του Ζάγκρεμπ, 1942.....	115
Κεφάλαιο Δ: Ανθρώπινη αλληλεγγύη		117
Δ-1.	Συζήτηση μεταξύ Παρτιζάνου και Ουστάσι	117
Δ-2.	Ονομαστική γιορτή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης	118
Εικ. 46.	Αφίσα ρουμανικής εφημερίδας: <i>Βοηθείστε τα ορφανά</i>	119
Δ-3.	<i>Υπόμνημα των διανοουμένων προς τον Ίωνα Αντωνέσκου (Απρίλιος του 1944)</i>	119
Δ-4.	Απόσπασμα επιστολής του έλληνα πρωθυπουργού (7 Οκτωβρίου του 1943) προς τις γερμανικές αρχές	120
Δ-5.	Ο Ζωρζ Ενέσκου προσπαθεί να προστατεύσει τους Τσιγγάνους	121
Δ-6.	Υπόμνημα ομάδας βουλγάρων κουρέων και κομμωτριών προς τους υπουργούς σχετικά με το <i>Νομοσχέδιο για την Προστασία του Έθνους</i>	121
Δ-7.	Βοήθεια και υποστήριξη της Τουρκίας προς την Ελλάδα.....	121
Δ-8.	Μαρτυρία του επίτιμου τούρκου πρέσβη Νετσντέτ Κεντ σχετικά με τις ενέργειές του για τη διάσωση Τούρκων Εβραίων στη Μασσαλία.....	122
Δ-9.	Από το ημερολόγιο ενός βούλγαρου στρατιώτη στην κατεχόμενη Δυτική Θράκη	123
Δ-10.	Ο Στόγιαν Πετρόφ Τσομάκοφ, βούλγαρος πληρεξούσιος υπουργός στο Βουκουρέστι, αφηγείται μια αστεία και συγκινητική ιστορία	124
Δ-11.	Ένας Έλληνας Εβραίος περιγράφει πώς βοήθησαν αυτόν και την οικογένειά του οι ορθόδοξοι Έλληνες κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής.....	124
Εικ. 47.	Τούρκοι Εβραίοι περιμένουν μπροστά στην είσοδο του τουρκικού γενικού προξενείου του Παρισιού το 1943, για να πάρουν διαβατήρια και βίζες.....	125
Δ-12.	Η ανθρώπινη μεταχείριση Εβραίων από έναν ρουμάνο αξιωματούχο	125
Δ-13.	Ο βούλγαρος διπλωμάτης, Ιβάν Ντ. Στάντσοφ, αφηγείται πώς του έσωσε τη ζωή ένας γερμανός αξιωματικός από τη Γκεστάπο στη Βουλγαρία	126
Δ-14.	Ο Αλφόνς Μπαρόν, επιτετραμμένος του εργοστασίου ζαχαρωτών και σοκολάτας «Ένωση», προς το αρχηγείο της αστυνομίας των Ουστάσι, 9 Ιουλίου του 1941.....	126
Εικ. 48.	Επιστολή ανώνυμου κατοίκου του Βελιγραδίου προς το γερμανό στρατιωτικό διοικητή της Σερβίας.....	127
Εικ. 49.	Το μυστικό νοσοκομείο των Παρτιζάνων «Φράνγια» κοντά στο Τσέρκνο της Σλοβενίας	127
Κεφάλαιο Ε: Συνέπειες		129
Ι. Απώλειες και θύματα του πολέμου		129
E-1.	Ο Εμβέρ Χότζα αγοράζει στην ειρηνευτική συνδιάσκεψη του Παρισιού.....	129

Πίνακες.....	130
Πίν. 1. Ο αριθμός των νεκρών στη Γιουγκοσλαβία κατά εθνικότητες.....	130
Πίν. 2. Οι απώλειες της Ελλάδας στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.....	130
Πίν. 3. Οι απώλειες του ελληνικού εμπορικού στόλου στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.....	131
II. Μετακινήσεις πληθυσμών στη διάρκεια και μετά το τέλος του πολέμου	131
E-2. Απόσπασμα από την έκθεση ενός αξιωματούχου του γερμανικού Υπουργείου Εσωτερικών σχετικά με τις μαζικές εκδιώξεις των Σλοβένων.....	131
Eικ. 50. 17 Νοεμβρίου του 1944.....	132
E-3. Αναφορά του ιταλού υψηλού επιτετραμμένου για την επαρχία της Λιουμπλιάνας σχετικά με ένα πρόγραμμα δραστηριοτήτων στην περιοχή (24 Αυγούστου 1942).....	132
E-4. Οι διωγμοί εναντίον της γερμανικής μειονότητας στη Ρουμανία μετά τον πόλεμο	133
E-5. Προσωπικό σημείωμα του Ουίνστον Τσώρτσιλ με θέμα την απέλαση στη Σοβιετική Ένωση των ρουμάνων πολιτών γερμανικής καταγωγής (19 Ιανουαρίου 1945)	133
Eικ. 51. Πρόσφυγες από τη Βοσνία στη Σερβία, 1941.....	134
Eικ. 52. Επιστροφή της Σλοβενικής Φρουράς της Πατρίδας (ντομομπράντσι) τον Ιούνιο του 1945.....	134
III. Αλλαγές στα πολιτικά συστήματα.....	135
E-6. Η προσφορά του Ουίνστον Τσώρτσιλ για μια συμφωνία «ποσοστών».....	135
E-7. Ένα βήμα προς τη μονοπώληση από τους Κομμουνιστές των κρατικών αρχών της Γιουγκοσλαβίας μετά τον πόλεμο	135
Eικ. 53. Ο λαός της Αθήνας επευφημεί την άφιξη του βρετανικού στρατού μετά την Απελευθέρωση.....	136
E-8. Ο Γιόζιπ Χόρβατ υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της αποχώρησης των Ουστάσι από το Ζάγκρεμπ και της άφιξης των Παρτιζάνων.....	136
Eικ. 54. Οι Παρτιζάνοι μπαίνουν στο Ζάγκρεμπ, 8 Μαΐου του 1945	136
Eικ. 55. Η συνάντηση στην πλατεία Μπαν Τζελάσιτς του Ζάγκρεμπ, τον Μάιο του 1945, μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους Παρτιζάνους.....	137
E-9. Απόσπασμα από τα πρακτικά συνεδρίασης της ηγεσίας του Βουλγαρικού Εργατικού Κόμματος (Κομμουνιστικού).....	137
E-10. Έκθεση του υπουργού Δικαιοσύνης σχετικά με τον αριθμό των προσώπων που καταδικάστηκαν από τα λαϊκά δικαστήρια στη Βουλγαρία	137
E-11. Βρετανικό υπόμνημα σχετικά με τις δίκες και την εκτέλεση των ποινών εις βάρος των χαρακτηρισμένων ως εγκληματιών πολέμου στις απελευθερωμένες χώρες και τις χώρες δορυφόρους του Άξονα	138
Eικ. 56. 13 ^η Νοεμβρίου του 1944. Θερμή υποδοχή στα απελευθερωμένα Σκόπια των στρατιωτικών, πολιτικών και κρατικών ηγετών της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας.....	138
E-12. Απόσπασμα κειμένου, όπου περιγράφεται η εισβολή του Κόκκινου Στρατού στη Βουλγαρία και η κατάληψη της εξουσίας από το Πατριωτικό Μέτωπο	138
Eικ. 57. Θερμή υποδοχή των κατοίκων του Βελιγραδίου στον βουλγαρικό στρατό	139
Κεφάλαιο ΣΤ: Η μνήμη του πολέμου.....	140
ΣΤ-1. Συνέντευξη με τον Γιόζε Πόζαρ (γεννημένο στη Σλοβενία το 1932), ορφανό του πολέμου	140
ΣΤ-2. Απόσπασμα από το ημιαυτοβιογραφικό μυθιστόρημα του Φικρέτ Ντεμίραγ	141
ΣΤ-3. Ο ηγέτης των βουλγάρων Παρτιζάνων Ντέντσο Ζνεπόσκι για το πώς η ιστορία της αντίστασης ξαναγράφηκε στα χρόνια μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.....	141
ΣΤ-4. Ο στρατηγός Κωνσταντίν Σανατέσκου για την αντίθεση ανάμεσα στη «δημόσια» πληροφόρηση και την πραγματικότητα της πρώτης γραμμής.....	141
Eικ. 58. Σκηνή από την κινηματογραφική ταινία: <i>Η δημοκρατία του Ούζιτσε</i>	142

Εικ. 59.	Νωπογραφία του Μπόρκο Λαζέσκι.....	142
ΣΤ-5.	Η Αντζέλκα Μάρτιτς, στο διήγημά της <i>Συνάντηση</i> , περιγράφει ένα αγόρι που ψάχνει να βρει τον παρτιζάνο πατέρα του	142
ΣΤ-6.	<i>Ο δραπέτης</i> : τραγούδι γραμμένο από τον Ιάκωβο Καμπανέλλη.....	143
Εικ. 60.	Τζόρτζε Αντρέγιεβιτς – Κουν (1904-1964): <i>Εκτέλεση</i> , 1943.....	144
ΣΤ-7.	Ο Ήβλιν Βω περιγράφει μια επίθεση παρτιζάνων (από το τελευταίο μέρος της τριλογίας του <i>Ξίφος της τιμής</i>)	144
ΣΤ-8.	Απόσπασμα από το πρώτο μυθιστόρημα του Ντόμπριτσα Τσόσιτς, <i>Μακριά είναι ο ήλιος</i>	145
Εικ. 61.	Αφίσα από την ελληνική ταινία <i>Προδοσία</i> , 1964	146
Εικ. 62.	Αφίσα από την ελληνική ταινία <i>Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση;</i> (1971)	147
ΣΤ-9.	Απόσπασμα από το μυθιστόρημα <i>Ντελίριο</i> του Μαρίν Πρέντα.....	147
Εικ. 63.	Πίνακας του Φάτος Χατζίου που απεικονίζει ένα επεισόδιο από το πεδίο της μάχης στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου	148
Εικ. 64.	Πίνακας του Γκούρι Μαντί. Απεικονίζει επίθεση Παρτιζάνων σε γερμανική στρατιωτική μονάδα	148
ΣΤ-10.	Αποσπάσματα από το μυθιστόρημα <i>Ταμπάκο</i> του Ντιμίταρ Ντίμοφ	148
Εικ. 65.	Σελίδα από το κόμικ <i>Μπαλκάν Εξπρές</i> , των Μπράνισλαβ Κέρατς και Μπράνκο Πλάβσιτς.....	149
ΣΤ-11.	Ο Τουρκοκύπριος Κεμάλ Ρετζέπ Σουσουζλού για τις ημέρες που πέρασε, ως αιχμάλωτος πολέμου, μαζί με τον ελληνοκύπριο ηγέτη Γλαύκο Κληρίδη	150
Εικ. 66.	Σκηνή από την αλβανική ταινία <i>Όταν χάραξε μια μέρα</i>	150
	Πίνακας 4: Εθνικές εορτές συνδεδεμένες με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.....	151
	Χάρτης 2: Η Νοτιοανατολική Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο.....	152
	Βιβλιογραφία	153

Εισαγωγή

Σύμφωνα με τον ιστορικό Μαρκ Μαζάουερ, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν κρίσιμος όσο «καμιά άλλη εμπειρία για την εξέλιξη της Ευρώπης κατά τον εικοστό αιώνα ... ήταν στην πραγματικότητα ένας αγώνας για το κοινωνικό και πολιτικό μέλλον ολόκληρης της ηπείρου... Είναι εντελώς αδύνατο να κατανοήσουμε το δρόμο που πήρε αργότερα η Ευρώπη, αν δεν εμβαθύνουμε σε τούτη την τεράστια αναστάτωση και αν δεν προσπαθήσουμε να διακριβώσουμε τις κοινωνικές και τις πολιτικές της συνέπειες. Τα χρόνια της ναζιστικής κατοχής και το χάος της άμεσης μεταπολεμικής περιόδου τσάκισαν ανθρώπινους δεσμούς, κατέστρεψαν σπιτικά και κοινότητες και σε πολλές περιπτώσεις ξερίζωσαν τα ίδια τα θεμέλια της κοινωνίας».

Μολονότι οι ιστορικοί που εξετάζουν το πώς οδηγηθήκαμε στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, τείνουν να παίρνουν υπ' όψιν τους πολλούς και διάφορους παράγοντες (όπως, ότι μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο οι πληθυσμοί των ηττημένων χωρών θεωρούσαν πως είχαν αδικηθεί από τους νικητές, ότι η δημοκρατία σε πολλές ευρωπαϊκές χώρες ήταν εύθραυστη και ότι η διεθνής οικονομική κρίση της δεκαετίας του 1930 έπληξε σκληρά την ευρωπαϊκή ήπειρο), ωστόσο, απ' όλους σχεδόν εκτιμάται πως η κύρια αιτία του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ήταν η επιθετική, ιμπεριαλιστική πολιτική της ναζιστικής Γερμανίας, της φασιστικής Ιταλίας και της Ιαπωνίας.

Το κριτήριο επιλογής της συγκεκριμένης συλλογής ιστορικών πηγών διαμορφώθηκε βάσει αυστηρά καθορισμένων γεωγραφικών παραμέτρων και περιορίζεται στην περιοχή της Νοτιοανατολικής Ευρώπης. Αντίθετα από τις προτεραιότητες του Μουσολίνι, σύμφωνα με τις οποίες η επέκταση της ιταλικής αυτοκρατορίας στα βαλκανικά εδάφη αποτελούσε ουσιώδες, αν όχι μείζον, μέρος των σχεδίων του (ο ιταλικός στρατός εισέβαλε στην Αλβανία το 1939 και στην Ελλάδα στα τέλη του 1940), για τον Χίτλερ η περιοχή αυτή ήταν χαμηλής προτεραιότητας, σε σχέση τουλάχιστον με το ενδεχόμενο εμπλοκής του γερμανικού στρατού. Έχοντας υπ' όψιν τα μεγαλεπήβολα σχέδια των Ναζί για επέκταση προς την ανατολή και την κατάκτηση τεράστιων εκτάσεων, μια στρατιωτική επιχείρηση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη θα σήμαινε περιττή ανάλωση ανδρών και πόρων. Η διπλωματική πίεση στις χώρες που είχαν τρομοκρατηθεί (ή εντυπωσιαστεί) από την ισχύ του γερμανικού *Blitzkrieg* («κεραυνοβόλου πολέμου»), θα έπρεπε κανονικά να είναι αρκετή για να διασφαλίσει τη γερμανική επικράτηση και τη συνεργασία τους. Τα πράγματα έμοιαζαν στην αρχή να κινούνται προς αυτή την κατεύθυνση: ο γερμανικός έλεγχος επάνω στους ουγγρικούς και στους ρουμανικούς πόρους εδραιώθηκε μέσω της διπλωματικής πίεσης, ενώ η Βουλγαρία και η Γιουγκοσλαβία προσχώρησαν στο Τριμερές Σύμφωνο του Άξονα το 1941. Οι πολιτικοί προσανατολισμοί αυτών των χωρών, το άνοιγμα για μια ακόμη φορά παλιών λογαριασμών από τους ακραίους εθνικιστές και οι έντονοι φόβοι του πολέμου και του κομμουνισμού οδήγησαν αυτές τις Βαλκανικές χώρες στην εγκατάλειψη της ουδετερότητας και στην υιοθέτηση μίας φιλοναζιστικής στάσης.

Η Αλβανία παρέμεινε στην κατοχή της Ιταλίας και η Ελλάδα τέθηκε τελικά υπό τον έλεγχο των Ναζιστών. Η στρατιωτική επιχείρηση του Χίτλερ εναντίον της Ελλάδας έγινε αναπόφευκτη μετά την αποτυχία του Μουσολίνι να την καθυποτάξει και την απόφαση των Βρετανών να στείλουν στρατιωτικές μονάδες στο ελληνικό έδαφος. Έτσι, μετά από ένα επιτυχημένο στρατιωτικό πραξικόπημα στο Βελιγράδι και την ανατροπή της κυβέρνησης που λίγες ημέρες νωρίτερα είχε υπογράψει την προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στο Τριμερές Σύμφωνο του Άξονα, ο Χίτλερ διέταξε τη Βέρμαχτ να εισβάλει στη χώρα αυτή καθώς και στην Ελλάδα. Πριν ακόμη από το πραξικόπημα και ακόμη περισσότερο κατά τη διάρκειά του, ένα μέρος του γιουγκοσλαβικού πληθυσμού είχε εκδηλώσει την αγανάκτησή του για τις προετοιμασίες προσχώρησης στο Τριμερές Σύμφωνο και αργότερα η υπογραφή της συμφωνίας ένταξης είχε συνοδευτεί από μεγάλες διαδηλώσεις εναντίον της. Τα γεγονότα αυτά είχαν συμβολική όσο και ηθική σημασία, καθώς συνιστούσαν το πρώτο παράδειγμα δημόσιας αντίθεσης ενός λαού στην απόφαση της κυβέρνησής του να συμμετάσχει στον Άξονα. Επιπλέον, πέρα από την ηθική και συμβολική σημασία αυτών

των δημόσιων εκδηλώσεων φρονήματος, αυτά τα δίχως προηγούμενο γεγονότα είχαν και τις στρατιωτικές τους επιπτώσεις. Σύμφωνα με ορισμένους ιστορικούς, η απόφαση του Χίτλερ να επιτεθεί στη Νοτιοανατολική Ευρώπη ήταν στην πραγματικότητα μια νευρική αντίδραση σ' αυτές ακριβώς τις εξελίξεις. Αντίδραση που άλλαξε σ' ένα βαθμό την πορεία του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, στο μέτρο που καθυστέρησε την εισβολή των Ναζιστών στη Σοβιετική Ένωση. Επομένως, μπορούμε εύλογα να θέσουμε το υποθετικό ερώτημα: Ποιο δρόμο θα είχε πάρει ο πόλεμος, αν οι γερμανοί στρατιώτες έφταναν στη Μόσχα το Σεπτέμβριο και όχι το Νοέμβριο του 1941;

Ως τα μέσα του 1941 πάντως, όλα τα βαλκανικά κράτη, εκτός από την Τουρκία, βρίσκονταν είτε υπό ναζιστική κατοχή είτε σε συμμαχία με τους Ναζί. Η Γιουγκοσλαβία είχε κατακερματιστεί: η Κροατία (μαζί με τη Βοσνία – Ερζεγοβίνη ως μια από τις επαρχίες της) έγινε κράτος-μαριονέτα των δυνάμεων του Άξονα, ενώ η υπόλοιπη χώρα διαιρέθηκε σε ζώνες κατοχής υπό την ιταλική, γερμανική και βουλγαρική διοίκηση. Η Τουρκία προσπάθησε να κρατήσει την ουδετερότητά της, αν και η τουρκογερμανική Συνθήκη Φιλίας, που υπογράφηκε τον Ιούνιο του 1941, μπορεί να θεωρηθεί ότι υποδείκνυε μια στάση που έκλινε προς τη μεριά των δυνάμεων του Άξονα.

Η ρατσιστική θεωρία του Χίτλερ και η ιδέα της βιομηχανοποίησης των μαζικών δολοφονιών οδήγησαν ως το τέλος του πολέμου στη θανάτωση πέντε έως έξι εκατομμυρίων Εβραίων της Ευρώπης. Η ρατσιστική πολιτική του Χίτλερ αφορούσε και άλλες εθνικές ομάδες, όπως τους Σιντί και Ρομά (Τσιγγάνους) και τους Σλάβους, αλλά η συστηματική φύση της «Τελικής Λύσης», όπως την είχε ο ίδιος ονομάσει, κάνει την προσέγγιση των Ναζί στο «εβραϊκό πρόβλημα» να ξεχωρίζει από τη γενικότερη μεταχείριση που επιφύλαξαν στις μειονότητες κι έτσι, μας αναγκάζει κι εμάς να την εξετάσουμε χωριστά. Στα Βαλκάνια, καθώς και στις άλλες ευρωπαϊκές χώρες, η ναζιστική κατοχή έφερε στην επιφάνεια κι εκμεταλλεύτηκε συνειδητά τις εντάσεις που ανέκαθεν σιγόκαιγαν ανάμεσα στις διάφορες εθνικές ομάδες κι επίσης πρόσφερε σε ορισμένες μειονότητες την ευκαιρία να πάρουν εκδίκηση για την καταπίεση που είχαν υποστεί παλαιότερα ή τη δυνατότητα να ικανοποιήσουν κάποια αιτήματά τους. Έτσι, για παράδειγμα, το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας, που κέρδισε την ανεξαρτησία του ως κράτος-μαριονέτα των δυνάμεων του Άξονα και κυβερνιόταν από ένα ακραίο εθνικιστικό κόμμα, τους Ουστάσι, εξαπέλυσε διωγμό εναντίον των Σέρβων και των Εβραίων. Το φαινόμενο δεν περιοριζόταν σε μια μόνον περιοχή. Και σε άλλα μέρη, ακραίες εθνικιστικές ομάδες έθεσαν σ' εφαρμογή προγράμματα δημογραφικής μηχανικής. Οι Ναζί και οι υποστηρικτές τους στα Βαλκάνια οδήγησαν τελικά στη μεταμόρφωση της εθνολογικής σύνθεσης της περιοχής. Ο εβραϊκός της πληθυσμός έπεσε από τις 856.000 το 1930 σε λιγότερο από 50.000 το 1950. Μετά τον πόλεμο, εκατοντάδες χιλιάδες άτομα γερμανικής καταγωγής διώχτηκαν από τη Γιουγκοσλαβία και απελάθηκαν από τη Ρουμανία, ενώ Σλάβοι και Αλβανοί τράπηκαν σε φυγή από τη βόρεια Ελλάδα.

Στα τέλη της δεκαετίας του 1930, οι δεξιές δικτατορίες είχαν αντικαταστήσει τις δημοκρατικές κυβερνήσεις σε όλα τα Βαλκάνια και τα κομμουνιστικά κόμματα είχαν παντού απαγορευτεί. Αλλά οι βαλκανικές δικτατορίες διέφεραν από τα φασιστικά καθεστώτα στο ότι, στην περιοχή των Βαλκανίων απέτυχαν να επιβιώσουν κόμματα μαζικού χαρακτήρα. Εξαιρεση ίσως, αποτέλεσε το μοναδικό τοπικό κίνημα ευρείας βάσης που επικαλούνταν τον φασισμό, αυτό του Κοδρεάνου στη Ρουμανία. Το καταστροφικό σοκ του ολοκληρωτικού πολέμου και η αυτοεξορία αρκετών πολιτικών ηγετών στο εξωτερικό σάρωσαν τις προπολεμικές πολιτικές ελίτ. Η ναζιστική κατοχή έκανε περισσότερο προφανή την αδυναμία των κρατών να προστατεύσουν τον άμαχο πληθυσμό τους από τη βία, τον υποσιτισμό και τις στερήσεις. Αυτό το σοκ που προκαλούσε η ζωή μέσα σ' ένα καθεστώς πρωτόγνωρης και συστηματικής βίας, σε συνδυασμό με τα ανείπωτα μαρτύρια και τις καταστροφές που έπληξαν τους αμάχους στα έξι χρόνια του πολέμου, μεταμόρφωσαν βαθύτατα όλες τις ευρωπαϊκές κοινωνίες, αλλά ακόμη περισσότερο αυτές της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, όπου η ναζιστική πολιτική των επιτάξεων και των αντιποίνων δημιούργησε συνθήκες επιβίωσης σ' αλήθεια τρομερές. Επομένως, ήταν η πείνα και η τρομοκρατία που οδήγησε αρχικά πολλούς στον αγώνα ενάντια στους Ναζί. Ωστόσο, αυτά τα πρώτα κίνητρα δράσης συμπληρώθηκαν αργότερα και από άλλα, ιδεολογικού και πολιτικού χαρακτήρα. Πέρα από την καθαρά στρατιωτική τους σημασία (η οποία πάντως κυμαινόταν από χώρα σε χώρα), τα κινήματα αντίστασης άσκησαν τεράστια πολιτική και ηθική επίδραση. Τα περισσότερα συμμαχίζονταν ένα εξισωτικό και ηθικά φιλόδοξο όραμα του μεταπολεμικού κόσμου, καθώς και τον στόχο της δικαιότερης κατανομής του πλούτου. Από την άλλη μεριά όμως, ήταν διασπασμένα μεταξύ τους και μέσα στις συνθήκες αβεβαιότητας και ιδεολογικής σύγχυσης που παρήγαγε ο πόλεμος, ξέσπασαν τελικά, μέσα

σε όλες σχεδόν τις ομάδες, εσωτερικές συγκρούσεις οι οποίες συχνά έφθναν στα όρια του εμφύλιου πολέμου. Καθώς τα κινήματα αντίστασης γιγαντώθηκαν μετά το 1943, προκαλούσαν αντίποινα από τις ημίτακτες ομάδες των συνεργατών των κατακτητών, πυροδοτώντας έτσι σε πολλές χώρες μία ακόμη μορφή εμφύλιου πολέμου. Ωστόσο, το 1944 τα αντιστασιακά κινήματα, μαζικά πλέον και υπό την κυριαρχία των Κομμουνιστών, έμοιαζαν έτοιμα να καταλάβουν την εξουσία σε πολλές χώρες, όταν θα ερχόταν η ώρα της αποχώρησης των Ναζιστών.

Εντούτοις, άλλες δυνάμεις που βρίσκονταν έξω από τα όρια της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, προωθούσαν τους δικούς τους σκοπούς και, παρά την αυξανόμενη ισχύ της αντίστασης, είχαν διαφορετικά σχέδια για τα Βαλκάνια, τα οποία ελάχιστο χώρο άφηναν στην αυτοδιάθεση των χωρών ή των λαών. Τον Οκτώβριο του 1944, την ίδια εποχή που αυτά τα μαζικά κινήματα ετοιμάζονταν να καταλάβουν την εξουσία, ο Τσώρτσιλ και ο Στάλιν συμφωνούσαν να δημιουργήσουν μετά τον πόλεμο τις δικές τους σφαίρες επιρροής στη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Η Ελλάδα θα έμπαινε υπό βρετανικό έλεγχο, ενώ οι υπόλοιπες χώρες, με εξαίρεση τη Γιουγκοσλαβία για την οποία η συμφωνία προέβλεπε ίση επιρροή Δυτικών και Ανατολικών, θα αφήνονταν στη Σοβιετική Ένωση. Για να νικηθούν οι έλληνες Κομμουνιστές, χρειάστηκε τελικά ένας μακροχρόνιος εμφύλιος πόλεμος, από το 1946 ως το 1949. Στη Γιουγκοσλαβία και την Αλβανία σύντομα κατέλαβαν την εξουσία οι κομμουνιστές Παρτιζάνοι. Η Βουλγαρία και η Ρουμανία πέρασαν στην κατοχή των σοβιετικών στρατευμάτων, τα οποία τους επέβαλαν κομμουνιστικά καθεστώτα. Ως τα τέλη της δεκαετίας του 1940, η διαίρεση της Ευρώπης σε δυο ζώνες είχε ολοκληρωθεί και οι εχθρότητες που είχαν αναπτυχθεί στη διάρκεια του πολέμου, είχαν πλέον, υπό την πίεση του Ψυχρού Πολέμου, παγιωθεί.

Κρίνοντας τα πράγματα από τη σημερινή μας οπτική γωνία, φαίνεται καθαρά πως ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος ήταν κάτι πολύ περισσότερο από μια σειρά μαχών και διπλωματικών διαπραγματεύσεων (αν και δυστυχώς, πολύ συχνά αυτή είναι η κύρια και μερικές φορές η μόνη εντύπωση που αποκομίζουν οι σπουδαστές από τα εγχειρίδιά τους). Πέρα από το στρατιωτικό του στοιχείο, ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος είχε επίσης χαρακτηριστικά θρησκευτικής, εθνικής και φυλετικής σύγκρουσης. Όπως αναφέραμε παραπάνω, σε ορισμένες χώρες μετατράπηκε σε εμφύλιο πόλεμο, σε μια σύγκρουση μεταξύ των αντιστασιακών κινήματων και επίσης μεταξύ αντιστασιακών κινήματων και ομάδων συνεργατών, που συχνά με τις πράξεις τους ξεπερνούσαν σε θηριωδία ακόμη και τους Ναζί. Τέτοια παραδείγματα μπορούν επίσης να βρεθούν στη Νοτιοανατολική Ευρώπη και άρα και σ' αυτή τη συλλογή ιστορικών πηγών. Αυτό όμως, δε σημαίνει πως θα ήταν ποτέ δυνατό, έστω και για μια στιγμή, να ξεχάσουμε ποιοι ήταν οι κύριοι υπαίτιοι αυτής της ιστορίας, ούτε πως θα μπορούσαμε να επιτρέψουμε να σβηστούν οι ευθύνες τους για το κακό που έκαναν στα έθνη και στους λαούς των Βαλκανίων. Η ευθύνη των Ναζιστών για την έναρξη του πολέμου κι επομένως για τις συνέπειές του δεν μπορεί να μειωθεί, πόσο μάλλον να αμφισβητηθεί. Ωστόσο, και κρατώντας πάντοτε στο νου μας τον εγκληματικό χαρακτήρα του ναζιστικού καθεστώτος που ξεκίνησε τον πόλεμο, γεγονός παραμένει πως σε πολλές χώρες η πολιτική ελίτ έκλινε και αυτή προς τη μεριά των Ναζί. Είναι προφανές πως πολλοί ανάμεσα σ' αυτές τις τοπικές ελίτ εκμεταλλεύτηκαν την ευκαιρία που τους δόθηκε (με την κάλυψη του Χίτλερ) για να ξεκαθαρίσουν παλιότερους λογαριασμούς με τους γείτονές τους, ν' αναθεωρήσουν το καθεστώς που είχε προκύψει από τις συνθήκες των Βερσαλλιών, να απαλλαγούν από κάποια «ενοχλητική» μειονότητα ή να επεκτείνουν τα εδάφη τους και να συσσωρεύσουν οικονομικούς πόρους. Είναι προφανές πως αυτές οι ελίτ δεν εμφανίστηκαν από το πουθενά και ούτε θα μπορούσαν βέβαια να έχουν προκύψει εκ του μηδενός. Συμπαθούντες των Ναζί υπήρχαν σε όλες τις χώρες της περιοχής, άλλοι αποκάλυπτοι και άλλοι κρυφοί, όπως υπήρχαν και διάφορα επίπεδα σιωπηρής συναίνεσης στη ναζιστική ιδεολογία μαζί με μια λανθάνουσα προδιάθεση προς φιλοσοφίες που κήρυσσαν τη φυλετική διάκριση. Όταν μια χώρα προσχωρούσε στο Τριμερές Σύμφωνο ή την καταλάμβαναν οι Ναζιστές, οι συμπαθούντες των τελευταίων άδραχναν την ευκαιρία να δείξουν τη νομιμοφροσύνη τους απέναντι στο ναζιστικό καθεστώς και να δηλώσουν ότι αποδέχονταν τις θεμελιώδεις αρχές της ναζιστικής ιδεολογίας. Αυτή η άνευ όρων συναίνεση στη νέα κατάσταση «έστρωσε» το δρόμο για τους Ναζί και συνέβαλε στις βιαιότητες που ακολούθησαν.

Σκοπός μας σ' αυτό το βιβλίο εργασίας είναι να προσφέρουμε στους σπουδαστές και τις σπουδάστριες μια πολυεπίπεδη παρουσίαση του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Επομένως, συγκριτικά λίγες από τις πηγές που παρουσιάζουμε, ασχολούνται με τις πολεμικές επιχειρήσεις. Υιοθετώντας αυτή την προσέγγιση, δε θέλουμε να

μειώσουμε τη στρατιωτική σημασία που είχαν τα αντιστασιακά κινήματα στη Νοτιοανατολική Ευρώπη (ούτε και τη μεγάλη συνεισφορά αυτής της περιοχής στην ανατροπή του φασισμού και του ναζισμού). Σκοπός μας μάλλον, είναι να φωτίσουμε, έστω κι εν μέρει, εκείνες τις πλευρές της ζωής των ανθρώπων στη διάρκεια του πολέμου που παρουσιάζονται λιγότερο συχνά στα σχολικά εγχειρίδια, ακολουθώντας έτσι και τις επιθυμίες και τις προτάσεις των καθηγητών που τα διδάσκουν. Είναι γνωστό ότι στα περισσότερα εγχειρίδια ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης δίνεται εξέχουσα θέση στην πολιτική ιστορία, και άρα το ίδιο ισχύει με την παρουσίαση του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Άλλα πράγματα όμως, που είναι τουλάχιστον εξίσου σημαντικά και σίγουρα πιο ενδιαφέροντα για τους σπουδαστές και τις σπουδάστριες, όπως για παράδειγμα, η καθημερινή ζωή των ανθρώπων, η θέση των γυναικών και των παιδιών, η πολιτισμική ζωή, η απήχηση του πολέμου στη λογοτεχνία και στους άλλους κλάδους της τέχνης, ο έρωτας τον καιρό του πολέμου και τόσα άλλα θέματα, παραμελούνται, με αποτέλεσμα να συναντάμε στα σχολικά εγχειρίδια ελάχιστα μόνον ίχνη τους.

Στη συλλογή που κρατάτε τώρα στα χέρια σας, έχουν συμπεριληφθεί πηγές από έντεκα χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, πράγμα που έχει τα πλεονεκτήματα και τα μειονεκτήματά του. Το κύριο προτέρημα μιας συλλογής ιστορικών πηγών, που έχει σχεδιαστεί ως τέτοια, είναι ότι επιτρέπει στους σπουδαστές και τις σπουδάστριες να αποκτήσουν εποπτεία αυτής της ιστορικής περιόδου μέσα από πολλαπλές οπτικές γωνίες. Η παρακολούθηση μιας ορισμένης ιστορικής περιόδου, στη συγκεκριμένη περίπτωση του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, μέσα από δύο ή και περισσότερες διαφορετικές οπτικές γωνίες θα έπρεπε να θεωρηθεί όχι μόνον ενδιαφέρουσα αλλά και χρήσιμη, επειδή μόνον αυτή προσφέρει στους σπουδαστές και τις σπουδάστριες την ευκαιρία να διαβάσουν και ν' αναλύσουν πώς το ίδιο πρόβλημα, επεισόδιο ή διαδικασία έγιναν αντιληπτά στην τοπική τους «γειτονιά».

Μέσα από την ανάλυση αυτών των πηγών, οι σπουδαστές και οι σπουδάστριες θα ανακαλύψουν εντυπωσιακές ομοιότητες σε πολλά θέματα, όπως η φτώχεια, ο λιμός, η αβεβαιότητα και τα απερίγραπτα μαρτύρια που σημάδεψαν αυτή την εποχή ολόκληρη τη Νοτιοανατολική Ευρώπη. Από την άλλη πλευρά, θα συναντήσουν και ορισμένες αντιφατικές πηγές, που αντιμετωπίζουν το ίδιο πρόβλημα από εντελώς διαφορετικές οπτικές γωνίες ή με τρόπο ολότελα διαφορετικό από εκείνον που γνώριζαν από τα σχολικά τους εγχειρίδια. Σε τέτοιες περιπτώσεις, η πρότασή μας δεν θα ήταν κατ' ανάγκη να ζητηθεί από τους σπουδαστές και τις σπουδάστριες να κρίνουν ποια πηγή είναι η σωστή, η αληθινή ή έστω η πλησιέστερη στην αλήθεια. Είναι ίσως αρκετό ν' αποκτήσουν επίγνωση της ύπαρξης και άλλων πηγών, δηλαδή να συνειδητοποιήσουν το γεγονός ότι ορισμένα ιστορικά γεγονότα και διαδικασίες, αντίθετα από τον τρόπο που μπορεί να παρουσιάζονται στα σχολικά βιβλία, δεν είναι απαλλαγμένα από αμφισημίες. Ειδικότερα, σε ορισμένες χώρες (άραγε τις περισσότερες;) της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, η διδασκαλία της ιστορίας (κι επομένως η αντίληψη που ακολουθείται και από τα βιβλία ιστορίας) βασίζεται στη «μία και μοναδική αλήθεια», κι έτσι αποτελεί εξαίρεση για τους σπουδαστές και τις σπουδάστριες το να συναντούν πηγές οι οποίες αντιφάσκουν μεταξύ τους. Λαμβάνοντας υπ' όψιν τα παραπάνω, κατανοούμε ότι μεταξύ των καθηγητών και των σπουδαστών, οι οποίοι μπορεί να μην έχουν καθόλου συνηθίσει να συναντούν αντιφατικές πηγές στα εγχειρίδιά τους ή στη διδασκαλία της ιστορίας εν γένει, μια συλλογή πηγών βασισμένη σ' αυτή την προσέγγιση των παράλληλων, πολλαπλών προοπτικών θα μπορούσε να προκαλέσει έναν κάποιο αποπροσανατολισμό ή να οδηγήσει ακόμα και στην απόρριψη. Ωστόσο, έχουμε τη γνώμη πως χωρίς μια τέτοια προσέγγιση πολλαπλών προοπτικών δεν μπορεί να υπάρξει πραγματικά υψηλής ποιότητας μελέτη, κατανόηση και μάθηση της ιστορίας. Χωρίς αυτήν η ιστορία γίνεται απλή απομνημόνευση δεδομένων.

Από την άλλη πλευρά όμως, μια συλλογή πηγών που σχεδιάζεται κατ' αυτό τον τρόπο έχει κι ένα σημαντικό μειονέκτημα. Δηλαδή, παίρνοντας υπ' όψιν μας το γεγονός ότι στον περιορισμένο χώρο αυτής της συλλογής υπάρχει γραπτό και οπτικό υλικό από έντεκα χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, γίνεται φανερό ότι αυτή η συλλογή δεν μπορεί να δώσει μια πλήρη εικόνα τού πώς διεξάχθηκε ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος στην περιοχή. Μία τέτοια προσδοκία εξάλλου θα ήταν υπερβολικά φιλόδοξη από πλευράς μας. Από τα πρώτα βήματα σχεδιασμού του συγκεκριμένου έργου είχαμε επίγνωση αυτού του δεδομένου κι επομένως, αναγκαστήκαμε να κάνουμε αυστηρή επιλογή της θεματολογίας μας. Για παράδειγμα, διαλέξαμε να παρουσιάσουμε μερικές μόνον από τις πολυάριθμες όψεις του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, ενώ κάποιες άλλες, οι οποίες μπορεί να μην ήταν λιγότερο σημαντικές, ούτε καν τις αναφέραμε. Πέρα από την επιλογή εκείνων των θεμάτων που παρουσιά-

ζονται λιγότερο συχνά στα σχολικά εγχειρίδια, το άλλο σημαντικό κριτήριο με το οποίο διαλέξαμε τις πηγές μας ήταν μεθοδολογικό: προσπαθήσαμε να συμπεριλάβουμε όσο το δυνατόν περισσότερες πηγές μπορούσαμε που να προκαλούν κάποια συναισθηματική αντίδραση στους σπουδαστές και στις σπουδάστριες μας (οργή, σοκ, συμπάθεια, θαυμασμό, γέλιο...). Η μοίρα των κοινών ανθρώπων – τραγική, ηρωική, αστεία – συχνά μας δίνει καλύτερη και πιο ζωντανή εικόνα των σκληρών εκείνων καιρών απ' ό,τι οι διακηρύξεις, οι πολιτικές εξαγγελίες ή οι διπλωματικές πηγές (χωρίς βεβαίως να έχουμε την παραμικρή πρόθεση ν' αρνηθούμε την αξία των τελευταίων, τις οποίες άλλωστε συμπεριλάβαμε στη συλλογή μας).

Με δυο λόγια, πρόθεσή μας είναι να προσφέρουμε στους σπουδαστές και στις σπουδάστριες καθώς και στους συναδέλφους μας εκπαιδευτικούς μια κάπως διαφορετική εποπτεία, μέσα από πολλαπλές οπτικές γωνίες, μιας ζοφερής περιόδου της πρόσφατης ιστορίας μας, ελπίζοντας ταυτόχρονα πως η ανά χείρας συλλογή πηγών θα οδηγήσει και σε μια καλύτερη κατανόηση αυτής της ιστορίας. Και αυτό επειδή, παρ' όλη τη διαφάνεια και την απλότητα των γεγονότων του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου (τουλάχιστον όσον αφορά το ηθικό τους στοιχείο, όταν για παράδειγμα μιλάμε για την προφανή διάκριση μεταξύ καλού και κακού), σε ορισμένες χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης εξακολουθούν σήμερα να δημιουργούνται τεχνητά ορισμένες αμφιβολίες γι' αυτό το ζήτημα, εξαιτίας του γεγονότος ότι ηγετικό ρόλο στα περισσότερα κινήματα αντίστασης έπαιξαν, μεταξύ των άλλων, οι Κομμουνιστές. Επιπλέον, στην παγκόσμια αλλά και στην ευρωπαϊκή ιστορία, μια δυτικοκεντρική προοπτική περιθωριοποίησε το ρόλο που έπαιξε στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο η Νοτιοανατολική Ευρώπη και μερικές φορές μάλιστα, υπέταξε αυτόν το ρόλο σε κάποια πατροπαράδοτα στερεότυπα που έχουν διαμορφωθεί για την περιοχή. Νομίζουμε λοιπόν, πως αυτή η συλλογή πηγών θα συμβάλει σε μια πιο περιεκτική κατανόηση της ιστορίας της περιοχής μας ως μέρους της ιστορίας ολόκληρης της ανθρωπότητας.

Χρονολόγιο

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1939	Απρίλιος		7 – Οι Ιταλοί εισβάλλουν στην Αλβανία 12 – Η Αλβανική Συνταγματική Εθνοσυνέλευση κηρύσσει την Προσωπική Ένωση της χώρας με την Ιταλία και ανακηρύσσει βασίλεά της Αλβανίας τον Βίκτορα Εμμανουήλ Γ'. Οι Ιταλοί εγκαθιστούν μια φασιστική κυβέρνηση – μαριονέτα υπό τον Σεφκέτ Βερλατζή και δεν αργούν να ενσωματώσουν τις ένοπλες και τις διπλωματικές δυνάμεις της Αλβανίας στις δικές τους
	Αύγουστος	23 – Το σοβιετογερμανικό Σύμφωνο «Ρίμπεντροπ – Μολότοφ» συμπεριλαμβάνει μια μυστική συμφωνία η οποία προβλέπει τη μελλοντική κατοχή της ρουμανικής Βεσσαραβίας από τους Σοβιετικούς	
	Σεπτέμβριος	1 – Η Γερμανία εισβάλλει στην Πολωνία 3 – Η Βρετανία και η Γαλλία κηρύσσουν τον πόλεμο στη Γερμανία 17 – Η Σοβιετική Ένωση εισβάλλει στην Πολωνία	7 – Η Ρουμανία διακηρύσσει την ουδετερότητά της 15 – Η Βουλγαρία διακηρύσσει την ουδετερότητά της
	Οκτώβριος		19 – Η Τουρκία, η Γαλλία και η Βρετανία υπογράφουν τη Συνθήκη της Άγκυρας, η οποία προβλέπει την αμοιβαία τους συνδρομή, εάν οποιαδήποτε από αυτές τις χώρες δεχθεί επίθεση από ευρωπαϊκή δύναμη στο χώρο της Μεσογείου
1940	Φεβρουάριος		15 – Η Βουλγαρία αποκτά νέα κυβέρνηση υπό τον Καθηγητή Μπόγκνταν Φίλοφ. Είναι, όπως και οι προηγούμενες, υποχείριο του βασιλιά
	Απρίλιος	9 – Η Γερμανία εισβάλλει στη Δανία και τη Νορβηγία	
	Μάιος	10 – Η Γερμανία εισβάλλει στην Ολλανδία, το Βέλγιο και το Λουξεμβούργο· ο Ουίνστον Τσώρτσιλ γίνεται πρωθυπουργός της Βρετανίας 12 – Η Γερμανία εισβάλλει στη Γαλλία	

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1940	Ιούνιος	10 – Η Ιταλία κηρύσσει τον πόλεμο στη Βρετανία και τη Γαλλία 22 – Η Γαλλία συνάπτει ανακωχή με τις δυνάμεις του Άξονα	26-27 – Μετά από σοβιετικό τηλεσίγραφο, η Ρουμανία παραχωρεί στη Σοβιετική Ένωση τη Βεσσαραβία και τη Βόρεια Μπουκοβίνα
	Αύγουστος		10 – Εφαρμόζεται η αντισημιτική νομοθεσία στη Ρουμανία 30 – Υπό γερμανική και ιταλική πίεση, η Ρουμανία παραδίδει τη βόρεια Τρανσυλβανία στην Ουγγαρία
	Σεπτέμβριος	13 – Η Ιταλία εισβάλλει στην Αίγυπτο 27 – Η Ιαπωνία προσχωρεί στη συμμαχία του Άξονα	4 – Ο Ίων Αντωνέσκου διορίζεται πρόεδρος της ρουμανικής κυβέρνησης 6 – Ο Κάρολος Β΄ της Ρουμανίας παραιτείται από το θρόνο υπέρ του γιού του, Μιχαήλ Α΄. Ντε φάκτο κυβερνήτης γίνεται ο «Conducator» («Οδηγητής», ανάλογο του «Ντούτσε»), Ίων Αντωνέσκου 7 – Συμφωνία της Κραϊόβας. Η Ρουμανία επιστρέφει τη νότια Δοβρουτσά στη Βουλγαρία
	Οκτώβριος		12 – Ο γερμανικός στρατός μπαίνει στη Ρουμανία με την ιδιότητα των «στρατιωτικών συμβούλων» 28 – Η Ιταλία εισβάλλει στην Ελλάδα χρησιμοποιώντας ως βάση την Αλβανία
	Νοέμβριος	5 – Ο Ρούζβελτ επανεκλέγεται πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών της Αμερικής 11 – Οι Βρετανοί νικούν τον ιταλικό στόλο στον Τάραντα 20 – Η Ουγγαρία προσχωρεί στη συμμαχία του Άξονα	Η Βουλγαρία αρνείται να προσχωρήσει στις δυνάμεις του Άξονα, να επιτεθεί στην Ελλάδα ή να υπογράψει σύμφωνο εγγύησης με την ΕΣΣΔ 14 – Τα ελληνικά στρατεύματα αποκρούουν την ιταλική επίθεση στο αλβανικό μέτωπο και μέσα σ' ένα μήνα καταλαμβάνουν όλα τα σημαντικά αστικά κέντρα της νότιας Αλβανίας 23 – Η Ρουμανία προσχωρεί στη συμμαχία του Άξονα 25 – Η Τουρκία κηρύσσει το στρατιωτικό νόμο σε μια ζώνη η οποία καλύπτει την Κωνσταντινούπολη, την Αδριανούπολη, το Κιρκλαρελί, τη Ραιδεστό, τα Δαρδανέλλια και το Κοτζαελί 30 – Επιβάλλεται συσκότιση στην Κωνσταντινούπολη

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1940	Δεκέμβριος	9 – Τα βρετανικά στρατεύματα αρχίζουν ν' απωθούν τους Ιταλούς από την Αίγυπτο	Η βουλγαρική βουλή ψηφίζει φιλοφασιστικούς νόμους: το Νόμο για την Οργάνωση της Βουλγαρικής Νεολαίας και τον αντισημιτικό Νόμο για την Προστασία του Έθνους 19 – Εφόδια στέλνονται από την Τουρκία στην Ελλάδα με το εμπορικό πλοίο <i>Κουρτουλούς</i> («Ανεξαρτησία»)
1941	Ιανουάριος	9 – Οι Βρετανοί εισβάλλουν στην Ερυθραία	20 – Η βουλγαρική κυβέρνηση ψηφίζει υπέρ της υπογραφής του Τριμερούς Συμφώνου 21-23 – Φασιστική εξέγερση της Σιδηράς Φρουράς στη Ρουμανία. Καταστέλλεται από τον Στρατηγό Αντωνέσκου
	Φεβρουάριος		8 – Η Γερμανία και η Βουλγαρία υπογράφουν στρατιωτικό σύμφωνο. 17 – Βουλγαροτουρκική διακήρυξη ουδετερότητας
	Μάρτιος	11 – Οι ΗΠΑ αρχίζουν να στέλνουν πολεμικό υλικό στη Βρετανία και σε άλλους Συμμάχους 24 – Ο Ρόμμελ ξεκινά την πρώτη του επίθεση στη Λιβύη	1 – Η Βουλγαρία προσχωρεί στις δυνάμεις του Άξονα. Ο γερμανικός στρατός εγκαθίσταται στο βουλγαρικό έδαφος 24 – Τουρκορωσική διακήρυξη: στην περίπτωση που η Τουρκία δεχθεί επίθεση από οποιαδήποτε ξένη δύναμη, η Σοβιετική Ένωση θα τηρήσει ουδετερότητα 25 – Η Γιουγκοσλαβία προσχωρεί στη συμμαχία του Άξονα 27 – Έπειτα από μαζικές διαμαρτυρίες, η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση ανατρέπεται με στρατιωτικό πραξικόπημα
	Απρίλιος	11 – Αρχίζει η πολιορκία του Τομπρούκ από τους Γερμανούς 13 – Η Σοβιετική Ένωση και η Ιαπωνία συνάπτουν πενταετές σύμφωνο μη επίθεσης	Αποτυχημένη απόπειρα πραξικοπήματος από τους βρετανόφιλους αριστερούς Αγροτικούς στη Βουλγαρία 6 – Η Γερμανία εισβάλλει στη Γιουγκοσλαβία και την Ελλάδα 10 – Δημιουργείται το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας (ΑΚΚ), ένα κράτος ανδρείκελο υπό την γερμανοϊταλική κυριαρχία 11-15. Ο ουγγρικός στρατός καταλαμβάνει το Μπατσκάκ στη βόρεια Σερβία (Βοϊβοδίνα) 17 – Ο γιουγκοσλαβικός στρατός παραδίδεται

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1941	Απρίλιος		<p>19 – Ο βουλγαρικός στρατός μπαίνει στη Μακεδονία, στη νοτιοανατολική Σερβία και στη Θράκη του Αιγαίου</p> <p>23 – Ο Στρατηγός Τσολάκογλου υπογράφει χωρίς την εξουσιοδότηση της ελληνικής κυβέρνησης ανακωχή με τη Γερμανία</p> <p>30 – Ο Άντε Πάβελιτς εκδίδει πολυάριθμα ρατσιστικά διατάγματα στο Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας</p>
	Μάιος	<p>27 – Βυθίζεται το γερμανικό θωρηκτό <i>Βίσμαρκ</i>. Ο Ρούζβελτ κηρύσσει τις ΗΠΑ σε κατάσταση έκτακτης ανάγκης εξαιτίας των εξελίξεων στην Ευρώπη και την Αφρική</p>	<p>12-13 – Μια ομάδα αξιωματικών της Δεύτερης Στρατιάς, με επικεφαλής τον συνταγματάρχη Ντράγκολιουμπ Μιχαήλοβιτς, αρχίζει να οργανώνει αντάρτικο κίνημα στα βουνά της Ράβνα Γκόρα</p> <p>17 – Αποτυχημένη απόπειρα δολοφονίας του βασιλιά της Ιταλίας Βίκτορα Εμμανουήλ Γ' από το νεαρό επαναστάτη Βασίλ Λάτση (1922-1941) στα Τίρανα</p> <p>18 – Ο Πάβελιτς και ο Μουσσολίνι υπογράφουν συμφωνία στη Ρώμη. Το ΑΚΚ παραχωρεί στην Ιταλία το μεγαλύτερο μέρος των κροατικών ακτών</p> <p>21-31 – Μάχη της Κρήτης. Η ελληνική κυβέρνηση και ο βασιλιάς Γεώργιος Β' εγκαταλείπουν τη χώρα κι εγκαθίστανται στο Κάιρο. Η Ελλάδα χωρίζεται σε τρεις ζώνες κατοχής τις οποίες ελέγχουν ο γερμανικός, ο ιταλικός και ο βουλγαρικός στρατός αντίστοιχα</p> <p>31 – Πρώτη συμβολική πράξη αντίστασης: η σημαία με τη σβάστικα αφαιρείται κρυφά από την Ακρόπολη</p>
	Ιούνιος	<p>22 – Η Γερμανία, η Ιταλία και η Ρουμανία επιτίθενται στη Σοβιετική Ένωση· η Τουρκία διακηρύσσει πως η ίδια διατηρεί την ουδετερότητά της</p> <p>26 – Η Φινλανδία κηρύσσει τον πόλεμο στη Σοβιετική Ένωση</p>	<p>5 – Αυθόρμητος ξεσηκωμός ενάντια στη βία που ασκούν οι αρχές των Ουστάσι ξεκινά στα περίχωρα του Γκάτσκο, στην Ερζεγοβίνη</p> <p>18 – Υπογράφεται το τουρκογερμανικό Σύμφωνο Φιλίας και Μη Επίθεσης</p> <p>22 – Η πρώτη μονάδα Παρτιζάνων της Γιουγκοσλαβίας συγκροτείται κοντά στο Σίσακ της Κροατίας. Ξεκινά η εξέγερση στην Κροατία</p> <p>24 – Οι βούλγαροι Κομμουνιστές ξεκινούν την ένοπλη αντίσταση</p>

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1941	Ιούνιος		25 – Το τουρκογερμανικό Σύμφωνο Φιλίας και Μη Επίθεσης επικυρώνεται με ομόφωνη ψήφο της τουρκικής εθνοσυνέλευσης 29 – Ο Μουσσολίνι διακηρύσσει τη δημιουργία της «Μεγάλης Αλβανίας»
	Ιούλιος	12 – Η Βρετανία και η Σοβιετική Ένωση υπογράφουν συνθήκη που εξασφαλίζει βρετανική βοήθεια στους Σοβιετικούς 24 – Η Ιαπωνία καταλαμβάνει τη γαλλική Ινδοκίνα 26 – Οι ΗΠΑ διακόπτουν τις εμπορικές τους συναλλαγές με την Ιαπωνία	7 – Ξεκινά η εξέγερση των Παρτιζάνων στη Σερβία 13 – Ξεκινά η εξέγερση των Παρτιζάνων στο Μαυροβούνιο 22 – Ξεκινά η εξέγερση των Παρτιζάνων στη Σλοβενία 27 – Ξεκινά η εξέγερση των Παρτιζάνων στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη
	Σεπτέμβριος	8 – Οι Γερμανοί ξεκινούν την πολιτοκοκία του Λένινγκραντ 19 – Οι Γερμανοί καταλαμβάνουν το Κίεβο	Δημιουργούνται στην Ελλάδα οι τρεις κύριες αντιστασιακές οργανώσεις: Ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος (ΕΔΕΣ), η Εθνική και Κοινωνική Απελευθέρωση (ΕΚΚΑ), και το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (ΕΑΜ) Οι Ουστάσι ανοίγουν το στρατόπεδο συγκέντρωσης του Γιανόσεβατς, περίπου εκατό χιλιόμετρα νότια του Ζάγκρεμπ Στη Ρουμανία αρχίζει ο εκτοπισμός περισσότερων από εκατό χιλιάδες Εβραίων στην Τρανσυλβανία. Μεγάλο μέρος τους πεθαίνει εξαιτίας των τραγικών συνθηκών διαβίωσης
	Οκτώβριος	17 – Ο Χιντέκι Τόγιο γίνεται πρωθυπουργός της Ιαπωνίας	Μαζικά αντίποινα των γερμανικών αρχών κατοχής εναντίον του άμαχου πληθυσμού στη Σερβία 11 – Ξεκινά η εξέγερση των Παρτιζάνων στη Μακεδονία
	Νοέμβριος	18 – Οι Βρετανοί εξαπολύουν επίθεση στη Λιβύη	Αρχίζει ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ Παρτιζάνων και Τσέτνικ στη Σερβία 8 – Ιδρύεται το Κομμουνιστικό Κόμμα Αλβανίας 13 – Οι Γερμανοί αρνούνται τους όρους που τους θέτουν οι Τσέτνικ για συνεργασία εναντίον των γιουγκοσλάβων Παρτιζάνων, αλλά παρ' όλα αυτά οι Τσέτνικ συνεχίζουν να μάχονται τους Παρτιζάνους και ν' αποφεύγουν τις συγκρούσεις με τους Γερμανούς

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1941	Δεκέμβριος	5 – Ανάσχεση της γερμανικής προέλασης προς τη Μόσχα 7 – Η Ιαπωνία βομβαρδίζει το Περλ Χάρμπορ 8 – Η Ιαπωνία κηρύσσει τον πόλεμο στις ΗΠΑ και τη Βρετανία 11 – Η Γερμανία και η Ιταλία κηρύσσουν τον πόλεμο στις ΗΠΑ	12 - Το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας κηρύσσει τον πόλεμο στις ΗΠΑ και τη Βρετανία 13 – Η Βουλγαρία κηρύσσει τον πόλεμο στο Ηνωμένο Βασίλειο και τις ΗΠΑ
1942	Ιανουάριος	21 – Το Άφρικα Κορπς του Ρόμμελ εξαπολύει αντεπίθεση στη Λιβύη	
	Φεβρουάριος	15 – Η Σιγκαπούρη καταλαμβάνεται από την Ιαπωνία	Το ΕΑΜ αποφασίζει να δημιουργήσει ένοπλες ομάδες ανταρτών (Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός – ΕΛΑΣ)
	Ιούνιος	4 - 6 – Ναυμαχία του Μιντγουαίη στον Ειρηνικό 21 – Ο Ρόμμελ καταλαμβάνει το Τομπρούκ	
	Ιούλιος		Σχηματίζεται το ένοπλο τμήμα του ΕΔΕΣ
	Αύγουστος	12 – Ο Τσώρτσιλ και ο Στάλιν συναντιούνται με απεσταλμένους των ΗΠΑ και των Ελεύθερων Γάλλων, για να συζητήσουν το άνοιγμα δεύτερου μετώπου στην Ευρώπη 13 – Ο Στρατηγός Μοντγκόμερυ αναλαμβάνει τη διοίκηση των βρετανικών δυνάμεων στην Αίγυπτο 19 – Οι Σύμμαχοι διασχίζουν τη Μάχη και κάνουν επιδρομή στη Διέππη. Καταλήγει σε καταστροφή	Οι γερμανικές δυνάμεις κατοχής «λύνουν το εβραϊκό ζήτημα» στη Σερβία δολοφονώντας σχεδόν τα εννέα δέκατα του εβραϊκού πληθυσμού ως το τέλος του καλοκαιριού του 1942 25 – Πρώτο φύλλο της περιοδικής έκδοσης <i>Ζέρι ι Ποπουλίτ</i> («Η φωνή του λαού»), που εκφράζει την ιδεολογία του αλβανικού κομμουνιστικού κινήματος
	Σεπτέμβριος	22 – Οι Γερμανοί φτάνουν στο κέντρο του Στάλινγκραντ	Βρετανική καταδρομική δύναμη αποβιβάζεται μυστικά στην Ελλάδα 16 – Συνδιάσκεψη της Πέζας: δημιουργία του Αλβανικού Αντιφασιστικού Μετώπου Εθνικής Απελευθέρωσης
	Οκτώβριος	23 – Οι δυνάμεις του Μοντγκόμερυ επιτίθενται στο Ελ Αλαμείν της Αιγύπτου	Δημιουργία της πολιτικής οργάνωσης «Μπάλλι Κομπετάρ» στην Αλβανία με αντικομμουνιστικό πρόγραμμα
	Νοέμβριος	8 – Πραγματοποιείται η πρώτη σημαντική εισβολή των Συμμάχων στο Μαρόκο και την Αλγερία	12 – Θεσπίζεται ο τουρκικός Φόρος Κεφαλαίου

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1942	Νοέμβριος	13 – Οι Βρετανοί ανακαταλαμβάνουν το Τομπρούκ 19 – Οι Σοβιετικοί εξαπολύουν αντεπίθεση στο Στάλινγκραντ	25 – Ανατινάζεται η σιδηροδρομική γέφυρα του Γοργοπόταμου με κοινή επιχείρηση βρετανικών δυνάμεων και ανταρτών του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ 26 – Στο Μπίχατς της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης οι Παρτιζάνοι συγκροτούν το ανώτατο πολιτικό τους όργανο, το AVNOJ (Αντιφασιστικό Συμβούλιο Απελευθέρωσης των Λαών της Γιουγκοσλαβίας)
1943	Ιανουάριος	31 – Ο Στρατηγός Πάουλος παραδίδεται με τη γερμανική Έκτη Στρατιά στο Στάλινγκραντ	
	Μάρτιος	5 – Αρχίζει ο συμμαχικός βομβαρδισμός του Ρουρ	5 – Γενική απεργία στην Αθήνα εμποδίζει την επιστράτευση ελλήνων εργατών και την υποχρεωτική αποστολή τους στη Γερμανία Μάρτιος–Μάιος: Η βουλγαρική κοινωνία αντιστέκεται επιτυχημένα στην «τελική λύση» και τελικά ματαιώνει τον εκτοπισμό των Βουλγάρων Εβραίων Μάρτιος – Ιούνιος: Αποστολή περίπου πενήντα χιλιάδων Εβραίων της Θεσσαλονίκης στο Άουσβιτς
	Ιούνιος	13 – Οι δυνάμεις του Άξονα ηττούνται στην Τυνησία· λήξη της εκστρατείας στην Αφρική	14 – Στο Ότοσαςτς οι Παρτιζάνοι ιδρύουν το ανώτατο πολιτικό τους όργανο για την Κροατία, το ZAVNOH (Αντιφασιστικό Συμβούλιο Απελευθέρωσης των Λαών της Κροατίας)
	Ιούλιος	5-7 – Τεράστια σύγκρουση αρμάτων μάχης στο Κουρσκ, στο Ανατολικό Μέτωπο: οι Σοβιετικοί νικούν 9 – Οι Σύμμαχοι αποβιβάζονται στη Σικελία 25 – Ο Μουσσολίνι ανατρέπεται και συλλαμβάνεται· τον διαδέχεται ο Πιέτρο Μπαντόλιο	10 – Συγκροτείται ο Εθνικός Απελευθερωτικός Στρατός της Αλβανίας
	Αύγουστος		2 – Υπογράφεται η Συμφωνία του Μούκιε μεταξύ του Εθνικού Απελευθερωτικού Στρατού της Αλβανίας και του Μπάλλι Κομπετάρ. Απορρίπτεται λίγες μέρες αργότερα από την Κεντρική Επιτροπή του Κομμουνιστικού Κόμματος Αλβανίας (ΚΚΑ) και από το Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης 28 – Ο βασιλιάς της Βουλγαρίας Βόρις Γ΄ πεθαίνει στην Σόφια. Αναγορεύεται βασιλιάς ο Συμεών Β΄

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1943	Σεπτέμβριος	3 – Οι Σύμμαχοι περνούν τον πορθμό της Μεσσήνης και αποβιβάζονται στην ιταλική χερσόνησο 8 – Η Ιταλία παραδίδεται στους Συμμάχους 12 – Ο Μουσσολίνι απελευθερώνεται από δυνάμεις των Ες Ες και φυγαδεύεται στη Γερμανία	8–Μονάδες Παρτιζάνων καταλαμβάνουν προσωρινά το Σπλιτ της Κροατίας. Πέφτει στα χέρια τους μια τεράστια αποθήκη ανεφοδιασμού των Ιταλών 9–Εκλογή αντιβασιλείας στη Βουλγαρία: απαρτίζεται από τον Πρίγκιπα Κύριλλο, τον Καθηγητή Φίλοφ και τον Στρατηγό Μίχοφ 9–10 Οκτωβρίου: Οι γιουγκοσλάβοι Παρτιζάνοι αφοπλίζουν δέκα ιταλικές μεραρχίες· δυο από αυτές προσχωρούν στους Παρτιζάνους 17–Η βρετανοαμερικανική στρατιωτική αποστολή προς τους γιουγκοσλάβους Παρτιζάνους φθάνει στα απελευθερωμένα εδάφη της δυτικής Βοσνίας και Ερζεγοβίνης 20 – Το ΖΑΒΝΟΗ κηρύσσει την επανένωση των κατεχόμενων από την Ιταλία περιοχών με την Κροατία και τη Γιουγκοσλαβία
	Οκτώβριος	13 – Η Ιταλία κηρύσσει τον πόλεμο στη Γερμανία	
	Νοέμβριος	7 – Απελευθερώνεται το Κίεβο. Η γερμανική άμυνα στον Δνείπερο αρχίζει να καταρρέει 28 – 1 Δεκεμβρίου – Ο Τσώρτσιλ, ο Ρούζβελτ και ο Στάλιν συναντιούνται στην Τεχεράνη για να σχεδιάσουν την εισβολή στη Γαλλία	20 – Οι οπαδοί του βασιλιά Ζώγου, με επικεφαλής τον Αμπάζ Κούπη, ιδρύουν το Κόμμα της Νομιμότητας («Λεγκαλιτέτι») με σκοπό τη μεταπολεμική επαναφορά της μοναρχίας του Ζώγου στην Αλβανία 29 – Στη Γιάιτσε της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης το ΑΒΝΟJ συγκροτεί την κυβέρνηση των Παρτιζάνων (ΝΚΟJ – Εθνική Επιτροπή για την Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας)
	Δεκέμβριος	24 – Ο Αϊζενχάουερ ορίζεται επικεφαλής της δύναμης εισβολής στην ηπειρωτική Ευρώπη	7 – Ο Ρούζβελτ, ο Τσώρτσιλ και ο Ινονού συναντιούνται στο Κάιρο
1944	Ιανουάριος	27 – Οι Σοβιετικοί νικούν τους Γερμανούς στο Λένινγκραντ	Σχηματισμός της Χωροφυλακής στη Βουλγαρία, με σκοπό την καταπολέμηση της ένοπλης αντίστασης 8 – Ο Τσώρτσιλ, σε επιστολή του προς τον πρόεδρο της ΝΚΟJ (κυβέρνησης των γιουγκοσλάβων Παρτιζάνων) δηλώνει ότι η Βρετανία θα διακόψει κάθε βοήθειά της προς τους Τσέτνικ. Από αυτήν τη στιγμή και μετά, όλη η βοήθεια διοχετεύεται αποκλειστικά στους Παρτιζάνους

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1944	Μάρτιος	15 – Η Ιαπωνία εισβάλλει στην Ινδία	10 – Το ΕΑΜ συγκροτεί την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), μια χωριστή ελληνική κυβέρνηση, παράλληλη προς την επίσημη που εξακολουθεί να βρίσκεται στο Κάιρο
	Μάιος	9 – Οι Σοβιετικοί ανακαταλαμβάνουν τη Σεβαστούπολη 18 – Ιταλία: οι Γερμανοί αποσύρονται από τη γραμμή άμυνάς τους στο Μόντε Κασσίνο	Η Συνδιάσκεψη του Λιβάνου οδηγεί στη συμφωνία για τον σχηματισμό κυβέρνησης εθνικής ενότητας της Ελλάδας, με πρωθυπουργό τον Γεώργιο Παπανδρέου Αποστολή περισσότερων από εκατό χιλιάδες Εβραίων της Βόρειας Τρανσυλβανίας, που διοικείται από τους Ούγγρους, στα γερμανικά στρατόπεδα εξόντωσης 24 – Οι αλβανοί Κομμουνιστές στο Συνέδριο της Πρεμετής εκλέγουν, ως ανώτατο νομοθετικό τους σώμα, το Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης και σχηματίζουν μια επιτροπή η οποία διαθέτει τα χαρακτηριστικά προσωρινής κυβέρνησης
	Ιούνιος	6 – Ημέρα D. Οι Σύμμαχοι αποβιβάζονται στη Νορμανδία	1 – Νέα κυβέρνηση των βασιλοφρόνων στη Βουλγαρία, με επικεφαλής τον Ιβάν Μπαγκρυσάνοφ
	Ιούλιος	20 – Η απόπειρα δολοφονίας του Χίτλερ αποτυγχάνει 25 – Οι Σύμμαχοι διασπούν το γερμανικό κλοιό στη Νορμανδία	
	Αύγουστος	15 – Συμμαχικές αποβάσεις στη μεσημβρινή Γαλλία 25 – Το Παρίσι απελευθερώνεται	2 – Η Τουρκία αποφασίζει τη διακοπή των σχέσεων με τη Γερμανία 12 – Ο Τσώρτσιλ και ο Τίτο συναντιούνται στη Νάπολη 23 – Πραξικόπημα στη Ρουμανία. Ο βασιλιάς Μιχαήλ, με την υποστήριξη των μεγάλων κομμάτων και των κομμουνιστών, συλλαμβάνει τον Αντωνέσκου και την κυβέρνησή του. Η Ρουμανία παραδίδεται στους Σοβιετικούς 26 – Ο βούλγαρος πρωθυπουργός Μπαγκρυσάνοφ κηρύσσει την ουδετερότητα της χώρας του, κάνει τις πρώτες απόπειρες διαπραγματεύσεων με τις ΗΠΑ και το Ηνωμένο Βασίλειο στην Άγκυρα και στέλνει αποστολή στο Κάιρο

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1944	Αύγουστος		<p>29 – Ο βασιλιάς της Γιουγκοσλαβίας Πέτρος Β' αποκηρύσσει τον Ντράζα Μιχαήλοβιτς και αναγνωρίζει τον Τίτο ως ηγέτη της αντίστασης στη Γιουγκοσλαβία</p> <p>30 – Ο Πάβελιτς αποτρέπει την έκρηξη πραξικοπήματος στο Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας και κρατά τη χώρα πιστή στις δυνάμεις του Άξονα</p>
	Σεπτέμβριος	<p>3 – Απελευθερώνονται οι Βρυξέλλες</p> <p>19 – Υπογράφεται ανακωχή μεταξύ της Φινλανδίας και των Συμμάχων</p> <p>25 – Οι Σύμμαχοι διασπούν τη Γοτθική Γραμμή στην Ιταλία</p>	<p>Αρχίζει ο αγώνας για την απελευθέρωση της Σερβίας από τους Παρτιζάνους και τις μονάδες του Κόκκινου Στρατού</p> <p>2 – Η βουλγαρική αντιβασιλεία διορίζει κυβέρνηση των ρωσόφιλων πολιτικών κομμάτων, με επικεφαλής τον Κωνσταντίν Μουράβιεφ (η πρώτη κυβέρνηση που σχηματίζουν τα πολιτικά κόμματα από τον Μάιο του 1934)</p> <p>3 – Σχηματίζεται νέα κυβέρνηση εθνικής ενότητας υπό τον Γεώργιο Παπανδρέου</p> <p>5 – Η Σοβιετική Ένωση κηρύσσει τον πόλεμο στη Βουλγαρία</p> <p>8 – Ο Κόκκινος Στρατός εισβάλλει στη Βουλγαρία. Υπογράφεται ανακωχή μεταξύ Σοβιετικής Ένωσης και Βουλγαρίας. Η Βουλγαρία κηρύσσει τον πόλεμο στη Γερμανία</p> <p>9 – Οι Κομμουνιστές παίρνουν την εξουσία στη Βουλγαρία. Κυβέρνηση του Μετώπου για την Πατρίδα με επικεφαλής τον Κίμον Γκεοργκίεφ (ηγέτη του κόμματος Ζβένο), στην οποία κυριαρχούν οι Κομμουνιστές</p> <p>12 – Η Ρουμανία υπογράφει ανακωχή με τους Συμμάχους. Αναγνωρίζει τη σοβιετική εξουσία στη Βεσσαραβία και στη βόρεια Μπουκοβίνα καθώς και την ύπατη εξουσία της Επιτροπής Συμμαχικού Ελέγχου, στην οποία κυριαρχούν οι Σοβιετικοί, σε ολόκληρη την επικράτεια της</p>
	Οκτώβριος	<p>2 – Οι Γερμανοί συντρίβουν την εξέγερση της Βαρσοβίας, ενώ οι σοβιετικές στρατιές έχουν σταματήσει την προέλασή τους και αναπαύονται λίγα χιλιόμετρα παραπέρα. Οι Σύμμαχοι εισδύουν από το Δυτικό Μέτωπο στη Γερμανία</p>	<p>5 – Οι Βρετανοί αποβιβάζονται στην Ελλάδα</p> <p>8 – Η Βουλγαρία ξεκινά τις πολεμικές επιχειρήσεις εναντίον της Γερμανίας</p> <p>12 – Ο γερμανικός στρατός εγκαταλείπει την Αθήνα</p> <p>14 – Εισέρχονται στην Αθήνα οι Βρετανοί</p>

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1944	Οκτώβριος	9 – «Συμφωνία των ποσοστών» μεταξύ Τσώρτσιλ και Στάλιν στη Μόσχα 23 – Οι Σύμμαχοι αναγνωρίζουν τον ντε Γκωλ ως προσωρινό επικεφαλής της γαλλικής κυβέρνησης	18 – Έρχεται στην Αθήνα η ελληνική κυβέρνηση 20 – Το Βελιγράδι απελευθερώνεται από το Σοβιετικό Κόκκινο Στρατό και τους γιουγκοσλάβους Παρτιζάνους 23 – Η Αντιφασιστική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης μετασχηματίζεται στην Προσωρινή Δημοκρατική Κυβέρνηση της Αλβανίας με πρωθυπουργό τον Εμβέρ Χότζα 25 – Η επικράτεια της Τρανσυλβανίας απελευθερώνεται από την κατοχή του ουγγρικού στρατού, από το συμμαχικό ρουμανικό στρατό και τον Κόκκινο Στρατό 28 – Υπογράφεται ανακωχή μεταξύ των χωρών της Αντιφασιστικής συμμαχίας και της Βουλγαρίας
	Νοέμβριος	7 – Ο Ρούζβελτ κερδίζει στις εκλογές την τέταρτη θητεία του ως πρόεδρος των Ηνωμένων Πολιτειών	13 – Οι Παρτιζάνοι απελευθερώνουν τα Σκόπια 29 – Η Αλβανία ελευθερώνεται από τη γερμανική κατοχή
	Δεκέμβριος	15 – Αμερικανικές αποβάσεις στο Μιντόρο των Φιλιππινών	3 – Το ΕΑΜ οργανώνει διαδήλωση στην Αθήνα, η οποία καταλήγει σε αιματοχυσία. Αρχίζουν συγκρούσεις μεταξύ του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και των κυβερνητικών δυνάμεων, οι οποίες υποστηρίζονται από τους Βρετανούς
1945	Ιανουάριος	17 – Οι Σοβιετικοί καταλαμβάνουν τη Βαρσοβία 19 – Η Γερμανία σε πλήρη υποχώρηση στο Ανατολικό Μέτωπο 20 – Η Ουγγαρία υπογράφει ανακωχή με τους Συμμάχους	Περίπου εβδομήντα χιλιάδες άτομα γερμανικής καταγωγής απελαύνονται από τη Ρουμανία στην ΕΣΣΔ
	Φεβρουάριος	4-11 – Ο Τσώρτσιλ, ο Ρούζβελτ και ο Στάλιν συναντιούνται στη Γιάλτα 8 – Οι Σύμμαχοι εξαπολύουν τη μεγάλη τους επίθεση για να φθάσουν στον Ρήνο 13-14 – Μαζικοί βομβαρδισμοί των Συμμάχων με εμπρηστικές βόμβες καταστρέφουν τη Δρέσδη 19 – Αμερικανικές αποβάσεις στη νήσο Ίβο Τζίμα (Δυτικός Ειρηνικός)	Υπογράφεται η Συμφωνία της Βάρκιζας στην Ελλάδα, η οποία προβλέπει εκλογές και δημοψήφισμα για τη μοναρχία στην Ελλάδα, τη διάλυση των αντάρτικων σωμάτων και την παράδοση των όπλων του ΕΛΑΣ 23 – Η Τουρκία κηρύσσει τον πόλεμο στη Γερμανία και την Ιαπωνία

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1945	Μάρτιος	3 – Η Φινλανδία κηρύσσει τον πόλεμο στη Γερμανία	6 – Οι Σοβιετικοί επιβάλλουν τον διορισμό κυβέρνησης συνασπισμού στη Ρουμανία με επικεφαλής τον Πέτρου Γκρόζα. Η νέα κυβέρνηση ελέγχεται από τους κομμουνιστές
		9 – Οι ΗΠΑ καταστρέφουν το Τόκιο με εμπρηστικές βόμβες	7 – Σχηματίζεται η Προσωρινή Κυβέρνηση της Δημοκρατικής Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας με πρωθυπουργό τον Τίτο και τους Παρτιζάνους να κυριαρχούν επί των μελών της Εξόριστης Κυβέρνησης (23 προς 5)
		22 – Ο αμερικανός στρατηγός Πάττον διασχίζει τον Ρήνο στο Όππενχαϊμ	
		23 – Ο βρετανός στρατηγός Μοντγκόμερυ διασχίζει τον Ρήνο βόρεια του Ρουρ	
	Απρίλιος	12 – Ο Ρούζβελτ πεθαίνει και πρόεδρος των ΗΠΑ αναλαμβάνει ο Χάρρυ Τρούμαν	6 – Απελευθερώνεται το Σεράγεβο
		23 – Οι Σοβιετικοί μπαίνουν στο Βερολίνο	14 – Δημιουργείται η Κυβέρνηση του Ομοσπονδου Κράτους της Κροατίας, όπου κυριαρχούν οι Κομμουνιστές
		25 – Οι αμερικανικές και σοβιετικές δυνάμεις συναντιούνται στον ποταμό Έλβα. Αρχίζει η Συνδιάσκεψη του Αγίου Φραγκίσκου που θα οδηγήσει στη δημιουργία του Οργανισμού Ηνωμένων Εθνών	28 – Οι ΗΠΑ αναγνωρίζουν την Προσωρινή Γιουγκοσλαβική Κυβέρνηση του Τίτο
		28 – Ο Μουσσολίνι συλλαμβάνεται και εκτελείται από ιταλούς Παρτιζάνους	
		30 – Ο Χίτλερ αυτοκτονεί στο Βερολίνο	
	Μάιος	1 – Το Βερολίνο παραδίδεται στις σοβιετικές δυνάμεις	2 – Ο στρατός των γιουγκοσλάβων Παρτιζάνων μπαίνει στην Τεργέστη, δημιουργώντας μια τεταμένη διαίρεση της πόλης (αργότερα στις Ζώνες Α και Β) μεταξύ Ιταλίας και Γιουγκοσλαβίας
		7 – Επίσημη παράδοση της Γερμανίας	6 – Ο Πάβελιτς και η κυβέρνησή του δραπετεύουν από το Ζάγκρεμπ προς την Αυστρία
			8 – Οι Παρτιζάνοι απελευθερώνουν το Ζάγκρεμπ
	Ιούνιος	5 – Οι Σύμμαχοι διαιρούν τη Γερμανία σε τέσσερις ζώνες κατοχής	10 – Το AVNOJ μετατρέπεται σε Προσωρινή Λαϊκή Εθνοσυνέλευση της Γιουγκοσλαβίας
		26 – Η Χάρτα των Ηνωμένων Εθνών υπογράφεται από εκπροσώπους πενήντα χωρών και δημιουργείται ο Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών	

Έτος	Μήνας	Κόσμος	Νοτιοανατολική Ευρώπη
1945	Ιούλιος	17-2 Αυγούστου – Ο Τσώρτσιλ, ο Στάλιν και ο Τρούμαν συναντιούνται στο Πότσδαμ για να διαμορφώσουν το σχέδιο αποκατάστασης της ειρήνης στην Ευρώπη και την τελική επίθεση εναντίον της Ιαπωνίας	
	Αύγουστος	6 – Ρίψη ατομικής από τους Αμερικανούς στη Χιροσίμα 9 – Ρίψη ατομικής βόμβας από τους Αμερικανούς στο Ναγκασάκι 14 – Η Ιαπωνία παραδίδεται	

ΧΑΡΤΗΣ 1: Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, 1939-1942

Κεφάλαιο Α: Πολιτική

Σκοπός του πρώτου κεφαλαίου είναι να λειτουργήσει ως ένα είδος πλαισίου, καθώς οι περισσότερες πηγές που έχουν επιλεγεί προέρχονται, αντίθετα με ό,τι συμβαίνει στα υπόλοιπα κεφάλαια, από την πολιτική ιστορία. Στην αρχή παρουσιάζονται οι περιγραφές ορισμένων εξέχοντων πολιτικών ηγετών εκείνης της εποχής, οι οποίες μας βοηθούν σημαντικά στην καλύτερη κατανόηση τόσο των προσώπων που περιγράφονται όσο και των ίδιων των συγγραφέων. Επομένως, θεωρούμε πως το υλικό αυτό είναι σχετικό με το στόχο της συγκεκριμένης προσπάθειας και πως η διαδικασία ανάλυσής του θα έχει ενδιαφέρον. Οι σκιαγραφήσεις αυτές ακολουθούνται από ορισμένες χαρακτηριστικές δηλώσεις ιδεολογικού περιεχομένου, μέσω των οποίων οι εκάστοτε κυβερνητικές δομές προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τις ενέργειές τους ή και την ίδια τους την ύπαρξη, καθώς και από ορισμένες ιδεολογικά χρωματισμένες διακηρύξεις των κινημάτων αντίστασης.

Το υποκεφάλαιο *Στρατοί και στρατιώτες* είναι, για ευνόητους λόγους, αρκετά εκτενές. Αυτό οφείλεται στο ότι σε ορισμένες χώρες συγκρούονταν, σε σχετικά περιορισμένες γεωγραφικές περιοχές, πολυάριθμοι στρατοί (δυνάμεις κατοχής, στρατοί των συνεργατών τους, κινήματα αντίστασης). Προσπαθήσαμε να διαφωτίσουμε, ως ένα βαθμό τουλάχιστον, τις δραστηριότητες όλων αυτών, το ιδεολογικό υπόβαθρό τους, τους σκοπούς τους και τις (συχνά πολύ περίπλοκες) σχέσεις που είχαν μεταξύ τους. Επιπλέον, περιλαμβάνονται μαρτυρίες που αφορούν στις σχέσεις μεταξύ των διάφορων αντιμαχόμενων πλευρών του πολέμου και των γειτονικών χωρών.

Το τελευταίο υποκεφάλαιο, με τίτλο *Θρησκευτικές Οργανώσεις*, εκθέτει μαρτυρίες σχετικές με τις δραστηριότητες των Εκκλησιών κατά τη διάρκεια του πολέμου, όπως: πόσο ανοιχτά και απροκάλυπτα έδειξαν οι διάφορες θρησκευτικές οργανώσεις τη στάση τους απέναντι στον ίδιο τον πόλεμο και τα δεινά του, απέναντι στα αντίπαλα μέρη, απέναντι στα μέλη των άλλων εθνών και θρησκειών κ.λπ.

I. Ηγέτες και ιδεολογίες

A-1. Ο Φιτζρόου Μακλήν, απεσταλμένος του Τσώρτσιλ στους γιουγκοσλάβους Παρτιζάνους, μιλά το 1943 για τον Τίτο

«Ο Τίτο έχει μέτριο ύψος και είναι ξυρισμένος προσεκτικά. Το πρόσωπό του είναι ηλιοκαμένο και τα μαλλιά του έχουν το γκριζο χρώμα του ατσαλιού. Το στόμα του είναι πολύ σταθερό και τα μάτια του ζωντανά και γαλάζια. [...] Αναρωτιόμουν τι εντύπωση θα μου έκανε αυτός ο άνδρας, όταν θα τον σύγκρινα με κομμουνιστή που είχα κάποτε συναντήσει στη Ρωσία. [...] Ένα πράγμα με εντυπωσίασε αμέσως: η ετοιμότητά του να βλέπει κάθε πρόβλημα από όλες τις πλευρές και, αν είναι ανάγκη, να παίρνει αμέσως μια απόφαση. Μου φάνηκε να έχει απόλυτη αυτοπεποίθηση. Αυτός ο άνδρας είναι ανώτερος, όχι κατώτερος. Ήταν κάτι το εντελώς καινούριο για μένα· ν' ανακαλύψω τέτοια αυτοπεποίθηση και αυτάρκεια σε έναν κομμουνιστή».

Η συνομιλία του Φιτζρόου Μακλήν με τον Τίτο στο απελευθερωμένο από τους Παρτιζάνους Βελιγράδι το 1944¹

«Με την ευκαιρία αυτή πληροφορήσα τον Τίτο για το πόσο μεγάλη οργή είχε προκαλέσει στους Συμμάχους, όταν εγκατέλειψε μυστικά το Βις. [...] Είπα στον Τίτο πως ο Τσώρτσιλ είχε ιδιαιτέρως προσβληθεί από τον τρόπο με τον οποίο είχε φύγει. Επίσης, τον πληροφορήσα για την παράλογη συμπεριφορά ορισμένων υφισταμένων του, καθώς και για τη διαφωνία και για τις πολυάριθμες μικροδυσκολίες που είχαμε συναντήσει κατά τη διάρκεια της απουσίας του. Ολοφάνερα όλα αυτά του προκάλεσαν ειλικρινή λύπη. Μου είπε ότι λυπόταν που άκουγε πως οι υφιστάμενοί του μας είχαν μεταχειριστεί με παράλογο τρόπο, αλλά πρόσθεσε ότι όλα θα διορθώνονταν αμέσως. [...] Απάντησα πως χαίρομαι γι' αυτό. «Ωστό-

¹ Ήταν η πρώτη τους συνάντηση μετά τη μυστική αναχώρηση του Τίτο από το νησί Βις (όπου έμενε προστατευμένος από τις βρετανικές δυνάμεις), προκειμένου να επισκεφθεί τον Στάλιν.

σο», πρόσθεσα, «μοιάζει σαν να μην καταλαβαίνετε ότι η κύρια αιτία όλων αυτών ήταν η εξαφάνισή σας, καθώς και το γεγονός ότι δεν μας είπατε πού θα πηγαίνατε». Αλλά ο Τίτο, είτε δεν μπορούσε να το καταλάβει αυτό είτε δεν ήθελε, κι έτσι είπε αθώα: «Δεν πάει πολύς καιρός που ο Τσώρτσιλ πήγε στο Κεμπέκ για να συναντήσει τον πρόεδρο Ρούζβελτ κι εγώ δεν το πληροφορήθηκα παρά μόνο μετά την επιστροφή του. Ωστόσο, αυτό δε μ' έκανε εμένα να θυμώσω».

MacLean, σ. 14-15, 240-241.

Κ Ο Γιόζιπ Μπροζ Τίτο γεννήθηκε στο Κούμροβets, κοντά στο Ζάγκρεμπ, στα 1892. Έγινε μαθητευόμενος τεχνίτης και δούλεψε κλειδαράς και βιομηχανικός εργάτης. Με την έναρξη του Πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου επιστρατεύτηκε στον αυστρουογγρικό στρατό και στάλθηκε στο ανατολικό μέτωπο. Πιάστηκε αιχμάλωτος από τους Ρώσους και πέρασε δυο χρόνια στη Σοβιετική Ένωση, όπου γνώρισε τις ιδέες των Μπολσεβίκων. Κατόπιν επέστρεψε στην πατρίδα του, το 1920, η οποία ήταν τώρα το νεοϊδρυμένο κράτος της Γιουγκοσλαβίας. Προσχώρησε στο Κομμουνιστικό Κόμμα και μετά από δυο συλλήψεις πέρασε αρκετά χρόνια στη φυλακή. Το 1937 ανέλαβε την ηγεσία του Γιουγκοσλαβικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Από το 1941 έγινε ο κύριος συντονιστής του αντιστασιακού κινήματος και αργότερα «Στρατάρχης» των δυνάμεων των Παρτιζάνων. Μετά τον πόλεμο έγινε πρόεδρος της Γιουγκοσλαβίας και την κυβέρνησε με δικτατορικό τρόπο μέχρι τον θάνατό του, το 1980.

? Ποια από τα χαρακτηριστικά του Τίτο άρεσαν στον ΜακΛήν; Ποια δεν του άρεσαν; Γιατί ο Τίτο έκανε καλή αρχική εντύπωση στον ΜακΛήν; (Ποια ήταν η φήμη που είχε ως κομμουνιστής;) Τι έκανε να χαλάσουν οι σχέσεις τους; Κατά τη γνώμη σας ο Τίτο φέρθηκε άσχημα στους βρετανούς συμμάχους του; Η «προπετής» συμπεριφορά του Τίτο στην τελευταία του συνάντηση με τον ΜακΛην εκτιμήθηκε πολύ από τους οπαδούς του, επειδή είδαν σ' αυτήν μια επιβεβαίωση του ανυπότακτου πνεύματος ανεξαρτησίας των Γιουγκοσλάβων. Εσείς τι λέτε; Οι Βρετανοί ζητούσαν μια σχέση βασισμένη στην ισότητα ή μήπως ήθελαν τον έλεγχο της συμμαχίας τους με τους Παρτιζάνους;

► Εικ. 1. Ο ηγέτης των Παρτιζάνων του Γιουγκοσλαβικού «Λαϊκού Απελευθερωτικού Κινήματος», Γιόζιπ Μπροζ – Τίτο και ο διοικητής του Γιουγκοσλαβικού «Πατριωτικού Στρατού» («Τσέτνικ»), στρατηγός Ντράζα Μιχαήλοβιτς

Βελιγράδι, Εθνική Βιβλιοθήκη της Σερβίας, Συλλογή Αφισών.

Κ Μετάφραση:
 «100.000 χρυσά γερμανικά μάρκα αμοιβή!
 100.000 χρυσά γερμανικά μάρκα θα δοθούν σε κείνον που θα συλλάβει τον ηγέτη των Κομμουνιστών Τίτο, ζωντανό ή νεκρό».
 «100.000 χρυσά γερμανικά μάρκα αμοιβή!
 100.000 χρυσά γερμανικά μάρκα θα δοθούν σε κείνον που θα συλλάβει τον αρχισυμμορिति Ντράζα Μιχαήλοβιτς, ζωντανό ή νεκρό».

A-2. Ο φωτογράφος του Πάβελιτς καταθέτει για την προσωπικότητά του το 1961

Το να φωτογραφίσω τον Πάβελιτς για να κάνω το πορτραίτο του ήταν σκέτος μπελάς, καθώς σε όλες του τις φωτογραφίες έβγαινε ακριβώς όπως ήταν στ' αλήθεια: συννεφιασμένος και με εκείνη την πασίγνωστη γκαγκστερική του έκφραση. Βεβαίως, στη γυναίκα του, τη «συμβία του Φαραώ Μάρα», οι φωτογραφίες δεν άρεσαν, κι έτσι έδινε χωρίς περιστροφές διαταγή, οι φωτογραφίσεις να επαναλαμβάνονται επ' άπειρον. [...] Στο τέλος, βρήκε τη λύση για το ποιος ήταν ο καλύτερος τρόπος να κάνει τον άντρα της να μοιάζει μαλακός μπροστά στο φωτογραφικό φακό: έβαζε να του λένε ανέκδοτα την ώρα που πόζαρε.

Vojinović, σ. 16.

🔑 Ο Άντε Πάβελιτς γεννήθηκε στη Μπραντίνια της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης το 1889. Είχε παιδεία δικηγόρου και από νέος ήταν μέλος του κόμματος της Δεξιάς. Μετά την εγκαθίδρυση της δικτατορίας στη Γιουγκοσλαβία το 1929, ο Πάβελιτς έφυγε στο εξωτερικό και υποστήριξε με θέρμη μαζί με το κίνημά του, τους Ουστάσι, την ανατροπή του δικτατορικού καθεστώτος και τη διάλυση της Γιουγκοσλαβίας. Κέρδισε τη συμπάθεια των φασιστών ηγετών και ιδίως του Μουσσολίνι, ο οποίος θεωρούσε πως βοηθώντας τον Πάβελιτς θα μπορούσε να προσαρτήσει στην Ιταλία τα παράλια της Κροατίας. Μετά την κατάρρευση της Γιουγκοσλαβίας, ο Μουσσολίνι και ο Χίτλερ έδωσαν στον Πάβελιτς τα μέσα για να στήσει το κράτος-μαριονέτα του, το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας (στο εξής: ΑΚΚ. Στα κροατικά, NDH). Στο τέλος του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, ο Πάβελιτς δραπέτευσε στο εξωτερικό (στην Αργεντινή και την Ισπανία). Πέθανε το 1959.

📌 Μελετήστε τη φωτογραφία. Είπε ο φωτογράφος την αλήθεια; Μπορούμε πράγματι να καταλάβουμε κάτι για τον χαρακτήρα ενός προσώπου μέσα από τις φωτογραφίες του; Τι μας λέει για τον Πάβελιτς, ως πρόσωπο, το γεγονός ότι δεν μπορούσε ποτέ να χαμογελάσει; (Μήπως άραγε δεν μπορούσε να σκέφτεται τον εαυτό του παρά μόνον σαν έναν απολύτως σοβαρό ηγέτη;) Ο φωτογράφος έδωσε τη μαρτυρία του πολύ καιρό μετά την πτώση του Πάβελιτς. Θα ήταν η μαρτυ-

ρία αυτή διαφορετική, αν την έδινε ο φωτογράφος τον καιρό που ο Πάβελιτς είχε την εξουσία; Τι θέλει να πει ο φωτογράφος για τον ίδιο τον Πάβελιτς, όταν μας μιλά για τη σχέση που είχε με τη γυναίκα του; Μπορεί άραγε το κουτσομπολιό ν' αποτελέσει ποτέ ιστορική πηγή;

▶ Εικ. 2. Άντε Πάβελιτς

www.pavelicpapers.com

🔑 Κοιτάξτε τα ερωτήματα που συνδέονται με τη μαρτυρία του φωτογράφου του Πάβελιτς (κείμενο A-2).

A-3. Περιγραφές του Μεχμέτ Σέχου και του Εμβέρ Χότζα

«Μερικές ημέρες αργότερα ο ΜακΛήν επέστρεψε και είχαμε την πρώτη από τις πολλές επισκέψεις

του Σταμπ, Γενικού Επιτελείου του ΛΝΤ², του οποίου ηγετικά του μέλη ήταν ο Μεχμέτ Σέχου³ και ο Εμβέρ Χότζα⁴. Ο Μεχμέτ Σέχου ήταν ένας μικροκαμωμένος, νευρώδης, μελαχροινός άντρας γύρω στα τριάντα, με άχρωμα χαρακτηριστικά στο πρόσωπο, που σχεδόν ποτέ του δεν χαμογελούσε, παρά μόνο με τις ατυχίες των άλλων. Μιλούσε καλά αγγλικά, ήταν πολύ ικανός και είχε πολύ ανώτερες στρατιωτικές γνώσεις από τους περισσότερους άλλους Αλβανούς.

Ο Εμβέρ Χότζα πάλι, ήταν εντελώς διαφορετικός χαρακτήρας, μεγαλόσωμος, με υπερβολικά πολλή σάρκα και άτονη χειραψία. Δεν ήταν στρατιωτικός, μολονότι παρίστανε πως ήταν, αλλά ήταν πιο κοινωνικός από τον Σέχου και μιλούσε μαζί μας ρέοντα γαλλικά. Μπορεί και αυτός να μας αντιπαθούσε, αλλά τουλάχιστον έκρυβε τα αισθήματά του, ενώ με τον Σέχου μπορούσες να νιώσεις την εχθρότητα. Ο Χότζα ήταν γύρω στα τριανταπέντε. Είχε μορφωθεί στο γυμνάσιο του Αργυρόκαστρο, στο λύκειο της Κορυτσάς και στο πανεπιστήμιο του Μονπελλιέ, στη Γαλλία, το οποίο αναγκάστηκε να εγκαταλείψει, γιατί κόπηκε στις εξετάσεις. Συνέχισε τις σπουδές του στις Βρυξέλλες και το Παρίσι, όπου διδάχτηκε νομικά, αλλά ποτέ δεν πήρε

πτυχίο, κι έπειτα επέστρεψε στην Αλβανία για να γίνει καθηγητής των γαλλικών στο κρατικό γυμνάσιο των Τιράνων. Αργότερα μετατέθηκε στο λύκειο της Κορυτσάς πάλι ως καθηγητής γαλλικών. Πάντοτε τον προσφωνούσαν «Καθηγητή» Εμβέρ Χότζα, τίτλο τον οποίο προφανώς είχε οικειοποιηθεί χάρη στη θέση του στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. Εγκατέλειψε τη διδασκαλία το 1940 για να διευθύνει ένα καπνοπωλείο στα Τίρανα που μετατράπηκε σε κομμουνιστική γιάφκα και σε τόπο συνάντησης των αντικυβερνητικών στοιχείων. Μετά την ίδρυση του Αλβανικού Κομμουνιστικού Κόμματος το 1941, έγινε Γενικός Γραμματέας της Κεντρικής Επιτροπής του κόμματος, θέση την οποία πιθανότατα διατηρούσε, όταν τον πρωτοσυναντήσαμε.

Smiley⁵, σ. 56.

Τι είδους διαφορές βλέπετε ανάμεσα στους δυο ηγέτες που περιγράφηκαν παραπάνω; Νομίζετε πως οι διαφορές στον χαρακτήρα τους είχαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της επιτυχούς πορείας τους; Πώς μας δίνει ο συγγραφέας ενδείξεις για τα δικά του αισθήματα απέναντι στον Σέχου και τον Χότζα;

2 ΛΝΤ – Λέβιζια Νατσιονάλ Τολιριμτάρε (Levizja Nacional Clirimtare, Κίνηση Εθνικής Απελευθέρωσης) ήταν η οργάνωση που καθοδηγούνταν από τους Κομμουνιστές στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Οργάνωσε το μεγαλύτερο κίνημα ένοπλης αντίστασης στη χώρα. Έχοντας εξαφανίσει όλες τις άλλες πολιτικές ομάδες από τον καιρό του πολέμου και μετά την Κατοχή, μονοπώλησε την αναγνώριση για την απελευθέρωση της Αλβανίας και ως εκ τούτου αναδείχθηκε σε ηγετική δύναμη της χώρας.

3 Ο Μεχμέτ Σέχου γεννήθηκε στις 10 Ιανουαρίου του 1913, στο Τσορούς της νότιας Αλβανίας. Τη δεκαετία του 1930 σπούδασε στην Ιταλία, στη στρατιωτική σχολή της Νάπολης. Από το 1937 ως το 1939 πολέμησε στον Ισπανικό Εμφύλιο, στη Διεθνή Ταξιαρχία Γαριβάλδη. Από το 1939 ως το 1942 έμεινε κρατούμενος σε στρατόπεδο στη Γαλλία. Από το 1942 ο Σέχου συμμετείχε στο αντάρτικο κίνημα και στις δραστηριότητες του Αλβανικού Κομμουνιστικού Κόμματος. Από το 1944 ως το 1945 υπήρξε μέλος του Αντιφασιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης (όπως ονομαζόταν η προσωρινή κυβέρνηση). Κατά τη διάρκεια του πολέμου ο Σέχου έγινε γνωστός για τη σκληρότητά του. Με δική του διαταγή εκτελέστηκαν οι περισσότεροι αρχηγοί των φυλών (διευρυμένες οικογένειες/φάρες) που ζούσαν στα βουνά της βόρειας Αλβανίας. Μετά την απελευθέρωση της Αλβανίας από τη γερμανική κατοχή, ο Σέχου ανέλαβε επικεφαλής του γενικού επιτελείου του στρατού. Από το 1948 ως το 1954 ήταν αντιπρόεδρος του υπουργικού συμβουλίου και υπουργός Εσωτερικών Υποθέσεων (κι επίσης, επικεφαλής της μυστικής αστυνομίας). Το 1954 διαδέχτηκε τον Εμβέρ Χότζα στην προεδρία του υπουργικού συμβουλίου και διατήρησε αυτήν τη θέση ως το 1981. Ο Σέχου θεωρούνταν το δεξί χέρι του Εμβέρ Χότζα και όλοι τον σέβονταν ως «το δεύτερο πιο σημαντικό άντρα» της Αλβανίας. Υποστηρίχθηκε ότι το 1981 ο Σέχου αντιτάχθηκε στον απομονωτισμό του Εμβέρ Χότζα και έπειτα από αυτό κατηγορήθηκε ως κατάσκοπος της Γιουγκοσλαβίας. Στις 17 Δεκεμβρίου του 1981 βρέθηκε νεκρός στο υπνοδωμάτιό του με μια σφαίρα στο κεφάλι. Σύμφωνα με το επίσημο ανακοινθέν (της 18ης Δεκεμβρίου), κατά τη διάρκεια μιας νευρικής κρίσης είχε αυτοκτονήσει, πράξη που θεωρούνταν έγκλημα σύμφωνα με το αλβανικό δίκαιο. Ο Σέχου ανακηρύχθηκε «εχθρός του λαού» και τάφηκε σε μια ερημική περιοχή, στα περίχωρα των Τιράνων. Μετά τον θάνατό του υποστηρίχθηκε ότι ο Σέχου ήταν πράκτορας, όχι μόνο των Γιουγκοσλαβικών μυστικών υπηρεσιών αλλά και της αμερικανικής CIA και της σοβιετικής Κα Γκε Μπε ταυτοχρόνως. Στο βιβλίο του Εμβέρ Χότζα *Τιποϊστές* (1982) αρκετά κεφάλαια αφιερώνονται στην αποκάλυψη και καταγγελία του ρόλου του Σέχου. Με εξαίρεση αυτό τον τόμο, ο Σέχου εξαφανίστηκε από την επίσημη ιστορία της Αλβανίας.

4 Ο Εμβέρ Χότζα γεννήθηκε στο Αργυρόκαστρο στις 16 Οκτωβρίου του 1908. Το 1930 εξασφάλισε μια υποτροφία με την οποία σπούδασε στο Μονπελλιέ μέχρι το 1934, οπότε τα κονδύλιά της εξαντλήθηκαν. Στη συνέχεια πήγε στο Παρίσι μέχρι τα τέλη του 1935. Κατά τη διάρκεια του 1935 πήγε στις Βρυξέλλες και εργάστηκε στην εκεί αλβανική πρεσβεία. Το 1936 απολύθηκε εξαιτίας των επαναστατικών του ιδεών. Την ίδια χρονιά επέστρεψε στην Αλβανία και διδάξε για αρκετούς μήνες στο γυμνάσιο των Τιράνων και κατόπιν, από τον Απρίλιο του 1937, στο λύκειο της Κορυτσάς. Το 1939 απολύθηκε με την αιτιολογία, ότι ήταν «εχθρικά διακείμενος προς το καθεστώς». Στις 8 Νοεμβρίου του 1941 ιδρύθηκε το Αλβανικό Κομμουνιστικό Κόμμα και ο Εμβέρ Χότζα εκλέχθηκε μέλος της Προσωρινής Κεντρικής Επιτροπής. Το Νοέμβριο του 1944 εκλέχθηκε πρωθυπουργός και στις 11 Ιανουαρίου του 1946 επικεφαλής του Υπουργικού Συμβουλίου. Ο Εμβέρ Χότζα κυβέρνησε την Αλβανία δικτατορικά από το 1944 ως τον θάνατό του, στις 11 Απριλίου του 1985.

5 Ο Ντέιβιντ Σμάιλι ήταν λοχαγός του βρετανικού στρατού. Κατατάχθηκε εθελοντής στο Εκτελεστικό Ειδικών Επιχειρήσεων (Special Operations Executive, SOE), υπηρέτησε στα Βαλκάνια και ιδίως στην Αλβανία. Στα γραπτά του μας δίνει μια ζωντανή περιγραφή του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και της συνεργασίας που είχε η μονάδα του με τους κομμουνιστές αντάρτες και κατόπιν με τους βασιλόφρονες για την οργάνωση της αλβανικής αντιφασιστικής αντίστασης.

A-4. Ένας άγγλος κατάσκοπος μιλά για τον ηγέτη της πολιτικής αντιπολίτευσης στη Ρουμανία, Γιούλιου Μανίου

Ο Μανίου [...] ήταν ένας από τους λιγότερο επιδεικτικούς ήρωες που γέννησε ποτέ οποιαδήποτε χώρα ήταν έντιμος, συνετός, από αυτούς τους τύπους που έχουν υπερβολικά συχνά δίκαιο και εντελώς απαλλαγμένος από την πολεμοκαπηλεία του συρμού. Μικροκαμωμένος και με πράα, ευφυή μάτια, μάλλον τυπικά ντυμένος, είχε μάλλον τον αέρα επαρχιακού συμβολαιογράφου παρά ανταποκρινόταν στη λαϊκή ιδέα, του αντιστασιακού ηγέτη σε καιρό πολέμου. Θα πρέπει να ήταν εξήντα οχτώ χρονών το 1938, αλλά έμοιαζε νεότερος. [...]

Από την αρχή του πολέμου έθεσε για τον εαυτό του και το κόμμα του υψηλότατα κριτήρια συμπεριφοράς. Λήφθηκαν μέτρα για να αποτραπούν οι αντισιμικτικές διαδηλώσεις. Ενθάρρυνε τις ξένες επενδύσεις στη χώρα και μολονότι κάποιοι από τους συνεργάτες του αναμφίβολα φρόντιζαν για τη δική τους τσέπη, η ιδέα, πως ο ίδιος ο Μανίου θα μπορούσε ποτέ να δωροδοκηθεί με οποιονδήποτε τρόπο, ήταν αδιανόητη. Αυτός και οι στενοί του συνεργάτες – άνθρωποι σαν τον Ίωνα Μιχαλάτσε και τον οικονομολόγο Μάτζαρου–συγκαταλέγονταν στους πιο διακεκριμένους Ρουμάνους του αιώνα.

Porter, σ. 18, 20.

A-5. Ο Ιωάννης Μεταξάς προς τους εκδότες και τους συντάκτες του ελληνικού τύπου (30 Οκτωβρίου 1940)

Η Τουρκία δεν είναι όπως το 1916 σύμμαχος των Γερμανών, είναι σύμμαχος των Άγγλων. Η Βουλγαρία βέβαια ενεδρεύει και τώρα όπως και τότε, αλλά εν πάση περιπτώσει, αυτήν την εποχήν, τουλάχιστον προς το παρόν, δεν τολμά. Ο καιρός όμως δεν δουλεύει διά τον Άξονα. Δουλεύει για τους αντιπάλους του. Τέλος, διά την Γερμανίαν η νίκη θα ήτο εν πάση περιπτώσει δυνατή μόνον με κοσμοκρατορίαν.

Αλλ' η κοσμοκρατορία διά την Γερμανίαν κατέστη οριστικά αδύνατος στην Δουγκέρκη.[...]

Ήδη μετά την άδικον επίθεσιν της Ιταλίας, η πολιτική την οποίαν ακολουθώ είναι η πολιτική του αιμνήστου Βενιζέλου. Διότι είναι η πολιτική του συνταυτι-

σμού της Ελλάδος με την τύχην της Δυνάμεως, διά την οποίαν η θάλασσα είναι ανέκαθεν όπως είναι και διά την Ελλάδα, όχι το εμπόδιον που χωρίζει αλλά η υγρά λεωφόρος που συνδέει.

Διά την Ελλάδα η Αγγλία είναι η φυσική φίλη και επανειλημμένως εδείχθη προστάτρια, ενίστε δε η μόνη προστάτρια. Η νίκη θα είναι και δεν μπορεί παρά να είναι δική της. Θα είναι νίκη του Αγγλοσαξονικού κόσμου, απέναντι του οποίου η Γερμανία, αφού έως τώρα δεν ηδυνήθη να επιτύχη οριστικόν αποτέλεσμα, είναι καταδικασμένη να συντριβή. Διότι από τώρα και πλέον ο ορίζων δεν πρέπει να θεωρηται διά τον Άξονα ανέφελος ούτε προς ανατολάς, και η Ανατολή είναι πάντοτε μυστηριώδης. Πάντοτε ήτο, αλλά σήμερον υπέρ ποτέ είναι γεμάτη απρόοπτα και μυστήρια. Τελικώς λοιπόν θα νικήσωμεν.

Αλλά υπάρχουν στιγμές κατά τις οποίες ένας λαός οφείλει, αν θέλη να μείνη μεγάλος, να είναι ικανός να πολεμήση έστω και χωρίς καμιάν ελπίδα νίκης. Μόνον διότι πρέπει.

Μεταξάς, σ. 524-525.

Στις 28 Οκτωβρίου του 1940 η Ιταλία επέδωσε τηλεσίγραφο στην Ελλάδα. Ο Ιωάννης Μεταξάς, πρωθυπουργός και δικτάτορας της χώρας από την 4η Αυγούστου του 1936, απάντησε αμέσως «ΟΧΙ» και η ημέρα του «ΟΧΙ» παραμένει ως σήμερα εθνική γιορτή, μολονότι η δικτατορία του Μεταξά εξακολουθεί να είναι ελάχιστα δημοφιλής. Στις 30 Οκτωβρίου κι ενώ τα ιταλικά στρατεύματα συνέχιζαν να προελαύνουν και τα αεροπλάνα να βομβαρδίζουν τη χώρα, ο Μεταξάς απευθύνθηκε στους εκδότες και τους συντάκτες όλων των ελληνικών εφημερίδων που εξακολουθούσαν να τελούν σε καθεστώς λογοκρισίας. Ο Μεταξάς πέθανε στις 29 Ιανουαρίου του 1941, ενώ τα ελληνικά στρατεύματα είχαν εισχωρήσει βαθιά στο έδαφος της Αλβανίας και δεν πρόλαβε να δει τη γερμανική εισβολή της 6ης Απριλίου.

Σχολιάστε την τελευταία παράγραφο του κειμένου. Τι είδους εντύπωση ήθελε να κάνει με αυτήν ο Μεταξάς στο ακροατήριό του;

Εικ. 3. Λαχείο υπέρ των οικογενειών των στρατιωτών που μάχονταν στο αλβανικό μέτωπο εναντίον των Ιταλών το 1940-41

ΙΕΕΕ, Το έπος του '40. Λαϊκή εικονογραφία, σ. 166.

Έλληνες,

Οι ηρωικοί μας στρατιώται, που επανέλαβαν το «Μολών λαβέ!...» του Λεωνίδα, σας ενεπιστεύθησαν την άμυναν του εσωτερικού μετώπου.

Εν εκ των όπλων διά την άμυναν ταύτην είναι

ΤΟ ΜΕΓΑ ΠΟΛΕΜΙΚΟΝ ΛΑΧΕΙΟΝ

Το ήμισυ των εισπράξεων του νέου αυτού Λαχείου, παρέχει χειμερινήν περίθαλψιν, ενδύματα, συσσίτια, ιατρικάς φροντίδας κ.λπ. εις τα παιδιά και τους γέροντας γονείς των πολεμιστών μας. Το άλλο ήμισυ των εισπράξεών του προσφέρει σημαντικά κέρδη εις τους αγοραστάς του, ανερχόμενα κατά μήνα εις 10.000.000 δραχ.

1^{ος} Λαχνός 2.500.000 δραχ.

Τιμή Γραμματίων: 200-100-50 δραχ.

A-6. Διαταγή αρ. 26 του Χίτλερ (3 Απριλίου 1941)

Συνεργασία με τους συμμάχους στα Βαλκάνια

1. Τα καθήκοντα των κρατών της Νοτιοανατολικής Ευρώπης στην στρατιωτική εκστρατεία εναντίον της

Γιουγκοσλαβίας εξάγονται από τους παρακάτω πολιτικούς στόχους:

Η Ουγγαρία, η οποία πρόκειται να πάρει το Μπανάτο, θα πρέπει επιπλέον να αναλάβει την στρατιωτική κατοχή αυτής της περιοχής, ενώ έχει επίσης δεσμευτεί να προσφέρει πρόσθετη βοήθεια για την καταστροφή του εχθρού.

Η Βουλγαρία θα πάρει πίσω την Μακεδονία, κι επομένως, το πιθανότερο είναι να στρέψει την προσοχή της προς την επίθεση σ' αυτή την περιοχή, χωρίς να της ασκηθεί ιδιαίτερη πίεση από τη γερμανική πλευρά. Επιπλέον, οι Βούλγαροι θα αναλάβουν να παράσχουν ενίσχυση με την υποστήριξη της γερμανικής τεθωρακισμένης μεραρχίας εναντίον της Τουρκίας. Για την ίδια επιχείρηση η Βουλγαρία θα καλέσει επίσης τις τρεις μεραρχίες που είναι τώρα τοποθετημένες στα ελληνικά σύνορα.

Η Ρουμανία θα περιορίσει τα καθήκοντά της, τόσο για το δικό της όσο και για το γερμανικό συμφέρον, στη φύλαξη των συνόρων της Γιουγκοσλαβίας και της Ρωσίας. Ο διοικητής της γερμανικής στρατιωτικής αποστολής θα χρειαστεί να φροντίσει για τη διεύρυνση της ετοιμότητας της παρεχόμενης άμυνας έναντι της Ρωσίας, καθώς και για να μετακινηθούν προς τα ανατολικά οι ρουμανικές δυνάμεις που στρατοπεδεύουν γύρω από το Τέμεσβαρ, ώστε να μην υπάρξουν προσκόμματα στην επαφή μεταξύ της ουγγρικής Δεύτερης Στρατιάς και των γερμανικών δυνάμεων.

Στο πλαίσιο της αμοιβαίας τους μετακίνησης, η ουγγρική και η γερμανική αποστολή θα πρέπει να μπορούν να διασχίζουν τη ρουμανοουγγρική μεθόριο χωρίς να αντιμετωπίζουν δυσκολίες.

2. Όσον αφορά στην στρατιωτική συνεργασία και στην οργάνωση της διοίκησης της επικείμενης επιχείρησης, θα ισχύουν οι εξής κατευθυντήριες γραμμές:

Η ενιαία καθοδήγηση της εκστρατευτικής επιχείρησης στο βαθμό που θα αφορά τον επιχειρησιακό καθορισμό στόχων των ιταλικών και των ουγγρικών δυνάμεων, θα παραμείνει στο πλαίσιο της δικής μου ευθύνης. Αυτό θα πρέπει να γίνει με τρόπο τέτοιο που να συνυπολογίζει τις ευαισθησίες των συμμάχων και να επιτρέπει στους επικεφαλής του ιταλικού και του ουγγρικού κράτους να παρουσιάζονται προς το έθνος τους και τις στρατιωτικές τους δυνάμεις σαν να ήταν ανεξάρτητοι στρατιωτικοί ηγέτες. [...]

Hubatsch (επιμ.), σ. 108-109.

A-7. Ο Ίων Αντωνέσκου⁶ για το «εβραϊκό πρόβλημα»

17 Σεπτεμβρίου 1940

Η προπαγάνδα, ο τύπος και η ραδιοφωνία θα συνεργάζονται σε πλήρη αρμονία μεταξύ τους, τόσο στο εσωτερικό όσο και στο εξωτερικό επίπεδο. Η δράση θα πρέπει να είναι ενιαία και τα προβλήματα να αποφευχθούν.

Όσον αφορά στο εξωτερικό επίπεδο: Θα πρέπει να γίνει γνωστό ότι το μόνο σημείο στήριξής μας, από την άποψη της εξωτερικής πολιτικής, είναι ένα: ο Άξονας. Ο Στρατηγός Αντωνέσκου δεν θα ακολουθήσει την πολιτική που ακολούθησαν οι προκάτοχοί του: ο στρατηγός Αντωνέσκου έχει επιλέξει έναν και μοναδικό δρόμο και επάνω σ' αυτόν θα βαδίσει. Η ρουμανική πολιτική ταυτίζεται εκατό τοις εκατό με την πολιτική του Άξονα. Θα διατηρήσουμε την πιστή και απόλυτη νομιμοφροσύνη μας προς τις δυνάμεις του Άξονα...

Το εβραϊκό πρόβλημα είναι ένα πρόβλημα ζωτικής σημασίας. Εγώ θα προσπαθήσω – με πολιτισμένα μέσα – να απομακρύνω βαθμιαία τους Εβραίους από τις ρουμανικές οικονομικές δομές. Όλοι οι Εβραίοι που έχουν έρθει παράνομα στη χώρα κι έχουν εγκατασταθεί εδώ μετά την Ένωση [την επέκταση της Ρουμανίας μετά τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο], με οποιονδήποτε τρόπο και με οποιοδήποτε πρόσχημα και αν το έκαναν αυτό, θα κληθούν να ρευστοποιήσουν τις περιουσίες τους και να φύγουν. Το να αγνοήσουμε το εβραϊκό πρόβλημα ή να το συγκαλύψουμε προσφεύγοντας σε φαινομενικές μόνον λύσεις, θα σήμαινε προδοσία προς την ιδέα της ρουμανικής μας υπόστασης. Μολαταύτα η βία των πράξεων ή των λόγων δεν λύνει αυτό το πρόβλημα, αλλά ταπεινώνει αυτόν που την ασκεί. Ο Στρατηγός Αντωνέσκου ανέλαβε την ευθύνη της επίλυσης αυτού του προβλήματος με τρόπο μεθοδικό και προοδευτικό, ώστε να μην προκληθεί ανισορροπία στην οικονομική ζωή. Η απομάκρυνση του ξένου στοιχείου ρυθμίζεται με βάση την αντικατάστασή του από αυτόχθονες δυνάμεις.

Benjamin (επιμ.), τ. Β', τεκμήριο αρ. 44.

Αυτές ήταν οι εντολές του Ίωνα Αντωνέσκου προς τον τύπο, τη ραδιοφωνική υπηρεσία και το πρακτορείο ειδήσεων. Ιδιαίτερα εκτεταμένη μνεία γινόταν για το «εβραϊκό πρόβλημα». Από τα παραπάνω γίνεται σαφές πως η πολιτική λογοκρισία των μέσων ενημέρωσης, η οποία είχε καθιερωθεί από το προηγούμενο καθεστώς, διατηρήθηκε.

Ποιος ήταν ο κύριος σύμμαχος της Ρουμανίας από την οπτική γωνία του Αντωνέσκου, το 1940; Ποια ήταν, κατά τη γνώμη του Αντωνέσκου, τα μέσα για να λυθεί το «εβραϊκό πρόβλημα»; Συγκρίνετε την κατάσταση που επικρατούσε στη Ρουμανία με ό,τι συνέβαινε σε άλλα κράτη την ίδια εποχή. Πιστεύετε ότι το «εβραϊκό πρόβλημα» ήταν πράγματι ένα «ζωτικό πρόβλημα» για τη Ρουμανία το 1940 (όταν η χώρα αυτή είχε χάσει το ένα τρίτο της επικράτειάς της κι ετοιμαζόταν να ριχτεί στον πόλεμο);

A-8. Το διάγγελμα του βασιλιά Μιχαήλ⁷ της Ρουμανίας (23 Αυγούστου 1944)

Ρουμάνοι,

Αυτή, την πιο δύσκολη στιγμή της ιστορίας μας, έκρινα μαζί με τον λαό μου πως υπάρχει μόνον ένας δρόμος για να σωθεί η χώρα από την πλήρη καταστροφή. Αυτός ο δρόμος είναι να αποχωρήσουμε από τη συμμαχία με τις δυνάμεις του Άξονα και να διακόψουμε άμεσα τον πόλεμο εναντίον των Ηνωμένων Εθνών.

Ρουμάνοι,

Μια νέα κυβέρνηση εθνικής ενότητας επιφορτίστηκε με το έργο να εκπληρώσει την διακηρυγμένη βούληση της χώρας και να συνάψει ειρήνη με τα Ηνωμένα Έθνη. Η Ρουμανία αποδέχθηκε την ανακωχή που της προσέφεραν η Σοβιετική Ένωση, η Μεγάλη Βρετανία και οι Ηνωμένες Πολιτείες της Αμερικής. Σας καλώ να δεχθείτε τα στρατεύματα αυτών των χωρών με εμπιστοσύνη. Τα έθνη αυτά έχουν εγγυηθεί την ανεξαρτησία της χώρας μας και τη μη ανάμειξή τους στις

6 Ίων Αντωνέσκου (1882-1946), στρατιωτικός και πολιτικός ηγέτης της Ρουμανίας. Αναρριχήθηκε σε σημαντικές θέσεις του στρατεύματος. Υπήρξε πρωθυπουργός από τις 4 Σεπτεμβρίου του 1940 ως τις 23 Αυγούστου του 1944 και κατά την ίδια περίοδο κατεύθυνε τις τύχες του κράτους. Συμμάχησε με τη χιτλερική Γερμανία. Μετά την ειρήνευση καταδικάστηκε κι εκτελέστηκε ως εγκληματίας πολέμου.

7 Μιχαήλ (1921-), βασιλιάς της Ρουμανίας (1927-1930 και 1940-1947). Στις 23 Αυγούστου του 1944, με την υποστήριξη των πολιτικών ηγετών της αντιπολίτευσης, συλλαμβάνει τον Ίωνα Αντωνέσκου και κηρύσσει τον πόλεμο στις δυνάμεις του Άξονα. Το 1947 αναγκάζεται δια της βίας να παραιτηθεί από το θρόνο και η Ρουμανία ανακηρύσσεται λαϊκή δημοκρατία.

εσωτερικές μας υποθέσεις. Έχουν αναγνωρίσει την αδικία τής καθ' υπαγόρευση Συνθήκης της Βιέννης, με την οποία μας αφαιρέθηκε η Τρανσυλβανία. [...] Ρουμάνοι, Η δικτατορία έληξε και μαζί της λήγει και η καταπίεση. Η νέα κυβέρνηση σημαίνει την αρχή μιας νέας εποχής στην οποία τα δικαιώματα και οι ελευθερίες όλων των πολιτών της χώρας θα τελούν υπό εγγύηση και θα είναι σεβαστά.

Scurtu, σ. 261.

? Ποια ήταν τα κύρια σημεία του σχεδίου της νέας ρουμανικής κυβέρνησης; Με ποιον τρόπο αντιμετώπιστηκε η προκάτοχός της; Αρχικά ο βασιλιάς Μιχαήλ υποστήριξε τον φιλοφασίστα ηγέτη Αντωνέσκου. Γιατί λοιπόν άλλαξε γνώμη; Ήταν η μεταστροφή του ειλικρινής ή απλώς αποτέλεσμα καιροσκοπισμού; Συγκρίνετε τη συμπεριφορά του με άλλα παραδείγματα ηγετών, οι οποίοι μετέβαλαν πολιτικούς προσανατολισμούς.

A-9. Η κομμουνιστική ιδεολογία του Αλβανικού Εθνικού Απελευθερωτικού Κινήματος, όπως την εκθέτει ο Σείφουλλά Μαλεσόβα⁸

Ο Αλβανικός λαός, που κήρυξε πόλεμο στους κατακτητές και στις αντιδραστικές οικογενειακές φατρίες της χώρας, έχει εδώ και λίγο καιρό αποκτήσει πολιτική μόρφωση, έχει πια αναγνωρίσει τα συμφέροντά του κι έχει καταλάβει πως δεν υπάρχει κανένας άλλος αληθινός δρόμος, εκτός από εκείνον που οδηγεί στη Λαϊκή Δημοκρατία. Η φύση του καθεστώτος που θα έχει αύριο η Αλβανία, καθώς και το δημοκρατικό κίνημα του λαού, σχετίζονται άμεσα με τη δραστηριοποίηση και την προσφορά του λαού μας στο συγκεκριμένο πόλεμο. Σήμερα, στις μάχες που δίνουμε στον Εθνικό Απελευθερωτικό Πόλεμο, κρίνεται η τύχη της αυριανής Αλβανίας. Το γεγονός ότι η πλειοψηφία των Αλβανών έχει συσπειρωθεί γύρω από το Εθνικό Αντιφασιστικό Μέτωπο Απελευθέρωσης, το γεγονός ότι κατορθώσαμε να οργανώσουμε ελεύθερες

εκλογές στις πιο εξελιγμένες περιοχές και μάλιστα να συγκροτήσουμε μια συνέλευση με αντιπροσώπους από ολόκληρη την Αλβανία, το γεγονός ότι σήμερα έχουμε πλέον αποκτήσει ένα Αντιφασιστικό Συμβούλιο το οποίο αντιπροσωπεύει την πολιτική ισχύ ολόκληρου του λαού και του Αλβανικού Κράτους, το γεγονός ότι σήμερα έχουμε έναν πλήρη στρατό, με τις ταξιαρχίες και τις μεραρχίες του, έναν στρατό των λαών, ικανό να αντισταθεί στις γερμανικές μεραρχίες και στις αντιδραστικές συμμορίες και να τις καταστρέψει, όλα αυτά δεν είναι παρά οι πρωταρχικές εγγυήσεις για το θρίαμβο του δημοκρατικού λαϊκού καθεστώτος στην Αλβανία. [...] Ο λαός μας, έχοντας στην πραγματικότητα στο πλευρό του ολόκληρο τον προοδευτικό κόσμο, δε θα αφήσει πια εκείνους που ως τώρα τον καταπίεζαν και τον εκμεταλλεύονταν, να του κλέψουν τους καρπούς των αιματηρών του θυσιών. Αυτό που γινόταν ως τώρα, δε θα ξαναγίνει: ο λαός να σκοτώνεται και οι άλλοι που δουλεύουν ενάντια στα συμφέροντά του να παίρνουν τις καρέκλες.

Bashkimi, Ιούνιος 1945.

🔑 Ο Σειφουλλά Μαλεσόβα ήταν ένας από τους πιο εξέχοντες κομμουνιστές ηγέτες της αλβανικής αντιφασιστικής αντίστασης. Η κομμουνιστική ιδεολογία του Αλβανικού Εθνικού Απελευθερωτικού Κινήματος, η οποία αποτυπώνεται στην πηγή που είδαμε παραπάνω, οδηγεί στη δημιουργία ενός маниφέστου για το πώς θα καθοδηγηθεί η χώρα μετά τον πόλεμο, πλαισιώνοντάς το με ένα σκεπτικό που παρουσιάζει όλες τις άλλες πολιτικές ομάδες ως προδότες και συνεργάτες των κατακτητών. Διαβάζοντας αυτό το άρθρο μπορεί κανείς να πάρει μια ρεαλιστική εικόνα της κομμουνιστικής προπαγάνδας κατά τη διάρκεια του πολέμου.

? Αναλύστε τη γλώσσα που χρησιμοποιείται σ' αυτό το απόσπασμα. Ποια στοιχεία του άρθρου θα μπορούσαν να θεωρηθούν ότι συνιστούν προπαγάνδα;

⁸ Ο Σείφουλλά Μαλεσόβα γεννήθηκε στο Μαλεσόβε, κοντά στην Πρεμετή, το 1900. Είκοσι τεσσάρων χρονών άρχισε να γράφει ποίηση και να δημοσιεύει τα πρώτα του άρθρα. Αργότερα πήγε στη Μόσχα ως μέλος της Κομιντέρν [η Κομμουνιστική Διεθνής, το διεθνές συντονιστικό όργανο των κομμουνιστικών κομμάτων που έδρευε στην ΕΣΣΔ]. Πήρε ιδιαίτερα ενεργό μέρος στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο. Μεταπολεμικά διορίστηκε επικεφαλής της Ένωσης Συγγραφέων και αργότερα έγινε υπουργός Παιδείας στην Αλβανία. Μετέφρασε έργα του Γκαίτε, του Νικολάι Νεκρασόφ και άλλων. Φυλακίστηκε από το κομμουνιστικό καθεστώς για τις φιλελεύθερες πολιτικές του αντιλήψεις και στάλθηκε στη φυλακή για είκοσι χρόνια. Πέθανε εξόριστος το 1971 στο Φιέρ.

A-10. Προκήρυξη της Περιφερειακής Επιτροπής Μακεδονίας του Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας

Νοέμβριος του 1941

[...] Η βουλγαρική κυβέρνηση διέπραξε σφαγές στο Κουμάνοβο, αφήνοντας εκεί επτά με οχτώ νεκρούς, μεταξύ τους και γυναίκες. [...] Οι πόλεις μας περικυκλώθηκαν και καταλήφθηκαν, ο λαός μας έμεινε φυλακισμένος στα σπίτια του για μέρες ολόκληρες. Στο Πρίλεπο (και σε μερικά άλλα μέρη) εκατοντάδες άνθρωποι πιάστηκαν, ξυλοκοπήθηκαν, ταπεινώθηκαν, διαπομπεύτηκαν στους δρόμους. Στους δρόμους πολύ συχνά βλέπεις τίμιους Μακεδόνες –τους καλύτερους γιούς του μακεδονικού λαού – να οδηγούνται στις φυλακές από τη βουλγαρική φασιστική αστυνομία. Ποιος τα κάνει όλα αυτά; Είναι οι Βούλγαροι; Όχι! Ο βουλγαρικός λαός δεν έχει τίποτε να κάνει με όλα αυτά. Τα κάνουν οι προδότες του βουλγαρικού λαού, που ξεπουλιούνται για μια φούχτα βρώμικο ασήμι των φασιστών. Αυτοί οι προδότες βάζουν τα δυνατά τους να υπακούσουν το τέρας, τον Χίτλερ, και να μας κάνουν εμάς τους Μακεδόνες να πολεμήσουμε και να μισήσουμε τους Βουλγάρους, τους Ρώσους, τους Σέρβους και τους άλλους σλαβικούς λαούς. Ο αιματοβαμένος Χίτλερ θέλει να ξεκαθαρίσει τους σλαβικούς λαούς και

να τους κάνει δουλοπάροικους της φεουδαρχίας, σκλάβους που θα οργώνουν τη γη και θα την σκάβουν για τους γερμανούς κόμητες και βαρόνους. Ο παράφρονος Χίτλερ ουρλιάζει πως τέσσερα – πέντε εκατομμύρια σλαβικού λαού, πρέπει να χαθούν από τον κόσμο για να κάνουν τόπο στον γερμανικό λαό και γι' αυτόν το λόγο κίνησε ενάντια στη σοβιετική Ρωσία, τη χώρα του σοσιαλισμού, προστάτη όλων των αδικημένων λαών και ιδίως των μικρών σλαβικών λαών.

Σήμερα, η ηρωϊκή μάχη του σοβιετικού λαού είναι μια μάχη όλου του σλαβικού λαού ενάντια στο κακό, ενάντια στον κοινό εχθρό. Η νίκη τους είναι και δική μας νίκη, μια νίκη που θα δώσει τέλος στη σκλαβιά, στην πείνα και την τρομοκρατία που έφερε ο φασισμός.

Πηγές για τον απελευθερωτικό πόλεμο...

στη Μακεδονία, σ. 28-29.

Ποιοι ήταν οι σκοποί αυτής της προκήρυξης; Ποια είναι εδώ η στάση της Περιφερειακής Επιτροπής Μακεδονίας του Κομμουνιστικού Κόμματος της Γιουγκοσλαβίας απέναντι στο βουλγαρικό λαό; Εξηγήστε το ρόλο που διαδραμάτισε η Σοβιετική Ένωση. Συγκρίνετε τη γλώσσα που χρησιμοποιείται εδώ με εκείνη της προηγούμενης πηγής.

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου I

Οι πηγές που είδαμε παραπάνω, παρουσιάζουν τους πολιτικούς ηγέτες ρεαλιστικά; Ποιες ομοιότητες μπορείτε να διακρίνετε σ' αυτές τις περιγραφές των ηγετών; Ποιες διαφορές μπορούν να διαπιστωθούν ανάμεσα σ' αυτές τις περιγραφές;

Βρείτε περιγραφές πολιτικών ηγετών της δικής σας χώρας από την ίδια περίοδο. Μπορείτε να εντοπίσετε ομοιότητες με αυτές που παρατέθηκαν παραπάνω; Βρείτε διαφορετικές περιγραφές του ίδιου ηγέτη. Για ποιους λόγους νομίζετε ότι το ίδιο πρόσωπο παρουσιάζεται με διαφορετικούς τρόπους;

Τι συμπεράσματα θα μπορούσατε να βγάλετε σχετικά με αυτές τις προπαγανδιστικές απεικονίσεις; Τι νομίζετε ότι δείχνουν; Τι ήθελαν να πούνε στον λαό; Προσπαθείστε να βρείτε για κάθε μια από τις παραπάνω πηγές τα εξής: Ποια ιδεολογία υποστήριζε; Γιατί ήταν η προπαγάνδα τόσο σημαντική στη διάρκεια του πολέμου; Μπορείτε να εντοπίσετε τις κύριες πολιτικές και ιδεολογικές συγκρούσεις που σημειώθηκαν σε κάθε χώρα; Μπορείτε να βρείτε κάποιες τάσεις που να ήταν κοινές σε όλες τις χώρες;

II. Στρατοί και στρατιώτες

A-11. Αμερικανική έκθεση σχετικά με τις δραστηριότητες της αλβανικής αντίστασης

«Οι Μπαλλιστές⁹ απέφυγαν να πολεμήσουν τόσο τους Ιταλούς όσο και τους Γερμανούς. Η βασική τους πολιτική, τον πρώτο καιρό, ήταν: «Αφήστε τούς Συμμάχους να πολεμήσουν για μας». Τώρα που η ΛΝΤ¹⁰ ενίσχυσε τη θέση της σε τέτοιο βαθμό, ώστε να φαίνεται πως έχει αρκετά μεγάλη πιθανότητα να κυριαρχήσει στη χώρα με το τέλος του πολέμου, οι Μπαλλιστές αρχίζουν να γίνονται νευρικοί και φωνάζουν τους Γερμανούς να πολεμήσουν αντί γι' αυτούς, προσπαθώντας να σαρώσουν τη ΛΝΤ και πάλι όμως, χωρίς να πολεμήσουν οι ίδιοι. Ότι και αν συμβεί, μοιάζει σαν οι Κύριοι Μπαλλιστές, όπως τους αποκαλεί η ΛΝΤ, να είναι αποφασισμένοι να μην πολεμήσουν στ' αλήθεια. Θα στείλουν πιθανότατα, μερικούς λεπτεπίλεπτους ελεύθερους σκοπευτές και θα κάνουν και μερικές εντυπωσιακές δολοφονίες αντιπάλων και μάλιστα μερικοί θα το ονομάσουν αυτό εμφύλιο πόλεμο, αλλά οι ίδιοι δεν πρόκειται να σταθούν για να πολεμήσουν. Τουλάχιστον, όλα τα σημάδια κάτι τέτοιο δείχνουν.

Costa, σ. 166.

Το απόσπασμα αυτό αποτελεί τμήμα μιας επίσημης έκθεσης, με ημερομηνία 23 Δεκεμβρίου του 1943, που έστειλε ο αμερικανός αντιπρόσωπος του Γραφείου Στρατηγικών Υπηρεσιών (Office of Strategic Services, OSS) του Αμερικανικού στρατού και του Ειδικού Εκτελεστικού (Εκτελεστικό Ειδικών Επιχειρήσεων - Special Operations Executive, SOE) του βρετανικού στρατού στο αρχηγείο του, σχετικά με τις δραστηριότητες της αλβανικής αντίστασης. Μας βοηθά να πάρουμε μια ιδέα της πολεμικής στρατηγικής που είχε κάθε ομάδα και επίσης μας δίνει τη δυνατότητα να τις προσεγγίσουμε συγκριτικά.

A-12. Οι εκπρόσωποι των Συμμάχων στα Βαλκάνια μιλούν σχετικά με τις στρατηγικές του αντάρτικου στην Αλβανία

Το Μπαλλί Κομπετάρ λέει πρακτικά: «Ας οργανωθούμε τώρα και πολεμάμε αργότερα».

Ή όπως το έθεσε μια ακόμη έκθεση:

«Θα προχωρήσουμε σε δράση, όταν οι Βρετανοί αποβιβαστούν στο Δυρράχιο».

Η ΛΝΤ. Αυτή λέει πρακτικά: «Ας οργανωθούμε τώρα και ας πολεμήσουμε τώρα. Ας συνεχίσουμε να πολεμάμε, όσο υπάρχει έστω κι ένας στρατιώτης του Άξο-να σε αλβανικό έδαφος».

Costa, σ. 167.

Αυτό είναι ένα απόσπασμα από τις εκθέσεις σχετικά με τον ανταρτοπόλεμο και τις πολεμικές στρατηγικές του Μπαλλί Κομπετάρ¹¹ και της ΛΝΤ το 1943 που συντάχθηκαν από τους εκπροσώπους των Συμμάχων στα Βαλκάνια.

Εσείς εγκρίνετε τις τακτικές που περιγράφουν οι πηγές που παρουσιάστηκαν παραπάνω; Είναι αλήθεια ότι τα «μικρά έθνη» πρέπει να κρύβονται, όταν οι Μεγάλες Δυνάμεις πολεμούν μεταξύ τους; Εξηγήστε τη θέση σας.

A-13. Ο κροάτης στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια σχετικά με την κατάσταση στη Μακεδονία

[...] Οι σχέσεις μεταξύ Βουλγάρων και Γερμανών είναι καλές. Πριν από λίγο καιρό ένα πολιτικής φύσης επεισόδιο συνέβη σε ένα νυχτερινό κέντρο στα Σκόπια, πράγμα που έδωσε την αφορμή για να επέμβουν μερικοί γερμανοί αξιωματικοί. Σ' αυτό το νυχτερινό κέντρο η μπάντα έπαιξε τον μακεδονικό εθνικό ύμνο κι

⁹ Μπαλλιστές (Ballista): μέλη της οργάνωσης Μπαλλί Κομπετάρ για την οποία βλέπε αμέσως παρακάτω.

¹⁰ Βλ. εδώ, σημ. 2.

¹¹ Το Μπαλλί Κομπετάρ (Balli Kombetar, Εθνικό Μέτωπο) ήταν μια πολιτικοστρατιωτική οργάνωση στην Αλβανία κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Ήθελε να εγκαθιδρύσει αβασίλευτη δημοκρατία μετά την απελευθέρωση. Πολέμησε εναντίον των κατακτητών, αλλά σε μια ορισμένη στιγμή του πολέμου συνεργάστηκε με τους Γερμανούς, προκειμένου να συντρίψουν από κοινού τους κομμουνιστές. Αυτό χρησιμοποιήθηκε από την κομμουνιστική προπαγάνδα για να δυσφημιστεί το Μπαλλί Κομπετάρ μεταξύ των Αλβανών.

ένας κατώτερος αξιωματικός των Βουλγάρων ζητωκραύγαζε. Τότε ένας ανώτερος βούλγαρος αξιωματικός τον πλησίασε και ρώτησε γιατί ζητωκραύγαζε και έλαβε την απάντηση: «Ό,τι είναι μακεδονικό είναι και βουλγαρικό». Ακούγοντάς το αυτό, ο βούλγαρος αξιωματικός τον χαστούκισε. Κάποιοι γερμανοί αξιωματικοί, που διασκέδαζαν στο ίδιο κέντρο, παρατήρησαν το γεγονός και ρώτησαν το βούλγαρο αξιωματικό γιατί χτύπησε τον άλλο. Εκείνος δεν τους απάντησε και εγκατέλειψε το κέντρο. Οι γερμανοί αξιωματικοί τον ακολούθησαν έξω και τον έσπασαν στο ξύλο. Αυτό το επεισόδιο προκάλεσε κάποια δυσαρέσκεια σε όσους ήταν εκεί και αγαπούν τη Μακεδονία. [...]

Τεκμήρια για τον αγώνα του Μακεδονικού λαού για την ανεξαρτησία και το εθνικό κράτος, σ. 308-309.

 Το παραπάνω απόσπασμα αποτελεί τμήμα μιας ευρύτερης έκθεσης σχετικά με την κατάσταση στην κατεχόμενη Μακεδονία, την οποία υπέβαλε ο κροάτης στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια προς το κροατικό Υπουργείο Άμυνας. Αυτή η αρκετά ασυνήθιστη ιστορία δείχνει ορισμένες όψεις των σχέσεων μεταξύ των βουλγάρων και των γερμανών στρατιωτικών στη Μακεδονία του Βαρδάρη, η οποία αποτελούσε επίσημα τμήμα της βουλγαρικής επικράτειας εκείνη την εποχή.

 Περιγράψτε τις σχέσεις μεταξύ των βουλγάρων και των γερμανών στρατιωτικών στην κατεχόμενη Μακεδονία.

► Εικ. 4. Η αντικατάσταση του γερμανικού από το βουλγαρικό στρατό μετά τη φασιστική κατάληψη της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας (Απρίλιος 1941)

**A-14 και A-15.
Προκήρυξη του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου (Επιτροπή Στερεάς Ελλάδας)**

ΠΡΟΚΗΡΥΞΗ

Προς το λαό της Ρούμελης
Αδέλφια,

Το προσωπίο έπεσε και φάνηκε το πραγματικό πρόσωπο της οργάνωσης ΕΔΕΣ.

Τμήματα της οργάνωσης αυτής χτύπησαν πισώπλατα τμήματά μας στην Ήπειρο και απρόκλητα πιάσανε ανώτερα στελέχη του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου. Ο σκοπός τους φανερός: Σε συνδιασμένη ενέργεια με τους συνεταιίρους τους Γερμανούς [...] να διαλύσουν το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο, την πρωτοπόρα οργάνωση του Ελληνικού λαού που παλεύει για τη λευτεριά της Ελλάδας.

Αδέλφια,

Ξέραμε την οργάνωση ΕΔΕΣ, ξέραμε ότι συνεργαζόταν με τα προδοτικά καθάρματα [...]. Ξέραμε τους σκοπούς τους: Να ματοκυλήσουν την Ελλάδα, να σπάσουν το εθνικοαπελευθερωτικό κίνημα, να κάτσουν στο σβέρκο του ελληνικού λαού επιβάλλοντας ένα καθεστώς δικτατορικό. Τα ξέραμε όλα. Μα κάναμε ό,τι μπορούσαμε για να μη διασπαστεί ούτε μια στιγμή η ενότητα γιατί αυτό ήταν το συμφέρο του ελληνικού λαού – γιατί αυτό απαιτούσε η υπόθεση της λευτεριάς.

Τώρα όμως που ανοιχτά η οργάνωση ΕΔΕΣ συνεργάζεται με τους Γερμανούς [...].

Τώρα που κάνουν κοινές επιχειρήσεις εναντίον του ελληνικού λαού επιδιώκοντας το ματοκύλισμά του και τη διάσπαση του αγώνα του για τη λευτεριά, δηλώνουμε, εν ονόματι του συμφέροντος του ελληνικού λαού ότι θα τους ΤΣΑΚΙΣΟΥΜΕ και θα τους καταστήσουμε ανίκανους να βλάψουν το γιγάντιο έργο που ανέλαβε ο ελληνικός λαός για τη λευτεριά του και που πότισε και ποτίζει με το τίμιό του αίμα.

Αδέλφια,

Έχετε απόλυτη εμπιστοσύνη στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ

Πυκνώστε τις Φάλαγγές του

Μόνο το ΕΑΜ βγήκε απ'το λαό και για το λαό αγωνίζετε.

Καλούμε όλους τους τυχόν παρασυρμένους από την αντεθνική οργάνωση ΕΔΕΣ ν'ανοίξουν τα μάτια τους και νά'ρθουν κοντά μας στον ιερό αγώνα για τη ΛΕΥΤΕΡΙΑ.

Ζήτω το ΕΑΜ. Ζήτω ο ΕΛΑΣ.
Θάνατος στους καταχτητές, τους προδότες και τους
αδελφοκτόνους του Έθνους.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΕΑΜ ΣΤΕΡΕΑΣ ΕΛΛΑΔΑΣ

Φλάισερ, τ. Β', σ. 229.

Προκήρυξη του Εθνικού Δημοκρατικού Ελληνικού Συνδέσμου (ΕΔΕΣ) 1943

ΕΘΝΙΚΟΣ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΚΟΣ
ΕΛΛΗΝΙΚΟΣ ΣΥΝΔΕΣΜΟΣ
ΠΡΟΚΗΡΥΞΙΣ

Το Κομμουνιστικό Κόμμα αφ' ου έθυσσε και απώλεσε
σ' αυτόν τόπο, αφ' ου καπηλεύθηκε με αριστοτεχνική
μαεστρία και απάτη τα όσια και τα ιερά, αφ' ου εδη-
μιούργησε χωρίς λόγο θύματα επί θυμάτων, αφ' ου
ωργάνωσε παντού δολοφονίες και τρομοκρατικές
απόπειρες, αφ' ου εκμεταλλεύθηκε τους πάντας και
τα πάντα, πέρασε τώρα κάθε όριο θρασύτητας και
αναισχυντίας και τολμάει να κατηγορεί το Ε.Δ.Ε.Σ.
και να διαλαλή ότι απαρτίζεται από Γερμανο-φίλους,
από Γκεσταπίτες και από δολοφόνους!!! [...]

Ο Ε.Δ.Ε.Σ. στέκεται ψηλά ώστε να μην μπορούν να
τον φθάσουν και να τον επηρεάσουν αυτά τα ελεεινά
ρυπογραφήματα. Ο Ε.Δ.Ε.Σ. κλείνει στους κόλπους
του όλην την στρατιωτικήν δόξαν της Ελλάδος, όλα
τα ηθικά πολιτικά στελέχη και όλα τα προοδευτικά
στοιχεία του τόπου.

Ο Ε.Δ.Ε.Σ έχει σημαία του την Λαϊκήν Σοσιαλιστική
Δημοκρατία, την κρατάει ψηλά, την κρατάει γερά και
θα την κρατήσει έως ότου η Σοσιαλιστική Δημοκρα-
τία εφαρμοσθή για να γίνη η πηγή της ευτυχίας όλων
των Ελλήνων.

Ο Ε.Δ.Ε.Σ. είναι ο γνήσιος φορέας του αγνού πατριωτι-
κού πνεύματος. Από την καταγωγήν του, από την πολυ-
ετή παραδοσίν του, από την προσωπική ιστορία των με-
λών του είναι αμείλικτος εχθρός όλων των εχθρών της
Ελλάδος και των αιμοβόρων λύκων της Σόφιας. [...]

Έλληνες Δημοκράτες και Πατριώτες!

Μακριά από τους πατριδοκάπηλους και τους συκο-
φάντας. Μακριά από κείνους που θέλουν να φαρμα-
κώσουν την χαρά του λυτρωμού μας. Μακριά από
κείνους που αποκηρύττουν την αιματοποτισμένη
Βόρεια Ήπειρο και ερωτοτροπούν πάντοτε με τις αρ-
κούδες της Βουλγαρίας. Μακριά από τους εχθρούς
της ευτυχίας σου και της γαλήνης σου. Με μια λέξη
μακριά από το Κομμουνιστικό Κόμμα. Όλοι στο

Ε.Δ.Ε.Σ. που είναι η κιβωτός της αγνότητας και της
ανωτερότητας. Όλοι στο Ε.Δ.Ε.Σ που είναι η πανίσχυ-
ρη πλυμμήρα της αληθινής Λαϊκής Δυνάμεως.

Φλάισερ, τ. Β', σ. 230.

Στις αρχές Ιουνίου του 1941 το σύνολο της
Ελλάδας είχε βρεθεί υπό την τριπλή κατοχή
Γερμανών, Ιταλών και Βουλγάρων. Οι Γερμανοί επέβα-
λαν ένα σκληρό καθεστώς κατοχής λεηλατώντας τους
αγροτικούς πόρους της χώρας και τη βιομηχανία και
μάλιστα απαίτησαν από την Ελλάδα να τους καταβάλει
τα έξοδα των δυνάμεων κατοχής. Ακολούθησε ένας
τρομερός λιμός τον χειμώνα του 1941-1942, στη διάρ-
κεια του οποίου έχασαν τη ζωή τους πολλές δεκάδες
χιλιάδες άμαχοι. Το Κομμουνιστικό Κόμμα προχώρησε
στη σύσταση του Εθνικού Απελευθερωτικού Μετώπου
(ΕΑΜ) τον Σεπτέμβριο του 1941. Το ΕΑΜ είχε δυο δια-
κηρυγμένους στόχους: την οργάνωση της αντίστασης
και την ελεύθερη επιλογή του πολιτεύματος από τον
ελληνικό λαό μετά την απελευθέρωση. Στην ίδρυσή
του συμμετείχαν επίσης και οι μικρές αγροτικές και
σοσιαλιστικές ομάδες. Σύντομα δημιουργήθηκε και το
στρατιωτικό του σκέλος, ο ΕΛΑΣ (Εθνικός Λαϊκός Απε-
λευθερωτικός Στρατός). Η ανικανότητα του παραδο-
σιακού «πολιτικού κόσμου» να αναλάβει ηγετικό ρόλο
συνεχίστηκε και στη διάρκεια της Κατοχής. Το πολιτικό
κενό, που είχε δημιουργηθεί από τον καιρό της δικτατο-
ρίας του Μεταξά, είχε τώρα χειροτερέψει ακόμη περισ-
σότερο από το γεγονός ότι ένα μεγάλο μέρος της φιλε-
λεύθερης ηγεσίας της χώρας βρισκόταν τώρα εξόριστο.
Οι Κομμουνιστές, που δεν ήταν παρά μια περιθωριακή
δύναμη κατά τη μεσοπολεμική περίοδο, έσπευσαν να
καλύψουν το κενό. Προσέφεραν το όραμα ενός μέλλο-
ντος καλύτερου και πιο δίκαιου. Τους βοηθούσε το ότι
είχαν κατορθώσει να επιβιώσουν από τις διώξεις της
προηγούμενης περιόδου, ιδίως της δικτατορίας του
Μεταξά και είχαν μάλιστα αποκτήσει εμπειρία και ικα-
νότητα στην παράνομη δράση. Μολονότι η κομματική
ηγεσία ασκούσε στενό έλεγχο τόσο στην ηγεσία του
ΕΑΜ όσο και του ΕΛΑΣ, η συντριπτική πλειονότητα της
βάσης αυτών των οργανώσεων δεν ήταν κομμουνιστές.
Εμφανίστηκαν επίσης, ορισμένες μη κομμουνιστικές
ομάδες αντίστασης, σημαντικότερη από τις οποίες
ήταν ο Εθνικός Δημοκρατικός Ελληνικός Σύνδεσμος
(ΕΔΕΣ), που είχε συγκροτηθεί από τέως φιλελεύθερους
αξιωματικούς. Το 1943 μεγάλες περιοχές στα ορεινά της
Ελλάδας είχαν περάσει στον έλεγχο της αντίστασης.

3 Συγκρίνετε τις δυο πηγές που παρατέθηκαν παραπάνω. Ποια ιδεολογία εκπροσωπεί κάθε μια από τις δυο προκηρύξεις; Τι λογής επιχειρήματα χρησιμοποιούν; Εσείς θεωρείτε ότι το να διαλέξει κανείς τη μια ή την άλλη πλευρά ήταν απλώς ζήτημα ιδεολογίας; Ήταν εύκολο για την πλειονότητα του πληθυσμού (με δεδομένο το μέσο μορφωτικό επίπεδο των ανθρώπων εκείνης της εποχής) να διαλέξει τη μια ή την άλλη πλευρά;

► Εικ. 5. Φωτογραφία ανταρτών (ανδρών και γυναικών) της αριστερής αντίστασης στην Ελλάδα

Αθήνα, Πολεμικό Μουσείο, Βρετανική Συλλογή: IEE, τ. 16, σ. 16.

🔑 Τμήμα των δυνάμεων του ΕΛΑΣ, σε πορεία. Το ΕΑΜ/ΕΛΑΣ ενισχύθηκε από μεγάλο αριθμό Ελλήνων που επιζητούσαν να αντισταθούν στον κατακτητή και αποτέλεσε σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής της χώρας από τον Άξονα τον σημαντικότερο αντίπαλο των δυνάμεων Κατοχής στον ελλαδικό χώρο.

A-16. Οι βασικές θέσεις της Οσλομπόντιλνα Φρόντα (ΟΦ) (Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους)

1^η Νοεμβρίου του 1941

1. Πρέπει να εξαπολύσουμε αμείλικτο ένοπλο αγώνα εναντίον του εχθρού.
2. Αυτός ο αγώνας αποτελεί το θεμέλιο για την απελευθέρωση και την ένωση όλων των Σλοβένων.
3. Το Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους αντιλαμβάνεται την κοινότητα των γιουγκοσλαβικών εθνών ως κοινότητα φυσική και ιστορική

κι επομένως δεν αναγνωρίζει τη διάσπαση της Γιουγκοσλαβίας. Θα παλέψει με όλες του τις δυνάμεις για την καλή συνεννόηση και την ενότητα όλων των γιουγκοσλαβικών εθνών. Ταυτόχρονα αγωνίζεται για την ένωση όλων των σλαβικών εθνών υπό την ηγεσία του μεγάλου ρωσικού έθνους βάσει του δικαιώματος αυτοδιάθεσης που έχουν όλα τα έθνη. [...]

5. Όλες οι ομάδες που συμμετέχουν στο Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους έχουν συμφωνήσει να μείνουν πιστές η μία στην άλλη. [...]

7. Μετά την απελευθέρωση, το Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους θα εισαγάγει τη λαϊκή δημοκρατία. Όλα τα άλλα ζητήματα, πέρα από την εθνική απελευθέρωση, θα λυθούν με δημοκρατικό τρόπο. [...]

Repe, σ. 187.

🔑 Λίγο μετά την κατάληψη της Σλοβενίας από την Γερμανία, Ιταλία και Ουγγαρία τον Απρίλιο του 1941, το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σλοβενίας (CPS) οργάνωσε το Αντι-ιμπεριαλιστικό μέτωπο, στόχος του οποίου ήταν η απελευθέρωση της Σλοβενίας με τη βοήθεια της Σοβιετικής Ένωσης. Στα υπόλοιπα μέρη της Γιουγκοσλαβίας δεν υπήρχε ανάλογη οργάνωση. Εκτός από το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σλοβενίας, άλλες ιδρυτικές ομάδες του Αντι-ιμπεριαλιστικού μετώπου ήταν οι Χριστιανοί Σοσιαλιστές, μια φιλελεύθερη ομάδα με το όνομα Γεράκι (Sokol) και διάφορες ομάδες διανοουμένων φιλελεύθερου και αριστερού ιδεολογικού προσανατολισμού. Μετά τη γερμανική εισβολή στη Σοβιετική Ένωση (την 22^η Ιουνίου του 1941) η οργάνωση μετονομάστηκε σε Απελευθερωτικό Μέτωπο του Σλοβενικού Έθνους (Osvoobodilna fronta slovenskega naroda-OF). Το καλοκαίρι του 1941 το OF απηύθυνε πρόσκληση ένοπλου αγώνα ενάντια στους κατακτητές. Πολλοί άνθρωποι διαφορετικών πολιτικών πεποιθήσεων εντάχθηκαν στις δυνάμεις των Παρτιζάνων. Το φθινόπωρο του 1941 η οργάνωση συντάξε μία έκθεση ιδεολογικών αρχών με τον τίτλο «Βασικές θέσεις του OF». Αν και το OF περιλάμβανε στις τάξεις του πολιτικές ομάδες διαφορετικών πολιτικών ιδεολογιών, το Κομμουνιστικό κόμμα της Σλοβενίας είχε τον έλεγχο της οργάνωσης. Κύριος στόχος του ΚΚΣ, εκτός της απελευθέρωσης, ήταν η επανάσταση, κι αυτό ήταν κάτι που απώθησε πολλούς, ενώ προκάλεσε επίσης τον εμφύλιο πόλεμο σε περιοχές της σλοβενικής επικράτειας. Σε γενικές γραμμές πάντως, η πλειοψηφία των Σλοβένων

υποστήριξε το OF, το οποίο στη συνέχεια εντάχθηκε στο Αντιφασιστικό Συμβούλιο για την Απελευθέρωση της Γιουγκοσλαβίας (AVNOJ) και μαζί διαμόρφωσαν τις βασικές αρχές της νέας ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας. Τον Οκτώβριο του 1944 στο συνέδριο του OF, στο οποίο παρευρέθηκαν αντιπρόσωποι από όλη τη Σλοβενία, εκλέχτηκε η Εθνική Επιτροπή Απελευθέρωσης. Ένα χρόνο αργότερα μετονομάστηκε σε κοινοβούλιο και αποτέλεσε μέρος της προσωρινής κυβέρνησης. Το OF, ως τμήμα του Λαϊκού Μετώπου της Γιουγκοσλαβίας, κατέλαβε την εξουσία στις πρώτες μεταπολεμικές εκλογές, το 1945.

Κοιτάξτε προσεκτικά το άρθρο 7. Πραγματοποιήθηκε;

A-17, A-18 και A-19.

Από το ημερολόγιο ενός διοικητή γιουγκοσλάβων Παρτιζάνων

1^η Νοεμβρίου (1941)

Πριν από μερικές νύχτες ξέσπασαν συγκρούσεις με πεντακόσιους Τσέτνικ των μονάδων του Ντράζα Μιχαήλοβιτς. Νικήθηκαν και κάπου εκατόν σαράντα πιάστηκαν αιχμάλωτοι. Οι δυνάμεις μας διέλυσαν τους Τσέτνικ στην Ποζιέγκα. Σ' αυτήν τη σύγκρουση οι Παρτιζάνοι μας υπέστησαν τρομαχτικές απώλειες. Ο διοικητής του τάγματος, ο σύντροφος Καπελάν, σκοτώθηκε, καθώς και άλλοι δυο διοικητές λόχων και πολλοί Παρτιζάνοι. [...] Έτσι έγινε, και αντί να πολεμάμε τους φασίστες, που μας επιτέθηκαν, πολεμάμε τους αδερφούς μας. Αντί να χύνουμε το αίμα του εχθρού, μαλώνουμε μεταξύ μας. Αντί οι άντρες του Ντράζα Μιχαήλοβιτς να πιάνουνε τα φορτηγά του εχθρού και να παίρνουν τα εφόδιά του, σταματάνε τα δικά μας φορτηγά και λεηλατούν αυτά που φασούλι το φασούλι εξοικονόμησε ο σερβικός λαός για να τα χαρίσει στον λαϊκό αγώνα. Αντί να πέφτουν επάνω στους Γερμανούς και να τους σκοτώνουν, στήνουν ενέδρα και σκοτώνουν τους δικούς μας ανθρώπους.

Dudić, σ. 230, 231.

Από τα πρακτικά της συνάντησης μεταξύ του Ντράζα Μιχαήλοβιτς κι εκπροσώπων της γερμανικής διοίκησης της Σερβίας στο χωριό Ντίβτσι

11 Νοεμβρίου 1941

Ντράζα Μιχαήλοβιτς: Ως στρατιωτικός δε ντρέπομαι που είμαι εθνικιστής. Το μόνο που θέλω, με αυτό που κάνω, είναι να υπηρετήσω το λαό. Κάνοντάς το αυτό, εγώ δεν θα σταθώ δίπλα σ' αυτούς που θέλουν να διώξουν τους Γερμανούς. Αλλά ούτε και θα επιτρέψω, παίρνοντας υπ' όψιν την αδυναμία των γερμανικών δυνάμεων σ' αυτήν τη χώρα, να γίνει η Σερβία κομμουνιστική. Υπήρξε πράγματι σύγκρουση με ορισμένους αξιωματικούς και υπαξιωματικούς, αλλά αυτοί δεν ήταν παρά λίγοι. Το στρατιωτικό μας καθήκον είναι, όσο αντέχουμε, να μην παραδοθούμε. Επομένως, δεν μπορεί να κατηγορηθούμε, επειδή δεν παραδινόμαστε. [...] Ο αγώνας εναντίον των δυνάμεων κατοχής ήταν ένα αναγκαίο κακό για να αποτραπεί η συμπαράταξη των λαϊκών μαζών στο πλευρό των κομμουνιστών. Για εμένα, ως στρατιωτικό, τα πράγματα είναι εντελώς ξεκάθαρα. Ποτέ δεν θα εξαπολύσω επιθέσεις, εκτός αν υπάρξουν κομμουνιστικές επιθέσεις και αν οι Γερμανοί τους παραδώσουν πόλεις και χωριά.

Petranović - Zečević, σ. 529-530.

Από τις οδηγίες του Ντράζα Μιχαήλοβιτς προς τον ταγματάρχη Τζόρτζε Λάσιτς και το λοχαγό Πάβλε Τζούρισιτς

20 Δεκεμβρίου 1941

[...] Οι στόχοι των ομάδων μας είναι:

Πάλη για την απελευθέρωση ολόκληρου του έθνους μας υπό το σκήπτρο της Αυτού Βασιλικής Υψηλότητας του Βασιλέα Πέτρου Β'.

Δημιουργία της Μεγάλης Γιουγκοσλαβίας και στο εσωτερικό της μίας Μεγάλης Σερβίας, με εθνική ομοιογένεια εντός των συνόρων της: Σερβία – Μαυροβούνιο – Βοσνία και Ερζεγοβίνη – Σίρμιο – Μπανάτο και Μπάτσκα.

Πάλη για την ενσωμάτωση στο κράτος μας όλων των σλαβικών περιοχών που παραμένουν στην κατοχή Ιταλών και Γερμανών (Τεργέστη – Γκορίτσια – Ιστρία και Καρινθία) καθώς και της Βουλγαρίας και της βόρειας Αλβανίας, συμπεριλαμβανομένης και της Σκόδρας. Εκκαθάριση της εθνικής επικράτειας από όλες τις

εθνικές μειονότητες και τα αλλοεθνή στοιχεία. [...] Δεν μπορεί να υπάρξει καμιά συνεργασία με τους Κομμουνιστές Παρτιζάνους, επειδή αυτοί πολεμούν εναντίον της δυναστείας και απεργάζονται την κοινωνική επανάσταση. [...]

Διαδικασία: οι Αλβανοί, οι μουσουλμάνοι και οι Ουστάσι θα κριθούν, όπως τους αξίζει, για τα φρικτά εγκλήματά τους απέναντι στον πληθυσμό μας, θα πρέπει δηλαδή να περάσουν από «λαϊκό δικαστήριο». Οι Κροάτες, που βρίσκονται υπό την γερμανική κατοχή, θα πρέπει να αντιμετωπιστούν ανάλογα με τη στάση τους κατά τη δεδομένη στιγμή.

Συλλογή τεκμηρίων και γεγονότων, τ. XIV, βιβλίο 1, τεκμήριο αρ. 34.

🔑 Με αυτές τις τρεις πηγές προσπαθούμε να φωτίσουμε το ρόλο και τη θέση των Τσέτνικ και τη σχέση τους με τους Παρτιζάνους και τους Γερμανούς. Οι Τσέτνικ διοικούνταν από τον συνταγματάρχη του ηττημένου γιουγκοσλαβικού στρατού Ντράγκολιουμπ (Ντράζα) Μιχαήλοβιτς. Το καλοκαίρι του 1941, οι Τσέτνικ και οι Παρτιζάνοι βρέθηκαν να συνεργάζονται και από κοινού κατόρθωσαν να απελευθερώσουν μερικές κωμοπόλεις στη δυτική και την κεντρική Σερβία. Ωστόσο, από την αρχή κίόλας της εξέγερσης οι Παρτιζάνοι και οι μονάδες του Μιχαήλοβιτς συγκρούονταν για τον έλεγχο των μερών που απελευθέρωναν. Ως τις αρχές Νοεμβρίου του 1941 η σύγκρουση μεταξύ των δυο κινημάτων είχε μετατραπεί σε απροκάλυπτο εμφύλιο πόλεμο. Και οι δυο αντίπαλοι στρατοί ισχυρίζονταν πως αυτός και μόνον αυτός πολεμούσε εναντίον των κατοχικών δυνάμεων, ενώ οι αντίπαλοί τους συνεργάζονταν με τους κατακτητές. Μέχρι τη Συνδιάσκεψη της Τεχεράνης οι δυτικοί Σύμμαχοι θεωρούσαν πως σύμμαχοί τους ήταν οι Τσέτνικ και μόνον αργότερα άρχισαν να δίνουν κάποια βοήθεια και στους Παρτιζάνους.

❗ Πώς εξήγησε ο Μιχαήλοβιτς στον γερμανό διοικητή τις επιθέσεις που είχαν εξαπολύσει οι Τσέτνικ εναντίον των Γερμανών τους πρώτους μήνες της κατοχής; Κατά τη γνώμη σας, θεωρούσε στ' αλήθεια τους Παρτιζάνους μεγαλύτερο κίνδυνο από τους Γερμανούς; Προσέξτε τη στάση του Ντράζα Μιχαήλοβιτς απέναντι στα άλλα έθνη και τις προκαταλήψεις εναντίον τους

στην πηγή A-19. Ποια σημεία των οδηγιών αποτελούν στην πραγματικότητα μια πρόσκληση στη διάπραξη εγκλημάτων πολέμου;

► **Εικ. 6. Σερβική αφίσα**

Nikolić, σ. 37.

🔑 Μετάφραση: Η Σερβία ανήκει στο αντικομμουνιστικό μέτωπο.

A-20. Η συνεργασία μεταξύ των Ουστάσι και των Τσέτνικ

Μαρτυρία του Σάβο Πρέτζα

Υπό την πίεση των Γερμανών, οι κρατικές αρχές των Ουστάσι άρχισαν να αλλάζουν στάση απέναντι στους Σέρβους κατοίκους της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης. Για τους γερμανούς κατακτητές ήταν πολύ σημαντικό να έχουν ειρήνη κι έτσι να μπορούν να

εκμεταλλεύονται τους φυσικούς πόρους της περιοχής και να τους χρησιμοποιούν για τις ανάγκες του μετώπου. Η κυβέρνηση του Πάβελιτς λοιπόν, εφάρμοσε μια σειρά μέτρων. Έβαλε στο «Κοινοβούλιο του Κροατικού Κράτους» μερικούς σέρβους αντιπροσώπους, ίδρυσε την «Κροατική Ορθόδοξη Εκκλησία» και ακόμη κλήθηκαν να υπηρετήσουν στον κροατικό στρατό μερικοί νεαροί σέρβοι νεοσύλλεκτοι. Η ηγεσία των Ουστάσι αποδέχθηκε την πολιτική της συνεργασίας με τους Τσέτνικ. Τις πρώτες συμφωνίες με τους διοικητές των Τσέτνικ έκαναν οι αρχές του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας (ΑΚΚ) στο Όζρεν και στην Τρέμπαβα. Με αυτήν τη συμφωνία οι Τσέτνικ αναγνωρίζουν επίσημα το ΑΚΚ και διακηρύσσουν τη νομιμοφροσύνη τους προς τον επικεφαλής του κροατικού κράτους. Όλες οι εχθροπραξίες με τις στρατιωτικές και πολιτικές αρχές του ΑΚΚ διακόπτονται και οι τελευταίες αναγνωρίζονται σε όλες τις περιοχές που είναι παρούσες οι μονάδες των Τσέτνικ. Προκειμένου να οργανωθεί ο κοινός αγώνας εναντίον των Παρτιζάνων, οι Τσέτνικ διατηρούν τους σχηματισμούς μάχης τους καθώς και τα όπλα και τις διοικήσεις τους, ενώ τον εφοδιασμό τους στις ενέργειες εναντίον των Παρτιζάνων αναλαμβάνουν οι στρατιωτικές μονάδες του ΑΚΚ. Οι τραυματίες Τσέτνικ από εδώ και πέρα θα περιθάλπονται στα νοσοκομεία που ανήκουν στις στρατιωτικές δυνάμεις του ΑΚΚ.

Albahari, σ. 398-399.

Μολονότι οι δυνάμεις του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας βρισκόνταν σε εμπόλεμη κατάσταση με τους εκπροσώπους των σέρβων υπερεθνικιστών (τους Τσέτνικ), η οποία προκάλεσε πλήθος θυμάτων μεταξύ του αμάχου πληθυσμού, την εποχή που περιγράφεται εδώ (το 1942), οι κροάτες και οι σέρβοι εθνικιστές συσπειρώθηκαν, υπό τη γερμανική πίεση, για να πολεμήσουν από κοινού τους κομμουνιστές.

Τι ήταν αυτό που έκανε τους εχθρούς (τους Ουστάσι και τους Τσέτνικ) να συνεργαστούν; Κατά τη δική σας γνώμη ήταν μόνον η γερμανική πίεση;

A-21. Οι απαρχές της εξέγερσης στη Βοσνία

Μαρτυρία του Ζάρκο Ζγκόνιανιν¹²

Ήμασταν ενθουσιασμένοι με τη δημιουργία της πρώτης ομάδας Παρτιζάνων και απολύτως ικανοποιημένοι με την εξέλιξη των προσπαθειών μας, αλλά έξαφνα υπήρξε αλλαγή της κατάστασης σε ολόκληρη την Κόζαρα¹³. Ανάμεσα στις 28 και τις 30 Ιουλίου¹⁴ σημειώθηκαν πολλές εμφανίσεις καλά πληροφορημένων αγγελιοφόρων που διέδιδαν το νέο, πως η εξέγερση άρχιζε και πως όλοι έπρεπε να ξεσηκωθούμε. Επαναστάτες από την περιοχή της Ντούμπιτσας¹⁵, πιθανώς με δική τους πρωτοβουλία, επιτέθηκαν στον αστυνομικό σταθμό της Κνέζιτσας και τον κατέστρεψαν. Αυτό είναι ακριβώς το γεωγραφικό κέντρο της Κόζαρας κι έτσι το νέο, ότι ο ξεσηκωμός είχε ξεκινήσει, μαθεύτηκε σ' όλο το βουνό. Είχαμε συμφωνήσει από πριν να ειδοποιήσουμε τον κόσμο να επιστρέψει στα σπίτια του, ώσπου να ρωτήσουμε την ηγεσία¹⁶ πώς θα έπρεπε να προχωρήσουμε. Μερικοί συμφώνησαν, μερικοί όχι. Εγώ πήγα εκεί και βρήκα τον Σόσα¹⁷. Του είπα τι έτρεχε και τον ρώτησα μήπως υπήρχε καμιά νέα οδηγία. Ο Σόσα μου απάντησε πως ούτε κι αυτός ήξερε τι συνέβαινε. Απλώς, ο λαός ξεσηκώνεται και χτυπά, όπου μπορεί.

Albahari, σ. 101.

Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο οι κομμουνιστικές αρχές επέμεναν πως η εξέγερση ξεκίνησε σαν ένα κίνημα που το είχε εμπνευστεί αποκλειστικά το Γιουγκοσλαβικό Κομμουνιστικό Κόμμα. Ωστόσο, αυτή η πηγή μας δείχνει πως το ένστικτο για την επιβίωση αποτέλεσε έναν ακόμη λόγο για την εξέγερση.

12 Ο Ζάρκο Ζγκόνιανιν, Σέρβος της Βοσνίας, γεννήθηκε το 1916 κοντά στο Πρίγιεντορ της βορειοδυτικής Βοσνίας. Ήταν ένας από τους οργανωτές της εξέγερσης στα βουνά της Κόζαρας και στη Μπόσανσκα Κράγινα το 1941. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο αναδείχθηκε στην ηγεσία της κρατικής αστυνομίας στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη. Πέθανε στο Ζάγκρεμπ το 1970.

13 Βουνό της βορειοδυτικής Βοσνίας.

14 Του 1941.

15 Πόλη της βορειοδυτικής Βοσνίας.

16 Την κομμουνιστική ηγεσία.

17 Περίφημος παρτιζάνος ήρωας από την Κόζαρα.

! Γιατί οι παρτιζάνοι ηγέτες στην περιοχή της Κόζαρρας κάλεσαν τον πληθυσμό να επιστρέψει στα σπίτια του και να μείνει εκεί, ώσπου να γίνουν οι συνεννοήσεις με την ηγεσία, για το τι θα έπρεπε να κάνουν στη συνέχεια; Γιατί ήταν σημαντικό αυτοί (οι Κομμουνιστές) να οργανώσουν την εξέγερση; Πώς και γιατί η ερμηνεία του ιστορικού γεγονότος μερικές φορές διαφέρει από το ίδιο το γεγονός;

A-22. Η ίδρυση της Μεραρχίας Ες Ες – «Χαντζάρι»¹⁸ ως κορύφωση της συνεργασίας των μουσουλμάνων με τους Ναζί στη Βοσνία¹⁹

Μαρτυρία του Τζεμάλ Μπίγιεντιτς²⁰

Αυτή είναι η περίοδος που ο εχθρός προχωρά σε ενέργειες προπαγάνδας και κινητοποίησης στο Σεράγεβο με σκοπό να σχηματίσει την XIII Μεραρχία των Ες Ες, την οποία αποκαλεί «Μεραρχία Χαντζάρι». Γι' αυτόν το λόγο ο πράκτορας των Γερμανών και θρησκευτικός ηγέτης της Παλαιστίνης, Ελ Χουσεϊνί, ήρθε στο Σεράγεβο. Δημιούργησε επαφές με την ομάδα των αντιδραστικών μουσουλμάνων. Εμείς είχαμε πληροφορίες για τα αντικείμενα των συζητήσεών τους, γιατί ένας από τους δικούς μας κρυφούς συνεργάτες ήταν παρών στις συναντήσεις τους. Ο Ελ Χουσεϊνί επέμενε ότι θα έπρεπε και οι μουσουλμάνοι να συνεισφέρουν με τις δυνάμεις τους στη γερμανική νίκη και σκόπευε να σχηματίσει την ειδική μεραρχία των Ες Ες, που αναφέραμε παραπάνω. Τη «Μεραρχία Χαντζάρι» και μετά από αυτήν άλλη μία μεραρχία. Το πιο αντιδραστικό κομμάτι των μουσουλμάνων, που ήταν προσανατολισμένο προς το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας και τη Γερμανία, υπολόγιζε πως μια τέτοια μονάδα θα μπορούσε να δώσει δύναμη στα μουσουλμανικά σχέδια εκείνης της εποχής. Με την αισχρή εκμετάλλευση της θέσης των μουσουλμάνων προσφύγων, που ήταν

ήδη εξαιρετικά δύσκολη, ο εχθρός κατόρθωσε να στρατολογήσει μεγάλο αριθμό από αυτούς (τους πρόσφυγες) στη συγκεκριμένη μεραρχία των Ες Ες. Η «Μεραρχία Χαντζάρι» οργανώθηκε σύμφωνα με τα πρότυπα των άλλων γερμανικών μονάδων και στάλθηκε από τους Ναζί για στρατιωτική εκπαίδευση στη Γαλλία και τη Γερμανία. Στις αρχές του 1944 αυτή η μονάδα έφθασε πρώτα στο Σρεμ κι έπειτα στο ανατολικό κομμάτι της Βοσνίας, όπου διέπραξε πολυάριθμα εγκλήματα. Η μεραρχία αποτελούνταν από αιμοβόρους Ουστάσι και όχλο και υποστηριζόταν από τους περισσότερους αντιδραστικούς μουσουλμάνους που ήταν στραμμένοι προς τη μεριά των φασιστικών κύκλων.

Από ποιον κοινωνικό χώρο στρατολογήθηκαν τα μέλη αυτής της μεραρχίας μπορούμε να το δούμε μέσα από τα αρχεία των στρατιωτικών και αστυνομικών αρχών του Τρίτου Ράιχ στο Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας. Συγκεκριμένα, για τη στρατολόγηση των «εθελοντών» στη μουσουλμανική μεραρχία των Ες Ες «εγγυήθηκαν» σε κάθε οικογένεια που τους έδινε έναν τουλάχιστον «εθελοντή» ένα ποσό χρημάτων και τροφίμων ισοδύναμο με εκείνα που έπαιρναν στη διάρκεια του πολέμου οι γερμανοί στρατιώτες. Ωστόσο, αυτά ποτέ δεν τους δόθηκαν, γιατί οι συγγενείς των «εθελοντών» – γυναίκες, γονείς ή παιδιά – έπρεπε να συμπληρώσουν ορισμένες αιτήσεις τις οποίες δε συμπλήρωσαν ποτέ, αφού ήταν όλοι τους αγράμματοι.

Albahari, σ. 398-399.

! Κατά τη δική σας γνώμη, ποια ήταν τα κίνητρα αυτών που στρατολογούνταν στα Ες Ες; Εσείς πιστεύετε ότι τα τρόφιμα και τα χρήματα που είχαν υποσχεθεί οι αρχές σ' αυτούς τους ανθρώπους, δεν έφτασαν ποτέ στις οικογένειές τους για τους λόγους που μας δίνει το κείμενο;

18 Το όνομα του μακριού και καμπύλου πολεμικού σπαθιού που χρησιμοποιούνταν κατά την οθωμανική περίοδο.

19 Κατά τη διάρκεια του Β' Παγκοσμίου Πολέμου η Βοσνία και η Ερζεγοβίνη αποτελούσαν τμήμα του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας.

20 Ο Τζεμάλ Μπίγιεντιτς γεννήθηκε στο Μόσταρ το 1917. Υπήρξε μέλος του Γιουγκοσλαβικού Κομμουνιστικού Κόμματος από το 1939 και του κινήματος των κομμουνιστών Παρτιζάνων από το 1941. Κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και μετά τη λήξη του κατείχε θέση κλειδί στην πολιτική ιεραρχία της Γιουγκοσλαβίας. Μολονότι ήταν και ο ίδιος βόσνιος μουσουλμάνος, ποτέ δε δίστασε να περιγράψει παραδείγματα της μουσουλμανικής συνεργασίας με τους Ναζί (για παράδειγμα, την ιστορία της μουσουλμανικής μεραρχίας των Ες Ες «Χαντζάρι»). Σκοτώθηκε σε αεροπορικό δυστύχημα στο Κρέσεβο της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης το 1977. Ως την εποχή του θανάτου του παρέμενε ένας από τους κυριότερους γιουγκοσλάβους πολιτικούς ηγέτες.

A-23. Ο Ντάρκο Στούπαριτς γράφει σχετικά με τη δημιουργία της πρώτης κροατικής αντάρτικης ομάδας, κοντά στο Σίσακ της Κροατίας, τον Ιούνιο του 1941

«Εκείνη τη νύχτα κάπου δέκα Κομμουνιστές και μαζί τους τα μέλη της Ένωσης Νέων Κομμουνιστών μαζεύτηκαν στην αυλή του σπιτιού της οικογένειας των Λάσιτς, στο Ζιάμπνο. Περπάτησαν ως καμιά εκατοστή μέτρα έξω απ' το χωριό κι εκεί κάθησαν κάτω από μια βελανιδιά για να κάνουν τη συνεδρίαση. Συζητούσαν ως τα μεσάνυχτα. Τότε τα μέλη του κόμματος που ήταν από τα γειτονικά χωριά έφυγαν για να κάνουν ορισμένες ενέργειες εκείνη την ίδια νύχτα. Ο Κάπο και ο Μαριγιάν έμειναν μονάχοι τους κάτω από τη βελανιδιά, άπλωσαν μια τέντα εκστρατείας και πλάγιασαν. Ήταν η πρώτη τους Παρτιζάνικη νύχτα. Αυτοί ήταν οι πρώτοι γιουγκοσλάβοι παρτιζάνοι».

Τις πρώτες μέρες του ανταρτοπόλεμου...

«...όλοι θέλανε να μάθουν πόσον καιρό θα κρατούσε ο πόλεμος. Με άλλα λόγια, πόσον καιρό θα πολεμούσαμε, αν η εξέγερση είχε καμιά ελπίδα επιτυχίας και τα λοιπά. [...] Μερικοί μας ρωτούσαν: «Αν κρυφτούμε στον στάβλο και μείνουμε εκεί πέντε-έξι βδομάδες, θα τελειώσει αυτός ο πόλεμος;». Συνήθως απαντούσαμε πως μάλλον δεν θα τέλειωνε τόσο γρήγορα, πως το πιο σημαντικό πράγμα ήταν να αντιτάξουμε ένοπλο αγώνα, πως αυτή ήταν τώρα η απόφασή μας και πως την ίδια απόφαση θα έπαιρνε και ολόκληρο το Κόμμα.»

Dedijer, σ. 397

Ποια ήταν η πραγματικότητα της ζωής των Παρτιζάνων τις πρώτες ημέρες του αντιστασιακού κινήματος; Εσείς τι γνώμη έχετε για την προσδοκία του «στάβλου»;

A-24. Μαρτυρίες για το πώς είδε η Οχρίδα την άφιξη των Γερμανών, των Ιταλών, των Βουλγάρων και των Παρτιζάνων στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

Η άφιξη των Γερμανών στην Οχρίδα, 10 Απριλίου 1941

«Το βράδυ της Πέμπτης, κατά τις πέντε η ώρα, όλες οι καμπάνες άρχισαν να χτυπούν, γιατί εκείνη την

ώρα άρχιζαν να φτάνουν οι γερμανικές μονάδες. [...] Μερικοί τους περίμεναν στο κέντρο της πόλης κι εκεί τους πρόσφερε ψωμί, νερό και αλάτι ο Πάντο Ριλκόσκι. Επειδή εκείνοι φοβούνταν μην ήταν δηλητηριασμένα, έβαλαν να δοκιμάσει πρώτα ο Πάντο κι έπειτα έφαγαν και αυτοί. Αργότερα, κάποιος αξιωματικός του σερβικού ναυτικού τους οδήγησε στη ναυτική μοίρα και τους την παρέδωσε. Ήξερε γερμανικά και πιθανότατα ήταν Κροάτης. Αφού περπάτησαν πάνω κάτω στην πόλη, κάθησαν να φάνε το βραδινό τους, που ήταν κονσέρβες... Τα μαγαζιά ήταν κλειστά. Μόνο δυο καφενεία ήταν ανοιχτά, αλλά δεν σέρβιραν ούτε ποτά, ούτε καφέ, ούτε τσάι, γιατί δεν υπήρχε ζάχαρη...»

Η άφιξη των Ιταλών, 11 Απριλίου 1941

Τη νύχτα Παρασκευής προς Σάββατο εμφανίστηκαν οι ιταλικές μονάδες με αυτοκίνητα γεμάτα στρατιώτες και οπλισμό... Οι Ιταλοί ήταν πολύ πεινασμένοι και ζητούσαν από τον κόσμο αυγά και κοτόπουλα, αγόραζαν ψωμί και τα σχετικά. Τα παιδιά τους πούλαγαν φαγητό κι έπαιρναν χρήματα, ιταλικές λίρες και αλβανικά λεκ.

Η άφιξη των Βουλγάρων, 12 Μαΐου 1941

Στις 12 Μαΐου, στις πέντε το απόγευμα, η βουλγαρική αστυνομία ήρθε πρώτη. Τους υποδέχτηκε ο πρόεδρος της δημαρχίας, Ιλίγια Κοτσαρέσκι. Δεκαπέντε μέρες αργότερα ήρθε και ο υπόλοιπος βουλγαρικός στρατός. Ο γερμανός στρατηγός Λίντεμαν έβγαλε ένα λόγο, που μας τον μετέφρασαν, όπου έλεγε πως παρέδιδε την πόλη στους Βουλγάρους, επειδή ήταν δική τους από παλιά και αυτοί έπρεπε να την κυβερνάνε. Έπειτα έβγαλε λόγο και ο βούλγαρος στρατηγός, λέγοντας πως πρωτίτερα ήμασταν σκλάβοι του σερβικού έθνους κι εξέφρασε την ευγνωμοσύνη του στον απελευθερωτικό γερμανικό στρατό. Έτσι έγινε και η Οχρίδα άλλαξε αφέντες τρεις φορές μέσα σ' ένα μήνα...

Η άφιξη των Παρτιζάνων, 15 Οκτωβρίου 1944

Στις 15 Οκτωβρίου, Κυριακή πρωί, μπήκαν οι Παρτιζάνοι. Ο λαός ήξερε πως θα έρχονταν. Όταν έφτασαν, μπήκαν καβάλα στ' άλογα. Ο λαός τους επιφύλαξε

εκπληκτική υποδοχή. Ήταν πολύς κόσμος, νέοι και γέροι [...] Την άλλη μέρα ήρθαν και μερικοί ακόμη Παρτιζάνοι. Ανάμεσά τους είχανε και γυναίκες οπλισμένες με βόμβες, οπλοπολυβόλα, φουσεκλίκια και που φόραγαν παντελόνια, κάτι που δεν είχαν ξαναδεί τα μάτια μας...

Mitreski, σ. 230-232, 280.

3 Ποιες ομοιότητες και ποιες διαφορές παρουσιάζουν αυτές οι περιγραφές; Μπορούμε να διακρίνουμε ποια ήταν η στάση του συγγραφέα απέναντι στους διάφορους στρατούς, που έφτασαν στην Οχρίδα;

► Εικ. 7. Βόσνιοι μουσουλμάνοι στις δυνάμεις των Ουστάσι

Krišto, σ. 257.

Key Οι Ουστάσι έδιναν ιδιαίτερη σημασία στους βόσνιους μουσουλμάνους. Ο Πάβελιτς συνήθιζε να εξηγεί πως οι αριθμοί που δίνονταν, ότι δηλαδή υπήρχαν στη Γιουγκοσλαβία εκατόμυρια Σέρβοι και μόνο δύομισι εκατομμύρια Κροάτες, ήταν λάθος. Υπήρχαν πεντέμισι εκατομμύρια «καθολικοί και μουσουλμάνοι Κροάτες». Για να πάρουν τους μουσουλμάνους με το μέρος τους, οι Ουστάσι τους ονόμαζαν «το άνθος του κροατικού λαού». Οι βόσνιοι μουσουλμάνοι συγκροτούσαν χωριστές μονάδες στους κόλπους του κροατικού στρατού των Ουστάσι. Ξεχώριζαν από τις άλλες μονάδες από το φέσι που φορούσαν (το παραδοσιακό κάλυμμα του κεφαλιού για τους μουσουλμάνους).

A-25. Ένα παιδί μιλά για τον ανταγωνισμό των πολιτικών ομάδων στην Αλβανία

Το επόμενο κόλπο που δοκίμασαν ήταν να βάλουν Παρτιζάνους ντυμένους με στολές γερμανών στρατιωτών να μας επισκεφτούν και να κατηγορήσουν τους κομμουνιστές, για να δούν αν θα συμφωνούσαμε μαζί τους. Το ίδιο κόλπο έκαναν όμως και οι υποστηρικτές των Γερμανών σε όλο τον πληθυσμό της Άρζας. Και οι τρεις πλευρές έκαναν το ίδιο κόλπο σε όλους στην Άρζα. Εκείνοι που έρχονταν στα σπίτια μας ήταν από άλλα μέρη της χώρας και κανείς στην Άρζα δεν τους ήξερε. Με αυτό τον τρόπο έβρισκαν τι αισθανόταν ο καθένας για κάθε μια από τις τρεις μερίδες.

Hysolli, σ. 58.

3 Με ποιο τέχνασμα προσπαθούσαν οι αντίπαλες παρατάξεις ν' ανακαλύψουν ποιος σ' αλήθεια τις υποστήριζε και ποιος όχι; Τι σας λέει αυτό το απόσπασμα για την καθημερινή ζωή των αμάχων; Κατά τη δική σας γνώμη ποιος θα ήταν ο καλύτερος τρόπος για ν' απαντήσει κανείς, όταν τον ρωτούσαν για τους διάφορους στρατούς και παρατάξεις;

A-26. Εγκύκλιος του Κεντρικού Συμβουλίου του Εθνικού Κινήματος Απελευθέρωσης (ΛΝΤ) προς τις περιφερειακές του επιτροπές στην Αλβανία (με ημερομηνία 9 Σεπτεμβρίου του 1943)

Σε περίπτωση συμμαχικής απόβασης, το Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης θα πρέπει να αποτελέσει

το μοναδικό κέντρο εξουσίας. Θα πρέπει να κινητοποιήσει ολόκληρο το λαό γύρω του και να μην αφήσει άλλες δυνάμεις, όπως το Μπάλλι Κομπετάρ, να ασκήσουν οποιαδήποτε επιρροή πάνω στο λαό [...] Οι εθνικοαπελευθερωτικές δυνάμεις θα πρέπει να αρχίσουν από τώρα να επιβάλλονται παντού και, όταν θα πραγματοποιηθεί η απόβαση, θα πρέπει να παρουσιαστούν στους Συμμάχους, μέσω των Συμβουλίων Εθνικής Απελευθέρωσης, ως ο μοναδικός φορέας εξουσίας του αλβανικού λαού [...] Η διοίκηση της Αλβανίας θα πρέπει να βρίσκεται αποκλειστικά στα χέρια των Συμβουλίων Απελευθέρωσης.

Smiley, σ. 89.

3 Ποιες συμβουλές δίνει αυτό το γράμμα, για το πώς θα έπρεπε να φερθεί ο λαός, στην περίπτωση που γινόταν συμμαχική απόβαση στην Αλβανία; Πώς θα έπρεπε ν' αποφευχθεί η εκπροσώπηση άλλων πολιτικών δυνάμεων; Ποια ήταν η στάση της ΛΝΤ απέναντι στις ανταγωνιστικές της πολιτικές ομάδες της Αλβανίας; Είναι, αλήθεια, ο τελικός ή ακόμη και ο κύριος στόχος των αντιστασιακών κινημάτων η κατάληψη της εξουσίας;

3 Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου II

Καταστρώστε έναν πίνακα με τρεις στήλες. Από τους στρατούς που αναφέρονται σε κάθε πηγή, γράψτε τους στρατούς κατοχής στην πρώτη στήλη, τις κομμουνιστικές δυνάμεις στη δεύτερη και τους αντικομμουνιστικούς στρατούς στην τρίτη. Περιγράψτε τις σχέσεις μεταξύ των κομμουνιστικών και των αντικομμουνιστικών ένοπλων ομάδων, που δρούσαν σε κάθε χώρα. Καταστρώστε έναν κατάλογο των στρατών που υπήρχαν στη δική σας χώρα. Βρείτε περισσότερα στοιχεία για τους ηγέτες και τους σκοπούς που είχε ο καθένας από αυτούς. Πώς ήταν οργανωμένοι οι στρατοί των ανταρτών; Τι λογής προβλήματα αντιμετώπιζαν; Οι αντιστασιακοί στρατοί δεν παλεύουν μόνο για την ελευθερία, αλλά έχουν και αρκετούς άλλους στόχους. Ποιοι ήταν, στην περίπτωση της χώρας σας, αυτοί οι στόχοι;

III. Σχέσεις με τις δυο αντίπαλες συμμαχίες και με τις γειτονικές χώρες

A-27 και A-28.

Δελτίο ειδήσεων για το στρατιωτικό πραξικόπημα το οποίο ανέτρεψε τη φιλική προς τον Άξονα κυβέρνηση του βασιλείου της Γιουγκοσλαβίας. Έλαβε χώρα στις 27 Μαρτίου του 1941, μετά την προσχώρηση της τελευταίας στο Τριμερές Σύμφωνο

Οι πορείες που έρχονταν από τους περιφερειακούς δρόμους ενώθηκαν μεταξύ τους και φούντωναν, ώσπου στο τέλος σχημάτισαν ένα τεράστιο ποτάμι. Η πορεία περιλάμβανε ένα μείγμα από εργάτες, υπαλλήλους, νέους, πολίτες, χωρικούς και γυναίκες. Στην κεφαλή της πορείας κρατούσαν σημαίες της χώρας. Ο κόσμος έδειχνε τις διαθέσεις του σε όλη τη διάρ-

κεια της πορείας. Ζητωκραύγαζαν: «Ζήτω η λαϊκή κυβέρνηση!», «Ζήτω ο στρατός του λαού!», «Ο στρατός είναι με το λαό!», «Απαιτούμε τα δημοκρατικά δικαιώματα του λαού!», «Αμνηστεία στους πολιτικούς κρατούμενους!».

[...] Οι αντιπρόσωποι των νέων και των εργατών, καθώς και ο Δρ. Ντράγκολιουμπ Γιοβάνοβιτς²¹, έβγαλαν λόγους στην Πλατεία Σλάβιγια. Όλοι διακήρυξαν την ικανοποίησή τους για την ανατροπή της προηγούμενης κυβέρνησης και τόνισαν ότι επιθυμία των κατοίκων του Βελιγραδίου ήταν να μη μείνει στη μέση ό,τι είχε ξεκινήσει στη χώρα, αλλά να εξελιχθεί, ώστε να διασωθούν η ειρήνη και η ανεξαρτησία του έθνους. [...] Αρκετοί λόγοι εκφωνήθηκαν και μπροστά στο μνημείο του Βουκ Κάρατζιτς. Ο καθηγητής του πανεπιστημίου, δόκτωρ Σίμα Μιλόσεβιτς, ήταν επίσης ανάμεσα

21 Ο δόκτωρ Ντράγκολιουμπ Γιοβάνοβιτς (1895-1977), καθηγητής πανεπιστημίου, ήταν ο ηγέτης της αριστεράς πτέρυγας του Αγροτικού Κόμματος. Μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, το καθεστώς του Τίτο τον καταδίκασε σε μακρόχρονη φυλάκιση για τις αντιπολιτευτικές του δραστηριότητες.

στους ομιλητές. Ο γιουγκοσλαβικός λαός, σύμφωνα με τον κ. Μιλόσεβιτς, επιθυμεί να διαφυλάξει την ανεξαρτησία του έθνους και την ελευθερία του και να διασφαλίσει τα δημοκρατικά του δικαιώματα.

Politika, 28 Μαρτίου 1941.

Έκθεση του αρχιραβίνου της Γιουγκοσλαβίας, δρ. Ισαάκ Αλκαλάι, προς την εξόριστη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση, σχετικά με την αντίδραση του πληθυσμού στα γεγονότα που εκτυλίχθηκαν μεταξύ τέλους Μαρτίου και τέλους Ιουνίου του 1941

Εκείνη την ημέρα (την 26^η Μαρτίου) ταραχές ξέσπασαν ταυτόχρονα σε όλα τα γυμνάσια... Το τραγούδι: «Καλύτερα πόλεμος παρά υποταγή, καλύτερα στον τάφο παρά στη σκλαβιά» ακουγόταν απ' όλες τις τάξεις... Τα μαθήματα σε όλα τα σχολεία δεν έγιναν και το απόγευμα ξέσπασαν διαδηλώσεις στο πάρκο του Καλεμέγκνταν και στην πλατεία Σλάβιγια... Το ελληνικό προξενείο κατακλύστηκε από νέους από δεκαεφτά ως είκοσι χρονών που ήθελαν να πάνε στην Ελλάδα για να πολεμήσουν εθελοντές. [...]

Μόλις ο λαός έμαθε τα νέα για την αντιστροφή της πορείας, όλοι οι δρόμοι σημαιοστολίστηκαν και πολλοί επίσης σκεπάζτηκαν με λουλούδια. Ως τις έξι το πρωί (της 27^{ης} Μαρτίου) οι δρόμοι ήταν γεμάτοι κόσμος. Έβλεπες αγρότες με τα γιορτινά τους που εξακολουθούσαν να καταφθάνουν από τα κοντινά χωριά, εργάτες, διανοούμενους, σπουδαστές και πολίτες, γέρους και νέους. Όλοι τους έβγαιναν για να διαδηλώσουν τη χαρά τους, όλοι αγκαλιάζονταν, έκλαιγαν, τραγουδούσαν και φώναζαν συνθήματα. Ο χαιρετισμός εκείνη τη μέρα ήταν: «Ζήτω ο Βασιλιάς, Ζήτω η Γιουγκοσλαβία!» [...]

Οι πρεσβείες της Αγγλίας, της Αμερικής, της Ρωσίας και της Ελλάδας κυριολεκτικά πολιορκήθηκαν. Ομάδες κόσμου πηγαινοέρχονταν από τη μια πρεσβεία στην άλλη, κατάφερναν να χωθούν στις αυλές τους και χόρευαν το «κόλο», ενώ τους καλωσόριζαν, βαθεία συγκινημένοι, οι επικεφαλής και το προσωπικό αυτών των ξένων αποστολών. [...] Γίνονταν πορείες με σημαίες της Γιουγκοσλαβίας και των Συμμάχων στην κεφαλή τους και κατευθύνονταν προς το κέντρο της πόλης χειροκροτώντας το Βασιλέα, την Πατρίδα και το στρατό, φωνάζοντας συνθήματα εναντίον του Χίτλερ και των μισθοφόρων του. [...]

Γύρω στο μεσημέρι ξέσπασαν μεγάλες διαδηλώσεις μπροστά από το γερμανικό Γραφείο Κυκλοφορίας... Ένας άντρας βγήκε σ' ένα παράθυρο κρατώντας ένα μεγάλο πορτραίτο του Χίτλερ και μετά έβαλε στην άκρη του φωτιά. Το πορτραίτο καιγόταν σιγά, σιγά, ενώ από κάτω αντηχούσαν οι μανιασμένες επευφημίες του πλήθους, που μπορούσαν να ακουστούν ακόμη και στα μακρινότερα σημεία της πόλης. Έπειτα άλλοι δύο άνδρες έβγαλαν μια γερμανική σημαία με τη σβάστικα και την ξέσκισαν με τα ίδια τους τα δόντια.

Ristović, σ. 181-182.

Ποια ήταν η αντίδραση του πληθυσμού στην υπογραφή του Τριμερούς Συμφώνου από τη γιουγκοσλαβική κυβέρνηση και στο στρατιωτικό πραξικόπημα που ακολούθησε; Ποια λεπτομέρεια δείχνει ότι οι διαδηλωτές αντιλαμβάνονταν πως αυτά τα γεγονότα θα μπορούσαν να προκαλέσουν γερμανική επίθεση εναντίον της Γιουγκοσλαβίας;

► Εικ. 8. 27 Μαρτίου του 1941. Μαζικές διαδηλώσεις στο Βελιγράδι εναντίον του Άξονα

Petranović – Žutić, 27 Μαρτίου 1941.

Η οργισμένη αντίδραση του Χίτλερ στο στρατιωτικό πραξικόπημα που είχε οργανωθεί από μια ομάδα γιουγκοσλάβων αξιωματικών, ως αντίδραση στην προσχώρηση της Γιουγκοσλαβίας στο Τριμερές Σύμφωνο στις 25 Μαρτίου, ήταν η αεροπορική επίθεση εναντίον της γιουγκοσλαβικής πρωτεύουσας στις 6 Απριλίου του 1941 και η κατάλυση του πρώτου γιουγκοσλαβικού κράτους.

A-29. Από τα απομνημονεύματα του Κωνσταντίν Κατσάρωφ²², διάσημου βούλγαρου δικηγόρου, για την πρώτη χρονιά του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου

Σ' αυτήν τη φάση του «drôle de guerre» [πληκτικού πολέμου], ο πόλεμος ελάχιστα γινόταν αισθητός στη Βουλγαρία, τουλάχιστον επιφανειακά, τόσο από πολιτική όσο και από στρατιωτική άποψη. Η εσωτερική κατάσταση στηριζόταν στο κύρος του Τσάρου [τίτλος του βασιλιά της Βουλγαρίας], ο οποίος με τη σειρά του βασιζόταν αφενός στον στρατό που είχε εκκαθαριστεί απ' όσους αξιωματικούς ήταν αναμειγμένοι στην πολιτική και αφετέρου στους υπουργούς που δεν ανήκαν σε κανένα πολιτικό κόμμα. Η εξωτερική πολιτική της χώρας ήταν μια πολιτική αναμονής, ακολουθούσαν η πορεία του «λάθε βιώσας». [...]

Η Βουλγαρία ήταν λοιπόν, προσκολλημένη στην ουδετερότητα. Αυτή η λέξη ασκούσε ιδιαίτερη γοητεία στους Βούλγαρους. Είχαμε προηγουμένως κάνει τρεις πολέμους και υποστεί δυο εθνικές καταστροφές, οι οποίες είχαν θάψει τα εθνικά ιδανικά που είχαν άλλοτε εμπνεύσει τη γενιά μας. Οι Βούλγαροι δεν πίστευαν ότι με τον πόλεμο ή με τη συμμετοχή της χώρας σε μια μεγάλη διεθνή συμμαχία θα βελτιώνονταν οι συνθήκες της ζωής τους.

Ένα τυπικό παράδειγμα της δυσπιστίας των Βουλγάρων απέναντι στην ιδέα, πως θα μπορούσαν να «ευδοκιμήσουν» στη διεθνή πολιτική σκηνή της εποχής, ήταν και το παρακάτω ανέκδοτο, που ήταν πολύ δημοφιλές:

«Ο Πίτσος βρίσκει τον δάσκαλο του χωριού και τον ρωτάει:

– Δάσκαλε, αυτήν τη φορά θα μείνουμε έξω από τον πόλεμο, ουδέτεροι, έτσι δεν είναι;

– Όχι, όχι! απαντά ο δάσκαλος, που είναι ειδήμονας της διεθνούς πολιτικής. Αυτήν τη φορά η Βουλγαρία δεν θα είναι σύμμαχος της Γερμανίας! Τώρα θα πολεμήσουμε με το μέρος των Άγγλων!

– Ωραία! Καιρός να νικηθεί καμιά φορά και η Αγγλία!»

Katsarov, σ. 547-548.

Γιατί οι περισσότεροι Βούλγαροι ήθελαν ν' αποφύγουν έναν νέο πόλεμο; Περίμεναν ότι θα είχαν οποιοδήποτε όφελος από την επερχόμενη παγκόσμια σύγκρουση;

A-30. Ο βούλγαρος δημοσιογράφος Νταναΐλ Κράπτσεφ σχετικά με την κατηγορία ότι η Βουλγαρία δεν πρόβαλε αντίσταση στο γερμανικό στρατό

Και αυτοί δηλαδή, γιατί δε σταμάτησαν το γερμανικό στρατό;

Μερικές χώρες επικρίνουν τη Βουλγαρία, επειδή η χώρα μας επέτρεψε στο γερμανικό στρατό, που υπήρξε σύμμαχος της στον [Πρώτο] Παγκόσμιο Πόλεμο, να διαβεί από τα βουλγαρικά εδάφη. Θα πρέπει λοιπόν, να επισημάνουμε πως αυτές οι χώρες είναι Μεγάλες Δυνάμεις. Εμείς, οι Βούλγαροι, έχουμε λοιπόν, κάθε δικαίωμα να τις ρωτήσουμε: Γιατί όλοι εκείνοι, που επικρίνουν τη Βουλγαρία, επειδή αυτή επέτρεψε στον γερμανικό στρατό να περάσει μέσα από τα εδάφη της, δε σταμάτησαν αυτόν το στρατό πέρισι ή και πρόπερι; [...] Γιατί όλοι αυτοί δεν ήρθαν οι ίδιοι εδώ, στην κάτω μεριά του Δούναβη, για να σταματήσουν τους Γερμανούς, αλλά θέλουν ο βουλγαρικός λαός των επτά εκατομμυρίων, που υπήρξε σύμμαχος της Γερμανίας κατά τον [Πρώτο] Παγκόσμιο Πόλεμο και συμμερίστηκε την τύχη της, να τον εμποδίσει να περάσει το μεγάλο ποτάμι; [...]

Σε τελική ανάλυση, δεν θα πρέπει να ξεχνά κανείς ότι η Βουλγαρία είναι και αυτή θύμα του συστήματος [των συνθηκών ειρήνης] των Βερσαλλιών, που άρχισε για τη χώρα μας στο Βουκουρέστι και τέλειωσε στο Νειγύ. Γιατί να είναι τα επτά εκατομμύρια του έθνους υποχρεωμένα να σταματήσουν τα ογδόντα εκατομμύρια των Γερμανών που ξεχύνονται ορμητικά για να χτίσουν μια νέα Ευρώπη; Η Βουλγαρία και η Γερμανία είναι και οι δυο θύματα εκείνων που είχαν νικήσει στον Πόλεμο πριν από είκοσι χρόνια κι εμείς εξακολουθούμε ακόμη να περιμένουμε τη νίκη της δικαιοσύνης. [...]

Εφημερίδα Ζόρα Σόφια, 6 Μαρτίου 1941.

Krapchev, σ. 210-211.

²² Ο Κωνσταντίν Κατσάρωφ, γεννημένος στη Σόφια το 1898, ήταν καθηγητής στη νομική σχολή του πανεπιστημίου της Σόφιας από το 1931 ως το 1953. Το 1953 καταδικάστηκε άδικα, αλλά αργότερα αποκαλύφθηκε πως η καταδίκη του είχε στηριχθεί σε δικαστική πλάνη και απελευθερώθηκε. Έπειτα από αυτό μετανάστευσε στην Ελβετία.

3 Ποια είναι τα επιχειρήματα του συντάκτη αυτού του άρθρου; Είναι πειστικά; Ποια είναι η στάση του Κράπτσεφ απέναντι στη Γερμανία και τον γερμανικό λαό;

A-31. Ο ίδιος βούλγαρος δημοσιογράφος, Νταναΐλ Κράπτσεφ, σχολιάζει τη γοργή νίκη της Γερμανίας επί της Γιουγκοσλαβίας, Απρίλιος 1941

Κείται τώρα σε ερείπια η χώρα αυτή που το 1885 επιτέθηκε στο βουλγαρικό πριγκηπάτο, επειδή η Νότια Βουλγαρία είχε ενωθεί με τη Βόρεια. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που το 1913 προδοτικά αποκήρυξε τη βουλγαροσερβική συνθήκη συμμαχίας και προκάλεσε τον πόλεμο μεταξύ των συμμάχων [τον Δεύτερο Βαλκανικό Πόλεμο]. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που στις ειρηνευτικές διαπραγματεύσεις στο Βουκουρέστι ήθελε να μας πάρει ακόμη και το Τσάρεβο Σέλο, για να μας «σπάσει τα δόντια στη Σόφια», όπως είχε δηλώσει τότε ο σέρβος εκπρόσωπος, ο Σπαλάικοβιτς. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που έδωσε στους Έλληνες την πατρίδα του Κύριλλου και του Μεθόδιου. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που ενέπνευσε τη δολοφονία του αυστριακού διαδόχου κι έτσι έβαλε σε κίνηση τον [Πρώτο] Παγκόσμιο Πόλεμο. Κείται σε ερείπια η χώρα αυτή που βοήθησε να διωχτεί η Βουλγαρία από τα μέρη του Αιγαίου. Λέμε η χώρα, και όχι ο σερβικός λαός, αφού ο λαός δεν είναι ένοχος. Ένοχοι είναι οι διανοούμενοι που τους κυβερνούν και που πάντοτε μισούσαν τη Βουλγαρία. [...] Αυτή η χώρα, όχι μόνον καταπίεσε πάνω από ένα εκατομμύριο Βουλγάρους, χωρίζοντάς τους από εμάς και προσπαθώντας να τους πάρει την καρδιά, την ψυχή και τη μητρική τους γλώσσα, αλλά επίσης υπονόμει τη Βουλγαρία και από τα μέσα. [...]

Χριστός Ανέστη! Από σήμερα, κάθε Βούλγαρος θα αναπνέει πιο ελεύθερα! Ευτυχείτε!

Krapchev, σ. 145-146.

3 Για ποιους λόγους ο Κράπτσεφ είναι τόσο ευτυχισμένος με αυτό που συνέβη; Η χαρά του έχει σχέση με αυτό που συνέβη σε ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία ή μήπως σ' ένα μέρος της μόνο; Γιατί; Τι μας λέει αυτό το άρθρο για τον ίδιο τον συγγραφέα;

► Εικ. 9. Ρουμανική εφημερίδα: βασιλιάς Μιχαήλ, Αντωνέσκου, Μουσσολίνι και Χίτλερ (1941)

Universul, φ. 130, 15 Μαΐου 1942.

► Εικ. 10. Ρουμανική εφημερίδα: βασιλιάς Μιχαήλ και αρχιστράτηγος Στάλιν (1945)

Universul, 26 Οκτωβρίου 1944.

3 Συγκρίνετε αυτήν τη φωτογραφία με την προηγούμενη. Ποια είναι η δική σας γνώμη για την πράξη του ρουμανικού στρατού και των πολιτικών ν' αλλάξουν στρατόπεδο στη μέση του πολέμου; Πιστεύετε ότι η νέα «συντροφικότητά» τους ήταν ειλικρινής; Εξηγήστε την απάντησή σας.

A-32 και A-33.**Απόσπασμα από το Μνημόνιο (18/10/1941) του τότε πρωθυπουργού της Κυβέρνησης του Καϊρού, Εμμανουήλ Τσουδερού, πρώην τραπεζίτη, γνωστού για τις φιλελεύθερες απόψεις του και την αντίθεσή του στο καθεστώς του Μεταξά, προς τους Βρετανούς**

«... Η επάνοδος του Βασιλέως και της Οικογενείας του εις την χώραν μας είναι ζήτημα τιμής, διότι ηκολούθησεν ορθήν και γενναίαν πολιτικήν αλλά και διότι είναι απολύτως συμφέρουσα και εις ημάς και εις τους συμμάχους μας. Ζήτημα δυναστικόν, δημιουργούμενον ευθύς μετά τον πόλεμον, θα παρέδιδε την Ελλάδα εις έριδας και αναρχίαν χωρίς τέλος. Εάν οι φίλοι μας αποβλέπουν εις μίαν Ελλάδα μεταπολεμικώς ικανήν να συνεχίσει την εξωτερικήν πολιτικήν της και να μείνη πολιτικός παράγων χρήσιμος δια την Μεσόγειον και τα Βαλκάνια, εν τοιαύτη περιπτώσει πρέπει από τούδε να παρασκευάσουν το έδαφος, το οποίον θα καταστήση αδύνατον τας εν Ελλάδι ανωμαλίας».

Φλάισερ, τ. Α', σ. 181.

Με ποιον τρόπο προσπαθεί ο Τσουδερός να πείσει τους συμμάχους του ότι αυτό που τους συμφέρει περισσότερο είναι η επιστροφή του βασιλιά; Εσείς τι νομίζετε για τα επιχειρήματά του;

Μήνυμα του βρετανικού Υπουργείου Εξωτερικών (Φόρειν Όφφισ) προς τον βρετανό επιτετραμμένο στο Κάιρο (14/8/1944)

«Εκείνο που θα μας συνέφερε καλύτερα θα ήταν, όταν τα βρετανικά στρατεύματα θα είναι έτοιμα να μεταβούν στην Ελλάδα, να ρυθμιστεί και η παράδοση των Γερμανών, υπό τον όρο ότι θα παραδώσουν και όλα τα γερμανικά όπλα και εφόδια, κατά τρόπο ώστε να μην πέσουν στα χέρια του ΕΑΜ και να μην υπάρξει κενό από το οποίο θα μπορούσε να επωφεληθεί το ΕΑΜ. Αυτό θα γινόταν αναμφίβολα καλύτερα, αν η παράδοση των στρατευμάτων και του υλικού μπορούσε να πραγματοποιηθεί σε λιμάνια, όπου μπορούμε να φτάσουμε εύκολα. Φυσικά, ο Αρχιστράτηγος Μέσης Ανατολής εξετάζει διάφορους τρόπους και μέσα και θα λάβει υπ' όψιν του τις παραπάνω εκτιμήσεις».

Ιατρίδης, σ. 227.

Ο γερμανικός στρατός εξαπέλυσε την εισβολή του στην Ελλάδα τον Απρίλιο του 1941 και σύντομα έκαμψε την αντίσταση των ελληνικών και των βρετανικών δυνάμεων. Τρεις ημέρες πριν από την πτώση της Αθήνας, στις 23 Απριλίου, ο στρατηγός Τσολάκογλου, χωρίς να έχει κυβερνητική εξουσιοδότηση, διαπραγματεύτηκε με τους Γερμανούς την ανακωχή. Ο βασιλιάς και η κυβέρνηση διέφυγαν στη Μέση Ανατολή, ενώ στην Ελλάδα εγκαταστάθηκε μια κυβέρνηση συνεργατών των κατακτητών. Τον Μάρτιο του 1944, το ΕΑΜ δημιούργησε την Πολιτική Επιτροπή Εθνικής Απελευθέρωσης (ΠΕΕΑ), ως όργανο διακυβέρνησης της απελευθερωμένης Ελλάδας, πράγμα που συνιστούσε άμεση πρόκληση προς την εξόριστη κυβέρνηση. Η τελευταία απέκτησε έναν νέο πρωθυπουργό, τον Γεώργιο Παπανδρέου, ο οποίος, υπό τη βρετανική αιγίδα, δοκίμασε να συγκροτήσει μια κυβέρνηση εθνικής ενότητας. Τελικά, το ΕΑΜ ανέλαβε σ' αυτήν πέντε υπουργεία δευτερεύουσας σημασίας. Η Κυβέρνηση Παπανδρέου επέστρεψε στην απελευθερωμένη Αθήνα τον Οκτώβριο του 1944, με τη συνοδεία ενός μικρού βρετανικού εκστρατευτικού σώματος. Ο Παπανδρέου δεν έδωσε προτεραιότητα στα πειστικά αιτήματα για τιμωρία των συνεργατών του κατακτητή. Το κύριο πρόβλημα ήταν ο αφοπλισμός των αντάρτικων δυνάμεων και η αντικατάστασή τους από έναν εθνικό στρατό. Οι υπουργοί του ΕΑΜ παραιτήθηκαν από την κυβέρνηση και μερικές ημέρες αργότερα, στις 3 Δεκεμβρίου του 1944, το ΕΑΜ οργάνωσε μια μαζική διαδήλωση στην Αθήνα. Η αστυνομία εξαπέλυσε απρόκλητα πυρ εναντίον της, αφήνοντας νεκρούς περίπου δεκαπέντε διαδηλωτές και διαδηλώτριες. Οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ επιτέθηκαν τότε στα αστυνομικά τμήματα και ακολούθησαν λυσοσαλές οδομαχίες σε όλη την Αθήνα μεταξύ των μονάδων του ΕΛΑΣ και των κυβερνητικών και βρετανικών δυνάμεων. Στο τέλος επικράτησαν οι βρετανικές δυνάμεις.

Τι είδους κενό φοβόταν το βρετανικό Φόρειν Όφφισ ότι μπορούσε να δημιουργηθεί στην Ελλάδα; Και γιατί;

A-34. Ο ταξίαρχος Μάγιερς, διοικητής της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής στην Ελλάδα, εκτιμά την επίδραση της ελληνικής αντίστασης στη γενική πορεία του πολέμου

Λίγο καιρό μετά την κατάληψή της η Ελλάδα απέκτη-

σε σημαντική στρατηγική σημασία για τον εχθρό. Όχι μόνον επειδή η χώρα υφίστατο αφαίμαξη για να του εξασφαλιστούν όσο γινόταν περισσότερα τοπικά προϊόντα αλλά κι επειδή τα λιμάνια της, και ιδίως ο Πειραιάς, χρησιμοποιούνταν για τον ανεφοδιασμό των αεροπορικών βάσεων του εχθρού στα νησιά της ανατολικής Μεσογείου κι επίσης για να διοχετεύονται μέσω της θάλασσας στρατιωτικά εφόδια στη Βόρεια Αφρική.

Το φθινόπωρο του 1942, τον καιρό ακριβώς που εμείς διασπούσαμε τη γερμανική γραμμή του Ελ Αλαμίν στην Αφρική, η καταστροφή της γέφυρας του Γοργοπόταμου πέτυχε να διακοπεί η μόνη σιδηροδρομική σύνδεση της Αθήνας με τον βορά για έξι κρίσιμες εβδομάδες²³. Σ' αυτό το διάστημα, ο εχθρός δεν μπορούσε να χρησιμοποιήσει τον Πειραιά για να ενισχύσει τις δυνάμεις του στη βόρεια Αφρική με άλλες δυνάμεις πέραν των μικρών εφεδρειών που τύχαινε να βρίσκονται ήδη στη νότια Ελλάδα. Οι εκτεταμένες δολιοφθορές των επικοινωνιών του, τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1943, απέσπασαν προσωρινά δύο γερμανικές μεραρχίες από το κύριο μέτωπο μάχης που βρισκόταν τότε στη Σικελία. Το γεγονός αυτό συνέβαλε σημαντικά στην υλοποίηση του γενικού σχεδίου κάλυψης, στην επιτυχία των αποβάσεων μας και τελικά στην κατάληψη του νησιού. Υπολογίστηκε ότι μεταξύ του 1941 και του 1944 οι αντάρτες προκάλεσαν στον εχθρό απώλειες τουλάχιστον είκοσι πέντε χιλιάδων ανδρών. Είναι γνωστό ότι πάνω από εκατόν πενήντα σιδηροδρομικοί συρμοί πλήγηκαν ή καταστράφηκαν. Ανατινάχθηκαν παραπάνω από εκατό γέφυρες. Πάνω από διακόσια πενήντα πλοία, συνολικής χωρητικότητας περίπου εξήντα οχτώ χιλιάδων τόνων, βυθίστηκαν ή πλήγηκαν από σαμποτάζ. Στη διάρκεια του 1943 η δράση των ανταρτών ανάγκασε τους Ιταλούς να διατηρήσουν δεκατρείς μεραρχίες στην Ελλάδα. Μετά την ιταλική συνθηκολόγηση οι Γερμανοί αναγκάστηκαν να κρατήσουν εκεί έξι μεραρχίες. Αν ο εχθρός είχε μειώσει τις δυνάμεις του στρατού κατοχής πριν από την έναρξη του εμφυλίου πολέμου στα ορεινά, θα διέτρεχε σοβαρό κίνδυνο, να ξεσπάσει εναντίον του μια πανεθνική εξέγερση των Ελλήνων.

Myers, σ. 280-281.

Γιατί είχε η Ελλάδα στρατηγική σημασία για τους Γερμανούς; Ποια ήταν η σημασία της καταστροφής της γέφυρας του Γοργοπόταμου;

► **Εικ. 11. Φωτογραφία από ρουμανική εφημερίδα. Συναδέλφωση του ρουμανικού στρατού και του Κόκκινου Στρατού: αξιωματικοί στο μέτωπο**

Universul, 6 Οκτωβρίου 1944.

Ποια χρονιά μπορεί να τραβήχτηκε αυτή η φωτογραφία; Εξηγήστε την απάντησή σας.

A-35. Η μεταχείριση των άγγλων αιχμαλώτων πολέμου στη Ρουμανία (1944)

Ο Αντωνέσκου πληροφόρησε τον Τσαο πως, παρόλο που εγώ είχα έρθει εδώ ως εχθρός, αυτός πάντως θα μας προστάτευε από τους Γερμανούς. Δεν χρειαζόταν να χρησιμοποιήσουν οποιοδήποτε πρόσχημα απέναντι στους Γερμανούς, για να μας πάρουν υπό την προστασία τους και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο αυτός ο ίδιος, ο καθηγητής Μίχαϊ Αντωνέσκου [...] θα μας βοηθούσε να ετοιμάσουμε τις καταθέσεις μας. Δεν θα έπρεπε με κανέναν τρόπο να ομολογήσουμε πως είχαμε έρθει για να κάνουμε δολιοφθορά στην παραγωγή πετρελαίου, καθώς μια τέτοια ενέργεια

²³ Η καταστροφή της γέφυρας του Γοργοπόταμου από την οποία περνούσε η σιδηροδρομική σύνδεση Θεσσαλονίκης – Αθηνών, τον Νοέμβριο του 1942, ήταν μια από τις πιο θεαματικές πράξεις της αντίστασης στην κατεχόμενη Ευρώπη. Την πραγματοποίησαν από κοινού αντάρτες του ΕΑΜ και του ΕΔΕΣ μαζί με βρετανούς σαμποτέρ, που είχαν πέσει με αλεξίπτωτο στην ορεινή Ελλάδα.

ενάντια σ' ένα στρατηγικής σημασίας εμπόρευμα θα έδινε στους Γερμανούς ένα ισχυρό επιχείρημα για να μας πάρουν στα χέρια τους. [...] Με αυτό τον τρόπο λοιπόν, ένας από τους κυριότερους συμμάχους του Χίτλερ, ένας Κουίσιλινγκ, πρώτα συνελάμβανε τρεις βρετανούς αλεξιπτωτιστές κι έπειτα μόνος του τους πρόσφερε την προστασία του και μάλιστα, έστειλε τον ίδιο του τον υπουργό Εξωτερικών, για να τους δασκαλέψει τι θα έπρεπε να πουν στην ανάκρισή τους από τους Γερμανούς. Πόσοι άραγε από τους δικούς μας, στην πατρίδα, που είναι συνηθισμένοι να κρίνουν τον πόλεμο με μάλλον γενικούς και απόλυτους όρους, θα φαντάζονταν ποτέ πως θα μπορούσε να γίνει κάτι τέτοιο;

Porter, σ. 161.

Αυτή η περιγραφή γράφτηκε από τον Άιβορ Πόρτερ, έναν βρετανό κατάσκοπο που στάλθηκε στη Ρουμανία με την εντολή να έρθει σε επαφή με τον Γιούλιου Μανίου²⁴, ηγέτη της δημοκρατικής αντιπολίτευσης. Η μεταχείριση στην οποία υπόκεινταν οι αιχμάλωτοι μας βοηθά να κατανοήσουμε τη στάση της κυβέρνησης Αντονέσκου, η οποία παρά τις επίσημες διακηρύξεις πίστης προς τους Γερμανούς, επιζητούσε τη συμπάθεια των δυνάμεων εντός των Ενωμένων Εθνών.

Ποια είναι, κατά τη γνώμη σας, η εξήγηση για την ασυνήθιστη αυτή μεταχείριση των αιχμαλώτων πολέμου;

A-36. Από τα πρακτικά της συζήτησης μεταξύ Γιόζιπ Μπροζ – Τίτο και του πρωθυπουργού της Βρετανίας Ουίνστον Τσώρτσιλ στη Νεάπολη της Ιταλίας, 12 Αυγούστου του 1944

[...] Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΤΙΤΟ είπε ότι [...] όσον αφορά τους Σέρβους, οι δυνάμεις του δεν βρίσκονταν σε σύγκρουση μαζί τους, αλλά μόνο με την ομάδα του Μιχαήλοβιτς, που έστρεψε τα όπλα της εναντίον των Παρτιζάνων την πιο κρίσιμη στιγμή.

[...] Ο ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΣ είπε πως η αληθινή λύση για τη Γιουγκοσλαβία είναι ένα δημοκρατικό σύστημα που θα στηριζόταν στους χωρικούς, κάνοντας βαθμιαία να βελτιώνεται η κατάσταση των αγροτικών νοικοκυριών.

Ο ΣΤΡΑΤΑΡΧΗΣ ΤΙΤΟ είπε ότι, όπως είχε αρκετές φορές δημόσια διακηρύξει, δεν ήθελε να εισάγει το κομμουνιστικό σύστημα στη Γιουγκοσλαβία, όχι για κανένα άλλο λόγο αλλά γιατί ανέμενε πως μετά τον πόλεμο οι περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες θα ζούν σε ένα δημοκρατικό σύστημα, από το οποίο δε θα πρέπει να διαφέρει η Γιουγκοσλαβία.

Biber, σ. 277.

Μίλησε ο Τίτο έντιμα στον Τσώρτσιλ;

A-37. Διαταγή του βασιλιά της Ιταλίας Βίκτωρα Εμμανουήλ Γ', με ημερομηνία 3 Μαΐου 1941, για την προσάρτηση της επαρχίας της Λιουμπλιάνας στην Ιταλία

ΒΑΣΙΛΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΥΠ' ΑΡ. 291, ΜΕ ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ 3 ΜΑΪΟΥ 1941 / ΦΑΣΙΣΤΙΚΟΥ ΕΤΟΥΣ ΧΙΧ

Σύσταση της επαρχίας της Λιουμπλιάνας

Εμείς, ο Βασιλεύς της Ιταλίας Βίκτωρ Εμμανουήλ Γ',

[...] Άρθρο 2. Με βασιλικό διάταγμα, το οποίο εκδίδεται με πρόταση του Ντούτσε του Φασισμού και του Υπουργού Εσωτερικών, η Επαρχία της Λιουμπλιάνας εξαιτίας του πυκνού σλοβενικού της πληθυσμού θα απολαμβάνει καθεστώς αυτονομίας, το οποίο, θα παίρνει υπ' όψιν του τα εθνικά χαρακτηριστικά του πληθυσμού, την γεωγραφική θέση της περιοχής και τις ιδιαίτερες τοπικές ανάγκες.

Άρθρο 3. Η διοικητική εξουσία θα ανήκει στον Ύπατο Αρμοστή, ο οποίος θα διορίζεται με βασιλικό διάταγμα, σύμφωνα με πρόταση του Ντούτσε του Φασισμού, του Πρωθυπουργού και του Υπουργού Εσωτερικών.

²⁴ Γιούλιου Μανίου (1873-1953). Ρουμάνος πολιτικός, σημαντικός ηγέτης του ρουμανικού εθνικού κινήματος στην Τρανσυλβανία, την εποχή που αυτή ανήκε στην αυστροουγγρική μοναρχία. Κατά τη μεσοπολεμική περίοδο ο Μανίου, που προωθούσε ακούραστα τις δημοκρατικές ιδέες, ήταν ένας από τους σημαντικότερους πολιτικούς ηγέτες. Επικεφαλής της δημοκρατικής πολιτικής αντιπολίτευσης επί κυβέρνησης Αντωνέσκου. Μεταπολεμικά καταδικάστηκε και φυλακίστηκε από τους κομμουνιστές (1947) και πέθανε στη φυλακή του Σίγκετ.

Άρθρο 4. Ο Ύπατος Αρμοστής θα υποστηρίζεται στο έργο του από δεκατετραμελές συμβούλιο, τα μέλη του οποίου θα επιλέγονται από τις παραγωγικές τάξεις του σλοβενικού πληθυσμού.

Άρθρο 5. Δεν θα υπάρχει υποχρεωτική στρατιωτική θητεία για τους κατοίκους της Επαρχίας της Λιουμπλιάνας.

Άρθρο 6. Η διδασκαλία στα δημοτικά σχολεία θα διεξάγεται στη σλοβενική γλώσσα. Στην δευτεροβάθμια και την τριτοβάθμια εκπαίδευση καθιερώνεται η προαιρετική διδασκαλία της ιταλικής γλώσσας. Όλα τα επίσημα διατάγματα θα εκδίδονται σε αμφότερες τις γλώσσες. [...]

Ferenc, σ. 33.

Τα ιταλικά στρατεύματα κατέλαβαν τις δυτικές και τις νότιες περιοχές της Σλοβενίας. Μετά από μια σύντομη περίοδο στρατιωτικής διοίκησης, οι ιταλικές δυνάμεις κατοχής μετονόμασαν αυτές τις περιοχές που είχαν καταλάβει στη λεγόμενη Επαρχία της Λιουμπλιάνας (Provincia di Ljubliana), η οποία κυβερνήτοταν από έναν ύπατο αρμοστή. Λίγες ημέρες μετά την έναρξη της κατοχής συνήλθε ένα σλοβενικό σώμα που αποκαλούνταν Εθνικό Συμβούλιο, αλλά η λειτουργία του δε διήρκεσε παραπάνω από μερικούς μήνες και δεν είχε καμιά πραγματική εξουσία. Από νομική άποψη, η Επαρχία της Λιουμπλιάνας είχε γίνει πλέον μια από τις επαρχίες της Ιταλίας. Το καθεστώς αυτονομίας που απολάμβανε, αποτυπωνόταν στη διαφορετική ονομασία του διοικητή της («ύπατος αρμοστής», ενώ στα άλλα μέρη της Ιταλίας λεγόταν «νομάρχης»), στην επίσημη αναγνώριση των δυο γλωσσών, στην τυπική της συνδιοίκηση από τη συμβουλευτική επιτροπή της Επαρχίας της Λιουμπλιάνας, τα μέλη της οποίας ήταν Σλοβένοι

και τέλος στο γεγονός ότι οι σλοβένοι πολίτες της δεν είχαν την υποχρέωση να υπηρετούν στο στρατό. Μετά τη συνθηκολόγηση της Ιταλίας, η μέχρι τότε ιταλοκρατούμενη περιοχή, καταλήφθηκε από τους Γερμανούς.

Σχολιάστε το άρθρο 4.

A-38. Διήγηση του Ιβάν Βενεντίκοφ, περίφημου βούλγαρου αρχαιολόγου, για τις σχέσεις του με τους Γερμανούς στη Μακεδονία

Εκείνη την ώρα ο Στάμεν Μιχάηλοφ μας έφερε έναν γερμανό στρατιώτη, αρχαιολόγο. Ήταν τυπικός Γερμανός, ξανθός, ψηλός και φορούσε στολή. Είχε βρεθεί με τη μονάδα του στα Σκόπια. Ήταν γύρω στα τριανταπέντε και η ειδικότητά του ήταν η προϊστορική περίοδος. [...] Την τελευταία φορά που τον είδα, ο Λάνγκε μου είπε ένα ανέκδοτο για μας, τους Βουλγάρους:

«—Ο κόσμος λέει πως είσαστε δώδεκα εκατομμύρια» μου είπε.

«—Όχι, μονάχα έξι.»

«—Όχι, δώδεκα. Τα έξι είσαστε με μας και τα άλλα έξι με τη Σοβιετική Ένωση» μου απάντησε.

Αυτό με έκανε να αισθανθώ άσχημα, αλλά δεν είπα τίποτε. Θα μπορούσε άραγε να είχε δίκιο;

Venedikov, σ. 238-239.

Ποια είναι εδώ η συγκαλυμμένη μομφή του Γερμανού; Σε τι βασιζόταν;

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου III

Ποιοι ήταν οι παράγοντες που επηρέασαν τις αποφάσεις για τον σχηματισμό ορισμένων συμμαχιών; Γιατί άλλαζαν τις συμμαχίες τους οι πολιτικοί πρωταγωνιστές του πολέμου; Οι ενέργειες των διάφορων πρωταγωνιστών του πολέμου ανταποκρίνονταν στις διακηρύξεις που είχαν κάνει στην αρχή του;

IV.Θρησκευτικοί φορείς

A-39. Κήρυγμα του Αρχιεπισκόπου Ιωαννίνων προς όλο του το ποίμνιο (10 Σεπτεμβρίου του 1943)²⁵

Προς τους Χριστιανούς της καθ' ημάς Επαρχίας Από της 9^{ης} τρέχοντος μηνός την Στρατιωτικήν διοίκησιν της Ηπείρου ανέλαβον αι Γερμανικαί Αρχαί Κατοχής. Υπεύθυνοι Αντιπρόσωποι αυτών διεκήρυξαν ότι ο Γερμανικός Στρατός αναλαμβάνει την φύλαξιν του νομιμόφρονος και φιλησύχου πληθυσμού, αλλ' ότι θεωρούσι τους αντάρτας εχθρούς όχι μόνον του Γερμανικού Στρατού, αλλά και των φιλησύχων πολιτών, εις βάρος των οποίων θα επιπέση αμείλικτος η τιμωρία, διότι θα ευρεθή εις την ανάγκην να λάβη σκληρά μέτρα άνευ διακρίσεως αθώων και ενόχων. Επί τη ευκαιρία ταύτη απευθυνόμεθα δια μίαν ακόμη φοράν προς τους Χριστιανούς μας δια να υπομνήσωμεν την κρισιμότητα των καιρών και απευθύνωμεν πατρικήν προτροπήν και σύστασιν όπως και αυτοί αποφύγωσιν οιανδήποτε έκνομον ενέργειαν και τους περί αυτούς απλοϊκώτερος πείσωσι όπως απόσχωσι πάσης μετά των ανταρτών συνεργασίας και ενισχύσεως προς αποτροπήν ολοκαυμάτων αθώων. Αντιλαμβανόμεθα πλήρως την αγωνίαν ήτις συνέχει τας ψυχάς όλων, αλλ' εν ονόματι του Ποιμαντοπικού καθήκοντος, εν ονόματι της στοργικής αγάπης προς το ποίμνιόν μας, εν ονόματι μιας ολοκλήρου ζωής αναλωθείσης δια την προστασίαν και την εξυπηρέτησιν του εμπιστευθέντος ημίν ποιμνίου, ποιούμεθα έκκλησιν προς πάντας όπως παραβλέψωσι παν τυχόν ατομικόν συμφέρον, χάριν του γενικού καλού, χάριν μεγάλου πλήθους αθώων εκτεθειμένων εις μυρίους κινδύνους και επικαλούμεθα σύνεσιν, πλήρη κατανόησιν της κρισιμότητος των περιστάσεων και υπομονήν. Αξιούμεν και ευελπιστούμεν ότι η ύστατη αυτή ημετέρα έκκλησις θα τύχη της δεούσης προσοχής και εκτιμήσεως. Διάπυρος προς Θεόν ευχέτης

Ιωάννινα 10 Σεπτεμβρίου 1943
 Αρχιεπίσκοπος Ιωαννίνων Σπυρίδων
 Φλάισερ, τ. Β', σ. 222.

Τι είναι αυτό που προτείνει στο ποίμνιό του ο αρχιεπίσκοπος Ιωαννίνων; Ποια είναι τα κίνητρα αυτής του της πρότασης; Μπορούμε να διακρίνουμε σ' αυτή την επιστολή, αν ο αρχιεπίσκοπος ενέκρινε ή όχι τις ενέργειες των γερμανικών αρχών;

A-40. Επιστολή του Αρχιεπισκόπου Δαμασκηνού και άλλων επιφανών Ελλήνων προς τον Γκούντερ φον Άλτενμπουργκ, γερμανό πρεσβευτή στην Ελλάδα

Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός και άλλες προσωπικότητες της Ελλάδας, προς τον Γκούντερ φον Άλτενμπουργκ, πρεσβευτή του Γ' Ράιχ στην Ελλάδα

Αθήνα, 24 Μαρτίου 1943

Εξοχώτατε

Οι κάτωθι υπογεγραμμένοι δεν ζητούμεν διά του παρόντος να υπεισέλθωμεν καθ' οιονδήποτε τρόπον εις ζητήματα γενικής τακτικής των Γερμανικών Αρχών εν τη χώρα μας ή αλλαχού, αλλ' απλώς να υποβάλωμεν εκ της αφορμής ενός ζητήματος, το οποίον κατά τας τελευταίας αυτάς ημέρας κρατεί εις περιουλλογήν και συγκίνησιν ολόκληρον την ελληνικήν κοινωνίαν, ωρισμένας απόψεις, βέβαιοι ότι θα τας εξετάσητε εν πνεύματι βαθείας ευμενείας και ακόμη βαθυτέρας κατανοήσεως.

Πρόκειται περί της εκ Θεσσαλονίκης διώξεως της ελληνικής υπηκοότητος Ισραηλιτικής Κοινότητος, η οποία από πολλού χρόνου, καθ' όλα νομίμως εντεταγμένη εις τα θέσμια της χώρας μας, ου μόνον ουδέποτε έδωκεν αφορμήν παραπόνου τινός εις τους Έλληνας, αλλ' όλως εναντίως προσέφερε πάντοτε μεν δείγματα, σοβαράς συνεργατικής αλληλεγγύης εις αυτούς, εις δε κρισίμους στιγμάς σοβαράς αποδείξει αυταπαρνήσεως και αυτοθυσίας υπέρ του τόπου. Σημειωτέον έτι, ότι οι εν Ελλάδι Ισραηλίται έχουσι διάφορον νοοτροπίαν από τους εν Γερμανία τοιούτους, αγνοούσι δε ακόμη και την γλώσσαν των ομοθρήσκων των εν Πολωνία, όπου αποστέλλονται να ζήσουν. [...]

²⁵ Κοιτάξτε επίσης τα κείμενα Γ-6 και Γ-7.

Εάν όθεν ληφθώσιν υπ' όψιν πάντα ταύτα, προστεθή δε ότι κατά την μακραιώνα διαδρομήν ολοκλήρου της ελληνικής Ιστορίας μας αι σχέσεις μας μετά του ισραηλιτικού στοιχείου υπήρξαν πάντοτε αρμονικά και ομαλαί, από της απωτάτης αρχαιότητος της εποχής του Μεγάλου Αλεξάνδρου και των απογόνων του, και δη διά μέσου όλων των εποχών της ανεξιθρήσκου Ελληνικής Ορθοδοξίας, ως και εν τω πλαισίω της όλως προσφάτου μας εθνικής ζωής, πιστεύομεν ότι εν τη υψηλή ιδιότητα Υμών, ως ρυθμιστού των εν τη χώρα μας κατά τον παρόντα πόλεμον, δεν θα διστάσητε να εγκολπωθήτε την αίτησίν μας ταύτην και ν' αποφασίσητε όπως προσωρινώς τουλάχιστον η δίωξις του ισραηλιτικού στοιχείου εξ Ελλάδος ανασταλή, έως το ελληνικόν ισραηλιτικόν ζήτημα εξετασθή υπό το φως μιας ειδικής και όλως εμπεριστατωμένης ερεύνης. [...]

Εξοχώτατε

Εν ονόματι των ακραιφνών εκείνων ιδεών, τας οποίας το ελληνικόν πνεύμα και η υψηλή καλλιέργεια της πατρίδος σας ανύψωσαν εις συνθήματα πανανθρωπίνου ακτινοβολίας και ασυζητήτου επιβολής, εξαιτούμεθα όπως η υφ' υμών ζητούμενη υπέρ των Ισραηλιτών συνυπηκόων μας αναστολή της διώξεώς των, πραγματοποιηθή τάχιστα, και διαβεβαιούμεν υμάς, ότι ολόκληρος ο ελληνικός λαός θα είναι εις θέσιν να εκτιμήση δεόντως την φωτεινήν σας αυτήν ιστορικήν χειρονομίαν.

Βερέμης, Κωνσταντοπούλου, σ. 270-272.

Η Ορθόδοξη Εκκλησία της Ελλάδος, η οποία εξακολούθησε να λειτουργεί στην Αθήνα σε όλη τη διάρκεια της Κατοχής, διαδραμάτισε σημαντικό ρόλο στα θρησκευτικά και πολιτικά πράγματα αυτής της περιόδου και προσπάθησε να βοηθήσει τους Εβραίους στην προσπάθειά τους να διαφύγουν ή να κρυφτούν για να επιβιώσουν. Όταν άρχισαν οι πρώτοι εκτοπισμοί των Εβραίων, ο αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός οργάνωσε μια συνάντηση επιφανών ακαδημαϊκών, δικαστικών και δικηγόρων, καθώς και προέδρων και γραμματέων συνδικαλιστικών κι επαγγελματικών οργανώσεων. Μαζί με άλλα είκοσι ένα δημόσια πρόσωπα συνέταξαν και υπέγραψαν εκκλήσεις προς τη κυβέρνηση των συνεργατών και τον πληρεξούσιο του γερμανικού Ράιχ στις οποίες τόνιζαν τον αποτροπιασμό που αισθανόταν ο ελληνικός λαός για τους εκτοπισμούς και απαιτούσαν την άμεσή τους διακοπή.

Με ποιον τρόπο γράφουν για την εβραϊκή κοινότητα της Ελλάδας οι συντάκτες αυτής της επιστολής; Τι ζητούν να κάνει ο γερμανός πρεσβευτής; Έθεταν τον εαυτό τους σε κίνδυνο, αυτά τα επιφανή δημόσια πρόσωπα, υπογράφοντας τούτη την επιστολή (θυμηθείτε την αντισημιτική πολιτική των Γερμανών, καθώς και την ωμότητα του τότε ελληνικού καθεστώτος); Κατά τη γνώμη σας, γιατί τονίζουν οι συντάκτες αυτής της επιστολής πως οι Εβραίοι της Ελλάδας έχουν νοοτροπία διαφορετική από εκείνη των Εβραίων της Γερμανίας;

A-41. Η Καθολική Εκκλησία της Αλβανίας σχετικά με την ιταλική εισβολή στη χώρα της

Από εκείνη την ιστορική ημέρα της 7^{ης} Απριλίου του 1939, η Αλβανία ευτυχεί χάρη στο θέλημα του Μεγάλου Ντούτσε του Φασισμού, της Αυτού Εξοχότητος Μπενίτο Μουσσολίνι, Σωτήρα της Αλβανίας και σύμφωνα με την εκπνερασμένη θέληση του Αλβανικού λαού, η οποία διατυπώθηκε από την Συντακτική Συνέλευση στις 12 Απριλίου του 1939. Οι Αλβανοί και ο αδελφός λαός της Ιταλίας έχουν πλέον ενώσει τις τύχες τους, όπως η ίδια η φύση είχε ορίσει από αρχαιοτάτων ήδη χρόνων, υπό το λαμπρό σκήπτρο της Σαβοΐας και υπό την Αυτού Υψηλότητα τον Βίκτορα Εμμανουήλ Γ', τον μέγα βασιλέα και τρεις φορές νικητή, και έχουν ενωθεί στους κόλπους της ρωμαϊκής αυτοκρατορίας. Από εκείνη την ευτυχή ημέρα, οι Αλβανοί είναι ελεύθεροι να εκφράζουν δίχως φόβο τα συναισθήματα και τις προσδοκίες τους για κάθε ζήτημα, πράγμα το οποίο δεν τολμούσαν να κάνουν από τον καιρό του θρυλικού τους ηγέτη Γεωργίου Καστριώτη Σκεντέρμπεη.

Hylli i Dritës, Δεκέμβριος 1940, σ. 601.

Αυτό το απόσπασμα προέρχεται από το περιοδικό *Hylli i Dritës* (*Φωτεινός Αστήρ*), το οποίο ήταν το δημόσιο όργανο της ρωμαιοκαθολικής εκκλησίας κι ένα από τα πιο εξέχοντα έντυπα της Αλβανίας.

A-42. Οι μουσουλμάνοι του Σεράγεβου για την κατάσταση στη Βοσνία και την Ερζεγοβίνη (που αποτελούσαν τότε τμήματα του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας)

Στις 12 Οκτωβρίου του 1941 συντάχθηκε ένα ψήφι-

σμα από καμιά εκατοστή μουσουλμάνους του Σεράγεβου, έπειτα από πρόταση της κύριας επιτροπής της Ελ Χινταγιά²⁶, μιας ένωσης μουσουλμάνων κληρικών. Το ψήφισμα διαπίστωνε τις σκληρές συνθήκες που αντιμετώπιζαν οι μουσουλμάνοι στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, επέκρινε τη βία που ασκούνταν εναντίον των Σέρβων και των Εβραίων, αρνιόταν ότι οι μουσουλμάνοι έφεραν την ευθύνη για τη διάπραξη εγκλημάτων και ταυτοχρόνως επέκρινε τους μουσουλμάνους που είχαν συμμετάσχει σε πράξεις βίας. Οι υπογράφωντες διατύπωναν και τα αιτήματά τους, σημαντικότερα από τα οποία ήταν τα εξής: η προστασία της «ασφάλειας της ζωής, της τιμής, της παρουσίας και της θρησκευτικής πίστης όλων των πολιτών του κράτους χωρίς καμιά διάκριση», καθώς και η αποτροπή μελλοντικών «ενεργειών, οι οποίες από τη φύση τους μπορούν να συνεπάγονται εξεγέρσεις και αιματοχυσία μεταξύ του λαού».

Redžić, σ. 16.

Ορισμένοι εκπρόσωποι των Βόσνιων μουσουλμάνων αισθάνονταν αποτροπιασμό για τα εγκλήματα που διέπρατταν οι αρχές του ΑΚΚ εις βάρος των σερβικών και εβραϊκών πληθυσμών της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης το 1941. Τον Οκτώβριο εκείνης της χρονιάς δημοσιοποίησαν το συγκεκριμένο ψήφισμα στο οποίο αποτυπώνονταν οι αντιλήψεις τους.

A-43. Ο ισλαμικός κλήρος και η δημιουργία της μουσουλμανικής μεραρχίας των Ες Ες το 1943

Πρωταγωνιστικό ρόλο στη στρατολόγηση των ανδρών στη μεραρχία των Ες Ες διαδραμάτισαν οι μουσουλμάνοι μουφτήδες και ιμάμηδες. Ιδιαίτερα δραστήριοι σ' αυτό το έργο ήταν οι ιμάμηδες Μουσταφάς Μάλκοτς και Χαλίμ Μάλκοτς, οι οποίοι συγκέντρωναν τον λαό μπροστά στα τζαμιά, έβγαζαν προπαγανδιστικούς λόγους και καλούσαν τους άνδρες να καταταχθούν στην 13^η Μεραρχία των Ες Ες. Αυτοί που κατατάσσονταν, οδηγούνταν στη Γερμανία και από εκεί στη νότια Γαλλία, όπου εξοικειώνονταν με ειδικές συνθήκες πειθαρχίας κι εκπαιδεύονταν στρατιωτικά και πολιτικά. Ο κύριος σκοπός αυτού του είδους της εκπαίδευσης ήταν ν' αναπτυχθεί στα μέλη της μεραρχίας

μία μοιρολατρική προσέγγιση του Ισλάμ και των πολεμικών στόχων του Τρίτου Ράιχ. Φορείς αυτής της εκπαίδευσης των στρατιωτών στην 13^η Μεραρχία των Ες Ες ήταν νεαροί μουφτήδες, οι οποίοι είχαν προηγουμένως μορφωθεί σύμφωνα με τα πρότυπα του πανισλαμισμού, σε μια ειδική σχολή που είχε ιδρύσει στο Βερολίνο ο Ελ Χουσεϊνί, ο μεγάλος μουφτής της Ιερουσαλήμ.

Redžić, σ. 120.

Συγκρίνετε όσα παρουσιάζονται σ' αυτές τις δυο πηγές. Με ποιους τρόπους διέφεραν μεταξύ τους οι ενέργειες των διάφορων μελών του μουσουλμανικού κλήρου; Μπορείτε να βρείτε παρόμοια παραδείγματα στη χώρα σας;

A-44. Ο λόγος που εκφώνησε η Αυτού Αγιότης Νικόδημος, Πατριάρχης της Ρουμανίας, στη Νομική Σχολή του Βουκουρεστίου το 1942

«Εν και μόνον πράγμα οφείλομεν πλέον να σκεπτόμεθα. Οι εχθροί μας είναι εν ταυτώ και εχθροί του Σταυρού, εχθροί ενός πολιτισμού οικοδομημένου μετά θυσιών και κόπων απεριγράπτων επί του Ιερού Ευαγγελίου και επί της επιστήμης, η οποία ευρίσκεται εις την υπηρεσίαν του. Οι μπολσεβίκοι εκστομίζουν βλασφημίας κατά του Θεού και μάχονται δια την εκμηδένισιν του Σταυρού και όλων όσων υπό την σκέπην του εκτίσθησαν, δηλώνουν την χώραν των προγόνων μας και λεηλατούν τους τάφους των²⁷. [...] Βαθείας ρίζας διαθέτοντες εις εν αιμοσταγές παρελθόν, υπερασπιζόμεθα τούτην την κληρονομίαν μας, η οποία άλλωστε ανήκει εις άπαντα τον πολιτισμένον κόσμον. Μαχόμεθα δια τον Ιερόν Σταυρόν και δια το Ιερόν Ευαγγέλιον και προσευχόμεθα εις το όνομα του Θεού και Κυρίου μας Ιησού Χριστού.

Universul, φ. 79, 2.3.1942, σ. 4.

A-45. Άρθρο εφημερίδας: «Αι αδελφαί εκκλησίου. Λαμπραί προοπτικά της Ορθοδοξίας», του Μίχαϊ Μπουρλάκου

Μόλις ο πόλεμος έπαυσε εις τα μέρη της Ανατολής, κατέπεσε και εκείνο το μέλαν πέπλον, το οποίον

26 Η Ελ Χινταγιά ήταν βασική ισλαμική οργάνωση της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης.

27 Το κείμενο αναφέρεται στην κατοχή της Βεσσαραβίας και της Μπουκοβίνας από τη Σοβιετική Ένωση το καλοκαίρι του 1940.

εχώριζε τας δυο γείτονας και αδελφάς Ορθοδόξους εκκλησίας, δηλαδή το πέπλον μεταξύ της πρεσβυτέρας μας αδελφής, του Πατριαρχείου της ρωσικής Ορθοδόξου Εκκλησίας και της νεοτέρας αδελφής, του Πατριαρχείου της ρουμανικής Ορθοδόξου μας Εκκλησίας. [...]

Και τότε η Αυτού Αγιότης Νικόδημος, Πατριάρχης της ρουμανικής Ορθοδόξου Εκκλησίας, δια των λόγων των οποίων απηύθυνε προς άπασαν την χώραν ... απέτισε φόρον τιμής προς το ρωσικόν Ορθόδοξον Πατριαρχείον, την πρεσβυγενή μας αδελφήν: «Προσφάτως η Αυτού Αγιότης, ο Αρχιεπίσκοπος Αλέξιος του Λένινγκραντ και του Νοβγκορόντ ... απηύθυνεν λόγους αδελφικούς εις το ορθόδοξον πλήρωμα της προσφιλούς μας χώρας, λόγους εγκαρδιωτικής και αναζωογονητικής ενθαρρύνσεως των ελπίδων του αγαπητού μας λαού και υπέρ της ευημερίας της αγίας ημών εκκλησίας. Αι σκέψεις αυταί της πρεσβυτέρας μας εν Χριστώ αδελφής μεγάλην χαράν μας ενέπνευσαν. Ευχή μας μεγίστη να ίδωμεν ανανεωμένην και ενισχυμένην την στενοτάτην μας σύνδεσιν μετά της πρεσβυτέρας μας εν Θεώ αδελφής, της αγίας Ορθοδόξου Εκκλησίας της Ενώσεως των σοβιετικών και σοσιαλιστικών δημοκρατιών, εν πνεύματι χριστιανικής και αδελφικής αγάπης.

Άλλωστε μέγιστα και καινοφανείς προοπτικάκ διανοίγονται δια το μέλλον της Ορθοδοξίας. Μια νέα Οικουμενική Σύνοδος ανεμένετο μετά μεγάλης παρασκευής υπό των θεολόγων και του κλήρου όλων των Ορθοδόξων Εκκλησιών των Βαλκανίων. Πλην όμως, Οικουμενική Σύνοδος άνευ της συμμετοχής της πρεσβυτέρας αδελφής, του ρωσικού Ορθοδόξου Πατριαρχείου, ήτο αδύνατον να υπάρξει. Άλλωστε σοβαρά μελέται και έρευναι ενεκαινίσθησαν επίσης υπό των θεολόγων μας, εφορώντων την Αγγλικανικήν Εκκλησίαν εν παραλληλισμώ προς τας άλλας Ορθοδόξους αδελφάς Εκκλησίας. Εντούτοις, αδύνατος ήτο η τελική των ολοκλήρωσις άνευ της οικουμενικής κατανοήσεως απασών των Ορθοδόξων Εκκλησιών. Είναι επομένως και από της θρησκευτικής μας επόψεως εξηγήσιμον, δια ποίους λόγους η Αγγλικανική Εκκλη-

σία εχαιρέτισεν μετ' ενθέρμου προσευχής και ευλαβώς απέτισεν φόρον τιμής εις την στιγμήν ετούτην της αδελφικής επανενώσεως των δυο ορθοδόξων χριστιανικών λαών.

Universul, φ. 291, 28.10.1944.

Με ποιους τρόπους διαφέρουν μεταξύ τους αυτά τα δυο κείμενα; Τι συμπεραίνετε από αυτές τις δυο διακηρύξεις του Πατριάρχη Νικόδημου όσον αφορά στις εξωτερικές πιέσεις που δεχόταν. Κατά την άποψή σας, άλλαξε πραγματικά στάση απέναντι στους μπολσεβίκους; Αν ναι, ποιοι θα μπορούσαν να είναι οι λόγοι αυτής της αλλαγής;²⁸ Εξηγήστε την απάντησή σας.

A-46. Η σύλληψη του Πατριάρχη Γαβριήλ από τη γερμανική Γκεστάπο στο μοναστήρι του Όστρογκ, 23 Απριλίου του 1941

Μετά την παράδοση του γιουγκοσλαβικού στρατού στις 16 Απριλίου, εγώ έμεινα στο Όστρογκ. Σκοπός μου ήταν να επιστρέψω όσο ταχύτερα μπορούσα στο Πατριαρχείο, στο Βελιγράδι. Ωστόσο, αυτό δεν ήταν καθόλου εύκολο. Οι δρόμοι ήταν καταστραμμένοι, πετρέλαιο δεν υπήρχε, ούτε και δυνατότητα να το εξασφαλίσουμε από πουθενά. Ακόμη χειρότερα, ο κατακτητής είχε καταστρέψει όλους τους δρόμους, που ούτως ή άλλως βρισκονταν σε άσχημη κατάσταση, με τα τεθωρακισμένα και τα άρματα μάχης του. Περίμενα λοιπόν μια κατάλληλη ευκαιρία για την επιστροφή μου. Λίγο πριν από τις 6 το πρωί της 23^{ης} Απριλίου, ο Μιλιούτιν²⁹ χτύπησε την πόρτα μου... Μόλις ... μπήκε στο δωμάτιο, μου είπε: «Άγιε, Γερμανοί βρίσκονται εδώ και σας ψάχνουν». Ήταν αναστατωμένος και πολύ ταραγμένος. Βλέποντάς τον να έχει τόσο κακή διάθεση, του είπα: «Ησύχασε, σε παρακαλώ, και μην απελπίζεσαι. Τίποτε δεν πρόκειται να συμβεί σε σένα... Οι Γερμανοί ψάχνουν εμένα». Μόλις είχα τελειώσει αυτήν τη φράση, όταν τέσσερεις Γερμανοί με στρατιωτικές στολές εισέβαλαν στο δωμάτιο, χωρίς να κτυπήσουν. Στα μανίκια και στους

²⁸ Ένας από αυτούς τους λόγους πάντως, θα μπορούσε να είναι η αλλαγή στάσης του καθεστώτος των μπολσεβίκων απέναντι στη Ρωσική Εκκλησία την περίοδο που μεσολαβεί της συγγραφής των δύο κειμένων. Μετά τους διωγμούς που υπέφερε στη δεκαετία του 1930 και στις αρχές της δεκαετίας του 1940, η ρωσική εκκλησία νομιμοποιήθηκε ξανά το 1943. Αυτή η αλλαγή πολιτικής του Στάλιν θα μπορούσε να έχει δώσει ελπίδες και στη Ρουμανική Εκκλησία, ότι θα ήταν ενδεχομένως δυνατή η συμβίωσή της με τους μπολσεβίκους. Βλ. περισσότερα στο βιβλίο του Pospiclovsky, *The Russian Church under the Soviet Regime*, τ. Α'.

²⁹ Ο σταθερός σύντροφος του πατριάρχη.

γιακάδες τους είχαν τα αρχικά SD, που σήμαιναν την πολιτική αστυνομία ή την Γκεστάπο...

[...] Ο συνταγματάρχης είπε τα εξής: «Κατηγορείσαι ως ο κύριος εγκληματίας πολέμου για την είσοδο της Γιουγκοσλαβίας στον πόλεμο εναντίον των δυνάμεων του Άξονα. Δεδομένης αυτής της κατηγορίας, έχω εντολή από τον ανώτατο διοικητή των στρατιωτικών και πολιτικών δυνάμεων του Ράιχ, τον Φύρερ Αδόλφο Χίτλερ, να σε ανακρίνω σχετικά με τις εγκληματικές σου δραστηριότητες και κατόπιν να παραπέμψω την υπόθεση σε ένα ανώτερο στρατοδικείο, το οποίο θα απαγγείλει μια δίκαιη ποινή σύμφωνα προς τον στρατιωτικό νόμο... έχεις... εισέλθει στο καθαρά πολιτικό πεδίο, προκειμένου μέσω αυτού να δράσεις μεταξύ του λαού σου και να τους ενσταλάξεις τη δική σου άποψη και να τους ενθαρρύνεις να είναι ακλόνητοι στην εξέγερσή τους εναντίον των δυνάμεων του Άξονα. Ιδίως μετά την υπογραφή του Συμφώνου της 25^{ης} Μαρτίου, με το οποίο η Γιουγκοσλαβία αυτοβούλως προσχώρησε στο Τριμερές Σύμφωνο... Όλα όσα διέπραξες, βρήκαν εύφορο έδαφος μεταξύ των μελών του ποιμνίου σου, τους ενστάλαξες την εξέγερση και εσύ ο ίδιος προετοίμασες στρατιωτικό πραξικόπημα... εσύ ο ίδιος εξώθησες την Γιουγκοσλαβία στον πόλεμο και ανέτρεψες την νόμιμη Αντιβασιλεία και την κυβέρνηση της... Από την στιγμή της έκρηξης του πολέμου, το 1939, άρχισες ολοένα συχνότερα να επισκέπτεσαι το σερβικό λαό και με τους λόγους σου υποδαύλιζες τις πολεμοχαρείς διαθέσεις του... ώστε να προβληθεί κάθε μορφής αντίσταση εναντίον των δυνάμεων του Άξονα, ως εχθρών του γιουγκοσλαβικού κράτους.

Απομνημονεύματα του Σέρβου Πατριάρχη Γαβριήλ, σ. 291, 299, 300.

Ο Πατριάρχης της σερβικής Ορθόδοξης εκκλησίας Γαβριήλ (Γκαμπρίλο Ντόζιτς, πατριάρχης από το 1938 ως το 1950) φυλακίστηκε από την αρχή του πολέμου στο μοναστήρι του Όστρογκ, στο Μαυροβούνιο, ως αντίπαλος της πολιτικής των δυνάμεων του Άξονα και της προσέγγισης αυτών από την Γιουγκοσλαβία. Έπειτα από μια περίοδο συνεχών παρενοχλήσεων μεταφέρθηκε στο Σεράγεβο και στη συνέχεια σε μια φυλακή της Γκεστάπο στο Βελιγράδι. Αργότερα οι γερμανικές αρχές κατοχής τον έκλεισαν στο μοναστήρι της Ρακόβιτσα και στη συνέχεια στο μοναστήρι της Βοϊ-

λόβιτσα. Έμεινε εκεί, φρουρούμενος και σε πλήρη απομόνωση, ως τον Σεπτέμβριο του 1944, οπότε τον μετέφεραν μαζί με τον επίσκοπο Νικολάι Βελιμήροβιτς στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Νταχάου, όπου και οι δυο τους πέρασαν αρκετούς μήνες. Μολονότι ήταν αντίπαλος του νέου κομμουνιστικού καθεστώτος, επέστρεψε στην κατεστραμμένη χώρα του το 1946, προσπαθώντας να βοηθήσει στην μεταπολεμική της ανοικοδόμηση και στην επανίδρυση της σχεδόν ολότελα διαλυμένης εκκλησιαστικής οργάνωσης ορισμένων περιοχών (ιδίως εκείνων που είχαν αποτελέσει τμήματα του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας).

Πώς αντέδρασε ο πατριάρχης όταν έμαθε ότι οι Γερμανοί τον έψαχναν; Για ποια πράγματα κατηγορήθηκε; Συγκρίνετε τη χριστιανική πίστη του Γαβριήλ με εκείνη του Αρχιεπισκόπου Στέπινιτς (στις δυο επόμενες πηγές).

A-47 και A-48.

Επιστολή του Στέπινιτς προς τον Πάβελιτς, της 14^{ης} Μαΐου του 1941

Πογκλάβνικ [Ηγέτα]!

Μόλις ειδοποιήθηκα ότι στη Γκλίνα οι Ουστάσι εκτέλεσαν διακόσιους εξήντα Σέρβους, χωρίς να προηγηθεί οποιαδήποτε έρευνα ή δίκη. Γνωρίζω ότι οι Σέρβοι διέπραξαν σοβαρά εγκλήματα στη χώρα μας σε αυτά τα είκοσι χρόνια της εξουσίας τους. Αλλά και πάλι θεωρώ ότι είναι το επισκοπικό μου καθήκον να υψώσω τη φωνή μου και να πω ότι αυτό είναι ανεπίτρεπτο για την καθολική ηθική. Σας ζητώ λοιπόν, να λάβετε επείγοντως μέτρα σε ολόκληρη την επικράτεια του ΑΚΚ, ώστε από εδώ και στο εξής να μην σκοτωθεί ούτε ένας Σέρβος, εκτός εάν έχει αποδειχθεί προηγουμένως η ενοχή του με την έννοια ότι αξίζει να θανατωθεί. Ειδάλλως δεν μπορούμε να ελπίζουμε στην επουράνια χάρη, χωρίς την οποία όλοι είμαστε καταδικασμένοι στην απώλεια. Ελπίζω να μην με κατηγορήσετε για τα καθαρά μου λόγια.

Krišto, σ. 134-135.

Ένα μέρος του υψηλόβαθμου καθολικού κλήρου στην Κροατία, στους κόλπους του οποίου ο Αρχιεπίσκοπος του Ζάγκρεμπ Αλοίζιγιε Στέπινιτς είχε εξέχουσα θέση, υποστήριξε στην αρχή τη σύσταση του ΑΚΚ. Ο Στέπινιτς, ο οποίος είχε επίσης ανακηρυχθεί επικεφαλής των στρατιωτικών ιερέων του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους, στις 4 Μαΐου του 1941 διέταξε να ψαλλούν σε όλες τις εκκλησίες της χώρας επίσημες δοξολογίες για την ανακήρυξη του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους και να προσκληθούν σ' αυτές οι τοπικές αρχές και όλοι οι ενορίτες. Ωστόσο, λίγο μετά τη σύσταση του ΑΚΚ ο Αρχιεπίσκοπος Στέπινιτς άρχισε σε αρκετές περιπτώσεις να στέλνει επιστολές προς τους Ουστάσι με τις οποίες διαμαρτυρόταν επίσημα για τα εγκλήματα που διέπραττε το καθεστώς τους και αργότερα τους επέκρινε αποκάλυπτα στα κηρύγματά του. Παρόμοιες αλλαγές διάθεσης ή ακόμη και στάσης απέναντι στο καθεστώς των Ουστάσι ήταν χαρακτηριστικές, όχι μόνο για τον Στέπινιτς και την πλειονότητα του καθολικού κλήρου, αλλά και για το μεγαλύτερο μέρος του κροατικού πληθυσμού εκείνη την εποχή. Ωστόσο, αν και επέκρινε ορισμένες όψεις του καθεστώτος των Ουστάσι, ο Στέπινιτς που διεπόταν από έναν ριζοσπαστικό αντικομμουνισμό, δεν κράτησε αποστάσεις από το ΑΚΚ, καθώς θεωρούσε πως ο κύριος εχθρός ήταν οι Παρτιζάνοι (ακριβέστερα οι κομμουνιστές). Μετά τον πόλεμο καταδικάστηκε ως συνεργάτης των κατακτητών σε δεκαέξι χρόνια φυλακή και καταναγκαστικά έργα από τις κομμουνιστικές αρχές της χώρας. Κατά τη διάρκεια της φυλάκισής του η Αγία Έδρα τον τίμησε με τον τίτλο του καρδινάλιου, ενέργεια στην οποία η Γιουγκοσλαβία αντέδρασε διακόπτοντας τις διπλωματικές της σχέσεις με το κράτος του Βατικανού. Το 1960 ο Στέπινιτς πέθανε, προτού εκτίσει την ποινή του. Ο πάπας Ιωάννης Παύλος Β΄ τον ανακήρυξε όσιο το 1998³⁰.

Ενάντια σε τι διαμαρτύρεται εδώ ο Στέπινιτς; Με ποιον τρόπο απευθύνεται προς τον Πάβελιτς; Αναλύστε τη γλώσσα που χρησιμοποιείται εδώ και συγκρίνετέ την με το ύφος της επιστολής που ακολουθεί.

Επιστολή του Στέπινιτς προς τον Πάβελιτς, 21 Ιουλίου 1941

Ο Στέπινιτς απευθύνει έκκληση προς τον καθολικό κλήρο, να υποστηρίξει το Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος, 28η Απριλίου του 1941

Αυτές οι ώρες δεν είναι πλέον οι ώρες των λόγων, αλλά οι ώρες του αίματος, του αίματος με τον μυστηριώδη του σύνδεσμο με αυτήν τη χώρα, στους κόλπους της οποίας είδαμε το θείον φως, αλλά και με το έθνος, στους κόλπους του οποίου γεννηθήκαμε. Χρειάζεται άραγε να τονισθεί εκ νέου, ότι και η καρδιά μέσα στο στήθος μας άρχισε να πάλλεται πιο ζωηρά; [...] Και θα μπορούσε κανείς να μας κατηγορήσει για ο,τιδήποτε, εάν εμείς, ως πνευματικοί ποιμένες, συμμετέχουμε επίσης στην εθνική χαρά και αγαλλίαση στρέφοντας το βλέμμα μας προς το μεγαλείο του Θεού πλημμυρισμένοι από βαθύτατο σεβασμό και θερμή ευγνωμοσύνη; [...] Απευθύνομαι λοιπόν σ' εσάς, ως εκπρόσωπος της Εκκλησίας και ως ποιμήν ψυχών, και σας παρακαλώ και σας εξορκίζω να δώσετε όλον σας τον εαυτό, ώστε η Κροατία να γίνει η χώρα του Θεού, επειδή μόνον κατ' αυτόν τον τρόπο θα κατορθώσει να εκπληρώσει τα δυο ζωτικά καθήκοντα τα οποία, ως κράτος, οφείλει να εκπληρώσει έναντι των μελών του [...] Επομένως, ανταποκριθείτε εγκαρδίως στην έκκλησή μου αυτή για την ευόδωση του εξαίσιου εγχειρήματος, να διατηρηθεί και να ευδοκιμήσει το Ανεξάρτητο Κροατικό Κράτος.

Živojinović, Lučić, σ. 554-556.

Ποιος ήταν ο ρόλος που διαδραμάτισε ο ανώτερος κληρός του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους

30 Στην κομμουνιστική Γιουγκοσλαβία η ιστοριογραφική παρουσίαση του Στέπινιτς, βασισμένη στη δικαστική του καταδίκη για συνεργασία με τον κατακτητή, ήταν αποκλειστικά αρνητική και δεν επιτρεπόταν να γίνει καμιά ανοιχτή δημόσια συζήτηση για το ζήτημα. Με την πτώση του κομμουνισμού η κυρίαρχη ιστοριογραφική απεικόνιση του Στέπινιτς άλλαξε ριζικά, ώστε τώρα να παρουσιάζεται ως μάρτυρας και δίκαιος άνθρωπος που υπήρξε θύμα των ιστορικών περιστάσεων. Αυτή η τελευταία απεικόνισή του κυριαρχεί στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας. Μεταξύ αυτών των δυο άκρων τοποθετούνται αρκετοί ιστορικοί, οι οποίοι αναγνωρίζουν τα θετικά του σημεία (σωτηρία των Εβραίων, διαμαρτυρίες προς τις αρχές), αλλά επίσης και τις αποτυχίες του (το γεγονός ότι ποτέ του δεν αποστασιοποιήθηκε εντελώς από το ΑΚΚ). Στο βιβλίο του *Κροατική ιστορία*, ένας σοβαρός κροατής ιστορικός, ο Ίβο Γκόλντστσαϊν, δηλώνει μεταξύ άλλων ότι το σφάλμα του Στέπινιτς «...στο πλαίσιο αυτών των περίπλοκων πολεμικών γεγονότων δεν θα μπορούσε να είναι παρά μόνον ηθικής και πολιτικής φύσης και δεν θα έπρεπε ποτέ να διωχθεί ποινικά γι' αυτό». (Ivo Goldstein, *Hrvatska Povijest*, Ζάγκρεμπ 2003, σ. 309).

A-49. Ο πατήρ Ζλάτκο Σβίριτς³¹ για την προσχώρηση ορθόδοξων Σέρβων στον καθολικισμό

«Μια ωραία ημέρα του Ιουνίου περίπου τριάντα ηλικιωμένοι άνδρες, όλοι τους χριστιανοί Ορθόδοξοι, εμφανίστηκαν μπροστά στο γραφείο της ενορίας... [...]

Είχαν όψη σκαιά, θλιμμένη, γεμάτη φόβο, ανησυχία και στεναχώρια, που με άγγιξε βαθειά και δυσάρεστα. – Τι σας συμβαίνει, αδέρφια μου, καλοί μου άνθρωποι, ποιο καλό σας φέρνει εδώ όλους μαζί; ρώτηση μεγάλωφωνα, θέλοντας κάπως να προκαταλάβω την κακή και ζοφερή τους διάθεση και από την άλλη μεριά να κάνω λίγο ευκολότερα τα πράγματα και για μένα.

– Τίποτε το καλό, πάτερ Ζλάτκο, απάντησαν όλοι με μια φωνή. – Κοιτάξτε! Μας ζητάνε τώρα στα γεράματα να αλλάξουμε με το ζόρι τη θρησκεία μας. Πού ακούστηκε τέτοιο πράγμα να συμβαίνει σήμερα, στον εικοστό αιώνα; Τα έλεγαν αυτά με βαθείς στεναγμούς και δάκρυα έτρεχαν στα μάγουλά τους.

Μπορούσα να δω από πόσο μεγάλη θλίψη και από ποια τρομερή μοίρα υπέφεραν. Πέρασε από το νου μου πως πιθανότατα κανένας τους δεν είχε φάει ούτε πιεί τίποτε εκείνο το πρωί, κι έτσι τους κάλεσα και καθήσαμε κάτω απ' τη πυκνή σκιά του δέντρου και είπα στο αγόρι να μας φέρει λίγο προσφάι, λίγο ρακί και κρασί. Την ίδια ώρα σκεφτόμουν με όλη μου τη δύναμη: «Αυτοί οι άνθρωποι πρέπει να βρουν βοήθεια από κάπου. Θα πλαστογραφήσω τα πιστοποιητικά βάπτισης». Εκείνη την ίδια στιγμή ένιωσα μια κάποια ανακούφιση. Ξαναβρήκα τη γαλήνη και την αυτοπεποίθησή μου. [...]

Αφού τους φίλεψα λίγο φαί και ποτό, και όταν η ένταση είχε χαλαρώσει αρκετά, στράφηκα κατευθείαν στον Λάζαρ και τον ρώτησα μεγάλωφωνα, για να μπορούν να μ' ακούσουν όλοι τους:

– Πες μου, Λάζαρ, σέρβος χριστιανός ορθόδοξος δεν γεννήθηκες εσύ;

– Ναι, πάτερ Ζλάτκο [...]

– Και σαν σέρβος χριστιανός ορθόδοξος δεν ζεις, Λάζαρ;

– Ναι, μάρτυράς μου ο Θεός, πάτερ Ζλάτκο.

– Τέτοιος λοιπόν θα πεθάνεις, Λάζαρ. Δεν θ' αλλάξεις

θρησκεία όσον καιρό ζω εγώ εδώ πέρα, ούτε και κανένας άλλος από σας!

Σήκωσαν τα κεφάλια τους. Όλοι στήλωσαν το βλέμμα πάνω μου. Αλλά η αμφιβολία και ο φόβος έκαναν αμέσως την εμφάνισή τους. Αρχισαν να μου κάνουν ερωτήσεις. Τι θα 'πρεπε να κάνουν τώρα; Όπως ήταν αναμενόμενο, ήταν τρομαγμένοι. Τους εξήγησα την απόφασή μου. Δυστυχώς, στο γραφείο της ενορίας μου δεν είχα παρά μόνο λίγα έντυπα πιστοποιητικά βάπτισης. Τους είπα πως θα έβρισκα για όλους τους αύριο. Μπήκα στο σπίτι κι αρχισα αμέσως να συμπληρώνω τα πιστοποιητικά. Το πρώτο ήταν του Λάζαρ».

Cvitković, σ. 113-114.

Ένας τρόπος με τον οποίο οι αρχές των Ουστάσι προσπάθησαν να «λύσουν» το «σερβικό ζήτημα» ήταν με τη μετατροπή των Σέρβων σε καθολικούς³². Μολονότι το Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας του Πάβελιτς δεν υποστήριζε επίσημα τον προσηλυτισμό, στην πράξη σίγουρα το έκανε, καθώς η αλλαγή δόγματος ήταν μια συνηθισμένη πρακτική εκείνο τον καιρό στις καθολικές ενορίες. Ο Αρχιεπίσκοπος Στέπινατς, στις δημόσιες δηλώσεις του, αποστασιοποιήθηκε από αυτές τις καταναγκαστικές αλλαγές θρησκευματος και μάλιστα διαμαρτυρήθηκε εναντίον αυτής της πρακτικής, αλλά πολλοί ιστορικοί εξακολουθούν να πιστεύουν πως είναι αμφισβητήσιμο το ότι έκανε κάθε δυνατή προσπάθεια, για να την αποτρέψει. Οι αλλαγές δόγματος πραγματοποιήθηκαν κυρίως με την εξήγηση, πως με αυτό τον τρόπο θα σώζονταν οι ορθόδοξοι Σέρβοι από την τρομοκρατία των Ουστάσι. Ωστόσο και μολονότι με αυτό τον τρόπο τα μέλη των θρησκευτικών μειονοτήτων θα μπορούσαν ίσως να σώσουν τη ζωή τους, ο περισσότερος κόσμος δεν δεχόταν ευχάριστα αυτήν τη «μεγαλοψυχία». Όπως δείχνει και το παράθεμα που διαβάσατε, υπήρξαν και ενοριακοί ιερείς, οι οποίοι αντιτάχθηκαν στην πολιτική της υποχρεωτικής προσχώρησης στον καθολικισμό.

Εσείς τι σκέφτεστε για την πράξη του Πατέρα Ζλάτκο; Γιατί αποφάσισε να βοηθήσει αυτούς τους ανθρώπους;

31 Ρωμαιοκαθολικός ιερέας.

32 Οι δύο άλλοι τρόποι ήταν ο εκτοπισμός και η εξόντωση.

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου IV

Περιγράψτε τις διάφορες στάσεις των θρησκευτικών ηγετών απέναντι στις δυνάμεις κατοχής, τον στρατό των Παρτιζάνων και τους αντικομμουνιστικούς στρατούς. Ποιές ομοιότητες και ποιές διαφορές μπορείτε να βρείτε ανάμεσα στις δηλώσεις των ηγετών των διάφορων θρησκευμάτων; Είναι επιτρεπτό ή ίσως ακόμη και αναγκαίο να διαλέγουν πλευρά οι ιερείς στον πόλεμο;

Κεφάλαιο Β: Η ζωή τον καιρό του πολέμου

Στο κεφάλαιο αυτό δίνεται μία σαφής εικόνα της καθολικής εξάπλωσης των μαρτυριών που υπέφεραν οι άνθρωποι κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Ο λιμός, η φτώχεια και η αβεβαιότητα έγιναν κομμάτι της καθημερινής ζωής για τους περισσότερους αμάχους της Νοτιοανατολικής Ευρώπης· οι διαφορές συχνά δεν ήταν παρά μόνο ζήτημα αντίληψης. Ωστόσο, είναι δύσκολο να πει κανείς αν η ζωή ήταν πιο δύσκολη στην πόλη ή στο χωριό.

Στην προσπάθειά μας να δείξουμε την καθημερινή ζωή των μελών του αντιστασιακού κινήματος προσπαθήσαμε, μεταξύ των άλλων, να τονίσουμε πόσο άλλαξε η θέση των γυναικών στη διάρκεια αυτής της περιόδου. Η ισότητά τους με τους άνδρες μέσα στους κόλπους της αντίστασης έγινε μετά χαράς δεκτή, αν και αργότερα φάνηκε πως η πραγματική αλλαγή ίσχυε λιγότερο απ' ό,τι λεγόταν εκείνη την εποχή για προπαγανδιστικούς λόγους. Μετά τον πόλεμο τα πράγματα ξαναγύρισαν στη γνωστή πατριαρχική καθημερινότητα και επομένως, οι εξαγγελίες περί ισότητας των φύλων ήταν μάλλον ρητορικές.

Προς το τέλος του κεφαλαίου παρουσιάζονται ορισμένες πηγές οι οποίες θίγουν κάποιες προφανείς αλλαγές στον πολιτισμό και στην εκπαίδευση και συμπληρώνουν με απρόσμενο τρόπο την εικόνα της ελίτ που κατείχε την εξουσία εκείνη την εποχή.

Ι. Φτώχεια και ανασφάλεια

Β-1 και Β-2.

Διανομή ψωμιού με δελτίο στη Ρουμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου (1942)

Εν όψει της επιβολής δελτίου στην κατανάλωση σίτου, το Υφυπουργείο Επισιτισμού του στρατού και του άμαχου πληθυσμού ενημερώνει το κοινό ότι από μια ορισμένη ημέρα, η οποία θα ανακοινωθεί εν καιρώ, το ψωμί θα διανέμεται στην πρωτεύουσα μόνο με την παρουσίαση καρτών δελτίου και μόνον επί πέντε ημέρες την εβδομάδα. Τις άλλες δύο ημέρες το κοινό θα πρέπει να καταναλώνει χυλό καλαμποκιού, και για αυτό τον σκοπό θα πρέπει να εφοδιαστεί εγκαίρως με το αναγκαίο καλαμποκάλευρο, το οποίο μπορεί να βρεθεί σε όλους τους φούρνους και τα αρτοποιεία.

Universul, 5 Ιανουαρίου 1942, σ. 1.

Διανομή ψωμιού με δελτίο στη Ρουμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου (1944)

Σύμφωνα με τη διαταγή της Νομαρχίας της περιοχής του Μπρασόφ υπ' αρ. 26/1944, η κατανάλωση άρτου για ολόκληρη την επαρχία και την πόλη του Μπρασόφ ορίζεται ως εξής:

Ημέρες κατά τις οποίες θα καταναλώνεται μέλας άρτος: Τρίτη, Πέμπτη και Σάββατο.

Ημέρες κατά τις οποίες θα καταναλώνεται λευκός άρτος: Κυριακή.

Ημέρες κατά τις οποίες θα καταναλώνεται αραβοσιτάλευρο: Τετάρτη.

Ημέρες κατά τις οποίες θα καταναλώνονται γεώμηλα: Δευτέρα και Παρασκευή.

Ο πληθυσμός υποχρεούται να συμμορφωθεί προς τα ανωτέρω. Κάθε παράβαση θα τιμωρείται σύμφωνα με τις κείμενες διατάξεις.

National Archives Braşov, φακ. 74/1944, σ. 227.

3 Πώς διέφεραν μεταξύ τους οι δύο περίοδοι που περιγράφονται σ' αυτά τα κείμενα; Ποιες είναι οι ενδεχόμενες εξηγήσεις αυτών των αλλαγών, αν πράγματι υπήρξαν αλλαγές; Το παράδειγμα αυτό αντλήθηκε από τη Ρουμανία· εσείς γνωρίζετε ανάλογα παραδείγματα από τη δική σας χώρα;

► Εικ. 12. Διανομή ψωμιού στην Κωνσταντινούπολη

Εγκυκλοπαίδεια της τουρκικής δημοκρατίας, τ. Β' (1941-1960).

🔑 Το ψωμί άρχισε να μοιράζεται με δελτίο στην Κωνσταντινούπολη από τις 14 Ιανουαρίου του 1942. Τον Μάιο η ημερήσια μερίδα για τα άτομα άνω των επτά ετών ήταν 150 γραμμάρια.

3 Πώς εξηγείτε το γεγονός ότι το ψωμί άρχισε να μοιράζεται με το δελτίο στην Τουρκία, μολονότι η χώρα δεν συμμετείχε στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο;

B-3. Ένας έλληνας χωρικός περιγράφει τους ιταλούς κατακτητές

«[οι Ιταλοί και οι Βλάχοι συνεργάτες τους] ανεβοκατέβαιναν οι κερατάδες, πάνω-κάτω, πάνω-κάτω, και μας τρωγαν τις κότες, μας πίναν τα κρασιά, αυγά μαζεύανε, καλοπερνούσαν! Και μας υποχρέωναν να τους πηγαίνουμε εμείς, τους φέρναμε καβάλα με τα μουλάρια. Όλα αυτά μας είχαν αγανακτήσει. Κι όλο λέγαμε: «δεν θα βγει κανένας να φτιάξουμε εμείς ένα καινούργιο Κολοκοτρωναίικο, μια επανάσταση;»

Van Bouschoten, σ. 80.

3 Περιγράψτε τα αισθήματα του χωρικού. Εσείς θα αισθανόσασταν το ίδιο, αν βρισκόσασταν στη θέση του;

B-4. Ο Ιβάν Ντ. Στάντσοφ, βούλγαρος διπλωμάτης, για τη ζωή της οικογένειάς του κατά τον πόλεμο

Η οικογένειά μου πέρασε τρεις ενδιαφέροντες και δραστήριους μήνες πολεμώντας τους κοριούς και προσπαθώντας να επιβιώσει τρώγοντας μανιτάρια, βατόμουρα και τσουκνιδόσουπα με λάπαθα. Το σύστημα του δελτίου ήταν αμείλικτο, όχι μόνον ήταν αδύνατο να βρεις κρέας αλλά και κανείς δεν είχε δικαίωμα να σφάξει το ζώο του. Μπορείτε να φανταστείτε τη γενική χαρά, όταν το μοσχάρι του παπά έσπασε το πόδι του κι έπρεπε να σφαχτεί. Οι δικοί μου κατάφεραν ν' αγοράσουν ένα κομμάτι κρέας και το τρώγαμε λίγο, λίγο για να μας κρατήσει περισσότερο. Αν και για ανεξήγητους λόγους το αλάτι είχε εντελώς εξαφανιστεί από την αγορά, τη Σόφια και τα χωριά, εμείς καταφέραμε να κρατήσουμε το κρέας σε βρώσιμη κατάσταση για μια ολόκληρη βδομάδα· οι δικοί μου το έβαλαν επάνω στο τιμμεντένιο πάτωμα και το κάλυψαν μ' ένα υγρό πανί, που οι άκρες του μούλιαζαν μέσα σε μια λεκάνη γεμάτη κρύο νερό. Έτσι, μπορούσε διαρκώς να κρατιέται υγρό εκείνες τις ζεστές μέρες του Ιούλη.

Stanchov, σ. 145.

3 Σε τι συνθήκες ζούσε η οικογένεια ενός προσώπου που εξακολουθούσε να συγκαταλέγεται μεταξύ των ανώτατων υπαλλήλων του βουλγαρικού κράτους; Αν αυτές ήταν οι συνθήκες ζωής για την ελίτ, μπορείτε να φανταστείτε πώς ζούσαν οι κανονικοί άνθρωποι;

B-5. Από την εμπιστευτική έκθεση αρ. 162 του Σάμουελ Χόνακερ, αμερικανού γενικού πρόξενου στην Κωνσταντινούπολη, προς τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Κόρντελ Χαλ, σχετικά με το δημόσιο αίσθημα που επικρατούσε στη Βουλγαρία τον Σεπτέμβριο του 1942

Κωνσταντινούπολη, 4 Νοεμβρίου του 1942

Όλοι έχουν αρχίσει να αισθάνονται την έλλειψη τρο-

φίμων, ρούχων, καυσόξυλων και κάρβουνου. Το σύστημα διανομής με δελτίο εξασφάλισε λίγα τρόφιμα σχεδόν για όλους, αλλά στην πραγματικότητα αυτά δεν ήταν αρκετά σχεδόν για κανέναν. Ο κόσμος σχημάτιζε μακριές ουρές μπροστά από τα καταστήματα τροφίμων.

Οι Βούλγαροι παρέμεναν ενωμένοι όσον αφορά την επιθυμία τους να κρατήσουν πάση θυσία τις «Νέες Χώρες». Ωστόσο, ακούγονταν και μερικές επικριτικές φωνές, πως η πραγματική Βουλγαρία, δηλαδή αυτή χωρίς τα κατεχόμενα εδάφη, θα ήταν τώρα υποχρεωμένη να αναλάβει τη συντήρηση του πληθυσμού και των νέων περιοχών, ιδίως της Θράκης και ορισμένων μερών της Μακεδονίας. Η βουλγαρική κυβέρνηση τροφοδοτούσε επίσης με αλεύρι τα βουλγαρικά χωριά που βρίσκονταν στο εσωτερικό των συνόρων της Ελλάδας, στις περιοχές βορειοδυτικά της Θεσσαλονίκης. Ψιθυριζόταν ότι παραπάνω από τριακόσιες χιλιάδες κάτοικοι αυτών των περιοχών είχαν δηλωθεί Βούλγαροι, μόνο και μόνο για να παίρνουν αλεύρι. Αυτό βεβαίως, δεν ήταν παρά μόνον προπαγάνδα. Κανείς δεν θα έπρεπε να περιμένει η Βουλγαρία να παραδώσει οποιοδήποτε μέρος από τις περιοχές που κατείχε, παρά μόνον αν υποχρεωνόταν με τη βία να το κάνει.

Βουλγαρία – ο ανεξέλεγκτος σύμμαχος του Τρίτου Ράιχ, σ. 90-91.

Γιατί οι Έλληνες δηλώνονταν Βούλγαροι; Εσείς πιστεύετε πως εύκολα θα έκαναν κάτι τέτοιο με δεδομένη την πρόσφατη ιστορία της περιοχής;

► **Εικ. 13. Ουρές έξω από κατάστημα της Λιουμπλιάνας κατά τη διάρκεια του πολέμου**

33 Η καθημερινή εφημερίδα του Βελιγραδίου *Srpski Narod* (Σερβικό έθνος) ήταν το επίσημο όργανο της «Κυβέρνησης Εθνικής Σωτηρίας» του Στρατηγού Μίλαν Νέντιτς, συνεργάτη των κατακτητών.

► **Εικ. 14. Ουρά για κρέας στο Ζάγκρεμπ**

Βοϊνόνιτς, Το να 'σαι Κροάτης δεν είναι ντροπή, απλώς κακοτυχία.

Τι συμπεράσματα μπορείτε να βγάλετε σχετικά με τη ζωή στη Λιουμπλιάνα και το Ζάγκρεμπ κατά τη διάρκεια του πολέμου; Υπάρχουν παρόμοιες φωτογραφίες από τη χώρα σας; Η έλλειψη όλων των απαραίτητων, ιδίως των τροφίμων, και η διανομή των αναγκών με το δελτίο ήταν πολύ συνηθισμένα φαινόμενα την εποχή του πολέμου.

Β-6. Απαιτούμε να καθιερωθούν τα περιβραχιόνια της αισχύνης για τους μαυραγορίτες (από σερβική εφημερίδα)³³

«Παρουσιάζουμε εδώ στις στήλες μας, ανοιχτά και χωρίς να φοβόμαστε κανέναν, όλα τα κρούσματα αθέμιτου εμπορίου και ληστρικού μαυραγοριτισμού ζητώντας από όλους να μας συνδράμουν, εμάς και την κυβέρνηση, σ' αυτή την εκστρατεία για την κοινωνική σωτηρία. Κάθε ευσυνείδητος πολίτης ας μας καταγγείλει κάθε τέτοια περίπτωση, την οποία και θα δημοσιεύσουμε, για να σφραγίσουμε ανεξίτηλα με τη σφραγίδα της ντροπής όλους αυτούς τους εγκληματίες, όποια και αν είναι η θέση που κατέχουν. Επίσης καλούμε το κοινό να μας στείλει προτάσεις για μέτρα που θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν για την αποτελεσματική καταπολέμηση αυτής της μάστιγας της κοινωνίας μας.

Σήμερα καταθέτουμε μια πρόταση των αναγνωστών μας σχετικά με τη δημοσίευση στον ημερήσιο τύπο των καταλόγων των παραβατών που τιμωρούνται. Ένας αναγνώστης όμως, θεωρεί πως αυτή δεν είναι αρκετή και πως θα έπρεπε τέτοια εγκλήματα να συνοδεύονται από ένα ορατό σημάδι που να μένει ανεξίτηλο επάνω στους δράστες τους. Και καθώς δεν μπορούμε να τους σφραγίσουμε με το πυρωμένο σίδηρο για ν' αφήσουμε πάνω τους το σημάδι της αισχύνης, ο αναγνώστης προτείνει όλοι όσοι καταδικάζονται για αθέμιτο εμπόριο να υποχρεώνονται να φορούν ένα περιβραχιόνιο αισχύνης με την επιγραφή: «άπληστος εκμεταλλευτής του λαού» ή «μαυραγορίτης» ή «κερδοσκόπος εις βάρος της φτώχειας του λαού». Το *Σερβικό Έθνος*, από την πλευρά του, θεωρεί πως αυτή η πρόταση είναι εντελώς λογική και ζητά από την Κυβέρνηση Εθνικής Σωτηρίας να την υιοθετήσει και να την εφαρμόσει στην πράξη, καθώς η κυβέρνηση έχει ήδη υποσχεθεί να διασφαλίσει και να σώσει τον λαό από όλα τα προβλήματα και τις μάστιγες που τον λυμαινόνται, τόσο από τους κομμουνιστές συμμορίτες στα βουνά όσο και από τους συμμορίτες της Τεράζιγιε³⁴.

Srpski Narod, 3 Ιουνίου 1942.

Σχολιάστε το αίτημα να υποχρεωθούν οι μαυραγορίτες να φορούν «περιβραχιόνια αισχύνης». Εσείς θα εγκρίνατε αυτή την πρόταση; Μπορείτε να ανιχνεύσετε την ίδια (ή μια παρόμοια) στάση στη χώρα σας εκείνη την εποχή;

Β-7. Οι δυσκολίες της επιβίωσης... Ο αστικός πληθυσμός ξεπουλά κυριολεκτικά ό,τι μπορεί, για να βρει λίγη τροφή

Πουλούσαν οτιδήποτε θα ενδιέφερε ένα χωρικό να το πάρει με αντάλλαγμα λίγη τροφή. Πρώτα έφευγαν το χρυσάφι και τα κοσμήματα, έπειτα τα πράγματα του νοικοκυριού: έπιπλα, προικιά, ρούχα. Οι άνθρωποι στις πόλεις απέμεναν γυμνοί και ξυπόλυτοι χωρίς να έχουν τίποτε να φορέσουν. Και οι χωρικοί, αυτοί πάλι περνούσαν σαν χωρικοί. Όλοι οι αντάρτικοι στρατοί τους έγδυναν και από πάνω τους έγδυσε και ο κατακτητής. Έτσι, ό,τι κατάφεραν να διασώσουν από τα προϊόντα τους, κάνοντας αιματηρές οικονομίες, προ-

σπαθούσαν και αυτοί να το δώσουν σε όσο καλύτερη τιμή μπορούσαν. [...] Επιπλέον, οι χωρικοί μας ήταν ανελήτοι με τους άτυχους πεινασμένους των πόλεων εξαιτίας του πατροπαράδοτου ανταγωνισμού μεταξύ κυρίων και χωριατών. Η πόλη πάντοτε έπαιρνε από το χωρικό χωρίς να του δίνει τίποτε σ' αντάλλαγμα. Νόμιζε λοιπόν κι αυτός πως είχε έρθει τώρα η σειρά του και πως τώρα όλα θα πληρώνονταν.

Nikolić, σ. 113.

Εσείς πώς εκτιμάτε τη συμπεριφορά των χωρικών απέναντι στους κατοίκους της πόλης; Γνωρίζετε παρόμοιες καταστάσεις από λογοτεχνικά ή κινηματογραφικά έργα; Κατά τη γνώμη σας ο συγγραφέας είναι προκατελιημένος απέναντι στους χωρικούς;

► Εικ. 15. Τουρκική γελοιογραφία

TOMBUL TEYZE VURGUNCU KARŞISINDA:

Tombul Teyzenin kocası – Nafile bakma kancığım, onun torbaları seninki gibi Allah vergisi değil..

Karikatur, 24 Eylül 1942 (Gökhan Akçura Arşivi)

Karikatur, φ. της 24^{ης} Σεπτεμβρίου 1942.

Μετάφραση: Η χοντρή θείτσα μπροστά στον κερδοσκόπο. Ο σύζυγος: – Μη σε νοιάζει, αγάπη μου. Τα στήθη δεν του τα 'δωσε ο Θεός, όπως τα δικά σου!

34 Κομψή κεντρική πλατεία του Βελιγραδίου.

B-8. Η ανασφάλεια της ζωής των αμάχων κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Αλβανία

Αυτός ο άνθρωπος λέει πως οι Γερμανοί ήρθαν χτες. Πήραν κουβέρτες, τρόφιμα, πέντε κοτόπουλα και δυο κασίκες. Αφού έδιωξαν τον κόσμο από τα σπίτια του με πρόσχημα την έρευνα, έβαλαν φωτιά στα σπίτια από τα μέσα. Πολλοί από τους χωρικούς έτρεξαν να κρυφτούν, μας είπε, επειδή φοβήθηκαν ότι κάποιους μπορεί να τους έπαιρναν ομήρους. Ο Γκάρυ ανέκρινε τους χωρικούς μέσω των διερμηνέων: «— Ξέρετε αν είχαν οι Γερμανοί κανένα λόγο να σας κάνουν αντίποινα; Βλέπατε συχνά Γερμανούς ή είχατε δει ενέργειές τους πριν το συγκεκριμένο γεγονός;». Ένας ταραγμένος χωρικός μιλούσε αδιάκοπα, ώσπου η Στέφφα έπιασε μαλακά το χέρι του και σταμάτησε τη λογοδιάρροιά του. Λέει πως δεν ξέρει γιατί έκαναν οι Γερμανοί την επιδρομή στο χωριό του, αλλά ακόμη και αν ήθελαν να τα πάρουν όλα, γιατί έπρεπε να βάλουν φωτιά στα σπίτια τους; Τώρα δεν έχουν μέρος για να ζήσουν και ο χειμώνας έφτασε κιόλας.

Mangerich, σ. 136.

Αυτή η παράγραφος μας δίνει ένα στιγμιότυπο της ζωής κατά τη διάρκεια του πολέμου στην Αλβανία και αποκαλύπτει πόση ανασφάλεια υπήρχε και πόσο εύκολα έμπαινε σε κίνδυνο η ίδια η επιβίωση των ανθρώπων. Πρόκειται για μαρτυρία αυτοπτών μαρτύρων, γραμμένη από αμερικάνους νοσοκόμους οι οποίοι κατά λάθος αποβιβάστηκαν στην Αλβανία στη διάρκεια του πολέμου, τον Νοέμβριο του 1943, και τελικά έφτασαν στις γραμμές των Συμμάχων μετά από δίμηνο ταξίδι.

Εσείς θα λέγατε πως κατά τη διάρκεια του πολέμου η ζωή ήταν πιο δύσκολη στην ύπαιθρο παρά στις πόλεις; Εξηγείστε τη θέση σας. Ποια νομίζετε πως θα μπορούσαν να είναι τα αισθήματα των «κανονικών ανθρώπων» σε τέτοιου είδους περιστάσεις: φόβος, οργή ή μήπως και κάτι άλλο;

B-9. Οι κάτοικοι του Βελιγραδίου καλλιεργούν λαχανικά

Καλαμπόκι και λαχανικά ανάμεσα στα μέγαρα
Οι πολίτες του Βελιγραδίου που μεταμορφώθηκαν

σε γεωργούς είναι μάλλον ικανοποιημένοι με τους καρπούς των κήπων τους.

Οι «γεωργοί της πόλης», αυτοί που μετέτρεψαν σε κήπους τις γυμνές αυλές τους, τα αχρησιμοποίητα οικόπεδα και τις παιδικές χαρές, συλλέγουν ήδη τους καρπούς των κόπων τους. Κι ενώ άλλοι κάνουν ουρές στις αγορές, οι νέοι κηπουροί περήφανοι επιδεικνύονται ανάμεσα στα φρέσκα τους λαχανικά, τρώνε ντομάτες από το πρωί ως το βράδι και περιδιαβαίνουν ανάμεσα στα φρεσκοκαμμένα μπουστάνια τους. Μέσα από την ευχάριστή τους προσπάθεια αποδεικνύουν τι μπορεί να κάνει λίγη καλή θέληση και υπομονή.

Ο Δήμος του Βελιγραδίου πρόσφατα έστειλε ειδικές επιτροπές επί τόπου, για να συλλέξουν πληροφορίες, για το τι φυτεύεται στους κήπους. Οι ειδικοί δίνουν επίσης πρακτικές συμβουλές που θα είναι χρήσιμες για την επόμενη σοδειά σε συνδιασμό με την πλούσια εμπειρία που απέκτησαν στο μεταξύ οι καλλιεργητές. Έγινε έκκληση σε όλους όσους κάνουν τη συγκομιδή να ξεχωρίσουν και να κρατήσουν κάποιους σπόρους των λαχανικών για να φυτέψουν τη νέα σοδειά στον κήπο τους.

Novo Vreme, 25 Σεπτεμβρίου 1942.

Η δυσκολία επισιτισμού του πληθυσμού στη Σερβία, ιδίως στις μεγάλες πόλεις, αποτέλεσε κυρίαρχο πρόβλημα σε όλη τη διάρκεια του πολέμου. Εξαιτίας των συγκρούσεων μεταξύ των δυνάμεων κατοχής και των εξεγερμένων, των νέων συνόρων που διαίρεσαν τη χώρα, της διακοπής των επικοινωνιών και της απαγόρευσης της ελεύθερης μετακίνησης του πληθυσμού και διακίνησης των αγαθών, οι πόλεις απομονώθηκαν από την αγροτική τους περιφέρεια. Τα απαραίτητα για την επιβίωση τρόφιμα (ψωμί, κρέας, λίπος) κυκλοφορούσαν σε πολύ μικρές ποσότητες και δεν μπορούσαν να βρεθούν παρά μόνο με δελτίο και με ειδικές κάρτες κατανάλωσης. Ωστόσο, μπορούσε να βρει κανείς τα ίδια προϊόντα στη μαύρη αγορά σε πολύ ψηλότερες τιμές. Για να βοηθηθεί ο αστικός πληθυσμός να αντιμετωπίσει τις ελλείψεις, ενθάρρυναν την καλλιέργεια των λαχανικών σε όλους τους διαθέσιμους χώρους.

Υπήρξε αντίστοιχο παράδειγμα στη χώρα σας;

► **Εικ. 16. Θύματα του λιμού στην Ελλάδα κατά τον τραγικό χειμώνα του 1941-1942**

Αθήνα, Εθνικό Ιστορικό Μουσείο: *ΙΕΕ*, τ. 16, σ. 59.

🔑 Η παντελής σχεδόν έλλειψη τροφίμων, ιδίως στην Αθήνα και στις άλλες μεγάλες πόλεις, οδήγησε το μεγαλύτερο μέρος του πληθυσμού σε δραματικές συνθήκες υποσιτισμού, με αποτέλεσμα να επέρχονται καθημερινά πολυάριθμοι θάνατοι από πείνα.

B-10 και B-11.

Ο Φαΐκ Οκτέ σχετικά με τον τουρκικό φόρο κεφαλαίου

Σύμφωνα με πρόταση του Ιζμέν οι φορολογούμενοι κατατάχθηκαν σε δυο χωριστούς καταλόγους, τον Κατάλογο Μ για τους μουσουλμάνους και τον Κατάλογο ΓΚ για τους μη μουσουλμάνους (*Gayrimuslim*). Αργότερα προστέθηκαν και δυο άλλες κατηγορίες, η Ε για τους ξένους (*ecnebi*) και η ΝΤ για τους ντονμέδες (*Donme*), δηλαδή τα μέλη της αίρεσης των οπαδών του Σαμπετάι Σεβή που ήταν παλαιότερα Εβραίοι και προσηλυτίστηκαν στο Ισλάμ. [...]

Οι φόροι έπρεπε να πληρωθούν σε ρευστό μέσα σε ένα δεκαπενθήμερο. Υπήρχε και παράταση άλλων δεκαπέντε ημερών, αλλά με επιβάρυνση του αρχικού

ποσού προς 1 και προς 2 τοις εκατό αντίστοιχα. Αν ο φόρος εξακολουθούσε να μην έχει πληρωθεί στο τέλος των τριάντα ημερών, κατέσχαν ολόκληρη την περιουσία του φορολογούμενου και των στενών του συγγενών και τον ίδιο τον έστελναν σε στρατόπεδο καταναγκαστικής εργασίας. Δεν υπήρχε δυνατότητα έφεσης εναντίον των εκτιμήσεων του φόρου. Η περιουσία αυτών που δεν μπορούσαν να πληρώσουν θα έβγαινε σε δημοπρασία.

Okte, σ. 19, 25.

Το παρακάτω ανέκδοτο διαδόθηκε μεταξύ του λαού κατά την είσπραξη του φόρου κεφαλαίου στην Τουρκία. Είναι πολύ ενδιαφέρον, καθώς αποκαλύπτει τα «αντι-μειονοτικά» χαρακτηριστικά αυτού του φόρου

«Μόλις έχουν εκδοθεί οι κατάλογοι των υπόχρεων σε Φόρο Κεφαλαίου. Ο Σολομών πηγαίνει στο καφενείο και αρχίζει να ρωτά:

- Μισόν³⁵, πόσα έδωσες;
- Δέκα χιλιάδες πεντακόσιες πενήντα λίρες και είκοσι κουρούσια.
- Πολλά λεφτά, πολλά λεφτά... Κιρκόρ³⁶, εσύ πόσα;
- Είκοσι χιλιάδες ενιακόσιες δεκαπέντε λίρες και τριάντα κουρούσια.
- Γιάννη³⁷, εσύ πόσα έδωσες;
- Εικοσιεννέα χιλιάδες εφτακόσιες δεκαπέντε λίρες και σαράντα κουρούσια.
- Πολλά λεφτά, πολλά λεφτά... Εσύ, πάλι, Αχμέτ μπέη³⁸, πόσα έδωσες;
- Πενήντα λίρες και δέκα κουρούσια.

Ο Σολομών ανοίγει διάπλατα τα χέρια του, στρέφεται προς τον ουρανό και αναφωνεί:

- Αχ, Μεγάλε Ατατούρκ, πόσο σωστά το είχες πει: «Ευτυχισμένος ο άνθρωπος που ονομάζεται Τούρκος!».

Aktar, σ. 185.

35 Τυπικό εβραϊκό όνομα στην Τουρκία.

36 Τυπικό αρμενικό όνομα στην Τουρκία.

37 Τυπικό ελληνικό όνομα στην Τουρκία.

38 Τυπικό τουρκικό όνομα.

🔑 Μολονότι η Τουρκία ήταν ουδέτερη, αντιμετώπισε και αυτή προβλήματα παρόμοια μ' εκείνα των χωρών που είχαν εμπλακεί στον πόλεμο. Η τουρκική κυβέρνηση βρέθηκε μπροστά σε οξυτάτα δημοσιονομικά προβλήματα που προκλήθηκαν από τις συνθήκες της οικονομικής ύφεσης, τον άγριο πληθωρισμό και τις ελλείψεις τροφίμων και άλλων αναγκαιών. Από τα τέλη λοιπόν του 1942, η κυβέρνηση επέβαλε μια σειρά από δραστικές αυξήσεις φόρων ή και νέους φόρους. Ο πιο καταστροφικός από αυτούς, ο Varlik Vergisi ή Φόρος Κεφαλαίου, φορολόγούσε το κεφάλαιο εκείνων που κατείχαν περιουσία και θεωρούνταν πως αποκόμιζαν μεγάλα κέρδη εξαιτίας

των έκτακτων συνθηκών του πολέμου. Η είσπραξη του οργανώθηκε με τέτοιο τρόπο, ώστε να επιβαρύνει κυρίως τον πλούτο των εμπόρων των πόλεων που ήταν πιο προσιτός. Αυτοί έμοιαζαν να είναι και οι μόνοι στη χώρα οι οποίοι είχαν διαθέσιμο ρευστό και μπορούσαν να συνδράμουν το κράτος στις συνθήκες έκτακτης ανάγκης που αντιμετώπιζε. Αλλά πολλοί ανάμεσά τους δεν ήταν μουσουλμάνοι.

Ο Φαϊκ Οκτέ, ο οποίος ήταν στην πραγματικότητα ο υπεύθυνος για την οργάνωση της είσπραξης του φόρου, έγραψε το 1949 ένα σχετικό βιβλίο, με τίτλο: «Η τραγωδία του Τουρκικού Φόρου επί του Κεφαλαίου».

❗ Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου I

Πώς ήταν οι συνθήκες διαβίωσης στις εμπόλεμες χώρες; Ποιες ήταν οι αντιδράσεις του λαού σ' αυτές τις συνθήκες; Υπέφεραν όλοι εξίσου από τις συνέπειες του πολέμου; Αν όχι, τότε ποιοι ήταν εκείνοι που υπέφεραν περισσότερο;

II. Πολίτες

B-12. Μια απειλή των γερμανικών αρχών προς τους κατοίκους του Βελιγραδίου

Προς τον πληθυσμό του Βελιγραδίου

Διατυπώνονται ολοένα και συχνότερα παράπονα των γερμανικών ενόπλων δυνάμεων, ότι ο άμαχος πληθυσμός δεν επιδεικνύει τη δέουσα προσοχή και σεβασμό εναντίον των γερμανών αξιωματικών και οπλιτών. Είναι κάτι περισσότερο από προφανές ότι μεγάλο μέρος του πληθυσμού, το οποίο μετακινείται πεζή, δεν δείχνει καμιά πρόθεση να παραμερίσει εμπρός τους και αντιθέτως, συχνά αναιδέστατα τους φράζει τον δρόμο.

Η Kreiskommandatur³⁹ προειδοποιεί τον πληθυσμό πως στο εξής παρόμοιες συμπεριφορές θα αντιμετωπίζονται με κάθε αυστηρότητα.

Βελιγράδι, Μάιος 1941.

Kreiskommandatur

Božović, σ. 129.

❗ Τι ήταν αυτό που εξαγρίωσε τις γερμανικές αρχές του Βελιγραδίου; Σχολιάστε την απειλή που εκτόξευσαν.

▶ Εικ. 17. Αφίσα της γερμανικής προπαγάνδας

Nikolić, σ. 2.

39 Κεντρική αστυνομική διοίκηση.

Ο σέρβος χωρικός «παραπλανάται» από τις ψεύτικες υποσχέσεις των εχθρών των Γερμανών (του Κομμουνιστή, του Βρετανού και του Εβραίου), οι οποίοι τον παρακινούν να επιτεθεί πισώπλατα σ' έναν γερμανό στρατιώτη. Ο γιγάντιος γερμανός στρατιώτης όμως εμφανίζεται, κάνει τους παρείσακτους να το βάλουν στα πόδια και συγχωρεί τον «παραπλανημένο» σέρβο χωρικό, παίρνοντάς τον μάλιστα υπό την προστασία του.

B-13. Με το ξέσπασμα του πολέμου, η πολιτική βιομηχανία στρατιωτικοποιείται και η προσφορά εργασίας υποβάλλεται υποχρεωτικά σε εξειδικευμένους στρατιωτικούς όρους. Δουλεύοντας τον καιρό του πολέμου στη Ρουμανία

ΝΟΜΟΘΕΤΙΚΟ ΔΙΑΤΑΓΜΑ ΣΧΕΤΙΚΑ ΜΕ ΤΟ ΚΑΘΕΣΤΩΣ ΤΩΝ ΕΡΓΑΣΙΑΚΩΝ ΣΧΕΣΕΩΝ ΚΑΤΑ ΤΗ ΔΙΑΡΚΕΙΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΟΥ (2 ΟΚΤΩΒΡΙΟΥ 1941)

Άρθρο 2. Όλες οι περίοδοι διακοπών, οι οποίες προβλέπονταν από τα Άρθρα 49 και 89 του νόμου περί συμβάσεων εργασίας της 5ης Απριλίου του 1929, όπως αυτός συμπληρώθηκε και τροποποιήθηκε έκτοτε, καταργούνται. [...]

Άρθρο 4. Η διάρκεια της εργασίας ρυθμίζεται ως εξής: στις βιομηχανικές επιχειρήσεις συνεχούς λειτουργίας (τριών βαρδιών χωρίς διακοπή) θα είναι οχτώωρη ημερησίως ή πενήντα έξι ώρες εβδομαδιαίως. Σε όλες τις άλλες βιομηχανικές επιχειρήσεις η κανονική διάρκεια της εργασίας θα είναι δεκάωρη ημερησίως ή εξηντάωρη εβδομαδιαίως.

Οι στρατιωτικοί διοικητές των επιχειρήσεων οι οποίες τελούν υπό καθεστώς επιστράτευσης, καθώς και οι στρατιωτικοί καθοδηγητές και οι διευθυντές των επιχειρήσεων που ανήκουν στον στρατό, έπειτα από συνεννόηση με τον αρμόδιο επιθεωρητή εργασίας, καθώς επίσης και οι επιθεωρητές εργασίας στις επιχειρήσεις οι οποίες δεν τελούν υπό καθεστώς επιστράτευσης, δύνανται να παράσχουν επί τρίμηνο κατ' ανώτατο όριο εξουσιοδότηση για υπέρβαση της ως άνω καθοριζόμενης διάρκειας της εργάσιμης ημέρας, μέχρι ανωτάτου ορίου δώδεκα ωρών ημερησίως ή εβδομήντα δυο ωρών εβδομαδιαίως. Επίσης, δύνανται να επιτρέπουν, εάν το απαιτούν οι ανάγκες της παραγωγής, την εργασία κατά την ημέρα της Κυριακής και των επίσημων αργιών. [...]

Άρθρο 31. Οι παρακάτω πράξεις θα θεωρούνται εγκλήματα δολιοφθοράς και θα τιμωρούνται με ποινή καθείρξεως πέντε έως είκοσι ετών:

α) Οποιαδήποτε διακοπή της εργασίας – ατομική ή συλλογική – χωρίς την προηγούμενη συμφωνία του στρατιωτικού διοικητή των επιχειρήσεων που τελούν υπό καθεστώς επιστράτευσης [...] ή του διευθυντή της αρμόδιας στρατιωτικής υπηρεσίας και όσον αφορά στις υπόλοιπες επιχειρήσεις χωρίς την προηγούμενη συναίνεση του επιθεωρητή εργασίας. [...]

β) Η καταστροφή, φθορά, αφαίρεση, παραποίηση, ελαττωματική κατασκευή και κάθε εσκεμμένο σφάλμα, ελαττωματικός χειρισμός ή χρήση με απατηλό τρόπο ή χωρίς την αναγκαία ποιότητα των παντός τύπου μηχανημάτων, εγκαταστάσεων, εργαλείων, υλικών, εμπορευμάτων και προϊόντων, καθ' ολοκληρίαν ή κατά ένα μόνο μέρος τους, εκ μέρους των εργαζομένων ή των διευθυντών της επιχείρησης.

Murgescu, σ. 343.

Πώς φαίνεται ότι επηρέαζαν αυτά τα μέτρα την καθημερινή ζωή των εργατών κατά τη διάρκεια του πολέμου; Οι παραπάνω προβλέψεις επιτρέπουν οποιαδήποτε αναλογική διεύρυνση των όρων του διατάγματος ή όχι; Για παράδειγμα, θα ήταν δυνατό κάποιος που κάνει ένα λάθος στη δουλειά του να βρεθεί κατηγορούμενος για σαμποτάζ;

B-14. Η Μυστική Υπηρεσία αναφέρει στον ηγέτη του ρουμανικού κράτους σχετικά με τις διαθέσεις και τη δυσαρέσκεια του πληθυσμού για τις συνθήκες ζωής στη Ρουμανία κατά τη διάρκεια του πολέμου. Τα συναισθήματα των ανθρώπων τον Μάιο του 1943 σύμφωνα με έκθεση της Μυστικής Υπηρεσίας

ΠΕΡΙΦΕΡΕΙΑΚΗ ΕΠΙΘΕΩΡΗΣΗ ΑΣΤΥΝΟΜΙΑΣ ΠΛΟΕΣΤΙ

[...] Οι αξιωματούχοι και οι οικογένειές τους είναι κακοντυμένοι, υποχρεώνονται να πηγαίνουν στην εργασία τους φορώντας ρούχα που μερικές φορές έχουν πάψει πλέον να τους κάνουν ή εν πάση περιπτώσει είναι ασύμβατα προς τη θέση τους ως αξιωματούχων του δημοσίου.

Επίσης, πολλοί από αυτούς ζουν σε σπίτια (ή σε επιπλωμένα δωμάτια) υπό ανθυγιεινές συνθήκες οι οποί-

ες μειώνουν την εργασιακή τους ικανότητα και θέτουν σε κίνδυνο την υγεία τους. Το ηθικό τους είναι επίσης πολύ χαμηλό εξαιτίας της ακρίβειας. Τους προκαλεί ανησυχία το γεγονός ότι δεν γνωρίζουν με ποιον τρόπο θα μπορούν στο μέλλον να εξασφαλίζουν τα απαραίτητα για τους ίδιους και για τις οικογένειές τους. Από τα ίδια συναισθήματα διακατέχονται και οι εργαζόμενοι στα εργοστάσια, καθώς και οι αξιωματούχοι και οι εργαζόμενοι στους C.F.R.⁴⁰

Ούτε οι δημόσιοι υπάλληλοι, ούτε οι εργαζόμενοι δεν εκδηλώνουν δημόσια την δυσαρέσκειά τους. Ορισμένοι από αυτούς φοβούνται τα προβλήματα στα οποία θα μπορούσε να τους εκθέσει κάτι τέτοιο, ενώ οι άλλοι κατανοούν τις δύσκολες περιστάσεις που αντιμετωπίζει σήμερα το κράτος.

Μεταξύ τους πάντως σχολιάζουν αυτά τα ζητήματα, την δύσκολη κατάσταση την οποία αντιμετωπίζουν, και ελπίζουν πως η Κυβέρνηση δεν θα αργήσει να λάβει μέτρα για την αποκατάσταση των πραγμάτων.

*Καίστωρ,
I. Τσιουρέα*

Nastasa, Varga, Andreescu, σ. 20-21.

Σε ποια θέση βρίσκονταν οι δημόσιοι υπάλληλοι όσον αφορά την καθημερινή τους ζωή; Η δυσαρέσκειά τους εκδηλωνόταν ανοιχτά ή όχι και γιατί; Γιατί ενδιαφέρονταν οι αρχές για την κατάσταση πνευμάτων των δημόσιων υπαλλήλων;

B-15. Ο στρατιωτικός ακόλουθος του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας στη Σόφια αναφέρει⁴¹ σχετικά με την κατάσταση που επικρατούσε στη Μακεδονία του Βαρδάρη επί βουλγαρικού καθεστώτος

Πριν από μερικές ημέρες ήρθε στη Σόφια ένας φίλος μου από τα Σκόπια, όπου εργάζεται ως εξουσιοδοτημένος διευθυντής του εργοστασίου παραγωγής ηλεκτρικού ρεύματος. Το όνομά του είναι Άλμπερτ Σρίτοφ. Τον ρώτησα σχετικά με την κατάσταση που επικρατεί στα Σκόπια κι εν γένει στη βουλγαρική Μακεδονία και στο πλαίσιο μιας ελεύθερης συζήτησης, μεταξύ άλλων, μου ανέφερε τα εξής:

«Η εσωτερική κατάσταση στο τμήμα της Μακεδονίας που έχει δοθεί στη Βουλγαρία είναι εντελώς ασαφής. Αυτοί που έχουν κηρυχθεί Μακεδόνες δείχνουν να μην είναι ικανοποιημένοι με το νέο βουλγαρικό καθεστώς. Επίσης, από την πλευρά των Βουλγάρων που κατοικούν στη Μακεδονία, περίπου το τριάντα τοις εκατό δεν είναι ενθουσιασμένοι με την βουλγαρική κυριαρχία, επειδή δεν έχουν τα ίδια δικαιώματα με τους Βουλγάρους της καθ' εαυτό Βουλγαρίας. Ιδιαίτερα έντονη απογοήτευση φαίνεται να κυριαρχεί μεταξύ των νέων διανοούμενων, οι οποίοι προηγουμένως σπούδαζαν στο Βελιγράδι ή κατείχαν αξιώματα του δημόσιου τομέα στην τέως Γιουγκοσλαβία. Αυτοί οι άνθρωποι δεν απολαμβάνουν σήμερα καμιάς εμπιστοσύνης κι έχουν διωχτεί από τις εργασίες τους. Επίσης, υπάρχουν άνθρωποι στους οποίους είχαν αρχικά δοθεί κάποια κρατικά αξιώματα από το βουλγαρικό κράτος, αλλά αργότερα απολύθηκαν και τώρα είναι και αυτοί άνεργοι. Οι Αρναούτηδες⁴² είναι επίσης πολύ δυσαρεστημένοι από τον νέο τους αφέντη και νοσταλγούν τη Γιουγκοσλαβία. Από την άλλη πλευρά, οι Αρναούτηδες που ζουν υπό ιταλική κατοχή είναι ικανοποιημένοι, επειδή οι Ιταλοί τους παραχώρησαν την εξουσία.

Οι Τούρκοι (Μουσουλμάνοι) έχουν στάση παρόμοια με εκείνη που επιδείκνυαν επί Γιουγκοσλαβίας, αλλά τώρα δείχνουν επίσης αγλόφιλα αισθήματα.

Οι Σέρβοι και οι εβραίοι έμποροι υποχρεώνονται να ξεπουλήσουν μέσα σε τρεις μήνες τις περιουσίες τους και να εκποιήσουν ό,τι έχουν στα καταστήματά τους. Στη συνέχεια, οι Σέρβοι πιθανότατα θα αναγκαστούν να απομακρυνθούν από τη βουλγαρική Μακεδονία.

Προς εμάς, τους Κροάτες, οι Μακεδόνες δείχνουν ιδιαίτερα εγκάρδια στάση.

[...] Σύμφωνα με όλα τα δεδομένα, μοιάζει να υπάρχει στη βουλγαρική Μακεδονία ένα ισχυρό ρεύμα υπέρ της απελευθέρωσης και της δημιουργίας μιας αυτόνομης Μακεδονίας...»

Αντισυνταγματάρχης Άνταμ Πέτροβιτς, Στρατιωτικός ακόλουθος στη Σόφια

Τεκμήρια για τον αγώνα του Μακεδονικού λαού, τ. Β', σ. 308-309.

Πρόκειται, κατά τη γνώμη σας, για αξιόπιστη πηγή; Εξηγήστε την άποψή σας.

40 Στους ρουμανικούς σιδηροδρόμους.

41 Πρόκειται για απόσπασμα μιας έκθεσης προς το κροατικό υπουργείο Αμύνης (domobranstvo), με ημερομηνία 21η Οκτωβρίου του 1941.

42 Αλβανοί.

► **Εικ. 18. Ασκήσεις πολιτικής άμυνας στην πλατεία Μπαγιαζήτ, στην Κωνσταντινούπολη**

Εγκυκλοπαίδεια της τουρκικής δημοκρατίας, τ. Β' (1941-1960).

B-16. Η κατάσταση το 1941 σύμφωνα με την Περιφερειακή Επιτροπή Μακεδονίας του Γιουγκοσλαβικού Κομμουνιστικού Κόμματος

Μεγάλες περιοχές της Μακεδονίας έχουν ήδη αποκτήσει βουλγαρικές διοικητικές αρχές κι έχουν κιώλας διοριστεί σ' αυτές αστυνομικοί, χωροφύλακες, κοινοτάρχες, γραμματείς, ταμίες, συμβολαιογράφοι κι εφοριακοί, και θα έπρεπε να πει κανείς ότι όλοι τους προέρχονται από τη Βουλγαρία. Στους Μακεδόνες δεν προσφέρονται υπαλληλικά αξιώματα. Δεν έχουν καν το δικαίωμα να γίνουν κοινοτάρχες. Με το δίκιο του λοιπόν, κάθε έντιμος Μακεδόνας θα αναρωτηθεί: «Τι λογής ελευθερία είναι αυτή, όταν οι Σουματζιώτες [οι Σέρβοι] έχουν αντικατασταθεί από τους Βουλγάρους, ενώ οι Μακεδόνες κρατούνται σε απομόνωση;». Στις καλύτερες περιπτώσεις προσφέρονται στους μακεδόνες διανοούμενους θέσεις

στα χωριά της Βουλγαρίας, αλλά ποτέ στην ίδια τη Μακεδονία. Τα επιχειρήματα που χρησιμοποιούνται είναι τα ίδια με κείνα που επικαλούνταν παλιότερα οι Σέρβοι: «Δεν ξέρετε την επίσημη γλώσσα του κράτους!».

Terzioski, σ. 309.

Πώς άλλαξε (αν όντως άλλαξε) κατά τη διάρκεια του 1941 στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία η κατάσταση όσον αφορά στις θέσεις εργασίας στο δημόσιο; Τι είδους εξηγήσεις έδιναν γι' αυτό οι κρατικές αρχές;

B-17. Έρωτας τον καιρό του πολέμου. Ο Εμίλ Σάττολο μιλά για τον έρωτά του για ένα κορίτσι της γειτονιάς του

Ένα κορίτσι με ξανθά μαλλιά περνούσε μπροστά από το σπίτι, όπου μέναμε (στη Νόβα Γκράντιτσκο, όπου ο συγγραφέας πήγαινε τότε σχολείο). Ήταν στην ογδόη τάξη. Πάντοτε προσπαθούσαμε να την δούμε την ώρα που περνούσε, ιδίως εγώ. Συνήθως την απαντούσαμε και στο πάρκο. Εγώ χαιρόμουν και μόνο που την έβλεπα. Ένα βράδυ του Δεκέμβρη με πλησίασε και μου είπε: «Συνάδελφε, αν γυρνάς σπίτι, θα ήθελα να σε συνοδεύσω». Μέσα μου πλημμύρισα χαρά. [...] Μιλούσαμε για τα πάντα, αλλά κυρίως για τη φρίκη του πολέμου. Μόλις φτάσαμε στο σπίτι της, η Νέβενκα (αυτό ήταν το όνομά της) μου είπε: «Πέρα από το σπίτι μου αύριο κατά τις έξι, αλλά τώρα πρέπει να φύγω». Μου έδωσε το χέρι της. Με χαρά το πήρα. Το ένιωθα μαλακό, τρυφερό, αλλά και κρύο κι ένα ευχάριστο αίσθημα διαπέρασε όλο μου το σώμα.

Περίμενα πώς και πώς να έρθει το επόμενο βράδυ. Έφτασα στο σπίτι της. Χτύπησα την πόρτα κι εκείνη μου άνοιξε αμέσως.

– Γεια σου συνάδελφε, πώς είσαι;

– Καλησπέρα, Νέβενκα. Μήπως ήρθα πολύ νωρίς;

Από το χωλ μπήκα στο δωμάτιο ντροπαλά και κάπως αδέξια. Υπήρχε ένα τραπέζι δίπλα στο παράθυρο. Μου έκανε νόημα να καθίσω. Κάθησα. Έπειτα μου πρόσφερε λίγο λικέρ. Τσουγκρίσαμε τα ποτήρια μας και είπαμε εις υγείαν. «– Στην υγεία σου, συνάδελφε!» [...] Προσπαθούσα να καταλάβω το σκοπό της πρόσκλησής της. Μιλήσαμε λιγάκι για το σχολείο, για τους καθηγητές και για τον πόλεμο. [...]

– Ξέρεις, συνάδελφε, η προοδευτική ιδέα κερδίζει τη μάχη και πριν περάσει πολύς καιρός θα την έχουμε κι εδώ.

– Τι εννοείς;

– Να, οι Ρώσοι είναι η προοδευτική μας ιδέα.

Τώρα πια είχε φανεί καθαρά πως αυτό που ήθελε ήταν να με βάλει στους προοδευτικούς. Εγώ πάλι ήθελα αυτήν. Δεν ήθελα καμιάν ιδέα. [...] Ήθελα να μιλήσουμε για αισθήματα και αυτήν το μόνο που την ενδιέφερε ήταν η πολιτική.

Συμφωνήσαμε να ξανασυναντηθούμε. Σκεφτόμουν πως παρ' όλα αυτά, ενδιαφερόταν για μένα. Καθώς είχαμε ακόμη δυο μέρες ως την επόμενη μας συνάντηση, προετοιμαζόμουν για το πώς θα έβρισκα τρόπο ν' απομακρύνω τη Νέβενκα από την πολιτική. Θα προσπαθούσα να της εξηγήσω την πολιτική κατάσταση, σκεφτόμουν. Θα της έλεγα πόσο θέλω να κάνω οικογένεια με πολλά παιδιά. Έλεγα μέσα μου πως, καθώς ήταν γυναίκα, θα της άρεσε να το ακούσει αυτό. (Δεν έπιασε).

Sattolo, σ. 93-94.

Κατά τη διάρκεια του πολέμου ο Σάττολο πήγαινε στο γυμνάσιο. Ζούσε στο χωριό Πούσκα και πήγε σχολείο στη Νόβα Γκράντιτσα της Κροατίας. Ο Σάττολο επικροτούσε τη δημιουργία του Ανεξάρτητου Κράτους της Κροατίας και το κίνημα των Ουστάσι, μολοντί επέκρινε τις εγκληματικές του όψεις. Σε κάθε περίπτωση, ήταν αντίπαλος των Παρτιζάνων και των Κομμουνιστών. Στα απομνημονεύματά του, μεταξύ άλλων, γράφει για τον έρωτά του για ένα κορίτσι της γειτονιάς.

Συγκρίνετε το φλερτ την εποχή του πολέμου με το σημερινό. Γιατί υπήρξε μια παρεξήγηση ανάμεσα στην κοπέλα και το αγόρι; Οι σκοποί και οι ιδέες του αγοριού βρίσκονται κοντά στους δικούς σας; Και του κοριτσιού; Ποια ιδεολογία υποστήριζε η κοπέλα και με τίνας την πλευρά βρισκόταν στον πόλεμο; Τι εννοούσε χρησιμοποιώντας τον όρο «προοδευτική ιδέα»; Γιατί θεωρούνταν οι Ρώσοι οι εκπρόσωποι της «προοδευτικής ιδέας»;

III. Η ζωή των στρατιωτών

B-18. Ο Οδυσσέας Ελύτης (βραβείο Νόμπελ λογοτεχνίας το 1979) περιγράφει την εμπειρία ενός απλού έλληνα στρατιώτη στο αλβανικό μέτωπο

Κι ότι ήμασταν σιμά πολύ στα μέρη όπου δεν έχει καθημερινές και σκόλες, μήτε αρρώστους και γερούς, μήτε φτωχούς και πλούσιους, το καταλαβαίναμε. Γιατί κι ο βρόντος πέρα, κάτι σαν καταιγίδα πίσω από τα βουνά, δυνάμωνε ολοένα, τόσο που καθαρά στο τέλος να διαβάζουμε το αργό και το βαρύ των κανονιών, το ξερό και το γρήγορο των πολυβόλων. Ύστερα και γιατί, ολοένα πιο συχνά, τύχαινε τώρα ν' απαντούμε, απ' τ' άλλο μέρος να' ρχονται, οι αργές οι συνοδείες με τους λαβωμένους. Όπου απιθώνανε χάμου τα φορεία οι νοσοκόμοι, με τον κόκκινο σταυρό στο περιβραχιόνιο, φτύνοντας μέσα στις παλάμες, και το μάτι τους άγριο για τσιγάρο. Κι όπου

κατόπι σαν ακούγανε για πού τραβούσαμε, κουνούσαν το κεφάλι, αρχινώντας ιστορίες για σημεία και τέρατα. Όμως εμείς το μόνο που προσέχαμε ήταν εκείνες οι φωνές μέσα στα σκοτεινά, που ανέβαιναν, καυτές ακόμη από την πίσσα του βυθού ή το θειάφι. «Όι όι, μάνα μου», «όι όι, μάνα μου», και κάποτε, πιο σπάνια, ένα πνιχτό μουσούνισμα, ίδιο ροχαλητό, που 'λεγαν, όσοι ξέρανε, είναι αυτός ο ρόγχος του θανάτου.

Ήταν φορές που εσέρνανε μαζί τους κι αιχμαλώτους, μόλις πιασμένους λίγες ώρες πριν, στα ξαφνικά γιουρούσια που κάναν τα περίπολα. Βρωμούσανε κρασί τα χνώτα τους, κι οι τσέπες τους γιομάτες κονσέρβα ή σοκολάτες. Όμως εμείς δεν είχαμε, ότι κομμένα τα γιοφύρια πίσω μας, και τα λίγα μουλάρια μας κι εκείνα ανήμπορα μέσα στο χιόνι και στη γλιστράδα της λασπουριάς.

Ελύτης, *Άξιον Εστί*, σελ. 31.

► **Εικ. 19.** Λιθογραφία με παράσταση ενός αρχαίου έλληνα μαραθνομάχου, ενός αγωνιστή του 1821 κι ενός ευζώνου

ΙΕΕΕ, *Το έπος του '40. Λαϊκή εικονογραφία*, σ. 167.

B-19. Ο Ιβάν Σιμπλ, που μετείχε από τους πρώτους στο κίνημα των Παρτιζάνων της Κροατίας, περιγράφει τις εμπειρίες του στα πολεμικά του απομνημονεύματα. Στο κείμενο που ακολουθεί περιγράφονται οι πρώτες του μέρες «στο βουνό» (μια δημοφιλής έκφραση για αυτούς που προσχωρούσαν στους Παρτιζάνους)

«Εν μέρει έχω γίνει κιόλας Παρτιζάνος. Όπλο δεν έχω, είναι αλήθεια, αλλά πάντως έχω πιάσει ψώρα και ολόκληρο το σώμα μου είναι σκεπασμένο από μια κίτρινη, βρωμερή γλίτσα. [...] Επιπλέον, μέσα στο εσώρουχό μου βρίσκεται πού και πού και καμιά ψείρα [...] το πιο πιστό κατοικίδιο ζώο όλων των στρατιωτών του κόσμου. [...] Τους ψύλλους και τους κοριοούς δεν αξίζει καν να τους αναφέρουμε. Στην πραγματικότητα, πρόκειται για εντελώς ευγενικά έντομα που χαίρονται το σώμα σου μόνον τη νύχτα και δεν γλιστρούνε μέσα στα εσώρουχά σου και τα ρούχα.

Šibl, τ. Β', σ. 13.

Με ποιον τρόπο περιγράφει ο Σιμπλ τα βάσανα της παρτιζάνικης ζωής;

B-20. Στα πολεμικά τους απομνημονεύματα συχνά οι απόμαχοι Παρτιζάνοι δίνουν ιδιαίτερη έμφαση στο υψηλό επίπεδο γυναικείας συμμετοχής στις παρτιζάνικες μονάδες. Στα

απομνημονεύματά του και σε χωριστό κεφάλαιο με τον υπότιτλο «Γυναίκες πολεμιστές», ο Σιμπλ γράφει:

«Υπάρχουν πολλές Παρτιζάνες ανάμεσα στους στρατιώτες της ταξιαρχίας μας. Είναι κυρίως χωριατοπούλες από τη Σλαβονία και την Κόζαρα, όλες τους πάρα πολύ νέες. Βαδίζουν σε παράταξη, πολεμάνε στη μάχη, επιτίθενται στις οχυρωμένες βάσεις του εχθρού. Όπως και οι άλλοι πολεμιστές, έτσι και αυτές τα βγάζουν πέρα με όλες τις δυσκολίες της παρτιζάνικης ζωής.

Οι αδελφές Ζλόκαπα, η Μίλιγια και η Ντάνιτσα, είναι πολυβολήτριες. Δεν πάει πολύς καιρός που έφτασαν σε μας, αλλά έχουνε γίνει κιόλας έμπειρες πολεμίστριες. Σ' έναν γενναίο δεν χρειάζεται παρά μόνον το βάπτισμα του πυρός. Η Μίλιγια είναι δεκάξη, η Ντάνιτσα δεκαοχτώ. [...] Κουβαλάνε οι δυο τους, με βάρδιες, το πολυβόλο κι έναν γυλιό με πυρομαχικά και δεν αφήνουν κανέναν να τις βοηθήσει. [...]

Στην επίθεση που κάναμε στο Σίρατς μια από τις γενναιότερες κοπέλες της ταξιαρχίας μας και ολόκληρης της Σλαβονίας, η Πέρσα Μπόσανατς, σκοτώθηκε. [...] Ήταν ένα λεπτό και αδύνατο κορίτσι, δεκαοχτώ χρονών. Ο κόσμος έλεγε: «η Πέρσα δεν ξέρει τι είναι ο φόβος»... Στη μάχη της Γιαβόριτσα, όταν κάναμε την προέλαση του Μαρτίου, και αφού η επίθεσή μας είχε κρατήσει ολόκληρη τη μέρα, ήταν μια από τους πρώτους που όρμησαν στις θέσεις του εχθρού και πάλεψε σώμα με σώμα με τους Γερμανούς, ώσπου τους διαλύσαμε. [...] Πυροβολήθηκε κοντά στο σχολείο του Σίρατς, σε μια από τις πολλές μας επιθέσεις σ' αυτό τον οχυρό στόχο. Η Πέρσα θα έπεφτε, δεν γινόταν αλλιώς... Δεν ήξερε τι θα πει φόβος! Έβγαινε μπροστά πολύ. [...] Στη Γιαβόριτσα, η Κάτιτσα Χάτσμαν, ένα κορίτσι από τη Μπιλογκόρα, έκανε επίθεση στο πλευρό της Πέρσας. Ήταν οι καλύτερες φιλενάδες και πάντοτε μαζί τις έβρισκες. Στην τελευταία επίθεση μια εχθρική ριπή χτύπησε την Κάτιτσα και την πλήγωσε θανάσιμα. [...]

Στον πόλεμο και μέσα σ' όλες αυτές τις άσχημες συνθήκες, οι άνθρωποι εύκολα μπορούσαν να γίνουν απότομοι και άκαρδοι. Άραγε όλα αυτά τα κορίτσια πολεμίστριες θα γίνουν αντρογυναίκες; Ίσως όλη αυτή η φρίκη του πολέμου, στην οποία αναγκάζονται να συμμετάσχουν, να τους πάρει αυτές τις θαυμαστές ιδιότητες που κάνουν μια γυναίκα, γυναίκα και αυτά

τα χαρακτηριστικά που θέλουμε να νιώθουμε στις γυναίκες που αγαπούμε.

Šibl, τ. Β', σ. 308-311.

3 Γιατί νομίζετε πως ήταν σημαντικό για τους Παρτιζάνους να αναδείξουν τον ενεργό ρόλο των γυναικών; Γιατί δεν ήταν το ίδιο πράγμα τόσο σημαντικό για τους Ουστάσι; Ήταν οι γυναίκες Παρτιζάνοι, κατά τη γνώμη σας, στ' αλήθεια ίσες με τους άντρες; (Ο Σιμπλ δεν αναφέρει παρά μόνο δυο παραδείγματα πολεμιστριών που διακρίθηκαν). Εξηγήστε το νόημα της τελευταίας πρότασης του Σιμπλ σχετικά με τις γυναίκες που έχουν ζήσει τον πόλεμο. Πώς αντιλαμβάνόταν ο συγγραφέας το ρόλο της γυναίκας;

Εικ. 20. Οι ηρωίδες του 1940

ΙΕΕΕ, *Το έπος του '40. Λαϊκή εικονογραφία*, σ. 55.

Key Αυτή η λιθογραφία απεικονίζει τις Ηπειρώτισσες να κουβαλούν στις πλάτες τους πυρομαχικά στα βουνά της Πίνδου, στα ελληνοαλβανικά σύνορα κατά τον ελληνοϊταλικό πόλεμο του 1940-1941.

Εικ. 21. Εφημερίδες των Παρτιζάνων: εφημερίδες τσέπης της Ομάδας Διασύνδεσης, Ζάνταρ (Κροατία), 1944

Κροατικό Μουσείο Ιστορίας.

3 Τι απεικονίζει αυτή η αφίσα; Πώς αντιλαμβάνονταν οι Παρτιζάνοι την υπόστασή τους σε σχέση με αυτή των άλλων αντιφασιστικών δυνάμεων (τις οποίες αναπαριστούν οι σημαίες); Εσείς τι νομίζετε, έβλεπαν πράγματι η Βρετανία, οι ΗΠΑ και η Σοβιετική Ένωση τους Παρτιζάνους ως ισότιμους εταίρους τους;

Β-21. Οι γυναίκες από τα χωριά των Γρεβενών, μετά τη συμμετοχή τους στην αντίσταση, απαιτούν περισσότερο σεβασμό και μεγαλύτερη συμμετοχή στα δημόσια πράγματα

–δασκάλα: «Έβλεπες τις γυναίκες που οντότητα δική τους δεν είχανε, ήτανε κινούμενα των ανδρών, να λένε: «Μα, κάτι είμαι κι εγώ, κάτι μπορώ κι εγώ», άρχισαν να σκέφτονται ότι μπορούν να αξίζουν και

κάτι τι, όχι μόνο να μαγειρεύουν, να πλένουν και να δέχονται εντολές. Αυτό ήταν το πρώτο ξύπνημα της αγρότισσας, το οποίο αυτό τους έκανε μεγάλη εντύπωση».

–αγρότισσα: «Μας άρεσε και μας τραβούσε, γι'αυτό πηγαίναμε [στις συνελεύσεις αυτές]. Ηθελάμε κι εμείς λίγο να...ξεβγούμε, να μη μας λένε σήκω-σήκω, κάτσε-κάτσε. Γιατί οι άντρες έτσι ήταν τότε, σαν δικτατορία, απού λένε...»

–αγρότισσα: «Μια ελευθερία ηθελάμε κι εμείς σαν γυναίκες απού είμασταν, να έχουμε το δικαίωμα να μιλούμε, να μην είμαστε στους άντρες...να μας δέρονουν και να δουλεύουμε. Ηθελάμε κι εμείς λευτεριά. Εδώ βγήκαμε στα βουνά, πυρομαχικά να τα κουβαλούμε στον ώμο, πολυβολεία να κάνουμε, μέρα-νύχτα να δουλεύουμε, συνδέσμοι, πηγαίναμε κι εμείς συνδέσμοι γυναίκες, ας είμαστε γυναίκες, κι ηθελάμε κι εμείς το καλό να μας ερθεί. Να έχουμε μια λευτεριά, να μην έχουμε σκλαβιά, πως το λέμε, να μην μπορούμε να μιλήσουμε».

Van Boeschoten, σ. 101-102.

Ποια κίνητρα είχαν οι γυναίκες για να συμμετάσχουν στο κίνημα της αντίστασης; Ποια είναι η δική σας γνώμη για αυτά τους τα κίνητρα;

B-22. «Η μικρή αντάρτισσα»: τραγούδι άγνωστου στιχουργού, που συνετέθη κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο και θεωρήθηκε εθνικό τραγούδι της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας

Η ΜΙΚΡΗ ΑΝΤΑΡΤΙΣΣΑ

Πώς πλημμυρίζω από χαρά
Που 'γίνα Παρτιζάνα
Που 'γίνα Παρτιζάνα
Και στο βουνό ανέβηκα
Ψηλά στο Περιστέρι

Αντίο χώρα μου καλή, συχώρα με για πάντα
Στη μάχη φεύγω για να πάω,
στη μάχη, εκεί στη μάχη
[...]

Και ορκιστήκαμε εκεί
Πόλεμο στους φασίστες

Πόλεμο για τη λευτεριά
Για τη Μακεδονία

Αντίο χώρα μου καλή, συχώρα με για πάντα.

*Οι γυναίκες της Μακεδονίας στον Εθνικό
Απελευθερωτικό Πόλεμο, σ. 56.*

Εξηγείστε για ποιους λόγους δημιουργήθηκαν τέτοιες λογής τραγούδια. Διακρίνετε στους στίχους τους στοιχεία προπαγάνδας;

B-23. Οι Παρτιζάνοι ακατάβλητοι στον αδιάκοπο αγώνα τους εναντίον των Γερμανών και των συνεργατών τους στη Γιουγκοσλαβία

Η μαρτυρία του Ζίφκο Ρόντιτς

Και τι δεν έχουσε δει τα μάτια μου... εχθρικά τανκς που δεν ήθελαν να πυροβολήσουν τους μαχητές μας, αλλά να τους πατήσουν και να τους λιώσουν... Να, εκεί έχει ένα λιβάδι, είναι λοιπόν ευκολότερο για τα τανκς να κάνουν μανούβρες και δυσκολότερο για τους πολεμιστές μας να κρυφτούν. Ένας από τους δικούς μας είχε αρχίσει να τρέχει μπροστά από το τανκ και βρήκε καταφύγιο σε μια θημωνιά, και μετά το τανκ πέρασε πάνω και από τη θημωνιά και απ' αυτόν.

Μετά την επιχείρηση, όλη η ταξιαρχία κουβαλούσε τους πληγωμένους σε φορεία. Συνήθως εμείς επιτιθέμεθα στον εχθρό τη νύχτα και τη μέρα μας έκανε επίθεση αυτός. Η κούραση ήταν τόσο μεγάλη, που μας ερχόταν καλύτερα να σκοτωθούμε, γιατί δεν μας είχε πια απομείνει δύναμη καθόλου. Δεν ήταν ζήτημα η πείνα, γιατί φαγητό είχαμε, δεν ήταν το κουράγιο, γιατί φόβο δεν είχαμε, αλλά το σκληρότερο πράγμα απ' όλα ήταν η κούραση. Εκείνο τον καιρό ο διοικητής της μονάδας μας, ο Πέταρ Μαρίν, όμορφο παληκάρι, γενναίο και θαρραλέο, σκοτώθηκε μόνο και μόνο από την κούραση. Εκεί που ήταν όρθιος αποκοιμήθηκε κι έτσι τον πυροβόλησαν.

Albahari, σ. 171 και 218.

Προσπαθείστε να βάλετε τον εαυτό σας στη θέση των Παρτιζάνων. Μπορείτε να φανταστείτε τον εαυτό σας ν' αποκοιμείται όρθιος;

Β-24. Ο Ντέντσο Ζνεπόλσκι, περίφημος βούλγαρος ηγέτης ανταρτών, για τις σχέσεις μεταξύ ανταρτών και ανταρτισσών στην ομάδα του και για τα ασυνήθιστα εφόδια που έλαβαν από την Αγγλία

Τόσο εμείς, το αντάρτικο απόσπασμα του Τραν, όσο και οι Σέρβοι ήμασταν πολύ αυστηροί σε ζητήματα ηθικής. Οι ιδιαίτερα στενές σχέσεις δεν επιτρέπονταν και λατρεύαμε τις κοπέλες της ομάδας μας και τις περιφρουρούσαμε από κάθε προσβολή. Αλλά οι Σέρβοι, μέσα στην επαναστατική κατάσταση στην οποία βρίσκονταν, ήταν ακόμη μεγαλύτεροι αντικομφορμιστές. Δεν μπορούσε να γίνει αλλιώς!...

Πολύ αργότερα, συνέβη κάτι άλλο. Οι Άγγλοι, σύμφωνα με τις αποφάσεις των Τριών Μεγάλων στη Συνδιάσκεψη της Τεχεράνης, άρχισαν να ρίχνουν από τ' αεροπλάνα όπλα κι εφόδια στους αντάρτες του Τραν, καθώς και κάθε λογής εφόδια για τις δικές τους στρατιωτικές αποστολές. Μαζί με τα άλλα λοιπόν, έριξαν και κάτι τράπουλες και προφυλακτικά. Τα ίδια έριξαν και στους Σέρβους. Στην αρχή αυτοί εξαγριώθηκαν απερίγραπτα και δεν άργησαν να έρθουν σε μένα και στον Βλάντο Τρίτσκοφ (εκείνο τον καιρό είχα κιόλας γίνει διοικητής του αντάρτικου αποσπάσματος του Τραν), βρίζοντας τους Άγγλους και απειλώντας ν' ανοίξουν πόλεμο μαζί τους. Όταν ακούσαμε γιατί γινόταν όλη αυτή η φασαρία, ο Βλάντο, που ήταν άνθρωπος πολύ μορφωμένος κι ενημερωμένος, γέλασε με κατανόηση και τους τα εξήγησε όλα. Τους είπε πως όλοι οι στρατιώτες του αγγλικού στρατού έπαιρναν υποχρεωτικά τέτοια προφυλακτικά από τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο, όπως ακριβώς έπαιρναν και στολές, άρβυλα και τα λοιπά και πως κι εμάς μας είχαν στείλει προφυλακτικά και τράπουλες μαζί με τα πρώτα προσωπικά δέματα με ιατρικό υλικό. Πρόσθεσε πως εμείς είχαμε μοιράσει τα ιατρικά δέματα αφήνοντας κατά μέρος αυτά που κρίναμε πως δεν χρειαζόνταν και αυτό ήταν όλο. Στο τέλος κατάφερε να τους ηρεμήσει, αλλά και πάλι ο Μπάρκο πήγε στην αγγλική αποστολή, τους πέταξε πίσω τα πακετάκια και τους είπε σαρκαστικά: «Ευχαριστούμε, δεν μας χρειάζονται! Εμείς είμαστε στρατιώτες!».

Znepolski, σ. 112-113.

Πώς ήταν οι σχέσεις μεταξύ των Σέρβων και των βουλγάρων ανταρτών; Πώς αντέδρασαν οι μεν και οι δε στα παράξενα βρετανικά εφόδια; Σχολιάστε την αντίδραση του Μπάρκο.

Εικ. 22. Εκείνοι που τραγουδώντας πήγαιναν στον πόλεμο

Η εποποιία ... του λαού της Αλβανίας, 1939-1944.

Αυτός ο πίνακας του Αντόν Λακουρίκι, δείχνει τις διάφορες ηλικιακές ομάδες που συμμετείχαν στις παρτιζάνικες μονάδες κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Συγκρίνετε αυτό το εικαστικό τεκμήριο με το κείμενο Γ-2, παρακάτω.

Β-25. Ο αξιωματικός Βίκτωρ Μπουντέσκου, που συμμετείχε στα γεγονότα, μιλά για τις μάχες στην καμπή του ποταμού Ντον – Στάλινγκραντ

Το πρωί της 11^{ης} Δεκεμβρίου, οι Ρώσοι άρχισαν την αντεπίθεσή τους σ' ολόκληρο το μέτωπο. Ακολούθησαν ολόκληρα μερόνυχτα που οι στρατιώτες δεν μπορούσαν να πάρουν ούτε τροφή ούτε νερό εξαι-

τίας των τρομερών κανονιών και των εκτοξευτήρων του εχθρού. Ολόκληρες μέρες με τα όπλα σφιγμένα στα χέρια τους, σκορπώντας το θάνατο στις τάξεις του εχθρού, που γέμιζε με σωρούς από νεκρά πτώματα το λιβάδι μπροστά από τις δικές μας θέσεις μάχης. Πέρασαν δέκα μέρες και άλλες τόσες νύχτες αδιάκοπης έντασης και λυσσασμένων μαχών κι έμοιαζε πως θ' άρχιζαν σύντομα να φαίνονται τα σημάδια της νίκης, παίρνοντας μακριά τις στεναχώριες από το νου διοικητών και στρατιωτών που έμεναν επιφυλακή στις σκοπιές τους για να σταματήσουν τη μανιασμένη ρωσική καταιγίδα που είχε εξαπολυθεί.

Αλλά δεν έγινε έτσι. Με νέες και ξεκούραστες δυνάμεις, που έφεραν από τα μετόπισθεν, οι Ρώσοι ξανάρχισαν την επίθεση με ακόμη μεγαλύτερη λύσσα. Εξαιτίας των μεγάλων μας απωλειών, το μέτωπο δεν άντεξε άλλο. Εγκαταλείψαμε τη θέση που είχαμε κατακτήσει με τόσο μεγάλες θυσίες και από κείνη τη στιγμή άρχισε η καταστροφή της υποχώρησής μας μέσα από τη στέπα του Ντον. Αλλά η λέξη «στέπα» λέει πολύ λίγα σ' αυτόν που δεν τη διέσχισε ποτέ μέσα στην καρδιά του χειμώνα και μέσα σε συνθήκες πολέμου.

Πρώτα, πρώτα είναι η παγωνιά, μια παγωνιά που σε δαγκώνει και συνοδεύεται από τους ανέμους που φυσούν τόσο άγρια εκεί. Πάνω από αυτή την έρημη γη κρεμόταν συνήθως μια πυκνή και βαρεία ομίχλη, που έμοιαζε να 'χει έρθει για να μείνει εκεί για πάντα και να βυθίσει όλη τη γη στην άβυσσο. Και πάνω απ' όλα αυτά, ήταν εκείνη η πλήρης, απόλυτη σιγή που μεγάλωνε ακόμη περισσότερο από τον εντελώς παγωμένο περίγυρο και μεταμόρφωνε τη στέπα σ' ένα περιβάλλον που ήταν το εντελώς αντίθετο της ζωής, εχθρικό και απάνθρωπο.

Magazin istoric, Οκτώβριος 2002, σ. 93.

Οι μάχες της καμπής του ποταμού Ντον και του Στάλινγκραντ ήταν από τις τρομερότερες του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου για τους ρουμάνους στρατιώτες που δεν είχαν ν' αντιμετωπίσουν μόνον τον εχθρό αλλά και τις ακραίες κλιματολογικές συνθήκες.

Ποια στάση απέναντι στον πόλεμο δείχνουν οι στρατιώτες της πρώτης γραμμής; Σκέφτονται τους ηρωισμούς και τη δόξα; Χαίρονται που πρέπει να πολεμήσουν;

B-26. Ο Νεάγκου Τζουβάρα, ιστορικός και διαπρεπής διπλωμάτης, θυμάται (τον Ιούνιο του 2002) τον καιρό που συμμετείχε στις συγκρούσεις στο Ανατολικό Μέτωπο

Όταν επέστρεψα από το μέτωπο, έπειτα από καμιά δεκαριά μέρες που πέρασα σ' ένα σταθμό ανάρρωσης, έγινε η πτώση της Οδησσού, οπότε εγώ κατάφερα να αποφύγω τη χειρότερη στιγμή. Τότε ήταν που έγινε φρικτή σφαγή. Ένας παλιός μου συμφοιτητής στη Στρατιωτική Σχολή, που ήταν υπασπιστής του συνταγματάρχη, μου είπε πως είχε δει στους ονομαστικούς καταλόγους του συνταγματάρχη, λίγες ημέρες πριν από την πτώση της Οδησσού, πως η μονάδα μας είχε αρχικά χίλιους οχτακόσιους ανθρώπους και αργότερα πήρε και άλλους χίλιους διακόσιους νεοσύλλεκτους. Από αυτούς ζωντανοί είχαν απομείνει οι ενενήντα δύο. Αυτό εννοούσε ο Αντωνέσκου, όταν έλεγε πως η Οδησσός καταλήφθηκε. Αυτό είναι επίσης, που λέω στην τηλεόραση κάθε φορά που έχω την ευκαιρία, γιατί οι εχθροπραξίες εκεί ήταν κάτι το εντελώς παράλογο· οι Γερμανοί μας είπαν: «Περικυκλώστε την Οδησσό», για να μην μπορεί να βγει από αυτήν ο ρωσικός στρατός, αλλά πάντως δεν επέμειναν. Το ρουμανικό Γενικό Επιτελείο και ο ίδιος ο Αντωνέσκου ήθελαν να καταλάβουν την Οδησσό (φαίνεται πως δεν ήταν στην πραγματικότητα του ίδιου του Αντωνέσκου αυτή η ιδέα, αλλά όπως και αν είχε το πράγμα, την αποδέχτηκε), για να τους δείξουμε ποιοι είμαστε εμείς, πόσο μεγάλοι είμαστε, αλλά στην πραγματικότητα δεν είχαμε τα μέσα για να καταλάβουμε μια μεγάλη πόλη. Θα μπορούσε κανείς να την υπερασπιστεί μέχρι εσχάτων... Αν πήραμε την Οδησσό, αυτό έγινε επειδή οι Ρώσοι αποσύρθηκαν μόνοι τους.

Ένα ωραίο πρωί λοιπόν, και μολονότι καθημερινά σκοτώνονταν χιλιάδες στα περίχωρα, ο στρατός μας μπήκε στην πόλη χωρίς να συναντήσει καμιά αντίσταση, επειδή δεν είχε απομείνει κανένας μέσα στην Οδησσό. Όλοι εκείνοι που υπερασπιζονταν την Οδησσό είχαν κιόλας βάλει πλώρη γι' αλλού. Αυτό ήταν ένα από τα πρώτα λάθη που έκανε ο Αντωνέσκου, αλλά εμείς, που ήμασταν κυρίως νεότεροι... Θα σου μιλήσω έντιμα. Όταν εμείς ξεκινήσαμε για τον πόλεμο, φύγαμε γεμάτοι ενθουσιασμό και το μόνο που σκεφτόμασταν ήταν πώς να σβήσουμε τη ντροπή του περασμένου χρόνου, όταν είχαμε δώσει χωρίς

να πέσει τουφεκιά τη Βεσσαραβία και τη Μπουκοβίνα κι έπειτα την Τρανσυλβανία και μετά απ' αυτήν το Τετράπλευρο.

Djuvara, <http://www.memoria.ro/index.php?option=articles&artid=381>

Σ' αυτό το κείμενο έχουμε την αποτύπωση κάποιου τύπου ηρωισμού; Ποιο ήταν το κόστος τελικά, της φιλοδοξίας του ρουμανικού στρατού να κατακτήσει την Οδησσό; Υπάρχει κάποια μετατόπιση προοπτικής στη στάση του συγγραφέα (ανάμεσα στην περίοδο του πολέμου και τη σημερινή); Συγκρίνετε την προοπτική του νεαρού στρατιώτη, με την καρδιά γεμάτη ηρωικές διαθέσεις, με την προοπτική του πιο ώριμου προσώπου που αναλύει τα σχετικά πολιτικά οφέλη, αλλά επίσης και τις ανθρώπινες απώλειες.

Β-27. Οι δυσκολίες που αντιμετώπιζαν οι μαχητές στην προσαρμογή τους στην πολιτική ζωή

Η μαρτυρία του Ντράγκομιρ Ράντισιτς: Από κάθε άποψη, για το 1^ο Τάγμα της 11^{ης} Ταξιαρχίας ο πόλεμος έληξε στο Ζιντάνι Μοστ⁴³. Εκεί σταματήσαμε εμείς κι έπειτα επιστρέψαμε στη Μπριστάνιτσα. Ήταν η 12^η Μαΐου του 1945. Μας κράτησαν υπό περιορισμό για μερικές ημέρες κι έπειτα μεταφερθήκαμε στη Σβέτα Νέντελια, κοντά στο Ζάγκρεμπ, όπου μείναμε από τις 15 ως τις 17 του Μάη του 1945 και γιορτάσαμε τη μέρα που απελευθερώθηκε τελικά η χώρα μας. Ο πόλεμος είχε τελειώσει. Υπήρχε ένα αληθινό αίσθημα ειρήνης, αλλά για λίγο μόνον καιρό. Μετά από αυτό, βγήκε στην επιφάνεια η θλίψη. Δεν είχε πια άλλες επιχειρήσεις, ούτε άλλες μάχες και αυτό τους στρατιώτες τους αρρώσταινε. Στην πραγματικότητα, μας φαινόταν πως η μεγαλύτερη ευτυχία στον κόσμο ήταν να βρίσκεσαι με τους συμπολεμιστές σου και μαζί τους να πηγαίνεις στη μάχη, αλλά εμείς τώρα βρισκόμασταν στο απελευθερωμένο Σίμπενικ⁴⁴, όπου η ειρηνική ζωή ήταν παρούσα κι εμείς απλούστατα δεν ήμασταν συνηθισμένοι σ' αυτήν. Με άλλα λόγια, είχαμε ξεχάσει αυτό τον τρόπο ζωής.

Zgonjanin, βιβλίο VI, σ. 399.

43 Της Σλοβενίας.

44 Της Κροατίας, στα παράλια της Αδριατικής.

Γιατί λείπει αυτός ο στρατιώτης ότι «βγήκε στην επιφάνεια η θλίψη»; Πιστεύετε πως το ίδιο αισθάνονταν όλοι οι στρατιώτες; Γνωρίζετε τι είναι το Σύνδρομο Μετατραυματικής Έντασης; Θα συμφωνούσατε πως αυτή η πηγή μας αποκαλύπτει επίσης και κάποια στοιχεία φανατισμού, που είναι ένα συνηθισμένο αποτέλεσμα του πολέμου; Εξηγήστε τη θέση σας.

► Εικ. 23. Κολλάζ των εφημερίδων των μονάδων του γιουγκοσλαβικού μακεδονικού στρατού από το 1944

Β-28. Το τρομερό λάθος του Ζντράφκο Λάζαριτς

«Είχα τότε μετακομίσει στο Όσιγιεκ κι εκεί είδα ότι η πόλη είχε καταληφθεί από τους Παρτιζάνους, στις αρχές Απρίλη του 1945. Λίγο αργότερα με κάλεσαν στη στρατολογική επιτροπή και κατατάχθηκα. Ένας φίλος μου, ο Ιβάν Κόσοβελ, τρόμαξε τόσο πολύ, όταν βρέθηκε μπροστά στη στρατολογική επιτροπή, που χωρίς να το καταλάβει, ύψωσε το χέρι του και τους χαιρέτισε λέγοντας «Σπρέμνι!» (ο χαιρετισμός των Ουστάσι). Χάρη σ' αυτό κρίθηκε «διανοητικά ανίκανος» κι έπειτα από μερικές ημέρες τον έκλεισαν φυλακή στο Μπροντ, όπου και πέρασε έξι, εφτά μήνες. Παρ' όλα αυτά, την επόμενη χρονιά τον δέχτηκαν στη σχολή αξιωματικών του Όσιγιεκ και πήρε μάλιστα και το βαθμό του έφεδρου ανθυπολοχαγού».

Prcela – Živić, σ. 329.

Οι ομάδες των Παρτιζάνων σχηματίζονταν αποκλειστικά από εθελοντές. Αλλά προς τα τέλη του πολέμου ο στρατός των Παρτιζάνων άρχισε να στρατολογεί και πολλοί νέοι κατατάχθηκαν σ' αυτόν υποχρεωτικά. Ο Ζντράφκο Λάζαριτς ήταν ένας από αυτούς.

Γιατί έκανε αυτό το τρομερό λάθος ο φίλος του Λάζαριτς; Πώς βίωσε, έστω και υποσυνείδητα, την αλλαγή των κρατικών αρχών; Πώς αντιδρούν γενικά οι άνθρωποι στις βίαιες αλλαγές εξουσίας;

IV. Πολιτισμός κι εκπαίδευση

B-29. Οι συστάσεις της Εκπαιδευτικής Επιθεώρησης της περιφέρειας Βιτωλίων (Μοναστηρίου) προς τους δασκάλους της

- 1) Το υπάρχον εθνικό βουλγαρικό φρόνημα μεταξύ των μαθητών και ολόκληρου του πληθυσμού πρέπει να γίνει αναγνωρίσιμο ή αλλιώς οι γενιές αυτές να ενσωματωθούν στην εθνική και κρατική ενότητα μέσω της έμφασης στο παρελθόν του βουλγαρικού λαού και στον πολιτισμό του.
- 2) Στον πληθυσμό, και ιδίως στους μαθητές, πρέπει να εξηγηθεί ότι το βουλγαρικό εθνικό τους αίσθημα και η επίγνωση ότι ανήκουν στη βουλγαρική εθνότητα και στο βουλγαρικό κράτος, δεν παγιώθηκαν προηγουμένως εξαιτίας της μακρόχρονης δουλείας. Πρέπει να τους υποδειχθεί ότι η εθνικότητα είναι αδιαχώριστη από το κράτος και ότι πρέπει να γίνουν θυσίες υπέρ του κράτους ακριβώς όπως γίνονταν προηγουμένως θυσίες υπέρ της βουλγαρικής εθνικότητας.
- 3) Πρέπει να τους εξηγηθεί ότι στη Μακεδονία όλα τα πολιτισμικά μέσα για την ενότητα του βουλγαρικού λαού καταστράφηκαν στις περασμένες εποχές. Το βουλγαρικό βιβλίο, το σχολείο, η εκκλησία, οι ενώσεις, τα μνημεία, οι λαϊκές γιορτές και ιδίως το βουλγαρικό δημοτικό τραγούδι, οι παραδόσεις και οι μύθοι καταδιώχθηκαν από τις τουρκικές αρχές και ως εκ τούτου επήλθε μια απώλεια του βουλγαρικού αισθήματος σ' ένα μέρος του πληθυσμού της Μακεδονίας.
- 4) Πρέπει να τονιστεί ιδιαίτερος ότι, εξαιτίας αυτών των συνθηκών, κάθε γνώση σχετικά με το παρελθόν του βουλγαρικού λαού στη Μακεδονία χάθηκε, ενώ μεγάλα στάθηκαν τα επιτεύγματα του ελεύθερου

μέρους του βουλγαρικού λαού, που κατοικούσε μέσα στα όρια του καθ' εαυτού βουλγαρικού κράτους.

5) Κατά τη διάρκεια της διδασκαλίας πρέπει να παρατηρούνται με ιδιαίτερη προσοχή οι τυχόν αντιδράσεις εναντίον της εθνικής διαπαιδαγώγησης, οι οποίες συνδέονται με ορισμένα εγκληματικά φαινόμενα από την πλευρά του στρατοπέδου των εχθρών της Βουλγαρίας. Η εξέλιξη της πολεμικής κατάστασης στο μέτωπο πρέπει να εξηγείται και επίσης να καλλιεργείται η πίστη στο αίσιο τέλος του πολέμου.

Terzioski, σ. 78.

Ακριβώς όπως η Γιουγκοσλαβική Μακεδονία διαιρέθηκε από τις βουλγαρικές αρχές σε δυο διοικητικές περιφέρειες που πήραν το όνομα των δυο κύριων πόλεων (Σκόπια και Βιτώλια), έτσι και το εκπαιδευτικό σύστημα χωρίστηκε στην Εκπαιδευτική Επιθεώρηση Σκοπίων και την Εκπαιδευτική Επιθεώρηση Βιτωλίων. Αυτή η πηγή μας δείχνει ποιους ειδικότερους εκπαιδευτικούς στόχους έθεταν οι εγκύκλιοι της τελευταίας με τη μορφή συστάσεων προς τους δασκάλους. Φυσικά, οι στόχοι αυτοί δεν ήταν πολύ διαφορετικοί από εκείνους της άλλης επιθεώρησης.

Τι είδους συστάσεις γίνονταν από τις βουλγαρικές εκπαιδευτικές αρχές στους δασκάλους της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας; Γνωρίζετε τι συνέβη στην οθωμανική Μακεδονία μετά τους Βαλκανικούς Πολέμους και τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο;

► **Εικ. 24. Το σχολείο των Παρτιζάνων**

Η εποποιία... του λαού της Αλβανίας, 1939-1944.

🔑 Αυτός ο πίνακας του Σ. Κάπο ονομάζεται *Το σχολείο των παρτιζάνων*. Το ενδιαφέρον του έγκειται στο ότι απεικονίζει τον εκπαιδευτικό ρόλο του αγώνα των Παρτιζάνων. Εκείνοι που γνώριζαν γραφή και ανάγνωση συνήθιζαν να διδάσκουν τους άλλους που δε γνώριζαν.

B-30. Καταστατικό της Κεντρικής Πολιτιστικής Λέσχης «Κλήμης της Οχρίδας» στη Γιουγκοσλαβική Μακεδονία

Οι σκοποί της λέσχης είναι οι εξής:

- 1) να ενώσει όλες τις δυνάμεις οι οποίες μεριμνούν για την παγίωση της βουλγαρικότητας μεταξύ του μακεδονικού πληθυσμού·
- 2) να δημιουργήσει μέσα στους κόλπους του λαού εμπεριστατωμένη γνώση και αναγνώριση του βουλγαρικού κράτους, του αυτοκράτορα και της πατρίδας·
- 3) να εργαστεί για την ένωση όλων των Βουλγάρων με σκοπό τη δημιουργία της Μεγάλης Βουλγαρίας εντός των εθνικών, ιστορικών και οργανικών της συνόρων·

4) να εργαστεί για τη διαμόρφωση μιας τέλει ταυτότητας του Βουλγάρου της Μακεδονίας και να μορφώσει την νεολαία σύμφωνα με το υγιές εθνικό πνεύμα· [...]

6) να μεριμνήσει για την γοργή ενσωμάτωση της Μακεδονίας στην Βουλγαρία με την πλήρη έννοια της λέξης, η οποία θα πρέπει να πραγματοποιηθεί με θετικά αισθήματα και βαθμιαίο τρόπο·

7) να εργαστεί για την συνένωση όλων των τάξεων σε ένα εθνικό και οικονομικό όλον·

8) να αναπτύξει την αγάπη για κάθε τι το βουλγαρικό: για την βουλγαρική εθνική ιστορία, την βουλγαρική εθνική κληρονομιά, την διατήρηση των λαϊκών εθίμων και της εθνικής ουσίας, κ.λπ.

Terzioski, σ. 198-199.

🔑 Μετά την προσάρτηση των εδαφών της Γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας στη Βουλγαρία, η Διεύθυνση Εθνικής Προπαγάνδας οργάνωσε ένα δίκτυο των λεγόμενων «Πολιτισμικών Επιτροπών» σε όλα τα μεγάλα αστικά κέντρα. Αυτοί οι φορείς υποτίθεται πως θα χρησιμοποιούνταν ως ένα πρώτο βήμα για τη δημιουργία «λαϊκών πανεπιστημίων», δηλαδή την οργάνωση νυκτερινών μαθημάτων για την καταπολέμηση του αναλφαβητισμού, αναγνωστηρίων και άλλων παρόμοιων. Πολύ σύντομα αυτές οι επιτροπές, που ονομάστηκαν Πολιτιστικές Λέσχες, αποτέλεσαν κανονικά στοιχεία των διοικητικών μονάδων σε όλα τα επίπεδα: στις κωμοπόλεις, τους δήμους, τις μεγαλύτερες περιφέρειες κ.λπ. Η κεντρική Πολιτιστική Λέσχη, ο «Κλήμης της Οχρίδας», ιδρύθηκε στα Σκόπια. Από το απόσπασμα του καταστατικού της, που παραθέτουμε παραπάνω, φαίνεται πως το τελευταίο προσδιορίζει τον ρόλο που προβλεπόταν να διαδραματίσουν οι Πολιτιστικές Λέσχες στη Μακεδονία.

B-31. Η Κυβέρνηση Αντωνέσκου, έχοντας δηλώσει την πρόθεσή της να δημιουργήσει ένα νέο εκπαιδευτικό σύστημα για τον ρουμανικό λαό, αναλαμβάνει πρωτοβουλία για να προαγάγει την πατριωτική πολιτική στα σχολεία, στο πλαίσιο της οποίας σημαντικό ρόλο διαδραματίζει η ηρωολατρεία

Η λατρεία των ηρώων στα σχολεία

Προκειμένου το σχολείο να αναδειχθεί, μέσω ζωντανών παραδειγμάτων, σε οίκο εθνικής εκπαίδευσης για τα παιδιά και τη νεολαία, κάθε σχολείο θα πρέπει να εφοδιασθεί με φωτογραφίες των ηρώων καθηγητών, οι υπότιτλοι των οποίων θα πρέπει να εξηγούν τόσο τους πολεμικούς άθλους των τελευταίων όσο και τα επιτεύγματά τους υπέρ του σχολείου. Επίσης στα σχολεία, προς εξύμνηση και απεικόνιση της πίστης τους και της αυτοθυσίας τους υπέρ της πατρίδος, θα πρέπει να συγκεντρώνονται φωτογραφίες των χωρικών οι οποίοι έπεσαν στο πεδίο της μάχης. Κάθε μια από αυτές τις φωτογραφίες θα πρέπει να φέρει εξηγήσεις σχετικά με τους γενναίους άθλους αυτών των στρατιωτών στο πεδίο της μάχης.

Κατ' αυτό τον τρόπο, τοποθετώντας στα σχολεία τους ήρωες του Λαού μας και αποτιμώντάς τους φόρο τιμής, θα συγκροτείται η πρώτη βίβλος της εθνικής ιστορίας για τους μαθητές. Οι άθλοι τους θα «επιβλέπουν» αδιάκοπα την συνείδηση των μαθητών και θα έχουν την μεγαλύτερη δυνατή επίδραση επί της ηθικής και εθνικής τους διαπαιδαγωγήσεως. [...]

Κάθε παιδικός σταθμός και κάθε δημοτικό σχολείο θα επιλέξει μια ώρα εβδομαδιαίως για την τέλεση αυτής της λατρείας των ηρώων.

Το αναλυτικό πρόγραμμα του μαθήματος της λατρείας των ηρώων θα περιλαμβάνει την απόδοση φόρου τιμής στη μνήμη των πεσόντων μαχητών του χωριού με την χρήση των εξής μέσων:

Εικόνες των τοπικών ηρώων...

Περιγραφές οι οποίες θα συγκεντρώνονται από τους ήρωες του χωριού, οι οποίοι επέστρεψαν στην πατρίδα...

Χάρτες του πολέμου εναντίον του μπολσεβικισμού (παιδική χαρτογραφία)...

Δεντροστοιχία των Ηρώων: στη μια πλευρά του σχολικού κήπου θα φυτεύονται δέντρα, τα οποία θα φέρουν τα ονόματα των ηρώων. Αυτά τα δέντρα θα απαρτίζουν το αλσύλιο ή την δεντροστοιχία των τοπικών ηρώων και την φροντίδα τους θα αναλαμβάνουν ομάδες μαθητών.

Κάθε σχολείο θα υψώσει έναν Εσταυρωμένο εις μνήμην των ηρώων του χωριού.

Επισκέψεις και μνημόσυνα στο κοιμητήριο των ηρώων.

Universul, φ. 44, 15.02.1942.

Ποιοι ήταν οι σκοποί της σχολικής εκπαίδευσης από την οπτική γωνία του Αντωνέσκου, όπως σκιαγραφούνται στο παραπάνω απόσπασμα; Ποιος είναι ο σκοπός της λατρείας των ηρώων; Έχουν οι μαθητές και οι μαθήτριες άλλα πρότυπα εκτός από τους καθηγητές τους; Ποια είναι η δική σας θέση όσον αφορά τη «λατρεία των ηρώων» στο σχολείο και γενικότερα; Ο αγώνας αυτών των ηρώων αντανακλά τις δικές σας σημερινές πεποιθήσεις; Υπάρχουν παρόμοιες εκδηλώσεις στα σχολεία σήμερα;

B-32. Απόσπασμα από εγχειρίδιο ιστορίας της στοιχειώδους εκπαίδευσης, που εκδόθηκε από το Εθνικό Απελευθερωτικό Μέτωπο (που καθοδηγούνταν από τους κομμουνιστές) στις απελευθερωμένες περιοχές της Ελλάδας

Ποιος είναι ο πλησίον;

Η Κική σηκώθηκε σήμερα με πολύ πυρετό. Όλη τη νύχτα πήγε να πνιγεί. Την πονεί ο λαιμός.

Η μητέρα της παρακάλεσε τη γειτόνισα, που θα περάσει από την οδό που κάθεται ο γιατρός, να περάσει να τον ειδοποιήσει για να'ρθεί. [...]

Η μητέρα δεν έχει ησυχία, μόλις ακούσει βήματα στο πεζοδρόμιο, τρέχει στο παράθυρο.

Πότε θά'ρθει κι αυτός ο γιατρός.

Ήρθε τέλος πάντων, είδε το παιδί κι είπε:

Να προσέχεται πολύ, Κυρία μου, το παιδί. Έχειται άλλα παιδιά; Να μείνουν χωριστά, γιατί η αρρώστεια είναι κολλητική. Να πάρετε όσο μπορείτε πιο γρήγορα, μέσα σε ένα τέταρτο, αυτό το φάρμακο.

Μόλις έφυγε ο γιατρός άρπαξε το σάλι της και την τσάντα της και τρέχει στο φαρμακείο.

[...]

–Τασία Ιωαννίδου, φωνάζει ο φαρμακοποιός. Το φάρμακο έτοιμο, 55 δραχμές.

Η μητέρα ανοίγει την τσάντα. Έχει μόνο 35. Τι να κάνει; Πλησιάζει στο ταμείο.

–Μπορώ να δώσω όσα λεπτά έχω και να πάρω το φάρμακο; Το απόγευμα σας στέλνω τα υπόλοιπα.

–Τι λες, κυρά μου, τον κουτό κάνεις; Να πας να φέρεις τα λεπτά και τότε θα πάρεις το φάρμακο.

Η μητέρα σαστίζει, αρχίζει τα κλάματα. Θα αργήσω. Πρέπει το παιδί μου να πάρει το φάρμακο, κινδυνεύει η ζωή του.

Μα ο φαρμακοποιός δεν ακούει τίποτα, κι ο κόσμος

την κοιτάει ύποπτα.
Τότε σηκώνεται από τον πάγκο ένας εργάτης. Φτωχικά ντυμένος και με πρόσωπο βασανισμένο. Πλησιάζει τη μητέρα και της λέει:
–Τι είναι κυρά; Μην κάνεις έτσι. Άνθρωποι είμαστε. Να πάρει τα λεπτά που σου λείπουν!
Η μητέρα ζαλισμένη έσκυψε να φιλήσει το χέρι του

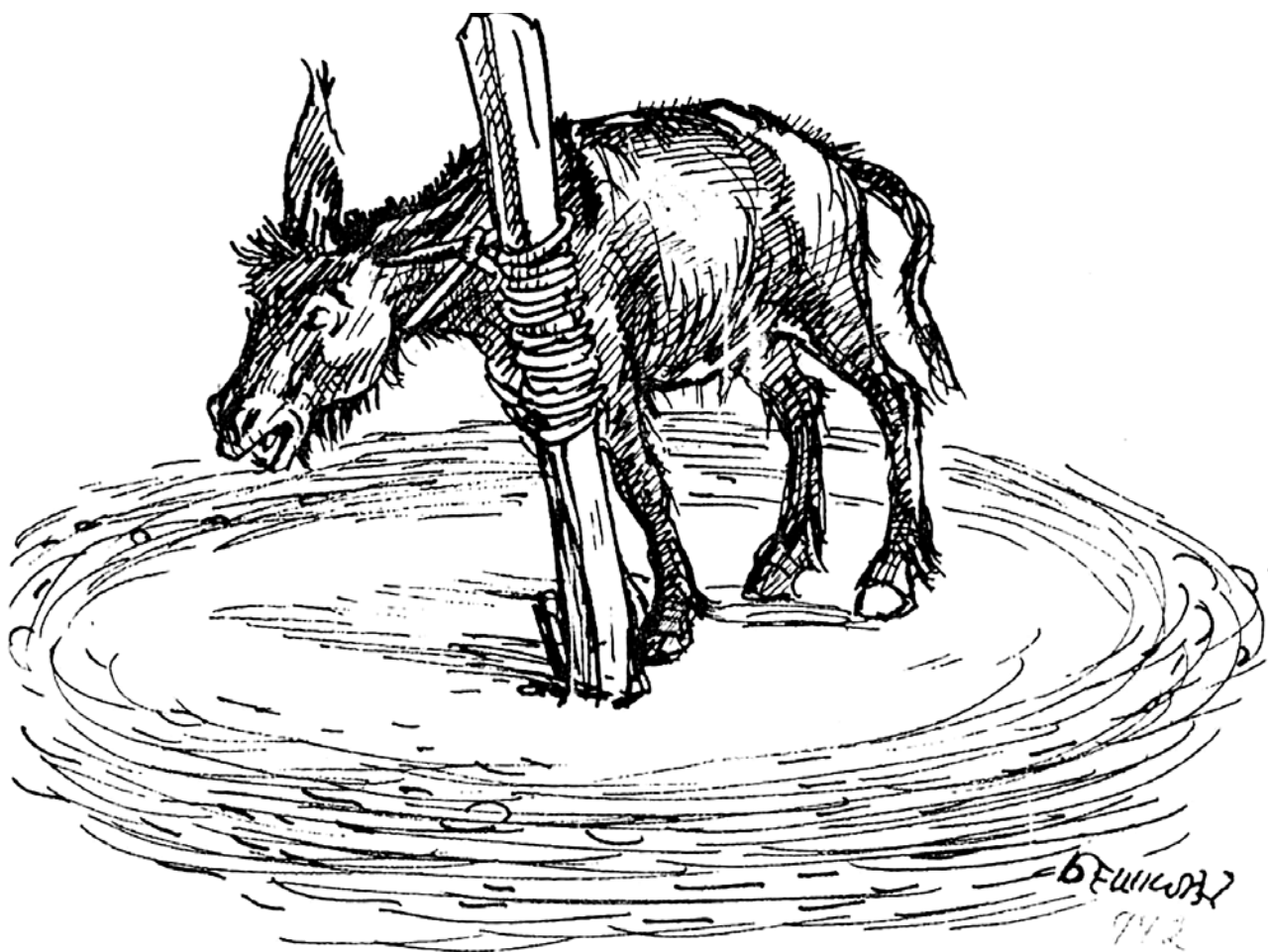
εργάτη. Μα αυτός βιαστικά και ταπεινά γύρισε και κάθησε στη θέση του.

Τα αετόπουλα, σ. 97-98.

Πώς παρουσιάζεται σ' αυτή την πηγή ο εργάτης; Ποιος ο λόγος μιας τέτοιας παρουσίασης;

► **Εικ. 25. Ιλία Μπεσκόφ: Χωρίς ζωτικό χώρο, 1942**

Ο σχεδιαστής και ζωγράφος Ιλία Μπεσκόφ (1901-1958) παραμένει ένας από τους πιο διάσημους βουλγάρους καλλιτέχνες.

Τι είδους μήνυμα προσπαθεί ο ζωγράφος να δώσει μέσα από αυτό το σχέδιο;

Β-33. Από την Εμπιστευτική Αναφορά υπ' αρ. 162 του αμερικανού γενικού προξένου Σάμουελ Χόνακερ προς τον υπουργό Εξωτερικών των ΗΠΑ Κόρντελ Χαλ

Κωνσταντινούπολη, 4 Νοεμβρίου του 1942

Ένας άλλος ιδιαίτερα ισχυρός παράγοντας ο οποίος διαμορφώνει την κοινή γνώμη και ως εκ τούτου και

το αίσθημα μεταξύ του λαού, είναι η εθνικοσοσιαλιστική προπαγάνδα, η οποία διεξάγεται στα σχολεία. Εφαρμόζεται κυρίως, μέσω της διδασκαλίας των μαθημάτων της βουλγαρικής Γεωγραφίας, της Ιστορίας και της Λογοτεχνίας. Κάθε βούλγαρος συγγραφέας και δάσκαλος είναι προπαγανδιστής της εθνικιστικής βουλγαρικής θέσης. Όλοι οι νεαροί Βούλγαροι, δεκατεσσάρων ή δεκαεννέα χρονών, που έχουν τελειώσει το γυμνάσιο ή το λύκειο αντίστοιχα, γνωρίζουν απ' έξω τον χάρτη των Βαλκανίων και είναι άριστα ενημερωμένοι για τις βουλγαρικές αξιώσεις επάνω στις διάφορες περιοχές των Βαλκανίων. Έχουν επίσης επίγνωση των θεμελιωδών επιχειρημάτων αυτών των αξιώσεων. Στους τοίχους κάθε σχολείου υπάρχουν χάρτες της Βουλγαρίας από διαφορετικές περιόδους της ιστορίας της και αυτοί οι χάρτες χαράζονται ανε-

► **Εικ. 26. Φωτογραφία από ρουμανική εφημερίδα: άρθρο για τη γυναικεία μόδα (1942)**

MODĂ

COCHETĂRIE
„IN THAILANDA

Ultima modă în Thailanda e privitoare la dinții femeilor. Încă de demult, Siametele își învețeau dinții ca să aibă surâsuri care mai de care mai seducătoare. După părerea lor, dinții negri, provoacă cel mai euceritor efect. De câțiva vreme, ultima variantă a acestor zămbete negre, o fost următoarea: pe dinții negri se fac felurite desene în culori reprezentând cărți de joc, vedete de cinematograf etc...
Moda este la fel de capricioasă pretutindeni.

FĂRĂ UNT...

REȚETĂ DE BISCUȚI

3 ouă întregi; 1 pahar de unt-delemn; 1 pahar zahăr tos; 1 pachet bicarpulver; 1 pachet zahăr vanilat; făină cât prinde.

În aceste cantități se întinde o coajă subțire, se taie în formă de biscuiți. Se coace la un câmpor destul de tate.

Rochie neagră de lână cu cordon galben de piele

Universul, p. 30, 1.02.1942.

❗ Θεωρείτε πως υπήρχαν πολλοί αναγνώστες και αναγνώστριες της εφημερίδας που να ενδιαφέρονταν γι' αυτό το άρθρο εκείνη την εποχή; Εξηγήστε τη θέση σας.

ξίτηλα στη μνήμη κάθε παιδιού. Έτσι, οι εδαφικές αξιώσεις της χώρας έχουν μετατραπεί σε στοιχείο των εθνικών συμφερόντων. Δεν εκφράζουν τη θέση και τη γνώμη μόνον της δυναστείας και της κυβέρνησης, αλλά και ολόκληρου του πληθυσμού. Με αυτόν τον τρόπο η σχολική εκπαίδευση στον εθνικισμό, στις διάφορες μορφές του, έχει αποκτήσει τεράστια προπαγανδιστική σημασία.

Βουλγαρία – ο ανεξέλεγκτος σύμμαχος του Γ' Ράιχ, σ. 91.

❗ Γιατί ήταν τόσο σημαντικό να επιβληθούν αυτά τα προπαγανδιστικά προγράμματα στα σχολεία; Κατά τη γνώμη σας, έχουμε σήμερα παρόμοιες καταστάσεις στα σχολικά εγχειρίδια της ιστορίας, της γεωγραφίας και της λογοτεχνίας; Εξηγήστε τη θέση σας.

► **Εικ. 27. Σκηνή από την κινηματογραφική ταινία του Ντράγκολιουμπ Αλέξιτς, *Απροστάτευτη αθωότητα***

Γιουγκοσλαβική Κινηματοθήκη, Βελιγράδι.

🔑 Η ταινία γυρίστηκε παράνομα στο Βελιγράδι κατά τη διάρκεια της Κατοχής. Ο Αλέξιτς, καλλιτέχνης του τσίρκου, δεν είχε καμιά εμπειρία στην κινηματογραφική τέχνη και το ίδιο ίσχυε και για τους περισσότερους συνεργάτες του. Πάντως η ταινία πέρασε από τον σκόπελο των λογοκριτών και, καθώς ήταν το μοναδικό σερβικό φιλμ στο ρεπερτόριο των τοπικών κινηματογράφων που έδειχναν μόνον ταινίες από τη Γερμανία και τις άλλες χώρες του Άξονα, έγινε μεγάλη επιτυχία.

Εικ. 28. Διαφημίσεις κινηματογραφικών προβολών στα κινηματοθέατρα του Βελιγραδίου στα μέσα Σεπτέμβρη του 1942

Novo Vreme, 16 Σεπτεμβρίου 1942.

Από τους τίτλους φαίνεται πως πρόκειται για γερμανικές, ιταλικές και ουγγρικές ταινίες. Από την αρχή της κατοχής της Σερβίας, τον Απρίλιο του 1941, όλοι οι κινηματογράφοι και οι επιχειρήσεις διανομής κινηματογραφικών ταινιών τέθηκαν υπό αυστηρή «επιτροπική διαχείριση» και επιβλήθηκε λογοκρισία, ενώ οι κινηματογράφοι που ανήκαν σε Εβραίους δημεύτηκαν. Η γερμανική προπαγάνδα και τα εγχώρια παραγωγής φιλμ των συνεργατών των κατακτητών έγιναν υποχρεωτικό μέρος των κινηματογραφικών προγραμμάτων.

В-34. Ρουμανικό νομοθετικό διάταγμα για τη ρύθμιση των εκπαιδευτικών ζητημάτων των Εβραίων, της 11^{ης} Οκτωβρίου του 1940

Άρθρο 1. Οι Εβραίοι είναι ελεύθεροι να οργανώνουν,

στο πλαίσιο της ιδιωτικής εκπαίδευσης, τα δικά τους σχολεία πρωτοβάθμιας και δευτεροβάθμιας εκπαίδευσης.

Άρθρο 2. Τα εβραϊκά σχολεία σύμφωνα με το προηγούμενο άρθρο μπορούν να λειτουργούν μόνον με εβραϊκό προσωπικό και να δέχονται μόνον εβραίους μαθητές.

Άρθρο 3. Όσοι γεννήθηκαν από γονείς Εβραίους ή από πατέρα Εβραίο, οποιοδήποτε κι αν είναι το θρησκευμά τους, απαγορεύεται να ασκούν το λειτούργημα του διδασκάλου ή να μετέχουν σε διοικητικά σώματα και επίσης δεν γίνονται δεκτοί ως μαθητές ή σπουδαστές στα ρουμανικά δημόσια ή ιδιωτικά σχολεία στοιχειώδους, μέσης ή ανωτέρας εκπαίδευσης, ούτε στα σχολεία των άλλων χριστιανικών εθνολογικών ομάδων. Κατ' εξαίρεση και μόνον κατά περίπτωση, το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Θρησκευμάτων και Τεχνών μπορεί να εξουσιοδοτήσει άτομα που γεννήθηκαν από εκχριστιανισμένο εβραίο πατέρα και χριστιανή μητέρα άλλης εθνολογικής προέλευσης να ασκούν το λειτούργημα του διδασκάλου ή να μετέχουν σε διοικητικά σώματα σε ιδιωτικές και επαγγελματικές χριστιανικές σχολές, εφόσον έχουν βαπτισθεί στη χριστιανική πίστη σε ηλικία μικρότερη των δυο ετών. Τα νόθα παιδιά θα παίρνουν την νομική θέση της μητέρας τους. [...]

Άρθρο 5. Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας, Θρησκευμάτων και Τεχνών θα απολύσει και θα απομακρύνει όλα τα άτομα που εμπίπτουν στην περίπτωση του Άρθρου 3 του παρόντος Νομοθετικού Διατάγματος.

Benjamin, τ. Α', σ. 70-71.

Ποιες διακρίσεις αντιμετώπιζαν οι εβραίοι μαθητές; Υπάρχουν στις ημέρες μας παρόμοιες στάσεις απέναντι στους Εβραίους ή σε άλλες εθνοθρησκευτικές ομάδες;

В-35. Αλλαγές στα αναλυτικά προγράμματα των αλβανικών σχολείων κατά τη διάρκεια της ιταλικής κατοχής

Το Υπουργείο Παιδείας έχει αρχίσει να εφαρμόζει το ευρύ εκδοτικό του πρόγραμμα για την δημοσίευση των γυμνασιακών εγχειριδίων. Όπως είναι γνωστό, προηγουμένως δεν υπήρχαν σχεδόν καθόλου εγχειρίδια για τις τάξεις του γυμνασίου και χρησιμοποιούνταν ένα σύστημα γραπτών σημειώσεων. Γι' αυτό

το λόγο το Υπουργείο Παιδείας αποφάσισε να αντιμετωπίσει αυτό το ζήτημα και μπορεί να ειπωθεί ότι από τις αρχές του ερχόμενου ακαδημαϊκού έτους θα υπάρχουν αρκετά κείμενα έτοιμα προς χρήση. Ήδη, πολλοί συγγραφείς και μεταφραστές ασχολούνται με την προετοιμασία τους. Πρόσφατα εκδόθηκε και το πρώτο από αυτά τα κείμενα: «Το δόγμα του φασισμού», του Μπενίτο Μουσσολίνι, με εισαγωγή για σχολική χρήση του Σαλβατόρε Βαλιτούττι και μεταφρασμένο από τον Καθηγητή Κόλε Σιρόκα.

Tomori, 6 Αυγούστου 1940, σ. 2.

! Σχολιάστε τον τίτλο του πρώτου κειμένου που μεταφράστηκε, τυπώθηκε κι εκδόθηκε για χρήση από τα αλβανικά γυμνάσια. Ποιο πολιτικό δόγμα είχε καταλάβει κεντρική θέση στο εκπαιδευτικό σύστημα της Αλβανίας;

► Εικ. 29. Παιδιά τη στιγμή που μπαίνουν στις αίθουσες, στο δημοτικό σχολείο «Χασάν Πριστίνα»

🔑 Αυτή η εικόνα είναι σημαντική, επειδή αποτυπώνει τις αλλαγές που σημειώθηκαν στα αλβανικά σχολεία μετά την έναρξη της ιταλικής κατοχής. Δείχνει μαθητές την ώρα που μπαίνουν στις τάξεις τους στο δημοτικό σχολείο «Χασάν Πριστίνα». Εύκολα μπορεί να διακρίνει κανείς πως οι στολές που φορούν οι μαθητές είναι ίδιες με της ιταλικής φασιστικής νεολαίας. Αυτός ήταν ένας από τους τρόπους που χρησιμοποιήθηκαν για να εξαπλωθεί, κατά τη διάρκεια της κατοχής, η φασιστική επιρροή στα αλβανικά σχολεία.

► Εικ. 30. Η εθνική ποδοσφαιρική ομάδα του Ανεξάρτητου Κροατικού Κράτους (NDH)

Vojinović, Το να 'σαι Κροάτης δεν είναι ντροπή, απλώς κακοτυχία.

! Γιατί έχουν υψωμένα τα χέρια οι κροάτες ποδοσφαιριστές; Τι συμβολίζει σήμερα αυτή η χειρονομία; Κατά τη γνώμη σας, θα έπρεπε οι αθλητές να εκπροσωπούν τη χώρα τους, όταν δεν συμφωνούν με τις ενέργειες της κυβέρνησής τους;

B-36. Η ζωή στο κέντρο κατασκήνωσης νέων 'Ιταλο Μπάλμπο⁴⁵, ένα από τα πολλά κέντρα που είχαν οργανωθεί από τους φασίστες στην Αλβανία

Αυτοί οι επισκέπτες πηγαίνουν να δουν την καλότυχη νεολαία, που έχει το υψηλό προνόμιο για πρώτη φορά, να ζήσει εδώ τη φασιστική φιλοξενία και να αναζωογονηθεί στους ηλιόλουστους κήπους της κατασκήνωσης, όπου καθημερινά απολαμβάνει μια άριστη γυμναστική και ηθική εκπαίδευση και μαθαίνει να αγαπά τον φασισμό και τον Ντούτσε. Όλη τη μέρα πάνω στον λόφο, στον φρέσκο αέρα και τον ήλιο καθώς και στα πεδία των ασκήσεων, στα λουτρά, στα παιχνίδια, στον χορό και σε όλες τις άλλες δραστηριότητες αναψυχής και άθλησης, η νεολαία αυτή μαθαίνει καλύτερα την Αυτοκρατορία στην οποία έχει την ευδαίμονα τύχη να ανήκει η Αλβανία,

45 Ο 'Ιταλο Μπάλμπο ήταν ένας ιταλός εθελοντής που είχε πολεμήσει στην Αλβανία το 1913, στη διάρκεια των Βαλκανικών Πολέμων.

τη ζωή του Ιδρυτή της Αυτοκρατορίας και τους ηρωικούς άθλους του Ίταλο Μπάμπο, το όνομα του οποίου φέρει και το κατασκηνωτικό αυτό κέντρο.

Tomori, φ. της 11^{ης} Αυγούστου 1940, σ. 2.

► **Εικ. 31. Περιγραφή ποδοσφαιρικού αγώνα μεταξύ Ρουμανίας και Κροατίας από ρουμανική εφημερίδα, το 1942**

❗ Ποιος ήταν, κατά τη γνώμη σας, ο κύριος σκοπός τέτοιων κατασκηνώσεων; Ποιους σκοπούς υπηρετούσαν στην πραγματικότητα οι μορφές διασκέδασης που οργανώνονταν σ' αυτές;

UNIVERSUE

CRONICA SPORTURILOR

In prima lor întâlnire

Croatia și România au terminat la egalitate 2-2 (2-1)

Oaspeții au fost mai buni în prima repriză, dar românii și-au revenit după pauză și i-au întrecut în însuflețire

Prima întâlnire dintre echipele naționale ale României și Croației s'a desfășurat Duminică după amiază pe stadionul A. N. E. F. și s'a bucurat de adevărată strălucire. Fiecare din cele două echipe înscrise câte două țări amice și aliate. Jocul s'a avut două aspecte marecum diferite și s'a terminat la egalitate, fiecare dintre cele două echipe înscrise câte două puncte. Partida s'a desfășurat într-o perfectă notă de sportivitate, ciocirile rare dintre jucători fiind involuntare inerente într-o întâlnire în care fiecare ține la un rezultat cât mai bun. Publicul nostru a fost și de data aceasta dovada obiectivității aplaudind fără rezervă echipa noastră sau pe oaspeții când merita.

ASISTENȚĂ

În tribuna oficială am putut remarca în numeroasă măsură pe d-nul Benzon ministru Croației în București, gen. N. Pălungoanu prefectul poliției Capitalei, generalul Arhip, generalul Victor Hiescu subsecretar de Stat al educației extracolective, Zebici șeful sportului croat, colonelul Medeleanu șeful sportului românesc, generalul von Manu, Al. Bădiuță secretar general al ministerului Propagandei, dr. Mircea Stroescu președintele F. R. F. H. colonelul Hăncuș, colonelul Ionel Mihăilescu vicepreședintele Clubului Sportiv Studențesc, dr. Lups, Comandantele av. Orlay Loachide secretar general F. R. F. H. insp. g-ral Paul Roman, G. Păduraru, locotenentul Ionel Popescu, judecătorul V. Bănter, col. dr. G. Bircea, maior Bărbăntescu, av. Al. Căpățână, Tudor, Voinea, C. Dinulescu, etc.

UN REZULTAT REAL

După cum am spus partida s'a terminat cu rezultatul de 2-2, care reprezintă fidel desfășurarea jocului pe teren. Într-adevăr în prima parte oaspeții ne-au fost superiori când au și luat conducerea, iar după pauză românii i-au întrecut, dominând mai mult, egalând situația și fiind câștigari pe punctul de a obține victoria. Apărarea noastră a crescut ne-a privat însă de un rezultat care ar fi însemnat și primul succes internațional din acest an.

Echipele României și Croației înainte de joc

măscală în careul nostru. Toti atacanții adversari trag la poartă însă mingia este respinsă pe rând de Miodoneanu, Negrescu și Pavlovici.

Croații domnă mai departe obținând o lovitură de colț în minutul 9 dar Negrescu respinge și de sătă dată o nouă lovitură de colț a oaspeților au aduce modificarea rezultatului.

Jocul se mută la poartă lui Mondsider unde Bogdan bate o lovitură de colț, mingia fiind respinsă de Duhat. Antocovici trage frumos în minutul 14 dar pe lângă bară. Trei minute mai târziu Wolfli trece mingia lui Zimmermann și o lovitură liberă, dar acesta o trimite pe lângă poartă.

În minutul 18 Florian trage puternic dela aproximativ 30 m. Mondsider pînăde mingia însă.

ROMANIA EGALIEAZĂ

În minutul 21 Medolevanu escapează de ineficiența înaintașilor trece la atac. Făcălește la rând pe Puketi și Duhat și trimite mingia în carea pe partea lui Bogdan. Acesta o oprise și din apropiere o trimite în plasă. Croația, România 2-2.

Românii atac acum mai organizați resping să domine timp de câteva minute.

În minutul 23 Filotti execută două lovituri de colț la rând, dar apărarea croaților respinge mingia.

Doză minute mai târziu Piese trage frumos dar balonul întâlnește bara.

În minutul 26 Zimmermann scapă pe extremă dar trage și el pe lângă bară. După două minute Pavlovici respinge în corner o mingie trasă de Piese.

În minutul 28 Marlan este frânt în afara câmpului și tot el execută lovitura trimțând mingia în „mid”.

Un minut mai târziu Filotti trece frumos de adversari și centerază trimțând mingia lui Florian. Acesta trage pe jos însă Mondsider apără.

Cu încă minute înainte de sfârșit Filotti execută o lovitură de colț dar rezultatul rămâne neschimbat.

Până la sfârșit mai este de remarcat că părăsirea terenului de către Puketi și partida se termină cu rezultatul 2-2.

Pavlovici în poarta noastră a înțeles de câteva ori cu succes, deși n'a părut mai puțin sigur decât alături. Medolevanu și Negrescu au

constituit o bună linie de fund muncind din răspunde pentru stăvilierea atacurilor adverse.

Din linia intermediară cel mai bun a fost Constantinescu, urmat de Wetzer. Lupas mai greoi decât ne obșnuim să-l vedem, iar Drăgan s'acutut către sfârșitul reprizei.

În atac Filotti s'a mișcat mai în velle pe extremă decât cu înțeles. Bezaru a jucat bolnav și nu putut face mai mult. Mihăilescu a desfășurat o activitate intensă, dar n'a dat ceace se aștepta dela el. Bogdan a jucat așteptat mingia prea mult întârziind jocul. Florian a dovedit frumoase calități în centrul liniei de atac iar Marlan s'a comportat conform așteptărilor, dând „vință” lui Antocovici.

La oaspeți Mondsider în poartă a apărut bine făcând însă greșala la punctul înscris de Bogdan. Brozovici și Duhat au știut să strice aproape toate atacurile noastre. Linia de mijloci Kokotovici, Barbinsek, Puketi a alimentat înaintarea și a marcat jucătorii adverse.

În atac Zimmermann și Imbecicnat prin viteză. Wolfli prin putere, iar Kačan prin pătrundere. Antocovici și Piese au fost la fel de buni iar Kostrova mai slab.

ARBITRUL ȘI ECHEPELE

D. Atanasoff (București) așut la tuse de d-nii Toci Hiescu și Mory Petraru, a condus fără greșală. A știut să așteptărească jocul și la amândouă atenție. Fina a arbitrat în mod corect.

ROMANIA: Pavlovici, Medolevanu, Negrescu, Constantinescu, Drăgan (Wetzer), Lupas, Bezaru (Filotti), Mihăilescu (Marlan), Florian, Filotti (Mihăilescu), Bogdan.

CROAȚIA: Mondsider, Brozovici, Duhat, Kokotovici, Barbinsek, Puketi, Zimmermann, Wolfli, Kačan, Kostrova (Piese), Piese (Antocovici), N. MATESCU

Masa oferită în cinstea d-lui Zebici Misko, șeful sportului croat

Duminică seara la Capșa, O. S. R.-ul a oferit o masă în cinstea d-lui Zebici Misko, șeful sportului croat. La această masă au mai luat parte, d-nii: Zdravko Mantici, președintele federației croațice, colonelul Medoleanu, șeful sportului românesc, toți președinții de federație și directorii la O.S.R.

A vorbit d. colonelul Medoleanu, șeful sportului românesc, subliniind înfrățirea sportivă dintre reprezentanții sportului celor două țări amice. A răspuns d. Zebici Misko, șeful sportului croat, care a arătat cât de sincere și prețioase sunt aceste legături de prietenie sportivă româno-croaț. În același sens a mai vorbit ministrul plenipotențiar al Croației d. Bruno Benzon.

La sfârșit, șeful sportului croat, d. Zebici Misko, a oferit d-lui colonelul Medoleanu, șeful sportului românesc, un cadou: o mapă de birou cu copertă țenută la culori și motivele naționale croate.

*

Duminică seara la orele 8 a fost o masă oferită în cinstea oaspeților croați, de Federația Sportivă română. Cu acest prilej a fost înmănată echipei naționale a Croației o frumoasă cupă oferită de d. prof. Mihai Antonescu, vice-președintele consiliului de mintri.

MOTOCICLETE
 Universal, φ.281 14.10.1942.

❗ Ποια είναι η γνώμη σας για τα αθλητικά γεγονότα κατά τη διάρκεια του πολέμου; Συγκρίνετε αυτή την εικόνα με την Εικ.30.

B-37. Το Υπουργείο Εθνικής Εκπαίδευσης της Ρουμανίας απαγορεύει τους χάρτες που θα μπορούσαν να θυμίζουν στον κόσμο τη σοβιετική εισβολή του 1940

Εγκύκλιος για τον τρόπο εφαρμογής της Συνθήκης Ανακωχής στα σχολεία

Το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας πληροφορεί όλα τα σχολεία της χώρας, κάθε τύπου, καθώς και τα πολιτιστικά ιδρύματα που εξαρτούνται από το Υπουργείο, ότι σύμφωνα προς τις διατάξεις του Άρθρου 16 της Συνθήκης Ανακωχής απαγορεύεται η εκτύπωση, εισαγωγή, διανομή ή έκθεση χαρτών, οι οποίοι δείχνουν τα ρουμανικά σύνορα με τη μορφή που είχαν πριν από τις 28 Ιουνίου του 1940 και οι οποίοι παρουσιάζουν την Βόρειο Μπουκοβίνα και την Βεσσαραβία ως τμήματα της χώρας. Επίσης, απαγορεύεται στα σχολεία η χρήση εκπαιδευτικών υλικών οποιουδήποτε είδους, εάν το υλικό αυτό δεν είναι εγκεκριμένο και εάν δεν βρίσκεται σε συμφωνία με τις υποδείξεις των Επιτροπών Ελέγχου, τις οποίες συνιστά το Υπουργείο. Οι επιτροπές αυτές αναλύουν το εκπαιδευτικό υλικό ως προς το περιεχόμενό του και δεν εγκρίνουν παρά μόνον εκείνο, το οποίο δεν περιέχει εδάφια που θα μπορούσαν να διαταράξουν τις φιλικές σχέσεις μεταξύ της Ρουμανίας και των Ηνωμένων Εθνών. Η διανομή από τα σχολεία και τα πανεπιστήμια βιβλίων τα οποία θα μπορούσαν να περιέχουν εδάφια που προσβάλλουν τους όρους της Συνθήκης Ανακωχής και τα οποία θα μπορούσαν να διαταράξουν τις σχέσεις της ανακωχής, η οποία έχει συμφωνηθεί με τα Ηνωμένα Έθνη, απαγορεύεται επίσης.

Universul, φ. 318, 26 Νοεμβρίου 1944.

! Το νέο καθεστώς έφερε στη Ρουμανία τη δημοκρατία και την ελευθερία, όπως είχε υποσχεθεί το Βασιλικό Διάγγελμα; Υποστηρίξτε την απάντησή σας με συγκεκριμένα επιχειρήματα. Κατά τη γνώμη σας, ποιοι προωθούσαν αυτές τις απαγορεύσεις; Γιατί υιοθέτησαν τη συγκεκριμένη στάση;

B-38. Ο Ιλίγια Γιακόβλεβιτς, φυλακισμένος από τους Ουστάσι στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Στάρα Γκράντιτσκοκ στην Κροατία, μιλά για την καθαρεύουσα του Πάβελιτς, αρχηγού του κροατικού κράτους

Στον «Κροατικό Λαό», την κυριότερη κομματική εφημερίδα των Ουστάσι, κάποιος απρόσεχτα χρησιμοποίησε τη λέξη «πόγκρεμπ» (η σερβική έκφραση για την κηδεία). Ο Πογκλάβνικ (ο επίσημος τίτλος του Πάβελιτς) σοκαρίστηκε, η «αυλή» του σοκαρίστηκε, το προσωπικό του γραφείο έφριξε. Όλοι μαζί σήμαναν επιφυλακή. Ποιος είναι αυτός ο εγκληματίας; Ο «Κροατικός Λαός» δημοσίευσε δύο διαδοχικά πρωτοσέλιδα με μια αυστηρή επίπληξη κατευθειάν από το προσωπικό γραφείο του Πογκλάβνικ καθώς και την απειλή του Πογκλάβνικ, πως ο παραβάτης δεν θ' αργούσε να βρεθεί και να τιμωρηθεί. [...] Περιμένα πως δεν θ' αργούσα και πολύ να πω «Καλημέρα» στο εν λόγω πρόσωπο (που χρησιμοποίησε τη λέξη *πόγκρεμπ*), στο στρατόπεδο. Αλλά καθώς το εν λόγω πρόσωπο δεν ήταν άλλος από τον προσωπικό στενογράφο ή αλλιώς «ταχυγράφο» του Πάβελιτς, εξασφάλισε τη συγχώρεσή του κι εμείς στερηθήκαμε τη συγκίνηση που περιμέναμε.

Jakovljević, σ. 205-206.

! Χρησιμοποιώντας καταπιεστικά μέτρα η κυβέρνηση των Ουστάσι προσπάθησε να «καθαρίσει» την κροατική γλώσσα από ξένες επιρροές, δηλαδή κατεχοχόν τις σερβικές. Καθώς οι δυο γλώσσες ήταν σχεδόν πανομοιότυπες, οι Ουστάσι προσπάθησαν (τεχνητά) να δημιουργήσουν μια κροατική γλώσσα, η οποία θα ήταν εντελώς διαφορετική από τη γλώσσα που ακόμη και οι ίδιοι χρησιμοποιούσαν προπολεμικά.

! Περιγράψτε και εξηγήστε τη στάση του Γιακόβλεβιτς απέναντι στον Πάβελιτς. Τι συμπεραίνεται για τον Πάβελιτς από την ερμηνεία των πραγμάτων που δίνει ο Γιακόβλεβιτς, ιδίως σε σχέση με το ανέκδοτο για τη σερβική λέξη «πόγκρεμπ»; Είναι σωστό ο ηγέτης του κράτους να ασχολείται με γλωσσικά ζητήματα; Συγκρίνετε την εικόνα του Πάβελιτς, όπως αυτή διαγράφεται στη συγκεκριμένη πηγή, με εκείνη που μας δίνει το κείμενο A-2.

Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου IV

Σ' αυτό το κεφάλαιο είδαμε πολλά παραδείγματα προπαγάνδας μέσω της εκπαίδευσης κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου. Καταστρώστε έναν κατάλογο των διάφορων στόχων της προπαγάνδας στις βαλκανικές χώρες και προσπαθείστε να βρείτε ομοιότητες μεταξύ τους. Η προπαγάνδα εξαφανίστηκε από τα εκπαιδευτικά συστήματα μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο; Αν η απάντησή σας σ' αυτό το ερώτημα είναι αρνητική, αναφέρετε παραδείγματα. Μπορείτε να βρείτε σχετικά παραδείγματα από τη χώρα σας;

Κεφάλαιο Γ: Η φρίκη του πολέμου

Η φρικαλεότητα και η ωμότητα του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου οφείλονταν σε ένα σύνθετο μείγμα πολλών και ποικίλων παραγόντων, περιστάσεων, στάσεων και ιδεολογικών κινήτρων. Εξαιτίας αυτής της ευρύτητας και της περιπλοκότητάς τους, λίγα μόνον από όλα αυτά τα στοιχεία μπορούν να αναφερθούν και να εξεταστούν εδώ αναλυτικά, όπως: τα μαρτύρια που υπέφερε ο άμαχος πληθυσμός εξαιτίας της εξάλειψης της διάκρισης ανάμεσα στην πρώτη γραμμή του μετώπου και τα μετόπισθεν, τα σχέδια της Γερμανίας για την εξασφάλιση περισσότερου «ζωτικού χώρου», που ήταν ένας από τους λόγους που την ώθησαν στην εκκαθάριση των κατεχόμενων περιοχών, η ωμότητα, ως ουσιώδες στοιχείο του σχεδίου για την εκπλήρωση της γερμανικής ιδεολογίας, που βασιζόταν στον ρατσισμό και τον αντισημιτισμό, η διατήρηση των κατεχόμενων περιοχών υπό έλεγχο μέσα από την αμείλικτη και βάρβαρη τιμωρία του αθώου, άμαχου πληθυσμού και τέλος, ο ρόλος που διαδραμάτισε η φασιστική και ναζιστική κατοχή στην αναζωπύρωση των υπόγειων εθνικών εντάσεων που σιγόκαιγαν στην περιοχή. Αυτός ο τελευταίος παράγοντας συνέβαλε στο ξέσπασμα των εμφύλιων πολέμων σε ορισμένες από τις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης, καθώς όλες οι πλευρές υποκινήθηκαν από τις δυνάμεις κατοχής, με αποτέλεσμα συγκρούσεις που αποδείχτηκαν αφάνταστα σκληρές.

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος «εμπλούτισε» το λεξιλόγιό μας με δύο ακόμη λέξεις: γενοκτονία και ολοκαύτωμα. Και μολονότι οι ναζιστικές ιδέες για την καθαρή φυλή έβαζαν την ετικέτα *Untermenschen* (υπάνθρωποι), όχι μόνο στους Εβραίους αλλά και στους σιντί και στους ρομά (τσιγγάνους), στους Πολωνούς, στους Ουκρανούς, στους Ρώσους και άλλους, η *Τελική Λύση* που αφορούσε ειδικά στους Εβραίους, αποτελούσε μια εντελώς ξεχωριστή περίπτωση εξαιτίας του τρομακτικού και συστηματικού τρόπου πραγμάτωσής της. Γι' αυτόν το λόγο την αντιμετωπίζουμε χωριστά σ' αυτό εδώ το κεφάλαιο, ως ένα ιδιαίτερο φαινόμενο το οποίο είχε την ιδιαίτερή του φύση και δυναμική, αλλά και στόχους που ήταν εντελώς ξεχωριστοί από τους σκοπούς και τη δυναμική του πολέμου, αν και εγγράφονταν βεβαίως στο πλαίσιο του τελευταίου. Δυστυχώς, στη Νοτιοανατολική Ευρώπη η *Τελική Λύση* εφαρμόστηκε με τόσο ωμή αποτελεσματικότητα, ώστε ο αριθμός των Εβραίων μειώθηκε δραματικά από εννιακόσιες χιλιάδες περίπου σε λιγότερο από πενήντα χιλιάδες.

Ορισμένες από τις αποτροπιαστικές όψεις του πολέμου, που αναφέραμε παραπάνω, επισημαίνονται στις πηγές που ακολουθούν. Θα παρακολουθήσουμε τα δεινά της ζωής στο μέτωπο, τις βιαιότητες εναντίον αμάχων στις επιχειρήσεις αντιποίνων του γερμανικού και του ιταλικού στρατού, τα στρατόπεδα συγκέντρωσης, τις φυλακές, τις εκδικητικές επιχειρήσεις των Παρτιζάνων μετά τον πόλεμο, κ.ά.

I. Η πρώτη γραμμή του μετώπου

Γ1. Ο στρατιωτικός νόμος, όπως εφαρμοζόταν από τους αλβανούς αντάρτες

«Μόνο σε μια περίπτωση πιάσαμε αιχμαλώτους μερικούς Ιταλούς. Αυτό το ασυνήθιστο γεγονός ανακοινώθηκε με μεγάλη περηφάνεια από το Σταμπ και με κάλεσαν να πάω να τους δω με τα ίδια μου τα μάτια. Πήγα σε ένα σπίτι στο Βιτκούκ, όπου βρήκα

τέσσερεις ιταλούς αξιωματικούς και τέσσερεις άλλων βαθμών. Έμοιαζαν να έχουν δεχτεί τη μοίρα τους, γιατί δεν υπήρχε σχεδόν καμιά αμφιβολία πως θα τουφεκίζονταν, τουλάχιστον οι αξιωματικοί. Έμοιαζαν αξιοσημείωτα ήρεμοι και αρνήθηκαν να δώσουν άλλες πληροφορίες εκτός από τα ονόματά τους και τις διευθύνσεις των οικογενειών τους στην Ιταλία. Αισθανόμουν μάλλον μελαγχολικός, γιατί η εκτέλεση

αιχμαλώτων μου προκαλούσε αποστροφή. Η άρνηση να συλληφθούν αιχμάλωτοι την ώρα της σύγκρουσης ήταν άλλο ζήτημα· οι Ιταλοί είχαν κάποτε απειλήσει ότι θα εκτελούσαν δέκα αλβανούς ομήρους για κάθε Ιταλό που θα πιανόταν αιχμάλωτος και αυτό από μόνο του δεν αποτελούσε ενθαρρυντικό στοιχείο για επίδειξη φιλευσπλαχνίας. Στον ανταρτοπόλεμο ένας αιχμάλωτος είναι βάρος, γιατί πρέπει να τρέφεται και να φυλάγεται για να μην αποδράσει. Επομένως, η προφανής λύση ήταν να μην πιάνονται αιχμάλωτοι. Οι ίδιοι οι αντάρτες ήξεραν ότι, αν συλλαμβάνονταν, θα εκτελούνταν επί τόπου ή αργότερα, πιθανότατα έπειτα από βασανιστήρια κι έτσι το σύστημα να μην πιάνει κανείς αιχμαλώτους καθιερώθηκε ως ένα από τα χαρακτηριστικά του ανταρτοπόλεμου».

Smiley, σ. 66.

Σχολιάστε τη συμπεριφορά των Ιταλών αξιωματικών. Θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ηρωική, μολονότι οι ίδιοι ήταν οι επιτιθέμενοι στον πόλεμο; Γιατί δεν έπιαναν αιχμαλώτους οι αλβανοί αντάρτες; Πώς επηρέασε τη συμπεριφορά τους η πολιτική των Ιταλών;

Γ-2. Η μεταχείριση των αιχμαλώτων από τους αλβανούς εθνικιστές

«Το πιο αξιοσημείωτο γεγονός όμως, που σημάδεψε την παραμονή του στρατού στο χωριό, ήταν η σύλληψη δυο Παρτιζάνων, των πρώτων αιχμαλώτων αυτής της επιχείρησης. Ήταν και οι δυο τους μικρά παιδιά, δώδεκα χρονών ο ένας και δέκα ο άλλος, και είχαν μείνει πίσω κατά την υποχώρηση των Παρτιζάνων από το Σούπαλ, εξαντλημένοι από την πείνα και την αϋπνία. Την ώρα που τους είδαμε είχαν και οι δύο φάει και ξεκουραστεί και μολονότι ήταν ακόμη αρκετά νυσταγμένοι, έμοιαζαν να έχουν πολύ καλή διάθεση για να πιάσουν φιλίες. Ο τρόπος που μιλούσαν ήταν γεμάτος από φράσεις της κομμουνιστικής διαλέκτου και μας είπαν πως είχε περάσει σχεδόν ένας χρόνος από τότε που το είχαν σκάσει από τα σπίτια τους, κοντά στην Αυλώνα για να πάνε με τους Παρτιζάνους. Και οι δύο έλεγαν πως είχαν συμμετάσχει σε επιχειρήσεις εναντίον των Μπαλλιστών και των Γερμανών.

Amery, σ. 222-223.

Σχολιάστε την ηλικία των αιχμαλώτων Παρτιζάνων; Ποια είναι η γνώμη σας για τα παιδιά – στρατιώτες; Ποια γνώμη έχετε για τους στρατούς που τα δέχονται και τα χρησιμοποιούν; Υπάρχουν σήμερα παιδιά στρατιώτες σε κάποια μέρη του κόσμου; Συγκρίνετε αυτά που λέει το κείμενο με την Εικόνα 22. Επίσης, συγκρίνετε τη στάση απέναντι στους αιχμαλώτους που περιγράφεται εδώ, με αυτήν που είδαμε στην προηγούμενη πηγή. Μπορεί κανείς να συναγάγει κάποιο γενικό συμπέρασμα βασιζόμενος μόνον σ' αυτά τα δύο σύντομα αποσπάσματα; Εξηγήστε τη θέση σας.

► Εικ. 32. Η 4^η Μεραρχία Παρτιζάνων στα βουνά του Μαυροβουνίου, 1944

Dedijer, 1941-1944.

► Εικ. 33. Ρουμάνοι στρατιώτες ανεβασμένοι σε καμήλες στις μάχες του Καυκάσου

PRIN NISIPURILE CAUCAZULUI

Soldatii romani folosesc cămilele ca mijloc de transport (P. P.)

Universul, φ. 272, 5 Οκτωβρίου 1942.

Παίρνοντας υπ' όψιν σας ότι η μεγάλη πλειονότητα του ρουμανικού στρατού απαρτιζόταν από αγρότες, σχολιάστε εν συντομία τις ενδεχόμενες αντιδράσεις των στρατιωτών απέναντι στις καμήλες,

που ήταν ένας εντελώς εξωτικός τρόπος ταξιδιού για τον ρουμανικό στρατό. Μπορεί ο πόλεμος να θεωρηθεί σαν ένα μέσο για ν' αποκτήσουμε νέες εμπειρίες, όχι αναγκαστικά κακές;

II. Ωμότητες

Γ-3. Ανακοινώσεις των γερμανών στρατιωτικών διοικητών της Ελλάδας προς τον τοπικό πληθυσμό (1943)

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

Ο συλλαμβανόμενος καταστρέφων ή οπωσδήποτε βλάπτων τηλεφωνικά σύρματα θα τυφεκίζεται. Η ποινή αυτή θα επιβάλλεται και εις γυναίκας και ανηλίκους.

Εάν ο δράστης δεν ήθελε συλληφθή, θα συλλαμβάνονται πέντε πρόσωπα από τα πλησιόχωρα χωρία άτινα και θα τυφεκίζονται. Εις τας Κοινότητας εις τας οποίας ήθελον ανήκει τα ανωτέρω πρόσωπα θα επιβάλλεται ποινή περουσιακή.

Η διαταγή αυτή ισχύει από της δημοσιεύσεώς της.

Εν Κερκύρα τη 23 Οκτωβρίου 1943

Ο Διοικητής της Νήσου Κερκύρας

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ ΑΦΟΡΩΣΑ ΤΗΝ ΑΠΑΓΟΡΕΥΣΙΝ ΑΠΕΡΓΙΩΝ

Πάσα απεργία θα θεωρείται ως εχθρική εκδήλωσις του πληθυσμού έναντι των Αρχών Κατοχής και αν ακόμη δεν θίγονται αμέσως στρατιωτικά συμφέροντα. Το αυτό ισχύει και δια την υποκίνησιν εις απεργίαν και την απόπειραν απεργίας.

Θα καταστείλω με άπαντα τα εις την διάθεσίν μου μέσα, αμειλίκτως, πάσαν τοιαύτην απόπειραν.

Αι παραβάσεις εις το μέλλον θα τιμωρούνται εις βαρείας περιπτώσεις με θάνατον. Ιδίως, η ποινή του θανάτου θα επιβάλλεται εις τους υποκινήτάς και αρχηγούς. Οι λοιποί συμμετέχοντες εις απεργίας θα τιμωρούνται με βαρείας ποινάς φυλακίσεως και αποστολήν εις στρατόπεδα καταναγκαστικών έργων.

Αθήναι τη 10-9-43

Ο Στρατιωτικός Διοικητής Ελλάδος

Φλάισερ, τ. Β', σ. 169.

Γ-4. Γερμανική προκήρυξη προς τον πληθυσμό (Οκτώβριος του 1943) μετά το πρώτο κύμα μαζικών αντιποίνων στην Ελλάδα

ΑΝΑΚΟΙΝΩΣΙΣ

ΗΠΕΙΡΩΤΙΚΕ ΛΑΕ!

Τα γερμανικά στρατεύματα υπεχρεώθησαν να καταστρέψουν τα χωρία σας, διότι υπεβροθήσατε τους αντάρτας, οι οποίοι δολοφονικώς εφόνευσαν τους στρατιώτας μας.

Εις σας εναπόκειται να εμποδίσεται τους αντάρτας να μη επιτίθενται κατά των γερμανών στρατιωτών.

Άμα τη παρουσία ανταρτών οφείλετε ν' αναφέρητε αμέσως τούτο εις το πλησιέστερον γερμανικόν φυλάκειον. Ούτω θα δυνηθούν τα γερμανικά στρατεύματα να εξασφαλίσουν την ζωήν, την οικογένειάν σας και την περιουσίαν σας. Τα γερμανικά στρατεύματα δεν ευρίσκονται εν Ελλάδι ως εχθρός του ελληνικού πληθυσμού. Οι μόνοι εχθροί μας είναι αι αντάρται, οι οποίοι διαταράσσουν την ησυχίαν και την τάξιν του τόπου.[...]

Εις το εξής πρέπει να καλλιεργήσητε αγαθάς σχέσεις με τα γερμανικά στρατεύματα δια την αποκατάστασιν της ησυχίας και τάξεως, αλλά κυρίως και προς το ίδιον ατομικόν σας συμφέρον.

Η ΓΕΡΜΑΝΙΚΗ ΔΙΟΙΚΗΣΙΣ

Φλάισερ, τ. Β', σ. 223.

Μπορούσαν πράγματι οι κάτοικοι των χωριών, που κατέστρεψε ο γερμανικός στρατός, να εμποδίσουν τους αντάρτες να εξαπολύουν επιθέσεις εναντίον τους; Ήταν πράγματι ο στόχος του γερμανικού στρατού κατοχής στην Ελλάδα η προστασία της ζωής και της περιουσίας του τοπικού πληθυσμού, όπως ισχυριζόταν αυτή η ανακοίνωση; Τι σκέφτεστε σχετικά με την επιβολή της θανατικής ποινής στα γυναικόπαιδα για τέτοιου είδους πράξεις;

Εικ. 34. Αντίποινα του γερμανικού στρατού στην Ελλάδα: φωτογραφία μαζικών εκτελέσεων στο Αγρίνιο, 1943

Φλάισερ, τ. Α', σ. 347.

Γ-5. Οι διαταγές του Χίτλερ σχετικά με τη συμπεριφορά του γερμανικού στρατού στα κατεχόμενα εδάφη της Νοτιοανατολικής Ευρώπης

«Προκειμένου οι συνομωσίες να πληγούν στη ρίζα τους, με την πρώτη ευκαιρία και χωρίς κανένα δισταγμό θα πρέπει να λαμβάνονται αυστηρότατα μέτρα, ούτως ώστε να επιβάλλεται η εξουσία των δυνάμεων κατοχής και να αποτρέπεται οποιαδήποτε περαιτέρω εξάπλωση των ανατρεπτικών ιδεών. Κατά την εφαρμογή των ανωτέρω θα πρέπει να λαμβάνετε υπ' όψιν σας ότι σε αυτές τις χώρες η ανθρώπινη ζωή δεν έχει αξία και μόνον με όλως ασυνήθη αυστηρότητα μπορούν να επιτευχθούν τα επιδιωκόμενα αποτελέσματα τρόμου. Ως αντίποινα για τη ζωή ενός γερμανού στρατιώτη θα πρέπει αναλογικά να επιβάλλονται θανατικές ποινές σε πενήντα έως εκατό κομμουνιστές. Ο τρόπος των εκτε-

λέσεων θα πρέπει να είναι τέτοιος, ώστε να δημιουργεί αίσθηση τρόμου».

Krizman, σ. 520.

Καθώς τα παραπάνω περιέχονταν σε διαταγή που είχε εκδοθεί επίσημα, ο γερμανικός στρατός δε θεωρούσε πως αυτές οι εκτελέσεις αποτελούσαν εγκλήματα. Εσείς συμφωνείτε με αυτήν τη στάση; Μπορούν οι νόμοι και οι κανόνες πάντοτε να ορίσουν σωστά το τι αποτελεί έγκλημα και τι όχι;

Γ-6. Γερμανικές ωμότητες στην κατεχόμενη Αλβανία (Ιούλιος του 1943)

«Καθώς πήρα το δρόμο της επιστροφής, είδα καπνό να ανεβαίνει από άλλα χωριά που καίγονταν και υπέθεσα πως τους είχαν βάλει φωτιά οι Ιταλοί για αντίποινα. Είχα κάνει λάθος, γιατί έπεσα πάνω στον Σαφέτ Μπούτκα και την τσέτα του (στρατιωτικό απόσπασμα) από άνδρες των Μπαλλί Κομπετάρ, που μου είπαν ότι αυτό που είδα να καίγεται ήταν το χωριό του Μπαρμάς και ότι του είχαν βάλει φωτιά οι Γερμανοί. Είπε πως είχαν κάψει, για αντίποινα, γυναικόπαιδα ζωντανά μέσα στα σπίτια τους και ότι τα πυροβολούσαν, όταν αυτά προσπαθούσαν να δραπετεύσουν. Πρόσθεσε ότι μια γερμανική μεραρχία είχε μόλις φθάσει στην Κορυτσά από τη Φλώρινα. Αυτή ήταν η πρώτη φορά που ακούσαμε για Γερμανούς στην Αλβανία».

Smiley, σ. 52

Η στάση των Γερμανών απέναντι στους ιταλούς στρατιώτες μετά την παράδοση των τελευταίων, τον Οκτώβριο του 1943

«Εκεί μου έτυχε μια ακόμη καθυστέρηση, γιατί οι χωρικοί επέμεναν να μου δείξουν τους τάφους εξήντα πέντε ιταλών αξιωματικών που τους είχαν υποχρεώσει να θάψουν οι Γερμανοί. Είχαν δει πρώτα τους Γερμανούς να τους σκοτώνουν. Τους είδαν, είπαν, να δένουν τα χέρια των Ιταλών, να τους βάζουν στη σειρά, να τους θερίζουν με τα πολυβόλα και να αποτελειώνουν τους τραυματίες με τις ξιφολόγχες. Ήταν ολοφάνερο πως φοβούνταν τους Γερμανούς, μετά από αυτά που είχαν δει, κι έμοιαζαν ανακουφισμένοι, όταν με είδαν να φεύγω».

Smiley, σ. 93.

Σε τι αποσκοπούσε η τόσο ωμή συμπεριφορά του γερμανικού στρατού; Πότε μπορεί να συνέβη το δεύτερο από τα γεγονότα που περιγράφονται παραπάνω; Υπήρξαν παραδείγματα ενεργειών ανάλογης ωμότητας από τους Γερμανούς στη δική σας χώρα;

Γ-7. Ο Δον Πιέτρο Μπρινιόλι⁴⁶: Λειτουργία για τον χτυπημένο μου λαό (απόσπασμα ημερολογίου)

«25 Αυγούστου. Απεγνωσμένες γυναίκες. Η μια ζητά δικαιοσύνη.

Στο χωριό, μόλις φτάσαμε, φυλακίσαμε όλους τους άνδρες, όπως συνήθως. Στην αρχή των επιχειρήσεων οι άνθρωποι δεν ανησυχούσαν, όταν φυλακίζαμε τους άνδρες, επειδή δεν ήξεραν τι τους περίμενε. Καθώς όμως άρχισαν να εξαπλώνονται τα νέα για το τι συνέβαινε έπειτα⁴⁷, κάτι σαν ένα κύμα απόγνωσης άρχισε να ξεσπά. Το ίδιο έγινε και σ' αυτό το «απελευθερωμένο» χωριό.

Επειδή πήραν τους άντρες στο λιβάδι και εκεί τους έβαλαν υπό φρούρηση, οι γυναίκες μαζεύτηκαν όχι μακριά από εκείνο το μέρος και άρχισαν να παρακαλούν για τη ζωή των ανδρών τους και να κλαίει με τόσο καημό, που συγκλονίστηκαν ακόμη και κάποιοι από τους λιγότερο ευαίσθητους στρατιώτες. Κατά διαστήματα κάποιοι πήγαινε να βρῖσει αυτές τις καημένες και τις απειλούσε πως θα εκτελούσαν όλους τους άνδρες, αν δεν σταματούσαν τα μοιρολόγια τους. Για μια στιγμή σώπαιναν όλες, έπειτα ακούγαμε συγκρατημένους λυγμούς και στο τέλος έκλαιγαν ακόμη πιο απεγνωσμένα από πριν».

Repe, σ. 201.

Ο συγγραφέας αυτού του ημερολογίου δεν ήταν μόνον μάρτυρας στα γεγονότα που περιγράφει, αλλά συμμετείχε σ' αυτά. Υπάρχουν ενδείξεις συμπόνιας στα λόγια του;

Γ-8. Απόσπασμα από τη συνέντευξη με τον Τσβέτο Κομπάλ⁴⁸

«Λίγες μέρες αργότερα μας στοίβαξαν για μεταφορά. Κάπου χίλιοι άνθρωποι μεταφέρονταν με ένα και μόνο τρένο. Το ταξίδι μας κράτησε δυο μέρες. Από το δρόμο κιόλας, μερικοί άνθρωποι στο βαγόνι μας πέθαναν. Υπήρχε φρικτική ζέστη, ανυπόφορες συνθήκες. Τα βαγόνια ήταν βαγόνια για ζώα χωρίς καμία δυνατότητα να χρησιμοποιήσεις τουαλέτα. Όταν φτάσαμε μεταφέραμε τα πτώματα από τον σιδηροδρομικό σταθμό στην κορυφή του λόφου, εκεί που ήταν το στρατόπεδο συγκέντρωσης. Λίγο προτού φτάσουμε στο Μαουτχάουζεν, ένας κρατούμενος πυροβολήθηκε, μόνο και μόνο επειδή μάζεψε ένα άγουρο μήλο από το δρόμο...

Μιλώντας από την εμπειρία μου, θα ήθελα να πω στις νεότερες γενιές πόσο απαραίτητο είναι να πολεμά κανείς κάθε μορφή βίας. Καμία μορφή βίας, ακόμη και αν έχει τις καλύτερες προθέσεις, δεν μπορεί να δικαιολογηθεί...».

Repe, Συνέντευξη με τον Τσβέτο Κομπάλ (βίντεο).

Τι σκέφτεται ο Τσβέτο Κομπάλ, επιζήσας του στρατόπεδου συγκέντρωσης του Μαουτχάουζεν, για τη βία; Εσείς συμμερίζεστε την άποψή του;

46 Ο ντον Πιέτρο Μπρινιόλι ήταν ιερέας του ιταλικού στρατού κατοχής στην Σλοβενία και την Κροατία. Κατά τη διάρκεια του πολέμου κράτησε ένα ημερολόγιο, το οποίο δημοσιεύτηκε τη δεκαετία του 1960. Δεν έπαψε να είναι πιστός στην Ιταλία, αλλά επίσης περιέγραφε και καταδίκαιζε την απάνθρωπη μεταχείριση του άμαχου πληθυσμού της Σλοβενίας και της Κροατίας από τον ιταλικό στρατό κατά τη διάρκεια της ιταλικής επίθεσης το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1942: πυρπολήσεις χωριών, εκτελέσεις ομήρων, εκποτισμοί σε στρατόπεδα συγκέντρωσης, κλοπές. Ο Μπρινιόλι κατηγορούσε για τη φρίκη, την οποία έζησε, τον ίδιο τον πόλεμο και κατά κάποιον τρόπο αναζητούσε την απάντησή σε όλα αυτά που τον βασάνιζαν στην ιδέα, πως ένοχος για όλα δεν ήταν παρά ο ίδιος ο πόλεμος.

47 Εκτελέσεις ομήρων ή αποστολές στα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

48 Ο Τσβέτο Κομπάλ γεννήθηκε στις 15 Δεκεμβρίου του 1921. Έγινε μέλος του αντιστασιακού κινήματος της Σλοβενίας το 1941. Τον Γενάρη του 1941 τον συνέλαβαν και τον έστειλαν στο στρατόπεδο συγκέντρωσης του Άουσιβιτς και αργότερα στο Μαουτχάουζεν. Την άνοιξη του 1944 δραπέτευσε από το στρατόπεδο καταναγκαστικών έργων του Λιντς στην Αυστρία και κατέληξε με τους Παρτιζάνους της Σλοβενίας. Τον Ιούνιο του 1944 ένα παράνομο παρτιζάνικο τυπογραφείο δημοσίευσε το φυλλάδιό του για το Μαουτχάουζεν που είναι και το πρωιμότερο γνωστό δημοσιευμένο κείμενο για ένα από τα πιο φρικτά στρατόπεδα συγκέντρωσης (βλ. και την Εικ. 36.).

Εικ. 35. Φωτογραφίες καμένων και κατεστραμμένων χωριών (αντίποινα)

Φλάισερ, τ. Β', σ. 497.

Γ-9. Επιστολή προς τον Χίτλερ⁴⁹

Παράτσιν, 25^η Μαρτίου του 1941

Προς τον Αδόλφο Χίτλερ
Βερολίνο

Το υφάδι της δικαιοσύνης έχει πια ξεσκιστεί. Η αλαζονεία και η βία κυριαρχούν. Οι μεγάλοι καταπιέζουν τους μικρούς και μέσα στην έπαρσή τους αγνοούν τον Θεό. Δεν έχουν ψυχή.

Ο αιμοδιψής Χίτλερ ορμά να σπείρει κάθε λιβάδι της οικουμένης με πόνο και φρίκη. Ούτε και η Πατρίδα

μας δεν γλυτώνει. Σου τείνουμε το έντιμό μας χέρι, αλλά εσύ θέλεις να μας ξεριζώσεις την καρδιά. Με το πάθος σου να κατακτήσεις και να καταπιέσεις, ποδοπατάς όλα μας τα ιερά και τα όσια που είχαμε κρατήσει σε όλη την περίοδο της μακραίωνης σκλαβιάς, ποδοπατάς την ελευθερία και την τιμή μας, ποδοπατάς την περηφάνειά μας. Εμείς, παιδιά κι εγγόνια μεγάλων προγόνων, φωνάζουμε σε σένα, Χίτλερ, γιε του Κάιν – αρκετά! Αν δεν ακούσεις τώρα, θα έχεις να κάνεις με τα δυνατά μας χέρια. Θα χύσουμε το αίμα σου και με πόδια δράκου θα σου πατήσουμε το λαιμό για να μη ξανασηκωθείς ποτέ πια. Θυμήσου πως ίσως, ο Θεός να έχει επιλέξει εμάς για να σε εκδικηθούμε για όλα σου τα κρίματα. Θυμήσου το αυτό.

(υπογραφή) Δόκτωρ Σβέτολικ Ντραγκάσεβατς
Νομάρχης (επίτιμος)

Κεντρική Διοίκηση Ασφαλείας του Ράιχ
Βερολίνο, 16 Μαΐου 1941

Προς την Αστυνομία Ασφαλείας και την Υπηρεσία Ασφαλείας (SD)

Einsatzkommando⁵⁰ Βελιγραδίου

ΘΕΜΑ: Σβέτολικ Ντραγκάσεβατς, Νομάρχης (επίτιμος),
Παράτσιν, Γιουγκοσλαβία

Το Προσωπικό Γραφείο του Φύρερ, Εθνικοσοσιαλιστικό Γερμανικό Εργατικό Κόμμα, σας αποστέλλει την συνημμένη επιστολή του προαναφερθέντος Νομάρχη (επίτιμου), συνοδευόμενη από μετάφρασή της. Η συνημμένη επιστολή περιέχει σκαιότατες ύβρεις και κατηγορίες εναντίον του Φύρερ. Σας ζητώ να λάβετε τα αναγκαία μέτρα εις βάρος του συντάκτη της και να μου αναφέρετε σχετικά σε περίπτωση επιτυχούς συλλήψεώς του.

Με διαταγή
(υπογραφή) Μπαστς

Ιστορικό Αρχείο του Βελιγραδίου, BDS, d-77.

⁴⁹ Στο κείμενο υπάρχει η εξής σημείωση στα σερβικά: «Ο συγγραφέας απειβίωσε σε στρατόπεδο εγκλεισμού στις 14 Ιανουαρίου του 1942». Την ημέρα που γράφηκε αυτή η επιστολή η Γιουγκοσλαβία προσχωρούσε στη συμμαχία του Άξονα. Δύο μέρες αργότερα η γιουγκοσλαβική κυβέρνηση ανατράπηκε με πραξικόπημα και στις 6 Απριλίου άρχισε η γερμανική εισβολή. Μπορούμε λοιπόν να συμπεράνουμε πως ο συγγραφέας δεν μπορεί να αντιλαμβανόταν πλήρως, τη στιγμή που έγραφε την επιστολή, πόσο μεγάλο κίνδυνο θα διέτρεχε εξαιτίας της.

⁵⁰ Κατοχική διοίκηση.

3 Προσπαθείστε να κατανοήσετε ποια κίνητρα μπορεί να είχε ο συντάκτης της επιστολής. Κατά τη γνώμη σας, όταν έγραφε το γράμμα ο Σβέτολικ Ντραγκάσεβατς, είχε επίγνωση του κινδύνου που θα διέτρεχε εξαιτίας του; Αν ναι, γιατί παρ'όλα αυτά αποφάσισε να το στείλει;

Εικ. 36. Εμπροσθόφυλλο του φυλλαδίου για το Μαουτχάουζεν

Key Αυτό το φυλλάδιο γράφτηκε από τον Τσβέτο Κομπάλ τον Ιούνιο του 1944 και είναι ένα από τα πρωιμότερα δημοσιευμένα κείμενα για ένα από τα φρικτότερα στρατόπεδα συγκέντρωσης.

Γ-10. Γερμανικά μέτρα για την αντιμετώπιση της εξέγερσης στη Σερβία

«...Καθώς η αποτυχία αυτή προκάλεσε αξιοσημείωτη βλάβη στην υπόληψη των ενόπλων μας δυνάμεων [...] νομίζω πως τουλάχιστον για λόγους γοήτρου, αν όχι και για άλλους, είναι αναγκαίο να αντιμετωπιστεί με απόλυτη σκληρότητα τουλάχιστον σ'ένα συγκεκριμένο μέρος, ούτως ώστε και τα υπόλοιπα μέρη της Σερβίας να φοβηθούν και να παραδειγματιστούν. [...] Οι γυναίκες και τα παιδιά δρουν ως σύνδεσμοι κι επίσης αναλαμβάνουν τον ανεφοδιασμό [των ανταρτών]. Επομένως, την τιμωρία πρέπει να υποστεί ολόκληρος ο πληθυσμός και όχι μόνον οι άνδρες».

Ο ίδιος ο Στρατηγός Μπαίμε, μόλις έφτασε στη Σερβία, εξέδωσε μια διαταγή σύμφωνα με την οποία θα έπρεπε να εφαρμοστούν «αυστηρά μέτρα, τα οποία θα αποτελέσουν ένα απειλητικό παράδειγμα που δεν θα αργήσει να ακουστεί σε ολόκληρη τη Σερβία».

Αυτή η πολιτική βασιζόταν σε διαταγές σχετικά με την καταστολή του αντιστασιακού κινήματος στις κατεχόμενες χώρες, που είχαν έρθει «από τα ανώτατα κλιμάκια», δηλαδή από το κεντρικό αρχηγείο του Χίτλερ. Τις εξέδωσε, με διαταγή του Χίτλερ, ο Στρατάρχης Κάιτελ, στις 18 Σεπτεμβρίου του 1941. Σε ένα σημείο τονιζόταν: «Προκειμένου να καταπνιγεί το κίνημα εν τη γενέσει του, πρέπει να εφαρμοστούν τα πιο δραστικά μέτρα. [...] Σε σχέση με αυτό, πρέπει να υπενθυμιστεί ότι η ανθρώπινη ζωή συχνά δεν έχει αξία σε αυτά τα μέρη και το επιζητούμενο εκφοβιστικό αποτέλεσμα δεν μπορεί να επιτευχθεί παρά μόνον εάν χρησιμοποιηθεί όλως εξαιρετική αυστηρότητα».

Božović, σ. 23.

Key Το παραπάνω κείμενο σκιαγραφεί την ένοπλη εξέγερση που ξέσπασε στη Σερβία το καλοκαίρι του 1941. Η υποστήριξη του πληθυσμού προς τις δυνάμεις των εξεγερμένων, σε συνδυασμό με τις απώλειες που προκάλεσαν στις δυνάμεις κατοχής, έδωσαν το έναυσμα για ένα απάνθρωπο συστηματικό κύμα αντιποίνων που εξαπλώθηκαν σε όλη τη Σερβία το φθινόπωρο της ίδιας χρονιάς. Τον Σεπτέμβριο του 1941, ο επικεφαλής της γερμανικής κατοχικής διοίκησης, Στρατηγός Τούρνερ, πρότεινε στον Στρατηγό Μπαίμε, επικεφαλής των γερμανικών δυνάμεων στη Σερβία, τα μέτρα που περιγράφονται παραπάνω.

Γ-11. Σφαγή άμαχων ομήρων στο Κραγκούγιεβατς⁵¹

Στις 20 Οκτωβρίου, γύρω στις επτά το πρωί, γερμανικές μονάδες υπό τη διοίκηση του Ταγματάρχη Καίνιχ περικύκλωσαν την πόλη. «Τότε ο κλοιός άρχισε να κλείνει και οι γερμανοί στρατιώτες συλλάμβαναν όλους αδιακρίτως τους άνδρες. [...] Άρπαζαν τον κόσμο από τους δρόμους, τα σπίτια, τα καταστήματα, τα καφενεία, την εκκλησία και απ' όπου αλλού τους έβρισκαν. Έπιασαν τους δικαστές, τους γραμματείς και τους διαδίκους στα δικαστήρια, τους καθηγητές, τους δασκάλους και τους μαθητές στα σχολεία. [...] ακόμη και οι άρρωστοι στα νοσοκομεία δεν γλίτωναν. Έτσι συγκέντρωσαν έναν τεράστιο αριθμό ανδρών, περί τις οχτώ με εννέα χιλιάδες και τους έκλεισαν στα υπόστεγα του πυροβολικού».

Οι τουφεκισμοί άρχισαν το πρωί της 21^{ης} Οκτωβρίου:

«Σκότωναν τους ομήρους με τον εξής τρόπο: τους έπαιρναν σε ομάδες [...] και υπό ισχυρή φρουρά τους οδηγούσαν στους τόπους της εκτέλεσης που βρίσκονταν κοντά στο φαράγγι της Σούζιτσας, στο Σουμαρίτσε και στα υπόστεγα του πυροβολικού. Ο τόπος της εκτέλεσης εκτεινόταν σε μήκος δεκάδων χιλιομέτρων. Εκεί τους σκότωναν με ριπές πολυβόλων, με αυτόματα όπλα και με τουφέκια. [...] Στο μεταξύ, όλοι οι άλλοι που περίμεναν τη σειρά τους να οδηγηθούν στον τόπο της εκτέλεσης, άκουγαν το κροτάλισμα των πολυβόλων και των οπλοπολυβόλων και τους πυροβολισμούς των τουφεκιών, ενώ εκείνοι που βρίσκονταν στο δρόμο προς τον τόπο αυτό, είχαν την ευκαιρία να τα δουν όλα, λίγες στιγμές προτού σκοτωθούν και αυτοί».

«Ισχυρίζονταν (οι Γερμανοί) στις προκηρύξεις τους πως είχαν σκοτώσει δυο χιλιάδες τριακόσιους Σέρβους. Αυτό είναι εξίσου ανακριβές, αφού μόνο στο Κραγκούγιεβατς και χωρίς να μετρήσουμε εκείνους που

σκότωσαν στα γύρω χωριά, σκότωσαν επτά χιλιάδες εκατό με επτά χιλιάδες τριακόσιους Σέρβους».⁵²

Božović, σ. 50.

Η σφαγή των άμαχων ομήρων στο Κραγκούγιεβατς ακολούθησε την επίθεση ομάδων Παρτιζάνων εναντίον της κωμόπολης Γκόρνι Μιλάνοβατς στα μέσα Οκτωβρίου, όπου είχαν σκοτωθεί είκοσι έξι γερμανοί στρατιώτες και τραυματίστηκαν άλλοι δέκα. Η σφαγή πραγματοποιήθηκε σύμφωνα με τη «συνταγή για τη Σερβία», η οποία πρόβλεπε την εκτέλεση εκατό ομήρων για κάθε άνδρα των αρχών κατοχής που σκοτωνόταν και άλλων πενήντα για κάθε τραυματία. Στη σύλληψη και την κράτηση των ομήρων βοήθησαν το γερμανικό στρατό τοπικές ομάδες συνεργατών (Σερβικό Εθελοντικό Σώμα).

Το απόσπασμα που διαβάσατε προέρχεται από τη μαρτυρία του Ντανίλο Μιχαήλοβιτς, υψηλόβαθμου αξιωματικού της αστυνομίας της κυβέρνησης των συνεργατών του κατακτητή, ο οποίος επισκέφτηκε το Κραγκούγιεβατς μερικές ημέρες μετά τη σφαγή.

Σεβόταν ο γερμανικός στρατός τον στρατιωτικό νόμο; Γνωρίζετε κάποιο ανάλογο περιστατικό που να συνέβη στη χώρα σας;

Γ-12. Έκθεση των Παρτιζάνων για τη δράση των Ιταλών και των Τσέτνικ στην περιοχή της Λίκας, το καλοκαίρι και το φθινόπωρο του 1942

Οι Τσέτνικ λήστευαν και σκότωναν τους Κροάτες όποτε μπορούσαν, ιδίως τους οπαδούς του NOB⁵³. Έτσι, σκότωσαν τον Ιβάν Σέμπελι από το Γκλίμποντολ, πατέρα εννέα παιδιών, τον Μίγιο Μέσιτς από το Λίπατς, τον Μίγιο Φέρτιτς και τη γυναίκα του, τον μηχανικό Σάριτς από το Πλάσκο, τον μηχανικό Ντενίσοφ από το Ντρέζ-

51 Οι σφαγές του Οκτώβρη του 1941 στο Κραγκούγιεβατς, το Κράλιεβο και άλλες πόλεις σε ολόκληρη τη Σερβία, οι οποίες διαπράχθηκαν από τη Βέρμαχτ και είχαν θύματα χιλιάδες νεκρούς, αποτελούν τραγική μαρτυρία της αληθινής, γυμνής ουσίας του συστήματος της κατοχής. Από τις αρχές Αυγούστου του 1941 ως τα μέσα Φεβρουαρίου του 1942, 7.776 άτομα σκοτώθηκαν ή εκτελέστηκαν σε συγκρούσεις, ενώ άλλες 20.149 οδηγήθηκαν στο εκτελεστικό απόσπασμα, στο πλαίσιο εφαρμογής αντιποίνων.

52 Ο αριθμός αυτός αποτελούσε την επίσημη εκτίμηση για πολύ καιρό. Στις αρχές της δεκαετίας του 1970, ο σέρβος ιστορικός Βεντσεσλάβ Γκλίσιτς και αργότερα κάποιοι άλλοι συγγραφείς έδειξαν πως ο αριθμός αυτός των θυμάτων ήταν υπερβολικός, αλλά και πάλι ξεπερνούσε τον αριθμό που είχαν δώσει οι γερμανικές αρχές, δηλαδή τους δύο χιλιάδες τριακόσιους νεκρούς.

53 Narodno Oslobođilacka Borba (Εθνικός Απελευθερωτικός Αγώνας: η ονομασία που χρησιμοποιούσαν οι Παρτιζάνοι για το κίνημα της αντιφασιστικής αντίστασης).

νικ. Στις περισσότερες ληστείες και τους σκοτωμούς μεταμφιέζονταν φορώντας σκούφους Παρτιζάνων, για να κάνουν να φανεί πως υπεύθυνοι για αυτά τα εγκλήματα ήταν οι Παρτιζάνοι. Τον Σεπτέμβριο του 1942, μαζί με τους Ιταλούς, οργάνωσαν μια επιχείρηση στο χωριό Πονίφκε και στα περίχωρα, όπου λεηλάτησαν κι έκαψαν ενενήντα έξι σερβικά σπίτια. [...] Οι Τσέτνικ συχνά προσπαθούσαν να δικαιολογήσουν τα εγκλήματα τους, λέγοντας πως τους είχαν διατάξει να τα κάνουν οι ιταλικές δυνάμεις κατοχής. Εκφράζοντας τη λύπη τους για τα σερβικά σπίτια που έκαιγαν, εξηγούσαν πως ως αντισταθμισμα έκαιγαν ακόμη περισσότερα κροατικά.

Jelić-Butić, σ. 161.

🔑 Απώτερος σκοπός των Τσέτνικ ήταν η δημιουργία μιας Μεγάλης Σερβίας, η οποία θα συμπεριλάμβανε τις περιοχές της Κροατίας και της Βοσνίας-Ερζεγοβίνης. Πίστευαν πως για να το πετύχουν αυτό, θα έπρεπε πρώτα να «εκκαθαρίσουν» τους μη σερβικούς πληθυσμούς των περιοχών που διεκδικούσαν. Οι ενέργειες των Τσέτνικ συχνά συντονίζονταν με τις ενέργειες του ιταλικού στρατού κατοχής, ο οποίος έλεγχε το δυτικό μέρος του ΑΚΚ⁵⁴.

❓ Πώς δικαιολογούσαν οι Τσέτνικ τα εγκλήματά τους; Ποια κριτήρια είχαν για την επιλογή των θυμάτων τους; Γιατί και σε ποιες περιπτώσεις έκαιγαν τα σπίτια των συμπατριωτών τους;

Γ-13. Η φρίκη των φυλακών των Ουστάσι στο Σεράγεβο. Στη συγκεκριμένη περίπτωση το θύμα είναι μια νεαρή κροάτισα κομμουνίστρια

Μαρτυρία της Στέφισσα Μπελάκ-Πάσιβιτς

Το χειρότερο πράγμα για μένα ήταν οι ξυλοδαρμοί που υπέφερα, ενώ την ίδια ώρα με κατέβρεχαν με παγωμένο νερό μέσα στο Δεκέμβριο, στο υπόγειο της υπηρεσίας επίβλεψης των Ουστάσι. Οι Ουστάσι με έδερναν με βάρδιες. Θυμάμαι πως το γυμνό μου σώμα έβγαζε αχνούς, πως πήγαινα να πέσω, αλλά με συγκρατούσε το παγωμένο νερό από τη μάνικα. Έπειτα απ' αυτό άρχιζαν να με κλωτσάνε με τις μπότες τους, με μπαστούνια και με μαστίγια. Όλο μου το σώμα

σκεπαζόταν από ματωμένες μελανιές. Έπειτα μας έριχναν δεμένες στο τσιμεντένιο πάτωμα των κελιών μας. Μετά από αυτούς τους ξυλοδαρμούς παραμιλούσαμε από τον πυρετό. Επίσης, μας έκαναν φάλαγγα, μας χτυπούσαν με βέργες στα πέλματα των ποδιών μας. Οι περισσότερες υποφέραμε τέτοια βασανιστήρια. Άλλες άντεξαν, άλλες όχι.

Albahari, σ. 431.

🔑 Η Στέφισσα Μπελάκ Πάσιβιτς επιβίωσε από ένα φρικτό βασανιστήριο. Δε χρειάζεται να απαντήσετε εδώ σε ερωτήσεις, απλώς προσπαθείτε να φανταστείτε τι είδους συνέπειες μπορεί να έχουν τέτοια βασανιστήρια την υπόλοιπη ζωή των θυμάτων τους.

▶ **Εικ. 37. Φωτογραφία από την κεντρική πλατεία του Βελιγραδίου, 17 Αυγούστου 1941**

Ιστορικό Αρχείο του Βελιγραδίου, Συλλογή Φωτογραφιών.

🔑 Καθημερινές σκηνές της κατοχής στην κεντρική πλατεία του Βελιγραδίου, την Τεράζιγιε. Από τη μια πλευρά υπάρχει η ψευδαίσθηση της «κανονικότητας», με ανθρώπους να κάνουν περίπατο ντυμένους με τα καλοκαιρινά τους ρούχα, με πανώ που καλούσαν το κοινό στους αγώνες στον ιππόδρομο της πόλης και πάνω στο κτίριο, ένα άλλο πανώ με το σύνθημα της γερμανικής οργάνωσης μαζικών διακοπών: «Kraft durch Freude» (Δύναμη μέσω της χαράς). Από την άλλη πλευρά, η ωμή πραγματικότητα της κατοχής: τα απαχονισμένα πτώματα των ομήρων να αιωρούνται στους φανοστάτες.

54 Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας (Nezavisna Drzava Hrvatska).

Γ-14. Έκθεση των ρουμανικών αστυνομικών αρχών σχετικά με την κατάσταση των Τσιγγάνων που εκτοπίστηκαν στην Τρανσιστρία

Επιθεώρησης Χωροφυλακής Οδησού

Δελτίον ηθικού χωροφυλακής – Σεπτέμβριος 1943

Οι Τσιγγάνοι τοποθετήθηκαν στην περιοχή των περιφερειών Μπερεζόφκα και Οτσιάσοφ, συνολικά 2.441 Τσιγγάνοι. Η μόνιμη τάση αποφυγής των αγροτικών εργασιών βεβαιώνεται για τους Τσιγγάνους και αυτό τον μήνα. Η μεταφορά τους στην Τρανσιστρία έχει προκαλέσει βαθιά δυσαρέσκεια μεταξύ των Τσιγγάνων. Όλοι τους προσπαθούν να επιστρέψουν στη χώρα χρησιμοποιώντας κάθε μέσο. Μεγάλες ομάδες Τσιγγάνων συνελήφθησαν, ενώ προσπαθούσαν να επιστρέψουν στη χώρα χρησιμοποιώντας ψευδή πιστοποιητικά και άδειες. Είναι απαραίτητη η εντατική και διαρκής επίβλεψή τους, ειδάλλως θα δραπετεύσουν από τις αποικίες των οχθών του ποταμού Μπουκ.

Δεν διαθέτουν ρουχισμό και ο επερχόμενος χειμώνας τους προκαλεί τρόμο, καθώς είναι σχεδόν γυμνοί. Εξαιτίας αυτής της κατάστασης τον χειμώνα θα πεθάνουν από το ψύχος και τον υποσιτισμό, όπως είχε συμβεί και κατά τον παρελθόντα χειμώνα. Μ' αυτόν τον τρόπο, την επόμενη άνοιξη το πρόβλημα των Τσιγγάνων στην Τρανσιστρία θα έχει «εξαφανιστεί», όταν δηλαδή και αυτοί θα έχουν «εξαφανιστεί».

Εθνοπολιτισμικές μειονότητες:

Οι ρουμάνοι ρομά (1919–1944), τεκμ. 339.

Ποιες ήταν οι κύριες αιτίες θανάτου μεταξύ των εκτοπισμένων τσιγγάνων; Θέλησαν οι αρχές να λάβουν οποιαδήποτε μέτρα για την προστασία αυτών των ανθρώπων, τους οποίους οι ίδιες είχαν εξορίσει; Πώς σχεδίαζαν οι ρουμανικές αρχές να λύσουν το «τσιγγάνικο πρόβλημα»;

Γ-15. Ο Ιλίγια Γιακόβλεβιτς περιγράφει τη ζωή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Στάρα Γκράντιτσκο

«Κάτω από το κελί έχει ένα κελάρι που είναι την άνοιξη γεμάτο νερό. Το νερό έρχεται από τον ποταμό Σάβα

μέσω ενός καναλιού ανακατεμένο με τα προϊόντα των υπονόμων. Δηλαδή το κανάλι επικοινωνεί με τον Σάβα. Προτού ο Σάβας αρχίσει ν' ανεβαίνει, το άνοιγμα του καναλιού πρέπει να κλείσει για να μη μπαίνουν μέσα τα νερά. [...] Όταν πήραν στα χέρια τους τη φυλακή οι Ουστάσι, που δεν το 'ξεραν αυτό, άφησαν την άνοιξη το άνοιγμα ανοιχτό κι έτσι ο Σάβας μπήκε μέσα στο κανάλι και γέμισε το κελάρι μέχρι το επίπεδο της στάθμης του νερού του. [...] Για να σβήσουν τη δίψα τους αυτοί οι κακόμοιροι,⁵⁵ χαμήλωναν τα παπούτσια τους μέσα από το παράθυρο του κελιού και από εκεί τα έριχναν μέσα στο κελάρι [...] έτσι έβγαζαν νερό. [...] Επίσης, κατέβαζαν τα παπούτσια τους μέσα από την καμινάδα για να βγάλουν λίγο βρώμικο υγρό. Ένας φυλακισμένος που δουλειά του ήταν να καθαρίζει κάθε μέρα τον διάδρομο μπροστά απ' αυτό το κελί, κάποτε μου είπε τα εξής: –Απ' όλες τις δουλειές που μ' έβαλαν να κάνω στο στρατόπεδο, αυτή, μέσα σ' εκείνες τις συνθήκες, ήταν η πιο τρομερή. Κουβαλούσα έναν κουβά νερό και τον πέταγα στο πάτωμα. Έβλεπες δάχτυλα να βγαίνουν από τη χαραμάδα της πόρτας αυτού του καταραμένου κελιού. Κάποιος άλλος προσπαθούσε να μουλιάσει τα χέρια του. Εδώ κι εκεί έβλεπες να βγαίνει ένα κουτάλι, κάποιος κακομοίρης προσπαθούσε να μαζέψει λίγα βρωμόνερα. Μερικοί από αυτούς έβγαζαν τα παπούτσια τους, ενώ άλλοι ξάπλωναν στο πάτωμα για να μπορέσουν να γλύψουν τα βρωμόνερα. Το κατώφλι του κελιού ήταν χαμηλό, έτσι όταν πέταγα το νερό στο πάτωμα, έμπαινε λίγο μέσα στο κελί. Ενώ κάποιος ορμούσαν να μαζέψουν και την τελευταία σταγόνα, άλλοι φώναζαν «Μην πετάς νερά! Σταμάτα επιτέλους, δεν μπορούμε ν' ακούμε να τρέχει το νερό».

Jakovljević, σ. 164-165.

Ο Ιλίγια Γιακόβλεβιτς, προπολεμικός πολιτικός και μέλος του Κροατικού Αγροτικού Κόμματος, είχε φυλακιστεί κι αυτός στο στρατόπεδο της Στάρα Γκράντιτσκο. Ήταν ένα από τα στρατόπεδα που είχαν φτιάξει οι Ουστάσι, σύμφωνα με το παράδειγμα των φασιστών μεντόρων τους, για τα μέλη των μειονοτήτων που καταδίωκαν (Ρομά, Σέρβους, Εβραίους) και για τους πολιτικούς τους αντιπάλους, όποια εθνικότητα και αν είχαν οι τελευταίοι.

55 Οι κρατούμενοι που οι Ουστάσι τους υπέβαλαν στο μαρτύριο της δίψας.

Εικ. 38. Αφίσα με τα ονόματα των εκτελεσμένων ομήρων στη ζώνη γερμανικής κατοχής στη Σλοβενία

G-16. Γράμμα μιας γυναίκας προς την οικογένειά της από το στρατόπεδο συγκέντρωσης τη Στάρα Γκράντιτσκα

«Την άλλη μέρα είχε έρθει στο κελί μου και τον είχαν πάρει τα δάκρυα. Ξέρεις ότι μου δήλωσε κιόλας πως κατά κάποιον τρόπο μ' αγαπούσε; Του είπα να τα αφήσει κατά μέρους αυτά για την ώρα. Δεν με νοιάζουν τέτοια πράγματα εδώ μέσα. Πρέπει πρώτα, πρώτα να κερδίσει το σεβασμό μου, να διορθώσει αυτά που κάνει στραβά, να βοηθήσει κόσμο. Μου υπόσχεται πως θα 'ναι καλός. Προσπαθεί να με πείσει πως δε θα μ' αφήσει ακόμη και στην πιο δύσκολη στιγμή. Όσο είναι αυτός εδώ μέσα, κανείς δεν θα με βασανίσει. Αν φτάσει το ένταλμα να με εκτελέσουν, θα έρθει να το κάνει αυτός προσωπικά. Θα μου ρίξει μια σφαίρα στο σβέρκο. Λέει πως δεν πονάει, αλλά στον εαυτό του δε θέλει να το δοκιμάσει. Τέτοιες συζητήσεις έχουμε, που λες. Μέσα από αυτόν έχω κιόλας αποκτήσει και κάποιες άλλες διασυνδέσεις. Έγινα χαρτορίχτρα, τους λέω τη μοίρα τους [των Ουστάσι] διαβάζοντας τα χαρτιά. Είναι εκπληκτικό πόσα μαντεύω. [...] Δεν υπάρχει άλλος τρόπος. Εσύ φεύγεις για τη λευτεριά και μένα δεν μ' αφήνουν να βγω ούτε στο προαύλιο. Καλό σου ταξίδι, τρεις φορές καλό. Τα θυμάσαι όλα όσα έχεις να πεις στους δικούς μου; Μη ξεχάσεις να δώσεις ένα φιλή από τη μαμά στο κοριτσάκι μου.

Jakovljević, σ. 304.

Αυτό το γράμμα το έδωσε κρυφά στον Γιακόβλεβιτς ένα άλλο θύμα του στρατόπεδου συγκέντρωσης, μια γυναίκα, η Ντίκα, που ανήκε στο παρτιζάνικο κίνημα αντίστασης, επειδή αναμενόταν ότι ο Γιακόβλεβιτς θα απελευθερωνόταν σύντομα. Στο υστερόγραφο η Ντίκα περιγράφει την ασυνήθιστη σχέση της με έναν άλλο από τους έγκλειστους του στρατοπέδου, τον οποίο ο Γιακόβλεβιτς γνώριζε με το ψευδώνυμο: η *Εξοχότητα*. Επειδή ανήκε στους Ουστάσι, η *Εξοχότητα* απολάμβανε καλύτερη μεταχείριση απ' ό,τι οι υπόλοιποι φυλακισμένοι του στρατοπέδου (κομμουνιστές, Εβραίοι, Ρομά, Σέρβοι).

Στο πρώτο απόσπασμα περιγράφεται πώς οι Ουστάσι βασάνιζαν τους κρατούμενους τους με τη δίψα. Μπορείτε να βρείτε κάποιον κατανοητό λόγο γι' αυτό το βασανιστήριο; Συνδεόταν με την πλευρά στην οποία ανήκαν οι κρατούμενοι και για την οποία πολεμούσαν ή μήπως με τον χαρακτήρα, τις διαθέσεις κ.λπ. των δεσμοφυλάκων; Εσείς τι σκέφτεστε για τη συμπεριφορά της *Εξοχότητας*; Ποια είναι η στάση του απέναντι στους κρατούμενους, στις εκτελέσεις τους και στην παραμονή τους στο στρατόπεδο εν γένει;

G-17. Ένας στρατιώτης των Ουστάσι περιγράφει τις βιαιότητες τις οποίες διέπραξε

«Η «Εξοχότητα» πιο πριν σκότωνε τον καιρό του σε κάποιο κατάσταση – ήταν, έλεγε, αρχιυπάλληλος μιας μεγάλης επιχείρησης – και τις νύχτες του τις περνούσε σε νάιτ κλαμπ και σε καπηλειά. Τώρα περίμενε πώς και πώς τη μέρα που θα αφιερωνόταν στο νέο του λειτούργημα. [...] Η «Εξοχότητα» είναι κάτι παραπάνω από πολιτικός. Είναι γεννημένος για να συντονίζει τους πάντες. Είναι ιδιαίτερα σκληρό γι' αυτόν το ότι δεν μπορεί να πάρει ενεργό μέρος στο στρατό, μολονότι το στρατηγικό του ταλέντο είναι ασυνήθιστο. Θα καθάριζε τη χώρα απ' όλους τους εχθρούς της στο πι και φι. Σκεφτείτε μόνο, με πόση επιτυχία εκτέλεσε το καθήκον που του είχε ανατεθεί στη Βοσνία! Όταν οι Ούγγροι, μετά την πτώση [της Γιουγκοσλαβίας] πήραν στο κυνήγι τους εθελοντές [του Γιουγκοσλαβικού στρατού], εκείνοι το 'σκασαν για την πατρίδα τους, τη Βοσνία, δηλαδή πατρίδα τους ήταν κατά το παρελθόν, αλλά παρ' όλα αυτά παρέμενε ο τόπος στον οποίο εί-

χαν γεννηθεί. Αυτοί οι άνθρωποι λοιπόν έπρεπε να καταγραφούν.

– Πώς το κατάφερες αυτό;

– Εύκολο! Τους ζήτησα να παρουσιαστούν και αυτοί ανταποκρίθηκαν στην πρόσκληση. Τους είπα ότι σε λίγο θα τους πήγαιναν σ' ένα χωριό, όπου θα ήταν απολύτως ασφαλείς. Ανέλαβα προσωπικά να τους ταΐζω καλά, μόλις έρχονταν και δηλώνονταν. Έπειτα τους ξαπόστειλα σε σκεπαστά φορτηγά.

– Για πού;

– Για έναν μικρότερο σταθμό. Δεν έχεις ιδέα, αλλά για όλην αυτή την επιχείρηση δεν χρειάζεσαι παρά δύο αγόρια. Ολόγυρα είχαμε επανάσταση, οι φυγάδες τα είχανε χάσει. Στη συνέχεια τους ξεπάστρεψαν οι γύφτοι. Και μετά εμείς απαλλαγίκαμε και απ' αυτά τα καθάρματα. Κρίμα που, εκτός απ' αυτούς τους γύφτους, είχα να σκοτώσω και αρκετούς από τους δικούς μας που πήραν μέρος σ' όλα αυτά. Το έκαναν με δική τους πρωτοβουλία, αλλά οι αρχές των Ουστάσι δεν μπορούν να παίρνουν την ευθύνη για τις ιδιοτροπίες του καθενός. Πήγαν χαράμι λοιπόν, αλλά τι να γίνει, η μητέρα πατρίδα καλεί τους καλύτερους της γιούς να θυσιαστούν. Εμείς λοιπόν, ήμασταν τώρα καλυμμένοι, εκείνοι που ήταν ένοχοι είχαν τιμωρηθεί. Το σκορ ήταν εκατό – ένα. [...]

Αντί να παραδεχτεί η «Εξοχότητα» το μίσος του και τον πληγωμένο του εγωισμό, του άρεσε ν' ανακαλύπτει κάποια άλλα, υψηλότερα κίνητρα για όσα έκανε. Αναζητούσε αυτά τα κίνητρα και πιθανότατα τα έβρισκε στην εκκαθάριση της κροατικής γης από τους Σέρβους και της κροατικής οικονομίας από τους Εβραίους».

Jakovljević, σ. 54, 57.

Αυτή είναι μια από τις πολυάριθμες συζητήσεις του Ιλίγια Γιακόβλεβιτς με τον Ουστάσι, γνωστό ως η «Εξοχότητα», στη Στάρα Γκραντίσκα.

Οι αρχές των Ουστάσι στο ΑΚΚ είχαν καταστρώσει σχέδιο εξόντωσης ορισμένων εθνικών μειονοτήτων: των Ρομά, των Εβραίων και των Σέρβων. Άρπαζαν τις περιουσίες των μελών αυτών των μειονοτήτων κι έπειτα τα έστελναν στα στρατόπεδα και τα εξόντωναν. Την ίδια μεταχείριση επιφύλασσαν και στους Κροάτες που δεν συμφωνούσαν με το καθεστώς των Ουστάσι. Η πολιτική τους απέναντι στους Εβραίους δεν ήταν διαφορετική από εκείνη της ναζιστικής Γερμανίας: τους αφαίρεσαν όλα τα αστικά δικαιώματα και οι γάμοι μεταξύ Εβραίων

και προσώπων «άρειας» καταγωγής απαγορεύτηκαν από το «Συνταγματικό διάταγμα περί της προστασίας του Αρείου αίματος και της τιμής του Κροατικού λαού».

Θεωρούσε η Εξοχότητα ότι είχε κάνει κανένα έγκλημα; Πώς δικαιολογεί τις πράξεις του και ποια είναι τα κίνητρα που τον ωθούν στις δολοφονίες ανθρώπων; Πώς δικαιολογεί τη δολοφονία των δικών του ανδρών;

Γ-18. Εγκλήματα των ανταρτών στο Μπλάιμπουργκ. Ο Κόλιν Γκάννερ, λοχαγός του Βασιλικού Ιρλανδικού Πεζικού, βλέπει τους αιχμαλώτους να περνούν...

Ήταν οι Ουστάσι, τους οποίους οι στρατιώτες του Τίτο οδηγούσαν στο θάνατο. Οι Ουστάσι ήταν στην πραγματικότητα Γιουγκοσλάβοι που είχαν πολεμήσει από την αρχή στη γερμανική πλευρά. Τώρα, μετά την κομμουνιστική νίκη του Τίτο, έπρεπε να οδηγηθούν στη σφαγή, κυριολεκτικά να σφαχτούν. Η γραμμή τους έμοιαζε να μην έχει τέλος, καθώς τους οδηγούσαν από τη γέφυρα του Δράβα στη γιουγκοσλαβική μεριά. Άντρες, γυναίκες, παιδιά και μωρά που τα κρατούσαν στα χέρια, όλοι πεθαμένοι της πείνας, προχωρούσαν ανάμεσα στους ανθρώπους του Τίτο, που ήταν καβάλα σε μικρόσωμα άλογα και κρατούσαν εκείνα τα διαβόητα κοζάκιμα μαστίγια που έχουν στην άκρη τους μολύβι, τις ναγκάικες, με τις οποίες μπορείς να ξεσκίσεις το πρόσωπο ενός ανθρώπου μ' ένα χτύπημα. Τα χρησιμοποιούσαν ελεύθερα.

Grčić, σ. 141-142.

Οι γιουγκοσλάβοι Παρτιζάνοι θεωρούσαν πως οι ίδιοι ήταν πολεμιστές οι οποίοι σέβονταν τους νόμους του πολέμου και απεχθάνονταν το έγκλημα και παρουσιάζονταν προς τα έξω μ' αυτό τον τρόπο. Υποστήριζαν πως, ως εκ τούτου, διέφεραν από τους εγκληματικούς φασιστικούς στρατούς. Ωστόσο, δε δίσταζαν να επιβάλουν τη θανατική ποινή σε αιχμαλώτους ή σε αμάχους που τους αναγνώριζαν (ή απλώς τους υποπεύονταν) ως συνεργάτες των δυνάμεων κατοχής ή των Ουστάσι. Το Μάιο του 1945, οι Παρτιζάνοι απώθησαν διάφορους φασιστικούς στρατούς από τα γιουγκοσλαβικά εδάφη

προς τα βορειοδυτικά. Οι Ουστάσι, μαζί με πολίτες της Κροατίας, κινήθηκαν προς τα σημερινά σλοβενοαυστριακά σύνορα έχοντας ως στόχο να παραδοθούν στο βρετανικό στρατό (παρά στους Παρτιζάνους). Ωστόσο, οι Βρετανοί δε δέχτηκαν την παράδοσή τους κι έτσι αναγκάστηκαν να γυρίσουν πίσω και να παραδοθούν στους Παρτιζάνους. Πολλοί αιχμάλωτοι πολέμου δολοφονήθηκαν και βασανίστηκαν από τους στρατιώτες του νικηφόρου στρατού. Αυτό άρχισε στην αυστριακή κωμόπολη του Μπλάιμπουργκ και συνεχίστηκε έπειτα, όταν οι αιχμάλωτοι υποχρεώθηκαν να προχωρήσουν πεζή νότια, βαθιά μέσα στο γιουγκοσλαβικό έδαφος (πορεία που έμεινε γνωστή ως «Ο δρόμος της σταύρωσης»).

Τι ήταν αυτό που προκάλεσε τα μαζικά αντίποινα στο τέλος του πολέμου; Συγκρίνετε αυτό το παράδειγμα με παρόμοιες εκδηλώσεις «θριαμβευτικής μανίας» σε άλλα θέατρα του πολέμου (Χιροσίμα, Δρέσδη, σουδήτες Γερμανοί, γάλλοι συνεργάτες των κατακτητών κ.λπ.). Μπορεί η εκδικητική συμπεριφορά στο τέλος του πολέμου να δικαιολογηθεί, επειδή αγωνίστηκε κανείς για μια δίκαιη υπόθεση στη διάρκειά του;

Γ-19. Ο Τίτο για τα εγκλήματα των Παρτιζάνων⁵⁶

Όσον αφορά αυτούς τους προδότες, που βρέθηκαν στη χώρα μας και πιο συγκεκριμένα βρίσκονται μέσα σε κάθε έθνος, αυτό είναι ζήτημα για την ιστορία. Το χέρι της δικαιοσύνης, το χέρι της εκδίκησης του λαού μας έπιασε τους περισσότερους και λίγοι μονάχα κατάφεραν να το σκάσουν, κρυμμένοι κάτω απ' τα φτερά των προστατών τους και να φύγουν από τη χώρα.

Grčić, σ. 41.

III. Το Ολοκαύτωμα

Γ-20. Απόσπασμα από τον Βουλγαρικό Νόμο για την Προστασία του Έθνους

24 Δεκεμβρίου 1940

Είναι το «χέρι της εκδίκησης» πάντοτε το «χέρι της δικαιοσύνης»; Πρόκειται δηλαδή για το ίδιο πράγμα, όπως αφήνει να εννοηθεί αυτή η πηγή; Εξηγήστε την πρόταση: «αυτό που για τον ένα είναι έγκλημα, για τον άλλον είναι δικαιοσύνη».

► Εικ. 39. Βλαντιμίρ Φιλάκοβατς: Θύματα. Ελαιογραφία σε καμβά, Ζάγκρεμπ 1943

Κροατικό Ιστορικό Μουσείο.

Περιγράψτε αυτή την εικόνα. Τι είναι το φορτίο του κάρου; Τι σκέφτεστε σε σχέση με τη φρίκη του πολέμου ως αντικείμενο ενός έργου τέχνης; Ποια θεωρείτε πως ήταν η στάση του καλλιτέχνη απέναντι στο φρικτό αντικείμενο του έργου του;

Άρθρο 21.

Τα άτομα εβραϊκής καταγωγής δεν επιτρέπεται:

α) Να κατέχουν την βουλγαρική υπηκοότητα. Οι γυναίκες εβραϊκής καταγωγής παίρνουν την υπηκοότητα του συζύγου τους.

⁵⁶ Τα εγκλήματα που διαπράχθηκαν στο τέλος του πολέμου αποτελούσαν για πολλά χρόνια θέμα ταμπού στη μεταπολεμική Γιουγκοσλαβία.

β) Να συμμετέχουν ως εκλογείς ή υποψήφιοι, τόσο σε δημόσιες ψηφοφορίες όσο και σε εκλογές μη κερδοσκοπικών σωματείων, εκτός από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες η εκλογή αφορά οργάνωση ατόμων αποκλειστικά εβραϊκής καταγωγής.

γ) Να κατέχουν θέσεις σε οποιαδήποτε κρατική, δημοτική ή άλλη δημόσια αρχή, εκτός από τις περιπτώσεις κατά τις οποίες πρόκειται για φορέα ατόμων αποκλειστικά εβραϊκής καταγωγής [...]

ε) Να παντρεύονται ή να συζούν με άτομα βουλγαρικής καταγωγής. Οι γάμοι μεταξύ ατόμων εβραϊκής καταγωγής και Βουλγάρων οι οποίοι συνάπτονται μετά την έναρξη ισχύος αυτού του νόμου, θεωρούνται ως ανυπόστατοι και μη τελεσθέντες. [...]

Άρθρο 23.

Εφεξής απαγορεύεται η εγκατάσταση στη Σόφια ατόμων εβραϊκής καταγωγής.

Άρθρο 24.

Τα άτομα εβραϊκής καταγωγής απαγορεύεται να κατέχουν ή να ενοικιάζουν ακίνητη περιουσία, τα ίδια προσωπικά ή μέσω πληρεξουσίων. Στους επαρχιακούς οικισμούς, εκτός των θερέτρων, απαγορεύεται να κατέχουν οποιοδήποτε κτίσμα. [...]

Άρθρο 26.

Το Υπουργικό Συμβούλιο έχει το δικαίωμα, έπειτα από σχετική έκθεση του υπουργού Εμπορίου, Βιομηχανίας και Εργασίας, να περιορίζει, απολύτως ή εν μέρει, την προσωπική ή κεφαλαϊκή συμμετοχή ατόμων εβραϊκής καταγωγής σε ορισμένους κλάδους του εμπορίου, της βιομηχανίας και των τεχνών.

Εντός ενός μηνός από της ενάρξεως ισχύος του παρόντος Νόμου, όλα τα άτομα εβραϊκής καταγωγής υποχρεούνται να δηλώσουν προς τις αρχές το σύνολο της κινητής και ακίνητης περιουσίας τους.

Η επιβίωση - Ανθολογία τεκμηρίων 1940-1944, σ. 157-161.

Υπάρχει κάποια αντίστοιχη μαρτυρία από τη δική σας χώρα εκείνη την εποχή; Η αντισημιτική πολιτική στις χώρες της Νοτιοανατολικής Ευρώπης επιβλήθηκε αποκλειστικά από τη γερμανική επιρροή; Είχαν περιθώριο επιλογών οι σύμμαχοι της Γερμανίας; Επίσης, αξίζει να αναλυθεί η ονομασία αυτού του νόμου: ήταν στ' αλήθεια ανάγκη να προστατευτεί από τους Εβραίους το βουλγαρικό (ή οποιοδήποτε άλλο) έθνος;

Γ-21. Βούλγαροι βουλευτές διαμαρτύρονται ενάντια στον εκτοπισμό των Εβραίων

[...] Ψιθυρίζεται ότι η βουλγαρική κυβέρνηση σκοπεύει να απελάσει αυτούς τους ανθρώπους από τη χώρα μας. Αυτοί οι ψίθυροι είναι οπωσδήποτε ανυπόστατοι και κακόβουλοι, καθώς αυτοί οι άνθρωποι είναι βούλγαροι πολίτες και η απέλασή τους θα είχε αρνητικές επιπτώσεις, όχι μόνον επειδή θα στιγματίζε τον εθνικό χαρακτήρα της Βουλγαρίας αλλά κι επειδή θα επηρέαζε αρνητικά τις διεθνείς σχέσεις της χώρας μας στο μέλλον.

Ένα μικρό έθνος δεν έχει την ελευθερία να αδιαφορεί για τα ηθικά ζητήματα. Ο ισχυρός ηθικός χαρακτήρας είναι το μεγαλύτερό μας όπλο εναντίον των μελλοντικών αδικιών. Αυτό έχει μεγάλη σημασία για εμάς, επειδή Εσείς, αγαπητέ Πρωθυπουργέ της χώρας, οπωσδήποτε θα θυμόσαστε ότι πριν από όχι πολύ καιρό υποφέραμε κι εμείς οι ίδιοι από τις βαριές ηθικές και πολιτικές συνέπειες της ηθικά έκτροπης νομοθεσίας, την οποία είχαν θεσπίσει ορισμένα άτομα.

Ποια βουλγαρική κυβέρνηση θα θέλαμε σήμερα να επιβαρύνουμε με μια τέτοια ευθύνη για το μέλλον; Οι Εβραίοι στη Βουλγαρία είναι λίγοι. Το κράτος είναι ισχυρό και διαθέτει πλήθος νόμιμων μέσων για την πάταξη κάθε εγκληματικού στοιχείου, αδιακρίτως της προελεύσεως του τελευταίου. Επομένως, είναι περιττή η προσφυγή σε νέα και άκρως απάνθρωπα μέτρα, τα οποία θα μπορούσαν ενδεχομένως να οδηγήσουν σε μελλοντικές κατηγορίες περί βουλγαρικής συμμετοχής σε μαζική ανθρωποκτονία. Αυτές οι ενδεχόμενες κατηγορίες άμεσα θα βαρύνουν τους ώμους της σημερινής κυβέρνησης της Βουλγαρίας, αλλά συγχρόνως θα αποτελούν και μια βαρειά κληρονομιά για τον βουλγαρικό λαό τού σήμερα και των μελλοντικών γενεών. Τα αποτελέσματα παρόμοιων πολιτικών επιλογών είναι εύκολα προβλέψιμα κι επομένως δε θα έπρεπε να επιτρέψουμε να επέλθουν. Θα μας είναι αδύνατο να συμεριστούμε οποιοδήποτε μερίδιο της ευθύνης για κάτι τέτοιο.

Η επιβίωση - Ανθολογία τεκμηρίων 1940-1944, σ. 216-218.

Αυτή είναι μια ανακοίνωση διαμαρτυρίας προς τον πρωθυπουργό (με ημερομηνία 26 Δεκεμβρίου του 1943), η οποία υπογράφηκε από τον αντιπρόεδρο της 25^{ης} Συνόδου της Βουλγαρικής Εθνοσυνέλευσης,

Ντ. Πέσεφ και άλλους σαράντα δύο πληρεξούσιους εναντίον της απέλασης των Εβραίων από τη Βουλγαρία. Οι υπογράφοντες επιμένουν πως τα νέα αντιεβραϊκά μέτρα θα έπρεπε να βασίζονται σε πραγματικά πολιτικά συμφέροντα και στις εθνικές αντιλήψεις του βουλγαρικού λαού. Θέτουν προς την κυβέρνηση το ερώτημα, αν είναι διατεθειμένη να αναλάβει την τεράστια ιστορική ευθύνη της απέλασης αθώων υπηκόων της, προκειμένου να εξυπηρετήσει τα σχέδια μιας ξένης δύναμης.

Σχολιάστε την πρόταση: «Ένα μικρό έθνος δεν έχει την ελευθερία να αδιαφορεί για τα ηθικά ζητήματα». Μήπως αυτό σημαίνει πως τα «μεγάλα» έθνη διαθέτουν αυτή την ελευθερία; Με ποιους τρόπους ανησυχούσαν για το μέλλον οι συντάκτες αυτής της ανακοίνωσης διαμαρτυρίας;

Γ-22. Διαταγή της Στρατιωτικής Διοίκησης Βελιγραδίου

25 Απριλίου 1941

ΔΙΑΤΑΓΗ

- 1) Όλοι οι Εβραίοι, οι οποίοι διαμένουν στην πόλη του Βελιγραδίου, επιτρέπεται να αγοράζουν τρόφιμα και άλλα αγαθά στις πλατείες και τις αγορές της πόλεως μόνον μετά τις 10.30 π.μ. Οι πωλητές δεν πρέπει να τους πωλούν οτιδήποτε πριν από αυτή την ώρα.
- 2) Στις δημόσιες βρύσες και στα υπόλοιπα μέρη, όπου σχηματίζονται σειρές αναμονής, οι Εβραίοι μπορούν να λάβουν σειρά αναμονής, μόνον αφού πρώτα θα έχουν εξυπηρετηθεί οι άρειοι πολίτες.
- 3) Απαγορεύεται σε όλους τους εμπόρους να πωλούν τρόφιμα και άλλα αγαθά στους Εβραίους σε τιμές υψηλότερες κι εν γένει παρανόμως.
- 4) Οι Εβραίοι που δεν συμμορφώνονται με τη Διαταγή αυτή θα τιμωρούνται με φυλάκιση έως τριάντα (30) ημερών και πρόστιμο έως 10.000 δηναρί-

ων. Αναλόγως των περιστάσεων, μπορεί επίσης να αποστέλλονται σε στρατόπεδο συγκέντρωσης. Η ίδια τιμωρία θα επιβάλλεται και στους εμπόρους, οι οποίοι υποπίπτουν στην περίπτωση του Άρθρου 3 της παρούσης Διαταγής.

5) Η αστυνομία του Βελιγραδίου, δηλαδή τα κατά τόπους Αστυνομικά Τμήματα, θα είναι αρμόδια για την επιβολή των ποινών σύμφωνα προς αυτήν τη Διαταγή.

Η Διαταγή αυτή τίθεται σε ισχύ αμέσως.

Διετάχθη την 25^η Απριλίου του 1941, εν Βελιγραδίω

Ο Διοικητής

Συνταγματάρχης φον Κάιζενμπεργκ

Božović, 1941, σ. 54.

Γιατί απαγορεύθηκε στους Εβραίους να αγοράζουν τρόφιμα πριν από τις 10.30 το πρωί; Ποια ποινή προβλεπόταν για την παράβαση αυτής της διαταγής;

Γ-23. Ο Ίων Αντωνέσκου καταδικάζει το πογκρόμ στο Ιάσιο⁵⁷

4 Ιουνίου, 1941

Διαταγή υπ' αρ. 255 του Στρατηγού Ίωνα Αντωνέσκου, ηγέτη του Κράτους, προς όλες τις Μονάδες Στρατού και Χωροφυλακής της Χώρας, σχετικά με τα αιματηρά αντίποινα εναντίον του εβραϊκού πληθυσμού στην πόλη του Ιασίου

Η κατάλυσις της τάξεως η οποία παρατηρήθηκε πριν από λίγες ημέρες στο Ιάσιο, παρουσίασε μια άκρως δυσάρεστη εικόνα του στρατού και των κρατικών αρχών.

Κατά την απώλεια της Βεσσαραβίας, αποτέλεσε πραγματικό όνειδος για τον στρατό το ότι υποχρεώθηκε να δεχτεί χωρίς αντίδραση τις προσβολές και τις επιθέσεις Εβραίων και Κομμουνιστών. Η αισχύνη είναι ακόμη μεγαλύτερη όμως, όταν μεμονωμένοι στρατιώτες και μάλιστα με δική τους πρωτοβουλία,

⁵⁷ Στις 30 Ιουνίου του 1941 η ρουμανική κυβέρνηση ανακοίνωσε πως πεντακόσιοι «Εβραιοκομμουνισταί» είχαν εκτελεστεί στο Ιάσιο, επειδή είχαν ανοίξει πυρ εναντίον ρουμάνων και γερμανών στρατιωτών. Πράγματι, φαίνεται ότι στις 28 και στις 29 Ιουνίου είχαν ριχτεί πυροβολισμοί εναντίον στρατιωτών. Δεν υπήρξαν θύματα, αλλά άρχισε να ψιθυρίζεται ότι οι Εβραιοκομμουνιστές ετοιμάζονταν να επιτεθούν ενάντια στον στρατό που πολεμούσε στο μέτωπο, από τα μετόπισθεν. Χιλιάδες Εβραίοι συνελήφθησαν και αρκετοί σκοτώθηκαν. Ο Διοικητής της 14ης Μεραρχίας του ρουμανικού στρατού απαλλάχθηκε από τους Εβραίους που είχαν συλληφθεί, απελευθερώντας τους εκτός συνόρων. Σύμφωνα με τα επίσημα στοιχεία, από τους 4.430 συνολικά ανθρώπους που απελάθηκαν με δυο αμαξοστοιχίες, επιβίωσαν περίπου οι μισοί.

επί μακρόν λεηλατούν και κακομεταχειρίζονται τον εβραϊκό πληθυσμό και φονεύουν αδιακρίτως, όπως συνέβη στο Ιάσιο.

Ο εβραϊκός λαός επί αρκετούς αιώνες αποσπούσε βάναυσα τον πλούτο του ρουμανικού λαού, τον οδηγούσε στη φτώχεια, εμπόδιζε την ανάπτυξη του και τον εκμεταλλεύταν κερδοσκοπικά. Η ανάγκη να απελευθερωθούμε από αυτήν τη μάστιγα που έπληξε τη Ρουμανία είναι αδιαμφισβήτητη, αλλά μόνον η Κυβέρνηση έχει το δικαίωμα να λάβει τα απαραίτητα μέτρα. Αυτά τα μέτρα ήδη έχουν δρομολογηθεί κι εφαρμόζονται και θα συνεχιστούν σύμφωνα με τους κανόνες τους οποίους εγώ ο ίδιος θα αποφασίσω. Δεν μπορεί ο πρώτος τυχών πολίτης ή στρατιώτης να αναλαμβάνει να λύσει αυτοβούλως το εβραϊκό πρόβλημα προχωρώντας σε λεηλασίες και σφαγές.

Όταν εμείς προσφεύγουμε σε παρόμοια μέσα, δείχνουμε σε ολόκληρο τον κόσμο πως είμαστε λαός απειθάρχητος και απολίτιστος και κηλιδώνουμε ανεπίτρεπτα την εξουσία και το γόητρο του κράτους.

Δια της παρούσης αναστέλλω παντελώς κάθε ενέργεια η οποία έχει ξεκινήσει με ατομική πρωτοβουλία και καθιστώ τον στρατό και τις πολιτικές αρχές υπεύθυνες για την αυστηρή εφαρμογή της παρούσης Διαταγής. Εκείνοι οι οποίοι παραβιάζουν ή έχουν παραβιάσει τον παραπάνω νόμο, θα διωχθούν και θα υποστούν τις πιο αυστηρές ποινές που προβλέπει ο νόμος.

Στρατηγός Ίων Αντωνέσκου
Benjamin, τ. II, τεκμ. 98.

3 Ποια είναι η επίσημη θέση του στρατηγού Ίωνα Αντωνέσκου όσον αφορά το πογκρόμ του Ιασίου; Η καταδίκη των εκτρόπων σ' αυτή την πόλη υποδηλώνει εβραϊόφιλη στάση; Ποιος δηλώνεται πως είναι υπεύθυνος για την επίλυση του «εβραϊκού προβλήματος» στη Ρουμανία; Μολονότι ο Στρατηγός Αντωνέσκου κατηγορεί την εβραϊκή μειονότητα πως κινήθηκε εναντίον τού ρουμανικού στρατού, δηλώνει αντίθετος στην επιβολή μιας «Τελικής Λύσης» στο «εβραϊκό πρόβλημα». Εσείς συμφωνείτε πως η στάση του αποτελούσε απλώς μια αντίδραση στις ληστείες και τα εγκλήματα που διέπρατταν μεμονωμένα πρόσωπα; Ποια είναι η άποψή σας για το ζήτημα της συλλογικής ευθύνης;

► Εικ. 40. Τουρκική γελοιογραφία

Gazetelerden: Bir vapur dolusu Yahudi muhaciri İzmir limanından geçti...

Yahudi - Açız, parasiziz.. Allahşkiniza beş dakika karaya çıkmamıza izin verin da zingin ulup yeledim!..

Akba'ba, 24 Ağustos 1939

Akba'ba, 24 Αυγούστου 1939.

Κ *Μετάφραση:* Μια καραβιά Εβραίοι φτάνουν στο λιμάνι της Σμύρνης. Ο Εβραίος: – Είμαστε απένταροι! Είμαστε πεινασμένοι! Σας παρακαλούμε, αφήστε μας να βγούμε από το καράβι για πέντε λεπτά και θα γυρίσουμε σ' αυτό πλούσιοι!

3 Ποιος είναι ο σκοπός αυτής της γελοιογραφίας; Ποιο στερεότυπο προωθεί;

Γ-24. Το στρατόπεδο συγκέντρωσης στο προάστειο Σαϊμίστε του Βελιγραδίου

Από την κατάθεση της Εντβίγκας Σένφαιϊν, κρατούμενης στο στρατόπεδο κράτησης Judenlager Zemlin (Sajmiste)

Αμέσως μόλις φτάσαμε στο στρατόπεδο, οι Γερμανοί μας είπαν ότι το στρατόπεδο βαθμιαία θα εκκενωνονταν, επειδή σκόπευαν να φυλακίσουν στο χώρο της Έκθεσης Κομμουνιστές, αλλά δεν μας έλεγαν πού θα μας πήγαιναν εμάς. [...] Για τις πρώτες μεταφορές κάλεσαν να παρουσιαστούν εθελοντές, και οι πρώτοι που κλήθηκαν ήταν η ομάδα με την οποία είχα έρθει κι εγώ, Εβραίοι από το Κοσμέτ.[...]

Εκείνοι που επιλέχθηκαν για μεταφορά διατάχθηκαν ή ακριβέστερα τους υποδείχθηκε ευγενικά να πάρουν μαζί τους τα πιο πολύτιμα αντικείμενά τους και να συσκευάσουν προσεκτικά όλα τα υπόλοιπα, βάζοντας επάνω στο δέμα τη σωστή διεύθυνση. [...]

Έτσι, αυτές οι μαζικές μεταφορές άρχισαν να γίνονται σχεδόν καθημερινά. Τις Κυριακές και τις γιορτές συνήθως δεν γίνονταν μεταφορές - εκκενώσεις, αλλά υπήρχαν και ημέρες που το αυτοκίνητο έκανε και δύο διαδρομές. Ο οδηγός του γκρίζου αυτοκινήτου συνήθως έμπαινε στο στρατόπεδο μονάχος του, μάζευε γύρω του παιδιά, τα χάιδευε, τα έπαιρνε αγκαλιά και τους έδινε ζαχαρωτά. Τα παιδιά τον αγαπούσαν και όποτε ερχόταν, ορμούσαν επάνω του για να πάρουν ζαχαρωτά. Κανείς απ' όσους ήταν στο στρατόπεδο δεν υποπτευόταν ότι έπαιρνε τους ανθρώπους στο θάνατο. Όλοι ήταν σίγουροι πως τους μετέφερε σε κάποιο άλλο στρατόπεδο.

Εγκλήματα των φασιστών κατακτητών... στη Γιουγκοσλαβία, σ. 33, 34.

Στην κατεχόμενη επικράτεια της Σερβίας ζούσαν περίπου 17.800 Εβραίοι. Δολοφονήθηκαν κάπου 14.000. Περίπου 6.320 Εβραίοι εξοντώθηκαν στο στρατόπεδο του Σαϊμίστε, στα περίχωρα του Βελιγραδίου. Είχε σταλεί εκεί από τη Γερμανία για την εξόντωσή τους ένα ειδικά διαμορφωμένο φορτηγό με θάλαμο αερίων. Εκτός από το στρατόπεδο του Σαϊμίστε, οι περισσότεροι άνδρες Εβραίοι εξοντώθηκαν, μαζί με Σέρβους και Ρομά, στις μαζικές εκτελέσεις ομήρων του 1941 και των πρώτων μηνών του 1942. Αυτή η εγκληματική ενέργεια οργανώθηκε και διαπράχθηκε με συστηματικό τρόπο από τον γερμανικό στρατό, κατά κύριο λόγο τον τακτικό στρατό, δηλαδή τη Βέρμαχτ.

Σχολιάστε τη συμπεριφορά του οδηγού του γκρίζου αυτοκινήτου. Αυτός ήξερε τι συνέβαινε στο Σαϊμίστε;

► Εικ. 41. Τουρκική γελοιογραφία

Bali, Παιδιά του Μωυσή, πολίτες της δημοκρατίας.

Δημοσιευμένη από την Τουρκική Αντισιωνιστική Εταιρεία. Το χταπόδι που στραγγαλίζει την υδρόγειο αντιπροσωπεύει τους Εβραίους. Ο υπότιτλος: «Ο κίνδυνος που περισφίγγει ολόκληρο τον κόσμο, ο παγκόσμιος Εβραϊσμός, ο Σιωνισμός. Δεν θα υπάρξει γαλήνη επάνω στη γη, όσο θα εξακολουθεί να υφίσταται αυτή η μάλιστα».

Γ-25. Τα μαρτύρια μιας νεαρής Εβραίας από το Σεράγιεβο

Η μαρτυρία της Χίμπας Ζίλτζιτς Κεχάγιτς

Τα φρικτά γεγονότα που ακολούθησαν το ξέσπασμα του πολέμου, οπωσδήποτε διαμόρφωσαν τη φυσιογνωμία χιλιάδων νέων ανθρώπων του Σεράγεβου και αυτό ίσχυε και για τις νέες κοπέλες. Εγώ ήμουν τότε δεκαέξι χρονών και πήγαινα στην έκτη γυμνασίου. Πρώτα απ' όλα διαλύθηκαν τα σχολεία της πόλης και τα κτίριά τους μετατράπηκαν σε στρατώνες. Στη δική

μου γειτονιά ζούσαν πολλοί Εβραίοι. Εγώ είχα μια πολύ στενή [Εβραία] φίλη, τη Ρεγγίνα Φίντσι. Η μητέρα της είχε ένα μικρό καπνοπωλείο στη γωνία της Μπαστσαρσιάς. Τις επισκεπτόμουν κι έβλεπα πως ζούσαν μέσα στο φόβο κάθε μέρα, τρομάζοντας με κάθε ψίθυρο, με κάθε βήμα που ακουγόταν, περιμένοντας την ώρα που θα εκτοπίζονταν και αυτές σε κάποιο στρατόπεδο συγκέντρωσης. Είχαν κιόλας συσκευάσει τα πράγματά τους. Μια μέρα πράγματι τις οδήγησαν στο στρατόπεδο, αλλά η Ρεγγίνα κατόρθωσε να δραπετεύσει και ήρθε να κρυφτεί στο σπίτι μας. Δυστυχώς και παρ' όλο που εμείς την παρακινούσαμε να μείνει κι άλλο κρυμμένη, δεν είχε τη δύναμη να ζήσει χωρίς την οικογένειά της. Έτσι έφυγε ξανά για το στρατόπεδο συγκέντρωσης για να μοιραστεί και αυτή την τύχη των δικών της. Αυτή η καταδίωξη του εβραϊκού λαού και η ατμόσφαιρα φρίκης που ζούσαν οι οικογένειές τους, πράγματα που τα έζησα από κοντά, είναι από τα δυνατότερα αισθήματα που κουβαλώ μέσα μου από εκείνη την εποχή. Στην πόλη κυκλοφορούσαν κιόλας ψίθυροι για τα στρατόπεδα συγκέντρωσης της Γκράντισκας και του Γιανόσεβατς και για τους εκτοπισμούς και τα βασανιστήρια που υπέφεραν οι Κομμουνιστές και οι πατριώτες. Ακούγονταν τα νέα για τις τερατώδεις σφαγές των σέρβων κατοίκων στα χωριά, για τα πτώματα που πετάγονταν σε σπήλαια και βάραθρα, για τα χωριά που καίγονταν και αργότερα για τις σφαγές των Μουσουλμάνων από τους Τσέτνικ γύρω από τον ποταμό Δρίνο, για ποτάμια αίματος, για τους φυγάδες που έτρεχαν χωρίς να ξέρουν πού να πάνε, έχοντας αφήσει πίσω όλα τους τα υπάρχοντα, ελπίζοντας να σώσουν τη ζωή τους. Οι πρόσφυγες από τη Φότσα, τη Ρογκάτιτσα, το Βίσεγκραντ είχαν αρχίσει να φτάνουν στην πόλη. Οι μουσουλμανικές οικογένειες είχαν πάρει στην προστασία τους παιδιά ορφανά, σχεδόν τρελαμένα. Αναφέρω ένα μόνον κομμάτι της τρομερής ατμόσφαιρας εκείνου του καιρού. Αυτός ήταν λοιπόν ο φασισμός με όλη την απανθρωπιά και την ανελέητη σκληρότητά του.

Albahari, σ. 495-496.

3 Προσπαθείστε να αξιολογήσετε τη συμπεριφορά της Ρεγγίνας. Εσείς τι θα κάνατε, αν βρισκόσασταν στη θέση της; Ήταν εύκολη η απόφαση που πήρε; Τι σας λέει αυτή η μαρτυρία σχετικά με την ικανότητα αντίστασης του ανθρώπινου πνεύματος ακόμη και όταν περιβάλλεται από ένα πολύ καταπιεστικό καθεστώς;

► **Εικ. 42.** Άγνωστο κορίτσι περιμένει την εκτόπισή του κοντά στο Τσέλιε της Σλοβενίας

Γ-26. Τα αντιεβραϊκά μέτρα στην Ελλάδα

Σημειώσεις σχετικά με την παρούσα κατάσταση των Ελλήνων Εβραίων

Του Α.Λ. Molho

Κάιρο, 12 Οκτωβρίου, 1943

Τα αντιεβραϊκά μέτρα και οι δοσίλογες κυβερνήσεις

[...] Γεγονός παραμένει ότι μέχρι και το μήνα Φεβρουάριο αυτού του έτους οι Έλληνες Εβραίοι απολάμβαναν, τόσο εκ των πραγμάτων όσο και διά νόμου, το ίδιο καθεστώς με τους υπόλοιπους Έλληνες πολίτες. Τα μέτρα τα οποία υιοθετήθηκαν εναντίον των Εβραίων της Θεσσαλονίκης και ολόκληρης της Μακεδονίας από τον Οκτώβριο και μετά, προέρχονταν αποκλειστικά από τις γερμανικές αρχές κατοχής. Οι τελευταίες ενεργούσαν, καθ' ομολογίαν, βάσει συγκεκριμένων διαταγών που προέρχονταν απευθείας από το γενικό επιτελείο του γερμανικού στρατού. Οι Ελληνικές Αρχές αρνήθη-

καν επανειλημμένα να ταυτιστούν με τα συγκεκριμένα μέτρα. Η Ορθόδοξη Εκκλησία ύψωσε τη φωνή της εναντίον τους. (Υπόμνημα διαμαρτυρίας Αρχιεπισκόπου Αθηνών προς τις γερμανικές αρχές). Τόσο οι ηγέτες του πολιτικού κόσμου όσο και οι εκπρόσωποι κοινωνικών και επαγγελματικών οργανώσεων υποστήριξαν ανοιχτά αυτή τη διαμαρτυρία. Η πίεση της ελληνικής κοινής γνώμης υπήρξε τόσο ισχυρή, ώστε ο δοσίλογος πρωθυπουργός, Ιωάννης Ράλλης, αναγκάστηκε να δεσμευτεί ότι θα παρέμβαινε υπέρ του εβραϊκού στοιχείου. Δε γνωρίζουμε αν τήρησε την υπόσχεσή του. Σε κάθε περίπτωση, δεν υπήρξε κάποια επίσημη παρέμβαση.

Βερέμης, Κωνσταντοπούλου, σ.290.

Όταν εφαρμόστηκαν στην Ελλάδα τα μέτρα εναντίον των Εβραίων, ένα ευρύ φάσμα οργανώσεων και θεσμικών φορέων, από την εκκλησία και την αστυνομική διεύθυνση Αθηνών ως τους κομμουνιστές, τους υποστήριξαν με τρόπο αποτελεσματικό. Το ΕΑΜ, η πιο ισχυρή από τις ελληνικές αντιστασιακές οργανώσεις, προσέφερε την πιο αποτελεσματική συνδρομή στους Εβραίους: τους βοήθησε να κρυφτούν ή να διαφύγουν κι έτσι να διασωθούν. Ματαίωσε τα σχέδια των Ναζί καταστρέφοντας τα αρχεία της εβραϊκής κοινότητας της Αθήνας κι επίσης βοήθησε τον ραβίνο της να διαφύγει στις περιοχές που ελέγχονταν από το ίδιο. Ο παράνομος τύπος του ΕΑΜ δημοσίευε τακτικά εκκλήσεις προς τον πληθυσμό, ζητώντας του να προσφέρει βοήθεια στους εβραίους συμπατριώτες, ενώ οι οργανώσεις του διευκόλυναν το πέρασμα των Ελλήνων Εβραίων στη Μέση Ανατολή και δέχονταν εθελοντές στις γραμμές τους. Η Εκκλησία της Ελλάδος επίσης, βοήθησε τους Εβραίους προσπαθώντας να σταματήσει τους εκτοπισμούς. Ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός συναντήθηκε με τον πληρεξούσιο απεσταλμένο του Ράιχ στην Ελλάδα και διαμαρτυρήθηκε σε έντονη γλώσσα για τα μέτρα που εφαρμόζονταν εναντίον των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη (βλέπε και πηγή Α-40).

Με ποιον τρόπο αντέδρασαν οι ελληνικές αρχές στα μέτρα που εφαρμόστηκαν εναντίον των Εβραίων στη Θεσσαλονίκη;

Γ-27. Απόσπασμα από τα απομνημονεύματα ενός Έλληνα Εβραίου της Θεσσαλονίκης (1941-1943)

«Τας πρώτας ημέρας του Ιουλίου 1942 εδημοσιεύθη εις τας εφημερίδας της Θεσσαλονίκης επίσημος ανακοίνωσις της Γερμανικής Στρατιωτικής Διοικήσεως Θεσσαλονίκης - Αιγαίου. Δι' αυτής προσεκαλούντο άπαντες οι Ισραηλίται άρρενες, ηλικίας 18-45 ετών, όπως παρουσιασθούν εις την πλατείαν Ελευθερίας την πρωίαν του Σαββάτου 12 Ιουλίου, [...] επί απειλή αυστηρών ποινών. [...] Η ενέργεια αύτη υπήρξεν η πρώτη, από της Κατοχής, επίσημος εκδήλωσις αντισημιτικής πολιτικής εν Θεσσαλονίκη. [...] Κατά την συγκέντρωσιν ταύτην σημειούνται αρκεταί κακοποιήσεις υπό Γερμανών στρατιωτικών και αξιωματικών εις βάρος των Εβραίων. Επειδή μερικοί εξ αυτών εβράδυνον να προσέλθουν, κτυπούνται βαναύσως δια των χειρών, των ποδιών και του βούρδουλα. Μία ομάς Γερμανών ναυτικών δείχνει υπερβολικήν αγριότητα εις τας κακοποιήσεις αυτάς. Οι Γερμανοί χωροφύλακες της στρατονομίας (F.G.) χύνουν τα μπουλντώκ εναντίον ωρισμένων Ισραηλιτών, διότι ετόλμησαν να καπνίσουν ή να φορέσουν κάλυμμα εις την κεφαλήν των δια να προφυλαχθούν από τον καυστικόν ήλιον του Ιουλίου. Άλλους Ισραηλίτας οι οποίοι, κουρασθέντες από πολλών ωρών αναμονήν, εκάθησαν κατά γης, οι άνθρωποι της Γκεστάπο δέρνουν και μέχρις αιματώσεως. [...] Εις άλλους Ισραηλίτας επιβάλλεται η υποχρέωσις συνεχούς και επί ώρας ακαταπαύστως, εκτελέσεως γυμναστικών ασκήσεων κοπιωδών, επί απειλή ξυλοδαρμού. Τέλος, άλλα ομάδες Γερμανών υποχρεώνουν Ισραηλίτας εις την εκτέλεσιν εξευτελιστικών κινήσεων (τούμπες) υπό τα όμματα των χριστιανών περιέργων και θεατών. Προς συμπλήρωσιν δε του θεάματος λαμβάνονται και φωτογραφίαι της συγκεντρώσεως εκ μέρους Γερμανών φωτορεπόρτερ, αι οποίαι αμέσως την επομένην περετίθεντο εις τον ελληνικόν τύπον με χαρακτηριστικάς, εις βάρος των Ισραηλιτών, περιγραφάς. [...]

Άλλα κρούσματα αυθαιρεσιών εναντίον Ισραηλιτών εσημειούντο διαδοχικώς, όπως η βιαία αποβολή δεκαπεντάδος καταστηματαρχών (οπωροπωλών, παντοπωλών, κρεοπωλών, κλπ.) εκ της κεντρικής αγοράς της οδού Βασ. Ηρακλείου και η εγκατάστασις εις αυτά χριστιανών λαχανοπωλών, εξωσθέντων εξ άλλης περιφερείας της πόλεως, Η μέθοδος αύτη, ευδοκίμησασα εις την περίπτωσιν των επαγγελματιών τούτων, ήρχισε να κινή την όρεξιν και άλλων συναγωνιστών

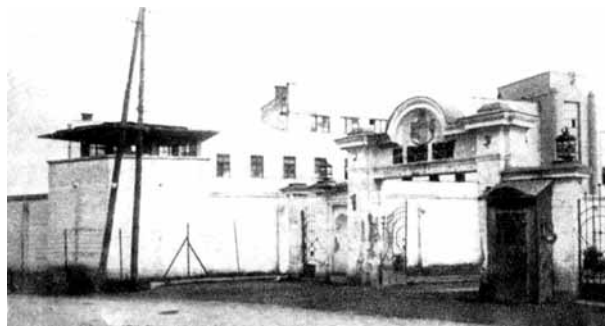
των Ισραηλιτών και να σημειούνται τακτικά επεμβάσεις των Γερμανών προς αυθαίρετον αποβολήν καταστηματαρχών Ισραηλιτών εκ κεντρικών εμπορικών καταστημάτων και εγκατάστασιν εις αυτά χριστιανών επιχειρηματιών, είτε προσκειμένων εις τους Γερμανούς είτε εξαγοραζόντων αδρώς την εύνοιαν γνωστών μεσαζόντων πλησίων αυτών».

Γιακοέλ, σ. 57-58 και 98-99.

Κ Όταν αναλύουμε τους παράγοντες οι οποίοι επηρέασαν τον αριθμό των Εβραίων που δι-ασώθηκαν από τις διάφορες εβραϊκές κοινότητες της Ελλάδας, θα πρέπει να παίρνουμε υπ' όψιν μας την από-σταση κάθε κοινότητας από τις πλησιέστερες περιοχές που είχαν περάσει στον έλεγχο της αντίστασης και την παρουσία ενός αποτελεσματικού αντιφασιστικού κινή-ματος, τον βαθμό αφομοίωσης και αποδοχής της κάθε κοινότητας από την τοπική κοινωνία, καθώς και την ικανότητα και την προθυμία των τοπικών αρχών να την συνδράμουν. Οι περισσότεροι από τους Εβραίους που σώθηκαν τελικά ήταν ελληνοφώνοι και ζούσαν στις ίδιες γειτονιές με τον ελληνορθόδοξο πληθυσμό. Ο μεγάλος βαθμός αφομοίωσής τους, όχι μόνον έκανε πιο δύσκολο τον εντοπισμό τους, αλλά κι επηρέαζε την επιθυμία τού υπόλοιπου πληθυσμού να τους βοηθήσει. Οι περισσό-τεροι Έλληνες Εβραίοι, που εξοντώθηκαν από τους Ναζί κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου, προέρχονταν από τη Θεσσαλονίκη. Αυτό δεν οφειλόταν μόνο στο ότι η εβραϊκή κοινότητα της Θεσσαλονίκης ήταν κατά πολύ η μεγαλύτερη ολόκληρης της Ελλάδας (περίπου οι πενήντα χιλιάδες από τις εβδομήντα τρεις χιλιάδες Εβραίων της Ελλάδας ζούσαν σ' αυτή την πόλη), αλλά και στο ότι οι Εβραίοι της Θεσσαλονίκης μιλούσαν τη «λαντίνο», την ισπανογενή γλώσσα των σεφαρδιτών, και οι περισσότεροι ζούσαν σε γειτονιές διαφορετικές από εκείνες του ελληνορθόδοξου πληθυσμού. Ο εβραϊ-κός πληθυσμός της Θεσσαλονίκης στάλθηκε κυρίως στο στρατόπεδο θανάτου του Άουσβιτς. Μόνον το 17% των Εβραίων που ζούσαν στην Ελλάδα πριν από τον πόλεμο, επιβίωσαν από τη ναζιστική κατοχή.

3 Ποια είναι η δική σας γνώμη για τη συμπεριφο-ρά των χριστιανών μανάβηδων που ανέλαβαν τα καταστήματα που ανήκαν προηγουμένως στους Εβραί-ους;

► Εικ. 43. Στρατόπεδο συγκέντρωσης στη Μπάνιτσα του Βελιγραδίου

Τα εγκλήματα των φασιστών κατακτητών, σ. 211.

► Εικ. 44. Στρατόπεδο συγκέντρωσης της Ούστιτσας, 1942

Mataušić, Γιασένοβατς 1941-1945.

Κ Ομάδα γυναικόπαιδων συγκεντρωμένη μπρο-στά στον «Οίκο των Οδυρμών» (Kuca leleka).

3 Περιγράψτε τη φωτογραφία. Ποια αισθήματα αποτυπώνονται στα πρόσωπα των φυλακισμένων; Εξηγήστε το όνομα «Οίκος των Οδυρμών».

Γ-28. Επιστολή της Ροζαλίγια Κρέμερ προς το γραφείο του Πάβελιτς, 20 Οκτωβρίου 1941

«Είμαι η μητέρα ενός δεκαεφτάχρονου κοριτσιού, της Μπέλας ή Μπέλουσκας. Η κόρη μου συνελήφθη την 1η

Ιουλίου του 1941 χωρίς να δοθεί καμιά εξήγηση, δηλαδή μαζί με άλλες συλλήψεις Εβραίων από την Κουστόσιγια, όπου διατηρούμε ένα παντοπωλείο. Η κόρη μου έμεινε μερικές ημέρες στο αστυνομικό σταθμό της οδού Πετρίνσκα, όπου της πήγαινα φαγητό. Μια ημέρα, ενώ της πήγαινα εκεί φαγητό, μου είπαν πως δε μπορούσαν να το παραλάβουν, επειδή αυτή δεν βρισκόταν πλέον στο δικό τους αστυνομικό σταθμό. Από εκείνη τη στιγμή δεν μπορώ να βρω πού βρίσκεται, εξαφανίστηκε χωρίς ν' αφήσει κανένα ίχνος. Απ' όσο γνωρίζω δεν βρίσκεται σε κανένα από τα στρατόπεδα ή τουλάχιστον δε μπόρεσα να βρω καμιά μαρτυρία σχετικά μ' αυτήν. Επομένως, αρχίζω να αμφιβάλω αν είναι ακόμη ζωντανή. Θα έπρεπε να επισημανθεί πως η κόρη μου ποτέ δεν αναμείχθηκε με την πολιτική. Ζει από παιδί μαζί μου στην Κουστόσιγια και με βοηθούσε στο κατάστημα. Η κόρη μου ήταν μικρή και πολύ καλό κορίτσι, γι' αυτό και όλοι στην Κουστόσιγια την αγαπούσαν, επειδή ήταν ευγενική με τους ανθρώπους, πάντοτε χαμογελαστή και έτοιμη να βοηθήσει.

Σας ζητώ να με ενημερώσετε για το τι συνέβη στην κόρη μου, αν είναι ακόμη ζωντανή, και αν βρίσκεται σε κάποιο στρατόπεδο, να μου πείτε σε ποιο, ώστε να μπορέσω να της στείλω ζεστά ρούχα, γιατί δεν μπορεί να περάσει τον χειμώνα με το ελαφρύ φόρεμα που φορούσε, όταν έφυγε.

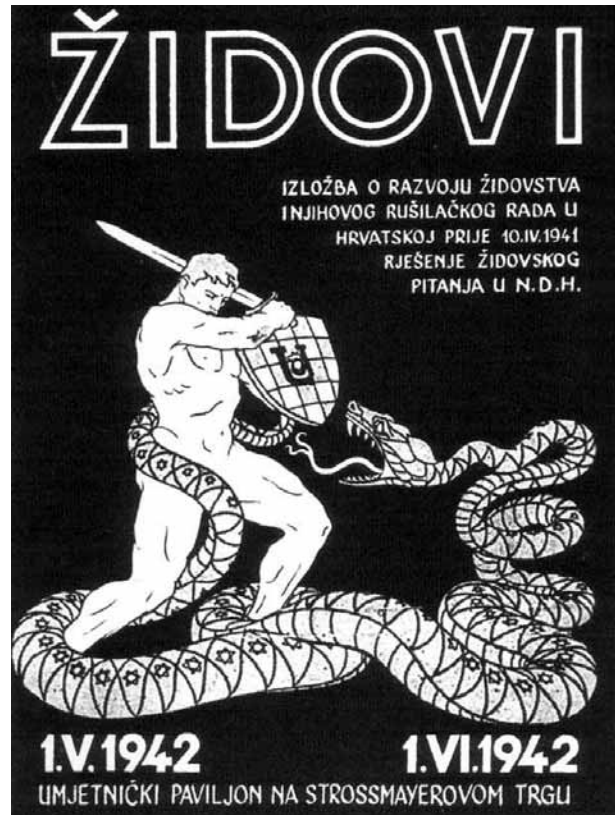
Επίσης, πρέπει να σας πω πως ο σύζυγός μου έπαθε εγκεφαλικό και πως εκτός από τη Μπέλουσκα έχουμε δύο πολύ μικρά παιδιά που μου φέρνουν πολλούς κόπους και βάσανα. Επομένως, αδυνατώ να φροντίσω όλες τις δουλειές μόνη μου και η μεγάλη μου κόρη ήταν η μοναδική μου βοήθεια».

Goldstein, σ. 365-366.

🔑 Όταν γράφηκε αυτό το γράμμα, η Μπέλουσκα είχε ήδη δολοφονηθεί.

❗ Πώς εξηγεί το αίτημά της η κυρία Ροζαλίγια; Γιατί δεν λέει ευθέως πως συνέβη μια μεγάλη αδικία, δηλαδή ένα έγκλημα; Πιστεύετε πως σε ορισμένες περιπτώσεις τα ίδια τα θύματα μπορεί να άρχισαν να δέχονται αυτή την εγκληματική πραγματικότητα σαν να ήταν φυσιολογική; Το ίδιο ερώτημα μπορεί να τεθεί και γι' αυτούς που διέπρατταν τα εγκλήματα, καθώς και για τη σιωπηλή πλειοψηφία.

► **Εικ. 45.** Η πρώτη σελίδα του καταλόγου της αντιεβραϊκής έκθεσης του Ζάγκρεμπ, 1942

🔑 *Μετάφραση:* Έκθεση σχετικά με την εξέλιξη του Εβραϊσμού και με το καταστροφικό του έργο στην Κροατία πριν από την 10^η Απριλίου του 1941. Η επίλυση του εβραϊκού ζητήματος στο ΑΚΚ.

❗ Περιγράψτε αυτή την εικόνα και το νόημά της. Πραγματοποιήθηκαν στη χώρα σας τέτοιες αντιεβραϊκές εκθέσεις; Μπορείτε να φανταστείτε πώς μπορεί να ήταν αυτές;

Κεφάλαιο Δ: Ανθρώπινη αλληλεγγύη

Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να παρεμβάλει μια αχτίδα αισιοδοξίας στις ζοφερές περιγραφές του πολέμου και να δείξει πως ακόμη και στα πιο τραγικά επεισόδια στην ιστορία της ανθρωπότητας δεν εξαφανιζόταν εντελώς η ανθρωπιά, πως ακόμη και μέσα στις χαοτικές περιστάσεις του πολέμου υπήρχαν άνθρωποι πρόθυμοι να βοηθήσουν τους άλλους, μερικές φορές αναλαμβάνοντας και οι ίδιοι σημαντικούς κινδύνους και μάλιστα θέτοντας σε κίνδυνο τη δική τους ασφάλεια και την ίδια τους τη ζωή.

Επιπλέον, αυτό το κεφάλαιο περιέχει αρκετές πηγές οι οποίες ασχολούνται με ασυνήθιστες και απροσδόκητες συμπεριφορές στα πλαίσια της καθημερινής ζωής σε συνθήκες πολέμου. Οι ίδιες πηγές απεικονίζουν καταστάσεις που ήταν και κάπως αμφίσημες από ηθική άποψη· καταστάσεις που δεν ήταν πάντοτε ξεκάθαρες, και ακριβώς γι' αυτόν το λόγο μας δίνουν την ευκαιρία ανάλυσης και συζήτησης (για παράδειγμα τεκμήρια Δ-1 και Δ-2). Μια χρήσιμη προσέγγιση σ' αυτό είναι να ενθαρρύνει κανείς τη μέθοδο της ταύτισης με τους ανθρώπους που περιγράφονται, δηλαδή οι σπουδαστές και οι σπουδάστριες να παίζουν ρόλους αληθινών ανθρώπων στις πραγματικές περιστάσεις στις οποίες βρέθηκαν οι τελευταίοι και να προσπαθούν να προβλέψουν τη συμπεριφορά τους και να κατανοήσουν τα αισθήματά τους μέσα στο πλαίσιο της κατάστασης που περιγράφεται.

Δ-1. Συζήτηση μεταξύ Παρτιζάνου και Ουστάσι

«Γιατί ξοδεύεις τη μπαρούτη μου, εσύ, γιέ Ουστάσι σκύλας;»

Με άλλα λόγια, θεωρεί κίολας δικά του τα πυρομαχικά του Ουστάσι και στεναχωριέται για κάθε σφαίρα που πάει χαμένη.

«Έλα να την πάρεις, μη φοβάσαι, τσόγλανε!» απαντά ο Ουστάσι.

Αλλά όλα αυτά δεν είναι παρά η εισαγωγή σε μια μεγαλύτερη συζήτηση ουσιαστικού και μάλιστα «πολιτικού» περιεχομένου. [...] Ο Ουστάσι δεν πιστεύει πως υπάρχουν Παρτιζάνοι, νομίζει πως όλοι είμαστε Τσέτνικ. Τσέτνικ και ληστές, όλοι το ίδιο είναι, όλοι πολεμάν την Κροατία για να ωφελήσουν τους Σέρβους και τους Εβραίους. Ζητά από τον Ζμπράβο να καταραστεί τον βασιλιά Πέτρο και τη βασίλισσα Μαρία της Σερβίας για να του αποδείξει πως δεν είναι Τσέτνικ. Ο Ζμπράβο εκπληρώνει την επιθυμία τού Ουστάσι με τη μεγαλύτερη ευχαρίστηση, αλλά του ζητά αμέσως μετά να καταραστεί κι εκείνος τον Πάβελιτς. [...] Και ακριβώς εκείνη τη στιγμή που ο Ουστάσι έχει μείνει άφωνος, καθώς ούτε ήθελε ούτε μπορούσε να καταραστεί τον Πάβελιτς και πάνω που ο Ζμπράβο άρχιζε ξανά να μιλά, κάποιος

προβοκάτορας, που ήταν στο πολυβόλο, του ρίχνει μια ριπή. Δεν τον πέτυχε, αλλά πάντως τον διέκοψε, καθώς ο Ζμπράβο έσπευσε να καλυφθεί.

«Τι έγινε, χτυπήθηκες;» ρωτά ο Ουστάσι με ενδιαφέρον.

«Όχι, καλά είμαι» απαντά ο Ζμπράβο.

«Τι τον πυροβολάς, ρε τσόγλανε; Δεν βλέπεις πώς μιλάω μαζί του;» ουρλιάζει ο Ουστάσι σε κείνον που διέκοψε τη συζήτησή τους. [...]

«Αν έπεφτε στα χέρια μου, θα τον άφηνα να φύγει, τ' ορκίζομαι!» δηλώνει γενναιόδωρα ο Ζμπράβο για το συνομιλητή του. Αλλά δεν υπήρχε ίχνος αλήθειας σ' αυτήν τη μεγαλόστομη δήλωση. Όταν τα γουρούνια βγάλουν φτερά, τότε ο Ζμπράβο μπορεί να αφήσει κανέναν Ουστάσι να του ξεφύγει.

Šibl, τ. Β', σ. 203-204.

Σε πολλά σημεία των απομνημονευμάτων του, ο Ιβάν Σιμπλ περιγράφει απρόσμενες και απροσχεδίαστες εκδηλώσεις αμοιβαίου σεβασμού μεταξύ των μελών των αντίπαλων στρατών που πολεμούσαν στην Κροατία. Στη Σλαβονία είχαν ξεσπάσει βίαιες συγκρούσεις στις αρχές του 1943. Κοντά στο Βότσιν, οι βάσεις

των αντιπάλων (στη συγκεκριμένη περίπτωση, των Παρτιζάνων και των Ουστάσι) δεν απείχαν μεταξύ τους περισσότερο από εξήντα μέτρα σ' ευθεία γραμμή, έτσι οι στρατιώτες των δύο πλευρών δεν είχαν καμιά δυσκολία να επικοινωνούν μεταξύ τους. Ο παρτιζάνος σύντροφος του Σιμπλ, ο Μίλαν Σμπράβιτς ή Ζμπράβο, συχνά άνοιγε συζήτηση με έναν από τους Ουστάσι. Αυτή είναι μια από τις ανταλλαγές απόψεων που είχαν οι δυο τους: ξεκίνησε με το άκουσμα ενός πυροβολισμού από τη μεριά των Ουστάσι.

Κατά τη γνώμη σας, τέτοιες συζητήσεις ήταν συνηθισμένες και σε άλλους πολέμους ή σε άλλα μέτωπα του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου ή μήπως αυτό το περιστατικό δεν ήταν παρά μια παραξενιά δυο στρατιωτών που έπλητταν και ήθελαν κάπως να περάσουν την ώρα τους; Εσείς εγκρίνετε αυτού του τύπου τις συζητήσεις; Τι σκέφτεστε σχετικά με τη συμπάθεια που δημιουργήθηκε ανάμεσα στους δυο στρατιώτες; Είναι ειλικρινής; Ως πού φτάνει αυτή η συμπάθεια; Θεωρείτε πως αυτοί οι δύο στρατιώτες θα έκαναν πράγματι κάτι για να σώσει ο ένας τη ζωή του άλλου; Έχει δικαίο ο Σιμπλ όταν, στο τελικό του σχόλιο, ισχυρίζεται πως κάτι τέτοιο θα ήταν αδύνατο;

Δ-2. Ονομαστική γιορτή στο στρατόπεδο συγκέντρωσης

«Δυο μέρες νωρίτερα, το Μεγάλο Αφεντικό (του στρατοπέδου) είπε παρεμπιπτόντως στους μάγειρες: «Θα δούμε τι θα ετοιμάσει για την ονομαστική του γιορτή». Ήταν στο χέρι μου λοιπόν, ν' αποδείξω κι εγώ ότι ήμουν «άντρας» κι όχι κανένας «γερο-τσιφούτης». [...]

Καθάρισα το κελί μου, καθάρισα και το τραπέζι, τακτοποίησα το χώρο δίπλα στο παράθυρο, έβαλα λίγο κομμένο χαρτόνι και κάτι ροκανίδια στη σόμπα και δανείστηκα από το μαγειρείο μερικά ποτήρια. Αν μόνον μπορούσα να κρεμάσω και κανένα πορτρέτο του Πάβελιτς στον τοίχο, το κελί θα μεταμορφωνόταν σε χώρο, όπου θα μπορούσα να υποδεχτώ κάθε διακεκριμένο πρόσωπο. [...] Συμφωνώ με τον Γκαόν πως θα μπορούσε να έρθει να με επισκεφτεί κι αυτός μετά την αποχώρηση των εξαιρετικών μου καλε-

σμένων, για να μπορέσουμε να μιλήσουμε ελεύθερα έχοντας και λιγάκι κρασί. Αυτοί οι μπάσταρδοι δεν θα κάθονταν ποτέ στο ίδιο τραπέζι μαζί του, αφού είναι Εβραίος. [...]

Κατά τις δέκα η ώρα η πόρτα ανοίγει και τέσσερεις απ' αυτούς μπαίνουν στο δωμάτιο, με το πηλίκιο στο κεφάλι.

«—Σπρέμνι! (Ετοιμοσ! – ο χαιρετισμός των Ουστάσι). Τα συγχαρητήριά μου, δόκτωρ!».

«—Σ' ευχαριστώ, αγαπητέ μου Άντε, παλιόφιλε, μεγάλη η χαρά μου, σαν να μ' επισκέφτεται ο ίδιος ο σουλτάνος αυτοπροσώπως! [...] Τι ωραία, που ήρθατε! Τι γιορτή θα έκανα αλλιώς χωρίς τέτοιους μεγάλους άντρες στο τραπέζι μου!» [...]

Σερβίρω κρασί στα ποτήρια, κάνουμε και την πρόποση, όλα με αυστηρά κροατικό τρόπο. Μακάρι ο Θεός να μας βοηθήσει να ξανασυναντηθούμε στο Ζάγκρεμπ και του χρόνου. Θα μεθοκοπήσουμε σαν αφεντάδες, και θα πάρουμε σβάρνα όλα τα καπηλεία.

«—Δόκτωρ, σ' αρέσει και σένα να ξευχτάς και να πίνεις, δε σ' αρέσει;».

«—Και σε ποιον δεν αρέσει; Υπάρχει κανείς χειρότερος απ' τον σπαγγοραμένο; Όσο έχεις χρήμα ξόδεψε, γλέντα, τριγύρνα! Θεέ μου, ποτέ δε θα το ξεχάσω αυτό, πως ήρθατε στη γιορτή μου! Πρέπει να ξαναβρεθούμε και του χρόνου, αν γίνεται όμως, όχι σ' αυτό εδώ το μέρος! Θα πληρώσουμε και κανένα γύφτο να μας παίζει και να μας τραγουδά, πάντα πίνεις καλύτερα, όταν έχει τραγούδι και μουσική».

«—Τι γύφτο, διάβολε; Δεν έχει πια γύφτους!» λέει το Μεγάλο Αφεντικό χαμογελαστά.

«—Τι; Δεν πιστεύω να ξεπαστρέψατε και τους μουσικούς, έτσι δεν είναι; Α! όλα κι όλα, μ' αυτό εγώ δε συμφωνώ! Τους αναντικατάστατους πρέπει να τους κρατάμε, και τώρα ποιος θα έρθει να μας κάνει τον γύφτο μουζικάντη;»

Έτσι η συζήτηση γλίστρησε προς το θέμα της γενοκτονίας.

«—Καλά, και οι τσιγγάνοι τι σας πείραζαν; (ρωτά ο Γιακόβλεβιτς). Αφού δεν ανακατεύονταν στην πολιτική».

«—Και τι να τους κάνουμε τους γύφτους;» απαντά ένας. «Ούτε δουλεύουν, ούτε στο στρατό πηγαίνουν. Άμα θες να ξέρεις, εγώ θα προτιμούσα να κρατήσω ζωντανό κανένα Βλάχο (στη συγκεκριμένη περίπτωση, εννοεί Σέρβο). Τουλάχιστον αυτός οργώνει και

δουλεύει στο χωράφι... Άμα θα γίνουνε λιγότεροι, τότε δε θα 'ναι πια κίνδυνος».

Στη συνέχεια ο Γιακόβλεβιτς, σαν άνθρωπος των γραμμάτων που είναι, απαγγέλλει ποιήματα στους καλεσμένους του. Την ίδια ώρα θόρυβοι ακούγονται από το υπόγειο: οι Ουστάσι βασανίζουν έναν από τους κρατούμενους.

«Έπρεπε να βάλω τα δυνατά μου για να μη ξεράσω. Την ίδια ώρα που εγώ επαναλάμβανα τους στεναγμούς του ποιητή για την ελευθερία, ελευθερία δεν είχα και στ' όνομα αυτής της ίδιας ελευθερίας άλλο ένα έγκλημα γινόταν δίπλα μου ακριβώς την ίδια στιγμή [...] Έπρεπε να παραστήσω πως δεν καταλάβαινα τίποτε, να κάνω τον ηλίθιο, σαν να μην καταλάβαινα όλα αυτά που γίνονταν στο από κάτω δωμάτιο».

Jakovljević, σ. 173-179

Κ Ο Ιλίγια Γιακόβλεβιτς, για τον οποίο μιλήσαμε και προηγουμένως, ήταν φυλακισμένος στο στρατόπεδο συγκέντρωσης της Στάρα Γκράντιτσα, αλλά είχε ιδιαίτερα προνόμια ως προπολεμικός κροάτης πολιτικός που είχε «βγει εκτός γραμμής λιγάκι», αλλά πάντως θα μπορούσε μελλοντικά να συνεργαστεί με τους Ουστάσι. Οι φρουροί τον μεταχειρίζονταν καλύτερα, αλλά και πάλι, θα μπορούσε οποιαδήποτε στιγμή να χάσει την εύνοιά τους ή και να εκτελεστεί επί τόπου, όπως είχε συμβεί σε πολλούς άλλους. Γι' αυτόν το λόγο ήταν υποχρεωμένος να παριστάνει το φίλο στους φρουρούς και στους ανωτέρους τους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση βρέθηκε στην ιδιαίτερα λεπτή θέση, να πρέπει να προσκαλέσει στο κελί του, για τη γιορτή του, ολόκληρη τη διοίκηση του στρατοπέδου.

Σ Βρίσκετε τη συμπεριφορά του προσωπικού του στρατοπέδου ασυνήθιστη και απροσδόκητη; Κατά τη γνώμη σας, συμπεριφέρονταν με τον ίδιο τρόπο και στους άλλους φυλακισμένους; Γιατί απολάμβανε κάποια προνόμια στο στρατόπεδο ο Γιακόβλεβιτς; Εσείς τι σκέφτεστε για τη «χαλαρή συζήτηση» ανάμεσα στο φυλακισμένο και τους προσκεκλημένους του; Οι απόψεις που φαίνονταν κανονικές στους Ουστάσι, προκαλούσαν φρίκη στον Γιακόβλεβιτς, αλλά δεν μπορούσε να τους το δείξει αυτό. Εσείς πώς κρίνετε τη συμπεριφορά του; Τι θα κάνατε, αν βρισκόσασταν στη θέση του;

► **Εικ. 46. Αφίσα ρουμανικής εφημερίδας: Βοηθείστε τα ορφανά**

Universul, φ. 249 / 12.09.1943.

Κ Αυτή η αφίσα προσπαθεί να προαγάγει τη βοήθεια προς τα ορφανά παιδιά του πολέμου. Ποια γεγονότα του πολέμου ήταν η κύρια αιτία για την ύπαρξη των ορφανών; Πήραν οι πολιτικοί της Ρουμανίας οποιαδήποτε μέτρα για να αντιμετωπίσουν τις αιτίες του προβλήματος;

Δ-3. Υπόμνημα των διανοουμένων προς τον Ίωνα Αντωνέσκου (Απρίλιος του 1944)

Τις ώρες αυτές, κατά τις οποίες ο λαός μας απειλείται με τρομερή συμφορά, εμείς, τα μέλη της Ρουμανικής Ακαδημίας και οι καθηγητές των Πανεπιστημίων του Βουκουρεστίου, του Ιασίου και του Κλιούζ, αφού γίναμε μάρτυρες της εξόδου του λαού και της ερήμωσης των πόλεων και των χωριών της Ρουμανίας που μεταμορφώθηκαν σε πεδία μάχης, κι έπειτα από βαθύ στοχασμό, αποφασίσαμε να Σας απευθύνουμε την παρούσα έκκληση.

Υπό τις παρούσες συνθήκες, η σιωπή μας θα αποτελούσε έγκλημα. Έχουμε καθήκον να εκθέσουμε τις έντιμες σκέψεις μας ενώπιον του ηγέτη του κράτους μας: πρέπει αμέσως να τερματίσουμε τον πόλεμό μας με τη Ρωσία, τη Μεγάλη Βρετανία και τις Ηνωμένες Πολιτείες. [...]

Κύριε Στρατάρχα,

Ο βομβαρδισμός της Πρωτεύουσας, η καταστροφή των άλλων πόλεων, οι προειδοποιήσεις που δεχτήκαμε από το Λονδίνο, την Ουάσιγκτον και τη Μόσχα, η μεταμόρφωση της Μολδαβίας σε πεδίο μάχης, όλες αυτές οι ενδείξεις προοιωνίζονται την επικείμενη καταστροφή. Ο ρουμανικός λαός, εξαντλημένος από έναν πόλεμο υπερβολικά μακροχρόνιο για την αντοχή του, δεν μπορεί πλέον να αγωνιστεί άλλο. Κατεβείτε στους δρόμους και ρωτήστε τους περαστικούς, πηγαίστε στα χωριά και στις πόλεις, ακούστε τη φωνή του λαού. Παντού θα δείτε την απόγνωση στα μάτια των ανθρώπων και θα ακούσετε την ίδια απάντηση: ΟΧΙ. Γιατί θα έπρεπε να πολεμήσουμε; Τα ζωτικά συμφέροντα του Κράτους και του λαού μας απαιτούν την άμεση λήξη του πολέμου, όσο σκληρό και αν είναι αυτό. Έτσι, η θυσία που θα έπρεπε να κάνει η Ρουμανία θα είναι πολύ μικρότερη και λιγότερο επώδυνη από τη συνέχιση του πολέμου.

Scurtu κ.ά., σ. 439-440.

Στη Ρουμανία εκείνη την περίοδο κυριαρχούσε μια τακτική ανοχής προς την πλευρά της πολιτικής αντιπολίτευσης, η οποία επέτρεψε σε πολυάριθμες προσωπικότητες από τους χώρους της πολιτικής και του πολιτισμού να απευθύνουν διαμαρτυρίες προς τον ηγέτη του κράτους. Οι διαμαρτυρίες αυτές εξέφραζαν τη δυσαρέσκειά τους για την πολιτική που ακολουθούσε η κυβέρνηση και συνήθως δεν ακολουθούσαν από καταστολή.

Ποια είναι η κοινωνική υπόσταση των προσώπων που συνέταξαν αυτό το υπόμνημα; Ποια είναι η θέση τους όσον αφορά τα κύρια πολιτικά προβλήματα της Ρουμανίας του 1944; Πρόκειται για μια θέση την οποία ενστερνίζονταν αποκλειστικά οι συντάκτες αυτού του κειμένου; Διέτρεχαν κανέναν κίνδυνο εξαιτίας αυτής της επιστολής τα πρόσωπα που την υπέγραψαν;

Δ-4. Απόσπασμα επιστολής του Έλληνα πρωθυπουργού (7 Οκτωβρίου του 1943) προς τις γερμανικές αρχές

«Ο ΠΡΟΕΔΡΟΣ ΤΟΥ ΥΠΟΥΡΓΙΚΟΥ ΣΥΜΒΟΥΛΙΟΥ

Αριθ. Πρωτ. Ε 312 1/10 ΕΜΠΙΣΤΕΥΤΙΚΗ

Προς την Α.Εξοχότητα

τον κ. πληρεξούσιον του Ράιχ δια την Ελλάδα

Δόκτορα Γ. Α. Άλτενμπουργκ

Αθήναι, τη 7^η Οκτωβρίου 1943

Εξοχώτατε,

Υπό του ανωτέρου αστυνομικού αρχηγού των Ες Ες δια την Ελλάδα εδημοσιεύθη μία διαταγή υποχρεώνουσα τους Έλληνες πολίτας ισραηλιτικού θρησκευματος όπως δηλωθούν προς καταγραφήν. Η γνωστοποιήσις της εν λόγω διαταγής εγείρει εμοί εντύπωσιν ότι η εφαρμογή των εν Θεσσαλονίκη υπό της Στρατιωτικής Διοικήσεως ληφθέντων μέτρων κατά των Εβραίων πρόκειται να πραγματοποιηθή και εδώ εναντίον Ελλήνων υπηκόων εβραϊκής καταγωγής.

[...] Η πιθανότης της εκτοπίσεως εκ της πατρίδος των Ελλήνων τούτων πολιτών, οίτινες ζώσιν από αμνημονεύτων χρόνων επί του ελληνικού εδάφους, και της εγκαταστάσεώς των εις αγνώστους περιοχάς πληροί τόσοσιν την ελληνικήν κυβέρνησιν όσον και κάθε ελληνικήν καρδίαν με πένθος.

Οι Ισραηλίται της παλαιάς Ελλάδος (δηλαδή της προ των βαλκανικών πολέμων Ελλάδος) αφωμοιώθησαν γλωσσικώς και ιστορικώς πλήρως προς τους εντοπίους αναδειξαντες ποιητάς, οίτινες διακρίνονται δια το ελληνικόν των φρόνημα. Πάντοτε ως νομιμόφρονες πολίται επολέμησαν εις πάσαν περίπτωσιν υπέρ της Ελλάδος και πολλοί εκ τούτων διεκρίθησαν τιμητικώς επί των πεδίων των μαχών.

Δια της ευσυνειδησίας των, της ικανότητος και της αφοσιώσεώς των προς το καθήκον ως δημόσιοι υπάλληλοι, ιδιαιτέρως ως δικαστικοί και στρατιωτικοί, υπήρξαν έξοχοι. Επραγματεύοντο επιτυχώς τα δυσκόλους υποθέσεις του κράτους και ηγωνίζοντο ευσυνειδήτως δια τα συμφέροντα της χώρας.

Η Ελληνική Εκκλησία προσέφερε πάντοτε την προστασίαν της εις την εν Ελλάδι ισραηλιτικήν κοινότητα, εμπυχώνουσα τον ελληνικόν λαόν δια του πνεύματος της ανοχής και της μακροθυμίας εις τα ζητήματα της πίστεως. Οι Ισραηλίται της παλαιάς Ελλάδος αποτελούν μίαν ασήμαντον μειονότητα, η οποία δεν κατέχει ουδεμίαν δύναμιν πολιτικώς και πολιτιστικώς.

[...] Η εφαρμογή των γνωστών μέτρων και εις την παλαιάν Ελλάδα εναντίον των Ελλήνων Ισραηλιτών θα επλήγανε το αίσθημα του λαού, του οποίου η ψυχή έχει απορροφήσει τας μεγάλας παραδόσεις του ελληνικού πνεύματος...»

Ενεπεκίδης, σ. 50-51.

Σ Πώς εξηγεί το αίτημά του ο έλληνας πρωθυπουργός; Γιατί δεν λέει ευθέως πως το Ολοκαύτωμα αποτελεί μείζον έγκλημα και κατάλυση του δικαίου; Διέτρεχε ο ίδιος κάποιον κίνδυνο εξαιτίας αυτής της επιστολής; Εσείς τι θα κάνατε, αν βρισκόσασταν στη θέση του;

Δ-5. Ο Ζωρζ Ενέσκου⁵⁸ προσπαθεί να προστατεύσει τους Τσιγγάνους

7 Νοεμβρίου 1942

ΣΗΜΕΙΩΜΑ

Πληροφορούμαι ότι όσον αφορά τους τσιγγάνους μουσικούς, ο Ζωρζ Ενέσκου παρενέβη αυτοπροσώπως στον Στρατάρχη Αντωνέσκου και του είπε πως, αν έστειλε τους μουσικούς του στον ποταμό Μπουκ, θα πήγαινε κι εκείνος μαζί τους.

Nastasa, Varga, Andreescu, τεκμήριο 281.

Σ Κατά τη γνώμη σας, γιατί παρενέβη ο Ενέσκου υπέρ των Ρομά; Μπορείτε να φανταστείτε τους λόγους;

Δ-6. Υπόμνημα ομάδας βουλγάρων κουρέων και κομμωτριών προς τους υπουργούς σχετικά με το Νομοσχέδιο για την Προστασία του Έθνους

11 Νοεμβρίου 1940

Αγαπητοί Κύριοι,

Σήμερα, σ' αυτούς τους χαλεπούς καιρούς, οι οποίοι απαιτούν την ενότητα ολόκληρου του βουλγαρικού έθνους, λαμβάνονται ορισμένες αποφάσεις εναντίον των Εβραίων, οι οποίες όχι μόνον είναι αντίθετες προς τη θέληση του βουλγαρικού λαού αλλά και λειτουργούν κατάφωρα εις βάρος του. Πρόκειται για την απόφαση

να ψηφιστεί το Νομοσχέδιο περί της Προστασίας του Έθνους. Δεν γνωρίζουμε αν θα εισακουστεί η δίκαιη φωνή μας, η οποία προέρχεται από την τάξη εκείνη του λαού που έδωσε τους περισσότερους πόρους και τα περισσότερα θύματα στον αγώνα για την ευημερία του λαού μας. Σήμερα, εμείς εργαζόμαστε πλάι στους εβραίους συμπολίτες μας, και αύριο, αν χρειαστεί, πλάι τους θα σκοτωθούμε στην πρώτη γραμμή του μετώπου, όπως στο παρελθόν σκοτώθηκαν οι πατέρες μας πλάι στους πατέρες τους. Εμείς δεν μπορούμε να δούμε τίποτε το ανάρμοστο σ' αυτούς, αλλά εσείς θέλετε να τους αποσπάσετε από το εθνικό μας σώμα αφαιρώντας όλα τα δικαιώματά τους. Αν ο σκοπός ήταν σ' αλήθεια να διωχθούν οι εβραίοι κερδοσκόποι, τότε θα έπρεπε να καταδιώξετε εξίσου και τους δικούς μας.

Ο αγώνας του βουλγαρικού λαού, σ. 49.

Σ Υπάρχει κάποια παρόμοια μαρτυρία και από τη δική σας χώρα; Αν εσείς ήσασταν ένας από τους κουρέις και τις κομμώτριες της Βουλγαρίας εκείνη την εποχή, θα υπογράφατε το υπόμνημά τους;

Δ-7. Βοήθεια και υποστήριξη της Τουρκίας προς την Ελλάδα

Ευχαριστίες από την Ελλάδα

Παραθέτω παρακάτω μεταφράσεις των ευχαριστήριων επιστολών τις οποίες έλαβα χάρη στις προσπάθειές μου και στην κινητοποίηση της επιτροπής που οργανώθηκε υπό την προεδρία μου στο Υπουργείο μας, προκειμένου να σταλεί επισιτιστική βοήθεια στο λαό της Ελλάδας και των νησιών του Αιγαίου που υποχρεώθηκαν να υποφέρουν από την πείνα την περίοδο της Κατοχής στο Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο:

Επιστολή του προέδρου του Δήμου Αθηναίων

«Σας παρακαλώ ευγενικά να δεχθείτε το παρόν λεύκωμα της πόλεως των Αθηνών. Σας το προσφέρω ως μικρό αντίδωρο για τις ποικίλες υπηρεσίες που μας παρείχατε στη διάρκεια αυτών των τόσο φρικτών στιγμών, τόσο για την ελληνική ιστορία όσο και για τον λαό της Ελλάδας».

⁵⁸ Ο Ζωρζ Ενέσκου (1881-1955) ήταν ο μεγαλύτερος μουσικός της Ρουμανίας κι ένας από τους πιο προικισμένους μουσικούς ολόκληρου του εικοστού αιώνα: μεγάλος βιολιστής και συνθέτης, διακεκριμένος διευθυντής ορχήστρας, ολοκληρωμένος πιανίστας, ικανός τσελίστας και περίφημος δάσκαλος του βιολιού.

Επιστολή του διοικητή Χίου

«Μετά χαράς πληροφορούμαι από τον κ. Κουρβουαζιέ, εκπρόσωπο του Ερυθρού Σταυρού και καλό φίλο της χώρας μας, όλες τις λεπτομέρειες της βοήθειας που προσφέρατε στην αποστολή αλεύρων προς τον Ερυθρό Σταυρό της Χίου.

Ως διοικητής αυτού του νομού, σας παρακαλώ επιτρέψτε μου να σας εκφράσω τις θερμές ευχαριστίες μου για την ευγενή βοήθεια που προσφέρατε στον πολυπαθή λαό του μικρού νησιού της Χίου.

Επίσης, σας παρακαλώ να δεχθείτε τις ευχαριστίες ολόκληρης της Ελλάδας και της ελληνικής κυβερνήσεως για την βοήθεια που στείλατε από τις γειτονικές ακτές στα δικά μας παράλια. Όλοι με ενθουσιασμό βλέπουμε τον Λέοντα [Arslan], το πλοίο που φέρει τη Σημαία του τουρκικού έθνους, να μπαίνει στο λιμάνι μας.

Σε όλη τη διάρκεια του ιστορικού τους βίου τα έθνη μας συμβίωσαν σύνοικα επί μακρόν. Ως την σημερινή ημέρα διατηρούμε τη στενή μας φιλία και τιμούμε τη μνήμη αυτής της συνεργασίας με το έθνος σας. Καθώς το τουρκικό έθνος, τόσο σε καιρούς πολέμου όσο και ειρήνης, αλλά και σε κάθε του επαφή μαζί μας, πάντοτε μεριμνούσε για εμάς ως έθνος αδελφό και φίλο και ως αγαπητό του συγγενή, και καθώς μας έτεινε χείρα βοηθείας και μας βοήθησε να αντέξουμε σ' αυτή την σκληρή και φρικτή περίοδο των στερήσεων, η γνώμη μας για το ευγενές τουρκικό έθνος επιβεβαιώθηκε.

Ευγενικά σας παρακαλώ λοιπόν, να δεχθείτε αυτόν τον μικρό φόρο τιμής από την Χίο, τον οποίο σας στέλλω μέσω του κ. Κουρβουαζιέ».

Erkin, σ. 130-131.

Ο Ερκίν ήταν στέλεχος του τουρκικού Υπουργείου Εξωτερικών στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου. Στα απομνημονεύματά του περιγράφει την τουρκική βοήθεια κι ενίσχυση, τις οποίες γνώριζε από πρώτο χέρι, που στάλθηκαν προς διάφορα μέρη της Ελλάδας, συμπεριλαμβανομένων και των νησιών του Αιγαίου, τα οποία υπέφεραν ιδιαίτερα από την έλλειψη τροφίμων. Αυτές είναι ορισμένες μόνον από τις ευχαριστήριες επιστολές που του στάλθηκαν από τις ελληνικές αρχές.

Τι γνωρίζετε σχετικά με την ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων; Οι πηγές που είδαμε παραπάνω επιβεβαιώνουν το γνωστό στερεότυπο περί εχθρότητας μεταξύ των δύο εθνών;

Δ-8. Μαρτυρία του επίτιμου τούρκου πρέσβη Νετντέντ Κεντ σχετικά με τις ενέργειές του για τη διάσωση Τούρκων Εβραίων στη Μασσαλία

Ένα βράδυ ένας Τούρκος Εβραίος από τη Σμύρνη, ονόματι Σιντί Ισκάν, που δούλευε στο Προξενείο ως υπάλληλος και μεταφραστής, ήρθε σπίτι μου εξαιρετικά ταραγμένος. Μου είπε πως οι Γερμανοί είχαν μαζέψει περίπου ογδόντα Εβραίους, τους είχαν οδηγήσει στον σιδηροδρομικό σταθμό κι ετοιμάζονταν να τους φορτώσουν σε βαγόνια μεταφοράς ζώων για να τους πάνε στη Γερμανία. [...] Αμέσως προσπάθησα να τον ηρεμήσω κι έπειτα πήρα το ταχύτερο όχημα που μπορούσα να βρω για τον σιδηροδρομικό σταθμό Σαιν Σαρλ της Μασσαλίας. Η σκηνή εκεί ήταν απίστευτη. Βρέθηκα μπροστά σε κάτι βαγόνια για ζώα, που ήταν γεμάτα από ανθρώπους, άλλοι από τους οποίους έκλαιγαν με αναφιλητά και άλλοι σπάραζαν. Η θλίψη και η οργή έδωξαν όλα τα άλλα από το νου μου. [...]

Όταν ο αξιωματικός της Γκεστάπο που ήταν υπεύθυνος για τον σιδηροδρομικό σταθμό άκουσε πως βρισκόμουν εκεί, ήρθε και με πολύ απότομο τρόπο με ρώτησε τι ήθελα. Μαζεύοντας όση περισσότερη ευγένεια μπορούσα να αναγκάσω τον εαυτό μου να δείξει, του δήλωσα πως αυτοί οι άνθρωποι ήταν τούρκοι υπήκοοι, πως η σύλληψή τους οφειλόταν σε λάθος και πως αυτό θα έπρεπε να επανορθωθεί αμέσως με την απελευθέρωσή τους. Ο αξιωματικός της Γκεστάπο είπε πως εκτελούσε τις διαταγές που του είχαν δοθεί και πως αυτοί οι άνθρωποι δεν ήταν Τούρκοι, αλλά απλώς κάποιοι Εβραίοι. Βλέποντας πως δεν θα κατάφερνα τίποτε εξαπολύοντας απειλές τις οποίες δεν θα μπορούσα να πραγματοποιήσω, αν αυτός δεν υποχωρούσε, στράφηκα προς τον Σιντί Ισκάν και του είπα «Ελα, μπαίνουμε κι εμείς στα βαγόνια» και παραμερίζοντας το γερμανό στρατιώτη που προσπαθούσε να μου φράξει το δρόμο, σκαρφάλωσα κι εγώ σ' ένα από τα βαγόνια με τον Σιντί Ισκάν από πίσω μου. Αυτήν τη φορά ήταν η σειρά του αξιωματικού της Γκεστάπο ν' αρχίσει τις φωνές, ακόμη και τα παρακάλια. Δεν μπορούσα ν' ακούσω τίποτε απ' όσα έλεγε και ανάμεσα στις ικετευτικές κραυγές και τις ματιές του αξιωματικού της Γκεστάπο το τρένο άρχισε να κινείται. Καθώς όλα αυτά έγιναν πριν από πολύ καιρό, δεν θυμάμαι ακριβώς πού, αλλά θυμάμαι πως το τρένο σταμάτησε, όταν φτάσαμε είτε στην Αρλ είτε στη Νιμ. Αρκετοί γερμανοί αξιωματικοί

σκαρφάλωσαν στο βαγόνι και αμέσως με περιστοίχισαν. Τους είπα πως όλα αυτά δεν είχαν γίνει κατά λάθος, πως παραπάνω από ογδόντα τούρκοι υπήκοοι είχαν φορτωθεί σ' αυτό το βαγόνι για ζώα, επειδή ήταν Εβραίοι, πως ως πολίτης του έθνους μου και συγχρόνως ως εκπρόσωπος μιας κυβέρνησης που πίστευε πως οι θρησκευτικές πεποιθήσεις δεν μπορούσαν ν' αποτελούν λόγο τέτοιας μεταχείρισης, δεν υπήρχε περίπτωση να τους αφήσω μόνους τους και γι' αυτόν ακριβώς το λόγο βρίσκoυμoν κι εγώ εκεί μαζί τους. Οι αξιωματικοί είπαν πως θα φρόντιζαν να επανορθωθούν όσα λάθη είχαν τυχόν γίνει, και ρώτησαν αν όλοι αυτοί που βρίσκoνταν στο βαγόνι ήταν τούρκοι υπήκοοι. Όλος ο κόσμος γύρω μου, γυναίκες, άντρες και παιδιά, είχαν πετρώσει όσο έβλεπαν αυτό το παιχνίδι που παιζόταν για τις ζωές τους. Κατά πάσα πιθανότητα εξαιτίας της άρνησής μου να συμβιβαστώ, καθώς και χάρη σε μια διαταγή που έφτασε τελικά στους αξιωματικούς των Ναζί, κατεβήκαμε από το τρένο όλοι μαζί. [...] Ποτέ δε θα ξεχάσω τη σκηνή που ακολούθησε. Οι άνθρωποι που είχαν σωθεί μας αγκάλιαζαν και μας έσφιγγαν τα χέρια με έκφραση ευγνωμοσύνης στα μάτια τους.

Shaw, σ. 342-344.

Σχολιάστε τον τρόπο που χειρίστηκε την κατάσταση ο πρέσβης. Έθεσε τη ζωή του σε κίνδυνο στην προσπάθειά του να σώσει αυτούς τους ανθρώπους; Εσείς τι θα είχατε κάνει, αν τύγχανε να βρεθείτε στη θέση του;

Δ-9. Από το ημερολόγιο ενός βούλγαρου στρατιώτη στην κατεχόμενη Δυτική Θράκη

23 Μαΐου 1941. Πήγαμε στην Ξάνθη για να συμμετάσχουμε στην παρέλαση.

Η κατάσταση εδώ ήταν ίδια όπως και στη Γκιουμουλτζίνα [Κομοτηνή]. Όπου υπάρχει στρατιωτικός καταυλισμός, πάντοτε υπάρχουν και παιδιά, γέροι και γυναίκες που έρχονται με το πιάτο τους στο χέρι. Η τροφή μας δεν περισσεύει ποτέ, ούτε έχει καμιά ποικιλία, αλλά πάντοτε μπορούμε να δώσουμε μερικά φασό-

λια ή λίγη στρατιωτική σούπα για να φάνε κι αυτοί οι πεινασμένοι.

Το μεσημέρι πολλά παιδιά μαζεύτηκαν γύρω από την αποθήκη. Σήμερα το μεσημεριανό ήταν έκτακτο, υπήρχε συμπλήρωμα για όσους ήταν πεινασμένοι και πολλοί στρατιώτες έδωσαν φαγητό στα παιδιά.

Ανέβηκα πάνω, στο δεύτερο πάτωμα της αποθήκης, και άνοιξα το παράθυρο. Τα μάτια μου έπεσαν πάνω σε μια νεαρή γυναίκα, ίσως και κορίτσι, μαυροφορεμένη. Στεκόταν στην κοντινή γωνία και κοίταζε τα παιδιά που περπάταγαν προσεκτικά, για να μη χύσουν καθόλου απ' τη σούπα που κουβάλαγαν στα πιάτα τους.

Εύκολα μπορούσα να μαντέψω γιατί ήταν μαυροφορεμένη. Σίγουρα κάποιος δικός της είχε χαθεί στον πόλεμο: πατέρας, αδερφός, άντρας ή αγαπητικός. Αλλά τι να περίμενε άραγε όρθια, εκεί στη γωνία; Μήπως ήταν και αυτή πεινασμένη και ήθελε κανένα κομμάτι ψωμί;

Έξαφνα, σαν να 'χε μέσα της αποφασίσει να μη δώσει σημασία σε κανένα εμπόδιο, η γυναίκα κίνησε για το φράχτη. Αρκετά αγόρια από το λόχο μας στέκονταν στην αυλή δίπλα στο σιδερένιο φράχτη. Η γυναίκα τα πλησίασε και μπορούσα ν' ακούσω τα δειλά της λόγια:

«—Κύριε, ψωμί...»

Ήταν σχεδόν έτοιμη να βάλει τα κλάματα και τα αγόρια μας το αντιλήφθηκαν αυτό. Ένας άνοιξε το γυλιό του και της έδωσε μια κουραμάνα. Η τελευταία μάλλον θα κατέληγε στη μαύρη αγορά, όπου μπορούσε κανείς να πάρει ο,τιδήποτε για ένα κομμάτι ψωμί: από τις υποτιμημένες ελληνικές δραχμές μέχρι δαχτυλίδια και βραχιόλια.

Η γυναίκα είχε κιόλας αρχίσει να φεύγει, όταν μια απότομη φωνή την έκανε να πετρώσει:

«— Άχτουνγκ!⁵⁹ Αλτ!»

Dobri⁶⁰ και Elena Djurov, σ. 159-160.

Μπορείτε να μαντέψετε τι κατάληξη είχε αυτό το επεισόδιο;

59 Προσοχή!

60 Ο Ντόμπρι Τζούροφ (1916-2002) διετέλεσε διοικητής ανάρτικης ταξιαρχίας, στρατηγός του στρατού και υπουργός Άμυνας.

Δ-10. Ο Στόγιαν Πετρόφ Τσομάκοφ, βούλγαρος πληρεξούσιος υπουργός στο Βουκουρέστι, αφηγείται μια αστεία και συγκινητική ιστορία για τις σχέσεις που αναπτύχθηκαν μεταξύ ρουμάνων στρατιωτών, ρώσων αιχμαλώτων και της βουλγαρικής κοινότητας στη Ρουμανία κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου

Αρκετούς μήνες αφότου η Ρουμανία είχε μπει στον πόλεμο, ο αριθμός των ανθρώπων που παρακολουθούσαν τη θεία λειτουργία στην εκκλησία, αυξήθηκε ξαφνικά μια Κυριακή, όταν έφτασε μια ομάδα ρώσων αιχμαλώτων πολέμου έχοντας φρουρό ένα ρουμάνο στρατιώτη. Ο τελευταίος κουβαλούσε σύμφωνα με τους κανονισμούς το τουφέκι του και μάλιστα εφ' όπλου λόγχη. [...] Είχε ακουμπήσει το όπλο του σ' ένα δέντρο και, όπως έκαναν άλλωστε όλοι οι στρατιώτες, προσπαθούσε να τραβήξει την προσοχή μιας καμαριέρας, η οποία, χωρίς να βιάζεται καθόλου, ξεσκόνιζε ένα χαλί σε κάποιο διπλανό μπαλκόνι. Μάλλον ήταν ευχαριστημένος από τον τρόπο που εξελίσσονταν οι προσπάθειές του και προσπαθούσε να εκτιμήσει τις πιθανότητες της τελικής επιτυχίας, γιατί, αντί να φρουρεί τους αιχμαλώτους που του είχαν ανατεθεί και να τους οδηγήσει πίσω στο στρατόπεδο, μετά τη λειτουργία τούς άφησε ν' ανακατευτούν με το υπόλοιπο εκκλησίασμα και ν' αρχίσουν τις κουβέντες μαζί του.

Σύντομα φάνηκε καθαρά πως υπήρχαν εκατέρωθεν καλά αισθήματα και το αποτέλεσμα ήταν πως οι πιστοί άρχισαν να κάνουν έρανο για τους αιχμαλώτους, κι επίσης τους έδωσαν κι ένα διόλου ευκαταφρόνητο αριθμό τσιγάρων. Ολοφάνερα η συνεύρεση αποδείχθηκε ευχάριστη κι επωφελής για τους πάντες, συμπεριλαμβανομένου και του φαντάρου και της καμαριέρας, γιατί την επόμενη Κυριακή παρουσιάστηκαν στην εκκλησία δυο φορές περισσότεροι αιχμάλωτοι. Τους οδηγούσε ο ίδιος στρατιώτης, αλλά αυτήν τη φορά είχε φορέσει καινούρια στολή και ήταν φρεσκοξυρισμένος. Και η κοπέλα επιδείκνυε την καινούρια της μπλούζα και βούρτσιζε με εξαιρετική προσοχή στο ίδιο μπαλκόνι κάτι ρούχα. Για άλλη μια φορά έγινε έρανος για τους φτωχούς αιχμαλώτους, προτού αρχίσει να τους οδηγεί πίσω στο στρατόπεδο ο φρουρός που λίγο έλειψε να ξεχάσει το όπλο του με όλα εκείνα τα φιλιιά αποχαιρετισμού που έστελνε στην αναψοκοκκινισμένη κοπέλα. [...]

Στο τέλος, φάνηκε καθαρά πως οι επισκέπτες μας δεν θ' αργούσαν ν' αρχίσουν να έρχονται κατά διμοιρίες, λόχους και τάγματα. Το συμβούλιο των επιτρόπων της εκκλησίας αναγκάστηκε δυστυχώς, να ζητήσει από τις ρουμανικές αρχές να περιορίσουν τον αριθμό των νέων ευσεβών σε είκοσι το πολύ, από τους οποίους οι καπνιστές να μην είναι παραπάνω από τους μισούς.

Petrov-Chomakov, σ. 346-347.

Γιατί ο πόλεμος δεν άλλαξε, σ' αυτή την περίπτωση, τα συνήθη ανθρώπινα αισθήματα; Έπαιξε κανέναν ρόλο η εθνικότητα σ' αυτό το συμβάν;

Δ-11. Ένας Έλληνας Εβραίος περιγράφει πώς τον βοήθησαν αυτόν και την οικογένειά του οι ορθόδοξοι Έλληνες κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής

Παρά την απειλή της φυλάκισης, πολλοί μη Εβραίοι έκρυψαν τους εβραίους φίλους τους στα διαμερίσματά τους ή τους βοήθησαν να διαφύγουν. Ο Αλφρέδος Κοέν, αθηναίος δικηγόρος, κατέγραψε την αυθόρμητη υποστήριξη γειτόνων και φίλων: «Δε θα ξεχάσω ποτέ τον τρόπο που μας έπιασε μια νύχτα, ενώ έκρυβα την πολυμελή οικογένειά μου σε ένα από τα σπίτια, όταν αναγγέλθηκε ότι οι Γερμανοί είχαν δημοσιεύσει μία διαταγή που έλεγε πως όλοι οι Εβραίοι που θα πιάνονταν να κρύβονται θα εκτελούνταν και πως οι άνθρωποι που θα τους έκρυβαν θα στέλνονταν σε στρατόπεδα συγκέντρωσης.

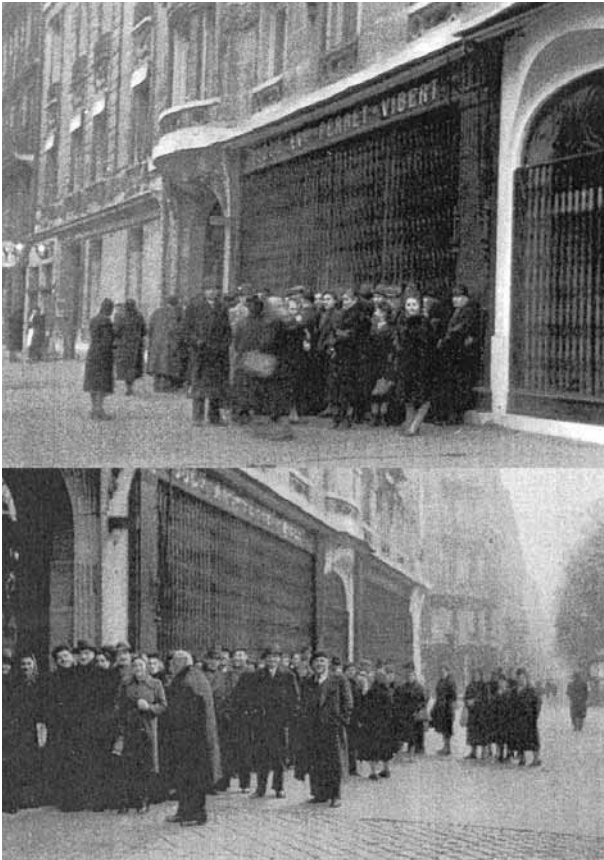
Τότε ένας από μας είπε πως δεν ήταν σωστό να μένουμε σ' εκείνο το σπίτι και να βάζουμε σε κίνδυνο τις ζωές και την ησυχία ηλικιωμένων ανθρώπων, ακόμα και γυναικών. Η απάντηση ήταν: «–Όχι, πρέπει να μένετε. Γιατί παιδί μου, οι δικές μας οι ζωές να είναι πιο πολύτιμες από τις δικές σας;»

Mazower, σ. 287-288.

Γνωρίζετε ανάλογα παραδείγματα από άλλες χώρες; Εσείς τι θα κάνατε, αν αντιμετωπίζατε μια τέτοια κατάσταση;

► **Εικ.47. Τούρκοι Εβραίοι περιμένουν μπροστά στην είσοδο του τουρκικού γενικού προξενείου του Παρισιού το 1943, για να πάρουν διαβατήρια και βίζες, ώστε να μπορέσουν να επιστρέψουν στην Τουρκία**

The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic.

Δ-12. Η ανθρώπινη μεταχείριση Εβραίων από έναν ρουμάνο αξιωματούχο

«Είμαι ο λοχαγός Πρισακάρου Τζόρτζε, διοικητής της περιφέρειας του Μπάτσανι, η οποία περιλαμβάνει και την περιοχή στην οποία βρίσκεστε αυτήν τη στιγμή. Εκ μέρους ολόκληρης της περιφέρειας σας λέω: «Καλώς ήλθατε! Γνωρίζω την ταραχή που βασανίζει τις ψυχές σας, όταν σκέφτεστε πως σε τούτους τους καιρούς πολέμου εσείς βρίσκεστε μακριά από τους ανθρώπους που αγαπάτε, και ξέρω όλα όσα υποφέρετε. Και σας συμβουλεύω να μη χάνετε το θάρρος

σας, γιατί στην πραγματικότητα, με όποιο τρόπο και αν προσεύχεται ο καθένας μας, όλοι λατρεύουμε τον ίδιο Θεό και κανείς δεν μας ρώτησε, αν θέλαμε να γεννηθούμε Ρουμάνοι, Εβραίοι, Τούρκοι ή Βούλγαροι. Όλοι είμαστε ανθρώπινα πλάσματα και θέλω να μην έχετε καμιά αμφιβολία πως αυτοί οι χαλεποί καιροί θα περάσουν και μαζί τους θα περάσει και η τρέλα που έχει κυριέψει σήμερα τα μυαλά των ανθρώπων. Όλοι σας θα επιστρέψετε κάποτε στα σπίτια σας και στις οικογένειές σας και τότε, όλα όσα υποφέρετε σήμερα, δε θα είναι παρά μια δυσάρεστη ανάμνηση. Θα λάβω μέτρα για να φιλοξενηθείτε από τους ανθρώπους του χωριού, επειδή βεβαίως δεν μπορείτε να κοιμόσαστε στο ύπαιθρο, και επίσης θα λάβω μέτρα, ώστε όσον καιρό θα βρίσκεστε στην Περιφέρειά μου να μπορείτε να διατηρείτε επαφή με τους δικούς σας που έχετε αφήσει πίσω». [...]

Μετά από αυτό τον απρόσμενο λόγο, ο λοχαγός άκουσε προσεκτικά όλα μας τα παράπονα και, καθώς πήρα θάρρος από αυτήν του τη συμπεριφορά, του ανέφερα ευθέως όλη μου τη δυσαρέσκεια. Μεταξύ άλλων του είπα για την απάνθρωπη συμπεριφορά της αστυνομίας στο Χούσι, που, για να δικαιολογήσει ένας θεός ξέρε τι λογής πράξεις της, χαρακτήρισε δώδεκα από εμάς ως «ύποπτους κομμουνιστές» και με δεδομένο τις συνήθειες που επικρατούσαν εκείνη την εποχή, ήταν σαφές στον καθένα τι θα έπρεπε αυτοί οι άνθρωποι να περιμένουν. Μου υποσχέθηκε πως, αφού μέναμε πρώτα δυο τρεις βδομάδες στην περιφέρειά του, ο χαρακτηρισμός θα σβηνόταν.

Όπως είναι ευνόητο, αυτή η εξαιρετική συμπεριφορά έφερε αμέσως τα αναμενόμενα αποτελέσματα και τόσο οι αρχές όσο και οι κάτοικοι της Μπόγκντανας μας φέρθηκαν σαν αληθινά αδέρφια. Μας στέγασαν σε σπίτια, μας έδωσαν τροφή, οι γυναίκες έπλυναν και μάλωσαν τα ρούχα μας κι όταν έπειτα από μερικές ημέρες μας ήρθε διαταγή να εγκαταλείψουμε τη Μπόγκντανα, η θλίψη ήταν γενική. Ο κόσμος μας συνόδευσε μέχρι το Μπάτσανι, το χωριό που ήταν ο προορισμός μας και κουβάλησε τις αποσκευές μας με τα κάρρα του χωρίς να θελήσει οποιαδήποτε πληρωμή για όλες τις υπηρεσίες που μας προσέφερε.

Murgescu, σ. 339-340.

Αυτό το απόσπασμα δείχνει πως ο εκτοπισμός των Εβραίων, που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της αντισημιτικής πολιτικής που εφάρμοζε η Κυβέρνηση Αντωνέσκου⁶¹, δεν εξαφάνιζε πάντοτε τα ανθρωπιστικά αισθήματα κάποιων αξιωματούχων ή στελεχών του στρατού και της χωροφυλακής. Υπάρχουν πολυάριθμα παραδείγματα αξιωματούχων που έδειξαν ανθρωπινή συμπεριφορά απέναντι στα θύματα της πολιτικής του ρουμανικού κράτους. Στη συγκεκριμένη περίπτωση, ο αφηγητής ανήκε σε μια ομάδα Εβραίων που είχαν διαταχθεί να συγκεντρωθούν στο προαύλιο του αστυνομικού σταθμού και κατόπιν απομακρύνθηκαν από το Χούσι. Έπειτα από τρεις ημέρες πεζοπορίας έφτασαν στην περιοχή της Τούτοβας (το βράδυ της 20^{ης} προς την 21^η Ιουνίου του 1941), όπου παρουσιάστηκαν στον τοπικό Διοικητή της Χωροφυλακής που τους υποδέχθηκε με το λόγο που διαβάσατε.

Ο Τζώρτζε Πρισακάρου ριψοκινδύνευσε, όταν βοήθησε τους εκτοπισμένους Εβραίους; Τι θα μπορούσε να του συμβεί, αν τυχόν οι προϊστάμενοί του ανακάλυπταν τι έκανε; Εσείς πώς θα συμπεριφερόσασταν, αν βρισκόσασταν στη θέση του; Πιστεύετε πως θα μπορούσε να κάνει ακόμη περισσότερα;

Δ-13. Ο βούλγαρος διπλωμάτης, Ιβάν Ντ. Στάντσοφ, αφηγείται πώς του έσωσε τη ζωή ένας γερμανός αξιωματούχος από τη Γκεστάπο στη Βουλγαρία

Την αυγή ξύπνησα από έναν απρόσμενο επισκέπτη, έναν γεροδεμένο γερμανό αξιωματούχο των αποβατικών δυνάμεων. Με χαιρέτισε και είπε πως ο «Χερ Ταγματάρχης» τον είχε στείλει να μου μεταβιβάσει την εξής πληροφορία: «Πρέπει να εγκαταλείψετε αμέσως τη Σόφια. Οι Καφετιοί – έτσι έλεγαν τους γκεσταπίτες, από τις καφέ στολές τους – έχουν ήδη ξεκινήσει για να σας συλλάβουν». Τον ρώτησα γιατί ο «ταγματάρχης» του, που ήξερα πως ήταν ο υπεύθυνος της στρατιωτικής αντικατασκοπείας στη Βουλγαρία, ανησυχούσε τόσο πολύ για μένα.

«Weil Sie doch ein Offizier und ein Herr sind!» (Επειδή είστε αξιωματικός και κύριος) ήταν η απάντηση. Ακολούθησε ένας ζωηρός χαιρετισμός και ο απεσταλμένος εξαφανίστηκε.

Πήρα το πρώτο τρένο για τη Βάρνα κι ενώ ταξίδευα, σκεφτόμουν πόσο τυχεροί ήμασταν με αυτή την εχθρότητα που υπήρχε ανάμεσα στη Βέρμαχτ και τους Ναζί... Αργότερα, ο θυρωρός μου είπε πως, περίπου μια ώρα αφότου έφυγα, «μια ομάδα Γερμανών» είχε έρθει και με έψαχνε.

Stanchov, σ. 172.

Είναι απαραίτητο και σωστό να ταυτίζεται πάντοτε ο «Γερμανός» με τον «εχθρό»; Γιατί κάποιοι Γερμανοί δρούσαν εναντίον κάποιων άλλων Γερμανών; Ποια επιχειρήματα πρόβαλε ο γερμανός αξιωματούχος για να δικαιολογήσει τη βοήθειά του προς τον Στάντσοφ;

Δ-14. Ο Αλφόνς Μπαρόν, επιτετραμμένος του εργοστασίου ζαχαρωτών και σοκολάτας «Ένωση», προς το αρχηγείο της αστυνομίας των Ουστάσι, 9 Ιουλίου του 1941

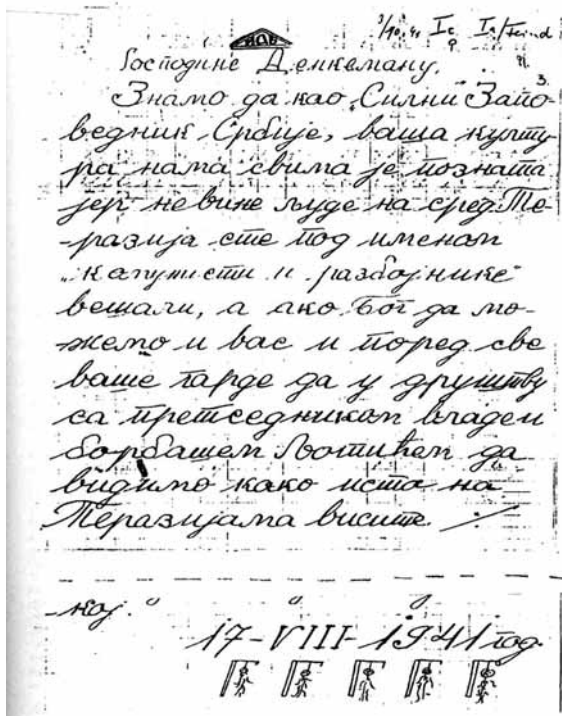
«Η Ντράζα Γκέρμπερ, κάτοικος της οδού Ινκάντσεβα 7/III, Εβραία, συνελήφθη σήμερα. Η εν λόγω Ντράζα Γκέρμπερ είναι ταμίας της εταιρείας μου. Είχε ειδοποιηθεί ότι πρόκειται να απολυθεί και εντός των ημερών θα παρέδιδε το ταμείο σε άλλη υπάλληλο, η οποία αναμένεται να επιστρέψει από την άδειά της. Κατόπιν θα εγκατέλειπε την εταιρεία. Καθώς η Ντράζα Γκέρμπερ συνελήφθη στο διαμέρισμά της και μετά τη λήξη του ωραρίου εργασίας της στην εταιρεία, δεν πρόλαβε να παραδώσει τα κλειδιά του ταμείου, ούτε να τακτοποιήσει τους λογαριασμούς που εκκρεμούν. Υπάρχει κίνδυνος απώλειας των κλειδιών και η εταιρεία θα αντιμετωπίσει σοβαρό πρόβλημα, αν δεν μπορέσουμε να ανοίξουμε το χρηματοκιβώτιο αύριο, όταν θα αρχίσουν να έρχονται οι πελάτες. Επομένως, σας ζητούμε να επιτρέψετε στην Ντράζα Γκέρμπερ να παραδώσει όσο το συντομότερο δυνατόν τα κλειδιά του ταμείου στην εταιρεία μας».

Goldstein, σ. 370.

61 Η Κυβέρνηση Αντωνέσκου εκτόπισε τους Εβραίους, κυρίως της Βεσσαραβίας και της Μπουκοβίνας, στην απέναντι μεριά του ποταμού Δνεϊστερου, δηλαδή έξω από τα σύνορα της μεσοπολεμικής Ρουμανίας, όπου οργάνωσε αρκετά στρατόπεδα εκτοπισμού.

3 Τι ήθελε να πετύχει ο Μπαρόν γράφοντας και στέλνοντας αυτή την επιστολή; Κατά τη γνώμη σας, ο λόγος που ήθελε ο Μπαρόν να απελευθερωθεί η φυλακισμένη είναι αυτός που δηλώνεται; Μήπως ήταν ένα τέχνασμα (ή απλώς μια προσπάθεια) δεδομένου ότι οι αρχές του ΑΚΚ δεν θα την απελευθέρωναν για κανέναν άλλο λόγο; Για ποιο λόγο ο Μπαρόν γράφει για τη φυλακισμένη και ζητά να απελευθερωθεί (έστω και προσωρινά) με τόση περιφρόνηση;

► **Εικ.48. Επιστολή ανώνυμου κατοίκου του Βελιγραδίου προς το γερμανό στρατιωτικό διοικητή της Σερβίας**

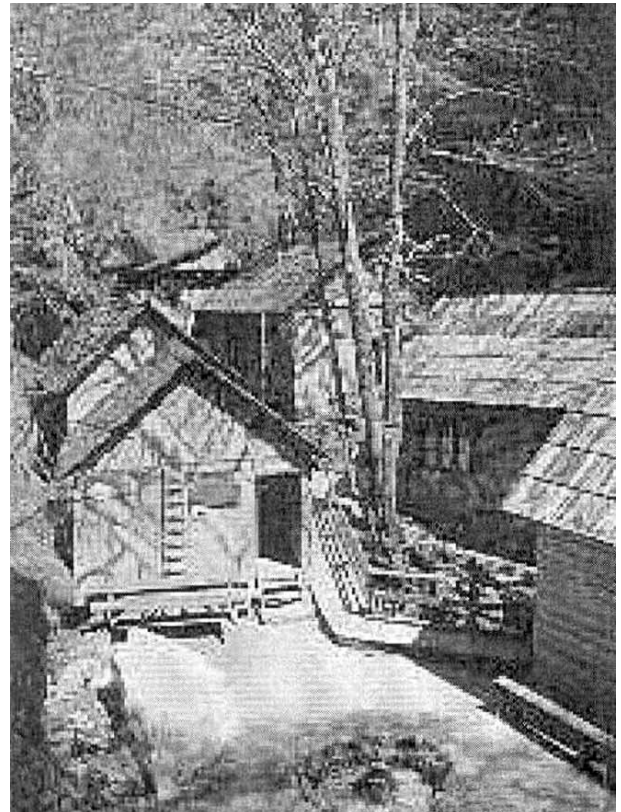

Ιστορικό Αρχείο του Βελιγραδίου, SP III-48, K 157/15, 25
Σεπτεμβρίου 1941.

🔑 Αυτή η επιστολή στάλθηκε στο γερμανό στρατιωτικό διοικητή της Σερβίας, στρατηγό Χάινριχ Ντάνκελμαν, μετά τον απαγχονισμό ομήρων στην κεντρική πλατεία του Βελιγραδίου, Τεράζιγιε, στις 17 Αυγούστου του 1941. Τον προειδοποιεί ότι την ίδια τύχη θα έχουν κάποτε αυτός και οι υφιστάμενοί του.

3 Εσείς θα λέγατε ότι ήταν πράξη ηρωισμού να γράψει κανείς αυτό το γράμμα; Εξηγείστε τη θέση σας.

► **Εικ. 49. Το μυστικό νοσοκομείο των Παρτιζάνων «Φράνγια» κοντά στο Τσέρκνο της Σλοβενίας**

🔑 Η παράνομη ιατρική υπηρεσία της Οσλομπόντινα Φρόντα (Απελευθερωτικού Μετώπου) ήταν πιθανότατα η αποτελεσματικότερη ανθρωπιστική οργάνωση κατά τη διάρκεια του πολέμου και, παρά τις εξαιρετικά σκληρές συνθήκες που αντιμετώπιζε, ήταν λαμπρά οργανωμένη. Τον Ιανουάριο του 1945 διέθετε 281 μυστικές νοσοκομειακές μονάδες και άλλες έξι νόμιμες (και ακόμη εξήντα δύο υπό κατασκευή) με συνολικά 2.260 κλίνες. Κατά τη διάρκεια του πολέμου μερίμνησε για να δοθεί ιατρική φροντίδα σε 11.321 τραυματίες και ασθενείς από τριάντα γιατρούς, 652 νοσοκόμες και άλλο προσωπικό. Από τους γιατρούς της, οι δεκαεννέα έχασαν τη ζωή τους.

Γενικές ερωτήσεις κεφαλαίου Δ

Κατά τη γνώμη σας, η επίδειξη ανθρωπιάς και αλληλεγγύης είναι προνόμιο κάποιων μεμονωμένων και ιδιαίτερα γενναίων ατόμων ή μήπως πρόκειται για αρετές, τις οποίες όλοι μπορούμε κάποτε να δείξουμε; Είναι δυνατό το ίδιο πρόσωπο να μπορεί να ενεργήσει ως εγκληματίας πολέμου σε μια δεδομένη κατάσταση και να δείξει γενναιοψυχία και ανθρωπιά σε μια άλλη; Εξηγήστε τη θέση σας. Αν πάρουμε υπ' όψιν μας ότι οι άνθρωποι συχνά θέλουν να δείχνουν καλύτεροι απ' ό,τι πράγματι είναι, πόσο αξιόπιστες είναι ορισμένες από τις πηγές που είδαμε παραπάνω (δηλαδή τα απομνημονεύματα);

Κεφάλαιο Ε: Συνέπειες

Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος, η μεγαλύτερη σύγκρουση απ' όλες όσες σημάδεψαν την ιστορία της ανθρωπότητας, άφησε πίσω του αναρίθμητα βαθιά και ανεξίτηλα ίχνη. Σκοπός αυτού του κεφαλαίου είναι να αναδείξει καλύτερα κάποιες από τις συνέπειες του πολέμου, παρουσιάζοντας πηγές που μας δίνουν πληροφορίες σχετικά με τον αριθμό των νεκρών και των τραυματιών αυτής της τρομερής σύγκρουσης, τις αναγκαστικές μεταναστεύσεις που συνέβησαν κατά τη διάρκεια και μετά τη λήξη του πολέμου και τα σημάδια των πολιτικών αλλαγών στις περισσότερες χώρες της περιοχής κατά την περίοδο που ακολούθησε τον πόλεμο.

Εξαιτίας τού αναπόφευκτα περιορισμένου χώρου που έχουμε εδώ, ορισμένες από τις συνέπειες του πολέμου θίγονται επιγραμματικά ή αποσιωπούνται. Αυτό ισχύει για ζητήματα όπως: οι αλλαγές στην εθνική δομή των πληθυσμών, οι καταστροφές που έφερε ο πόλεμος και η μεταπολεμική ανοικοδόμηση, η τιμωρία μετά τον πόλεμο των συνεργατών του κατακτητή, οι πολιτικές αλλαγές που ακολούθησαν τον πόλεμο και η περίπτωση του εμφυλίου πολέμου στην Ελλάδα.

Ι. Απώλειες και θύματα του πολέμου

E-1. Ο Εμβέρ Χότζα αγορεύει στην ειρηνευτική συνδιάσκεψη του Παρισιού σχετικά με τις ανθρώπινες απώλειες και τις υλικές ζημιές που προκλήθηκαν στην Αλβανία

«Οι θυσίες του λαού μας ήταν τεράστιες. Από έναν αρχικό πληθυσμό ενός εκατομμυρίου ανθρώπων υπήρξαν 28.000 νεκροί, 12.600 τραυματίες, 10.000 πολιτικοί κρατούμενοι που στάλθηκαν στην Ιταλία και τη Γερμανία και άλλες 35.000 που υποχρεώθηκαν σε καταναγκαστικά έργα. Από τις δύομισι χιλιάδες πόλεις και οικισμούς της Αλβανίας, οι οκτακόσιοι πενήντα ερειπώθηκαν ή καταστράφηκαν ολοσχερώς. Όλες οι επικοινωνίες, όλα τα λιμάνια, όλα τα ορυχεία και οι ηλεκτρικές εγκαταστάσεις καταστράφηκαν, η γεωργία και η κτηνοτροφία μας λεηλατήθηκαν και

ολόκληρη η εθνική μας οικονομία ρημάχτηκε. Από την άλλη πλευρά, ο εχθρός είχε τις εξής απώλειες: 53.639 Ιταλοί και Γερμανοί σκοτώθηκαν, τραυματίστηκαν ή αιχμαλωτίστηκαν, περίπου εκατό άρματα μάχης και τεθωρακισμένα αυτοκίνητα βγήκαν εκτός μάχης, 1.334 πυροβόλα και όλμοι, 1.934 φορτηγά και 2.855 πολυβόλα καταλήφθηκαν ή καταστράφηκαν, για να μην αναφέρουμε τα τουφέκια, τα πυρομαχικά και τα εφόδια που καταστράφηκαν ή απαλλοτριώθηκαν.

James O'Donnel, σ. 227.

Είναι αυτή η πηγή απολύτως αξιόπιστη; Εξηγήστε την άποψή σας.

Πίνακες

1. Ο αριθμός των νεκρών στη Γιουγκοσλαβία κατά εθνικότητες

Εθνικότητα	Κοζονίτς (1985)	Žerjavić (1989)
Σέρβοι	487.000	530.000
Μαυροβούνιοι	50.000	20.000
Κροάτες	207.000	192.000
Μουσουλμάνοι	86.000	103.000
Σλοβένοι	32.000	42.000
Μακεδόνες	7.000	6.000
Άλλοι	145.000	134.000
Σύνολο	1.014.000	1.027.000

Žerjavić, σ. 14, 57.

Η πρώτη εκτίμηση του αριθμού των θυμάτων του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου στη Γιουγκοσλαβία είναι αυτή που παρουσιάστηκε στην έκθεση της Επιτροπής Αποζημιώσεων της γιουγκοσλαβικής κυβέρνησης. Συντάκτης της ένας φοιτητής μαθηματικών (!), ο Βλάντετα Βούτσκοβιτς, στον οποίο ανατέθηκε η εκτέλεση αυτού του δύσκολου έργου μέσα σε προθεσμία δυο εβδομάδων, μαζί με την εντολή «ο αριθμός να είναι εξαιρετικός και επιστημονικά και στατιστικά θεμελιωμένος». Η εκτίμησή του για τις *δημογραφικές απώλειες* (οι οποίες συμπεριλαμβάνουν μαζί με τα άτομα που σκοτώθηκαν στον πόλεμο, την πτώση της γεννητικότητας που προκλήθηκε από τον πόλεμο και την αποδημία) έφτανε τα 1,7 εκατομμύρια άτομα, αλλά στην τελική έκδοσή της μελέτης του αυτός ο αριθμός αναφέρεται σε *θύματα*, λέξη που γενικά θεω-

ρούνταν ότι εννοούσε άτομα που σκοτώθηκαν στον πόλεμο. Ο πίνακας που παρατίθεται παραπάνω, βασίστηκε στις πιο πρόσφατες εκτιμήσεις του Μπόγκολιουμπ Κότσοβιτς και του Βλαντιμίρ Ζέρζαβιτς (ενός σέρβου κι ενός κροάτη συγγραφέα). Η ακρίβεια αυτών των στοιχείων εξακολουθεί να βρίσκεται υπό εξέταση. Για παράδειγμα, το Σλοβενικό Ινστιτούτο Σύγχρονης Ιστορίας διεξάγει μια έρευνα η οποία, μολονότι δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμη, έχει ήδη καταδείξει ότι η εκτίμηση από αυτούς τους δυο συγγραφείς των σλοβένων θυμάτων είναι υπερβολικά χαμηλή. Οι συγγραφείς της (T. Tominsek, M. Sorn και D. Dubaja) έχουν ήδη εντοπίσει τα ονόματα ογδόντα επτά χιλιάδων θυμάτων και η έρευνά τους προγραμματίζεται να ολοκληρωθεί το 2006.

2. Οι απώλειες της Ελλάδας στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

	Απώλειες	Προπολεμικά μεγέθη	Ποσοστό Απωλειών (%)
Ανθρώπινες απώλειες			
Θάνατοι (1940-1944)	475.000	7.335.000	6,5
Υλικές καταστροφές			
Ζώα εργασίας	855.000	2.005.000	42,06
Πρόβατα, χοίροι, πουλερικά	12.305.000	24.840.000	49,5
Δάση	5.000 τ.χμ.	19.180 τ.χμ.	25
Οχήματα (επιβατικά, φορτηγά, λεωφορεία)	11.300	17.200	65,7
Οδικές γέφυρες (άνω των 6 μέτρων)			90
Σιδηροδρομικό τροχαίο υλικό (ατμομηχανές, βαγόνια κ.λ.π.)	6.080	6.502	93,5
Σιδηροδρομικές γέφυρες (μήκους άνω των 10 μέτρων)	96	96	100
Οικοδομές	401.000	1.730.000	23,2
Εμπορικά πλοία (μέχρι τον Απρίλιο του 1945)	434	583	74,5

Υπουργείον Ανοικοδομήσεως, *Αι Θυσίαι της Ελλάδος εις τον Δεύτερον Παγκόσμιον Πόλεμον*, Αθήνα 1946, τ. 16, σ. 63.

3. Οι απώλειες του ελληνικού εμπορικού στόλου στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο⁶²

	Ελληνικός στόλος την 1 ^η Σεπτεμβρίου 1939		Ελληνικά πλοία που απωλέ- στηκαν ως τις 2 Σεπτ. 1945		Απώλειες (%)	
		Μεικτή χωρητικότητα		Μεικτή χωρητικότητα		
Φορτηγά	500	1.766.352				
Επιβατηγά	55	49.955				
Υπερωκεάνειο	1	16.690				
Διάφορα	21	3.997				
Σύνολο	577	1.837.034	432	1.346.520	74,8%	73,3%
Ιστιοφόρα και βενζινοκίνητα	713	55.057	551	52.634	77,3%	95,4%
Γενικό σύνολο	1.290	1.892.091	983	1.399.154		

Στις αρχές του πολέμου ο ελληνικός εμπορικός στόλος ήταν ο ένατος παγκοσμίως σε μέγεθος, επομένως η πλήρης σύνταξή του με τη συμμαχική πλευρά από την αρχή του πολέμου, ακόμη και πριν από την 28^η Οκτωβρίου του 1940, ήταν ένας σημαντικός παράγοντας. Το

ελληνικό εμπορικό ναυτικό κατά τη διάρκεια του πολέμου έχασε το μεγαλύτερο ποσοστό πλοίων μεικτής χωρητικότητας απ' όλους τους μεγάλους στόλους. Ακολουθούσε το βρετανικό με απώλεια 54% της μεικτής του χωρητικότητας κατά τη διάρκεια της σύγκρουσης.

II. Μετακινήσεις πληθυσμών στη διάρκεια και μετά το τέλος του πολέμου

Ε-2. Απόσπασμα από την έκθεση ενός αξιωματούχου του γερμανικού Υπουργείου Εσωτερικών προς τον επικεφαλής της πολιτικής διοίκησης της Νότιας Στυρίας σχετικά με τις μαζικές εκδιώξεις των Σλοβένων⁶³, με ημερομηνία 30 Μαΐου 1941

Το πιο δυσεπίλυτο από τα προβλήματα, που πρέπει να αντιμετωπιστούν στην Κάτω Στυρία, είναι η εκκαθάριση του εθνικού της σώματος από το ξένο σλαβικό στοιχείο, το οποίο δεν είναι δυνατόν να υποβληθεί στην διαδικασία εκγερμανισμού. Αν πρόκειται να επιτύχει ο επανεκγερμανισμός της Κάτω Στυρίας και αυτή η νοτιανατολική άκρη του Γερμανικού Ράιχ να μετατραπεί σε αξιόπιστο φραγμό απέναντι στα αιω-

νίως ταραχώδη Βαλκάνια, ο τοπικός πληθυσμός θα πρέπει οπωσδήποτε να απαλλαγεί από κάθε ουσία η οποία, είτε φυλετικά είτε από άποψη συμπεριφοράς, υπονομεύει τον εκγερμανισμό. Το έργο της Πατριωτικής Ένωσης Στυρίας μπορεί να πετύχει, μόνο αν εκκαθαριστεί το έδαφος σύμφωνα με τα όσα προτείνονται παραπάνω. Επομένως, θα πρέπει να σχεδιαστεί ο εκτοπισμός (μεταφορά) του πληθυσμού, ο οποίος θα πραγματοποιηθεί σε τέσσερα στάδια και σύμφωνα με τον τρόπο που έχει αποδειχθεί επιτυχής από παρόμοιες δραστηριότητες σε άλλες περιοχές που έχουν ανακτηθεί από το Ράιχ (στα ανατολικά κυρίως).

Οι ιστορικές προϋποθέσεις τέτοιων μέτρων είναι περισσότερο από προφανείς. Μια σαφής αντίληψη της πραγματικής ανάγκης για μία τέτοια ενέργεια θα πρέ-

⁶² Συγκέντρωση δεδομένων: Χρήστος Ε. Ντουσιάς.

⁶³ Η Γερμανία μεταξύ των δυο παγκοσμίων πολέμων θεωρούσε τη σλοβενική επικράτεια ως γερμανική και, όταν την κατέλαβε, θέλησε να την προσαρτήσει επίσημα στη Γερμανία ως το νότιο άκρο του γερμανικού Ράιχ. Αυτό θα έπρεπε να γίνει μέσα σε ένα εξάμηνο, δηλαδή μέχρι το τέλος του 1941. Οι ίδιοι οι Σλοβένοι θα έπρεπε είτε να εκτοπιστούν πέρα από τα σύνορα είτε να εκγερμανιστούν και στη χώρα θα εγκαθίστανταν Γερμανοί.

πει να παραμερίσει τα ανθρώπινα συναισθήματα, τα οποία είναι επίσης χαρακτηριστικά της γερμανικής φύσης, ιδίως όσον αφορά στις αμείλικτες καταστροφικές συγκρούσεις στις οποίες η γερμανική εθνικότητα έχει εκτεθεί εδώ, στην Κάτω Στυρία, από αυτούς οι οποίοι θα πρέπει τώρα να απομακρυνθούν. Οι εκτοπισμοί προς την Σερβία και εν μέρει την Κροατία θα πραγματοποιηθούν με σιδηροδρομικούς συρμούς οι οποίοι θα περιέχουν περί τα 1000 πρόσωπα έκαστος. Το χρονοδιάγραμμα της έναρξης και της εφαρμογής τους (προς το παρόν σχεδιάζονται ένας έως δύο σιδηροδρομικοί συρμοί ημερησίως) δεν έχει ακόμη καθοριστεί.

Ferenc, σ. 43.

Ποιο σκοπό έχει ο εκτοπισμός (απομάκρυνση) του πληθυσμού που σχεδιάζεται εδώ; Ποιες ήταν οι συνέπειες αυτού του σχεδίου;

Εικ. 50. 17 Νοεμβρίου του 1944

Η εποποιία ... του λαού της Αλβανίας, 1939-1944.

Αυτός ο ζωγραφικός πίνακας του Μπουκούρος Σειντίνης δείχνει στιγμιότυπα της απελευθέρωσης της αλβανικής πρωτεύουσας των Τιράνων, από τους Παρτιζάνους.

Ε-3. Αναφορά του ιταλού υψηλού επιτετραμμένου για την επαρχία της Λιουμπλιάνας (24 Αυγούστου 1942) σχετικά με ένα πρόγραμμα δραστηριοτήτων στην περιοχή

Όσον αφορά στο εμπιστευτικό έγγραφο υπ' αρ. 1362/2, της 16ης Αυγούστου 1942, λαμβάνω την ελευθερία να σας παραδώσω ένα σχεδιάγραμμα των προγραμμάτων δραστηριοτήτων που σκοπεύω να πραγματοποιήσω στην εν λόγω επαρχία. [...]

1. Το πρόβλημα του σλοβενικού πληθυσμού θα μπορούσε να επιλυθεί κατά τρεις τρόπους:

- α) μέσω της καταστροφής του εν λόγω πληθυσμού
- β) μέσω εκτοπισμών
- γ) μέσω της απομακρύνσεως των αντίπαλων στοιχείων, η οποία θα μπορούσε να επιτευχθεί μέσω της εφαρμογής μιας σκληρής, αλλά δίκαιης πολιτικής συνένυρσης η οποία θα αποσκοπεί στο να τεθούν τα θεμέλια μιας χρήσιμης και δίκαιης συνεργασίας. Αυτή η πολιτική θα μας παρείχε μια δυνατότητα αφομοίωσης, η οποία θα μπορούσε να πραγματοποιηθεί μόνον εις βάθος χρόνου.

Επομένως, θα πρέπει να αποφασίσουμε ποιον από τους τρεις αυτούς τρόπους θα θέλαμε να επιλέξουμε.

2. Όσον αφορά στους μαζικούς εκτοπισμούς του πληθυσμού, θα έπρεπε να ακολουθήσουμε ένα πρόγραμμα προετοιμασμένο εκ των προτέρων, το οποίο θα έπρεπε να εφαρμοσθεί σε ολόκληρη την επαρχία. Θα ήταν καλύτερη η ίδρυση στρατοπέδων εργασίας και όχι στρατοπέδων συγκέντρωσης στα οποία οι έγκλειστοι απλώς μένουν άεργοι.

3. Προκειμένου να αντικατασταθεί ο σλοβενικός πληθυσμός από τον ιταλικό, θα πρέπει να προσδιοριστούν τα εξής:

- α) Σε ποια μέρη θα έπρεπε να μετακινηθεί ο σλοβενικός πληθυσμός
- β) Σε ποια μέρη θα μπορούσε να βρεθεί ο κατάλληλος ιταλικός πληθυσμός. Σε αυτή την περίπτωση θα έπρεπε να ληφθεί υπ' όψιν ότι ο πληθυσμός των βόρειων και των κεντρικών περιοχών της Ιταλίας είναι ο πλέον κατάλληλος για να εγκατασταθεί στις σλοβενικές περιοχές.
- γ) Εάν πρόκειται να εξιταλισθεί ολόκληρη η παραμεθόριος ζώνη, τότε θα πρέπει να προσδιοριστεί το εύρος αυτής της ζώνης (20 έως 30 χιλιόμετρα)
- δ) Εάν πρόκειται να μετακινηθεί ολόκληρος ο σλο-

βενικός πληθυσμός, αυτή η διαδικασία θα έπρεπε να αρχίσει να εφαρμόζεται στις περιοχές κατά μήκος της μεθορίου στις οποίες οι Σλοβένοι ζούν υπό ιταλικό καθεστώς.

Η γνώμη μου είναι πως η πλήρης ή έστω και μερική επανεγκατάσταση του σλοβενικού πληθυσμού είναι μάλλον αδύνατη κατά τη διάρκεια του πολέμου.

Ferenc, σ. 73-74.

Ενώ η «μαλακή» πολιτική κατοχής των Ιταλών στη Σλοβενία αποδείχθηκε ανεπιτυχής, οι ιταλικές πολιτικές και στρατιωτικές αρχές, ακολουθώντας εντολές του Μουσολίνι, άρχισαν να παίρνουν στην ιταλική ζώνη κατοχής τα ίδια μέτρα με κείνα που εφαρμόζαν οι Γερμανοί στη δική τους, όπως: τυφεκισμοί ομήρων και μαζικές εκτελέσεις Παρτιζάνων που συλλαμβάνονταν, παράνομων μαχητών του Απελευθερωτικού Μετώπου, κατοίκων χωριών για τα οποία υπήρχαν υποψίες ότι συμπαθούσαν το απελευθερωτικό κίνημα αλλά και εντελώς αθώων ανθρώπων. Σε όλη τη διάρκεια της κατοχής της Επαρχίας Λιουμπλιάνας από τους Ιταλούς, οι ιταλικές ένοπλες δυνάμεις εκτέλεσαν τουλάχιστον 416 μεμονωμένα πρόσωπα και πραγματοποίησαν τουλάχιστον 238 ομαδικές εκτελέσεις, θανατώνοντας σ' αυτές 1.153 πρόσωπα. Έχουμε λοιπόν, ένα σύνολο τουλάχιστον 1.569 εκτελεσμένων προσώπων, χωρίς να υπολογίζουμε τα θύματα του στρατοδικείου της Λιουμπλιάνας και των μαζικών εκτοπισμών. Ο τελικός στόχος ήταν να «εκκαθαριστεί» η σλοβενική επικράτεια, ώστε να προετοιμαστεί για την εγκατάσταση ιταλών εποίκων μετά τον πόλεμο.

Ποιες είναι οι ομοιότητες και ποιες οι διαφορές μεταξύ του γερμανικού και του ιταλικού σχεδίου; Συγκρίνετε αυτή την πηγή με την προηγούμενη.

E-4. Οι διωγμοί εναντίον της γερμανικής μειονότητας στη Ρουμανία μετά τον πόλεμο

- 1) Όλοι οι άνδρες ηλικίας από δεκαεπτά έως σαράντα πέντε ετών υπόκεινται σε φυλάκιση.
- 2) Επίσης, όλες οι γυναίκες μεταξύ δεκαοχτώ και τριάντα ετών.
- 3) Δεν γίνεται δεκτή καμιά εξαίρεση όσον αφορά στις ανωτέρω κατηγορίες, εκτός από εκείνες τις γυναίκες οι οποίες έχουν νήπια ηλικίας μικρότερης του ενός έτους

και εκείνες οι οποίες υποφέρουν από ασθένεια που τις καθιστά ανίκανες για εργασία. [...]

6. Όλοι οι υποκείμενοι σε φυλάκιση θα πρέπει να παραδοθούν στην αρμόδια Λεγεώνα Χωροφυλακής, η οποία θα τους οδηγήσει στους χώρους συγκέντρωσης που θα έχουν εκ των προτέρων καθοριστεί από την αστυνομία και τις τοπικές αρχές χωροφυλακής. Επισημαίνεται ότι οι εν λόγω χώροι συγκέντρωσης θα πρέπει οπωσδήποτε να βρίσκονται πέριξ σιδηροδρομικών σταθμών.

7) Όσον αφορά στη διατροφή των υποκείμενων σε φυλάκιση, υπεύθυνοι μέχρι την άφιξή τους στους χώρους συγκέντρωσης είναι οι ίδιοι. Από την άφιξή τους και μετά, αρμόδιες θα είναι οι ρουμανικές αρχές (χωροφυλακή και αστυνομία) από δύο έως έξι ημέρες, κατά τη διάρκεια των οποίων θα πρέπει να τους παρέχεται τουλάχιστον ένα ζεστό γεύμα ημερησίως.

Baier, σ. 38-39.

Η κατάκτηση της Ρουμανίας από τον Κόκκινο Στρατό οδήγησε στην έναρξη της εκδίωξης της γερμανικής μειονότητας από τη χώρα αυτή. Πολλά μέλη της εκτοπίστηκαν στη Σοβιετική Ένωση. Η μαρτυρία που παρατίθεται παραπάνω είναι η Διαταγή υπ' αρ. 32.475S της Γενικής Αστυνομικής Διεύθυνσης, η οποία περιέχει τη διαδικασία που θα ακολουθούνταν για τη συγκέντρωση των μελών της γερμανικής μειονότητας (3^η Ιανουαρίου 1945).

Έφερε η σοβιετική κατοχή την ελευθερία και τη δημοκρατία στη Ρουμανία; Το θεωρείτε φυσικό να απελαύνονται άνθρωποι απλώς εξαιτίας της εθνικής τους ταυτότητας; Ήταν ένοχοι όλοι όσοι απελάθηκαν; Ενδιαφέρθηκε κανείς να εξακριβώσει τους ενόχους, που θα έπρεπε να τιμωρηθούν, από τους άλλους; Γνωρίζετε άλλα παραδείγματα από την ιστορία του εικοστού αιώνα, όπου να εφαρμόστηκε η αρχή της «συλλογικής ευθύνης»;

E-5. Προσωπικό σημείωμα του βρετανού πρωθυπουργού, Ουίνστον Τσώρτσιλ, προς τον βρετανό υπουργό Εξωτερικών, με θέμα την απέλαση στη Σοβιετική Ένωση των ρουμάνων πολιτών γερμανικής καταγωγής (19 Ιανουαρίου 1945)

Προσωπικό σημείωμα του πρωθυπουργού

Ντάουνινγκ Στρητ 10,
Πρωθυπουργικό Μέγαρο
19. I 1945

Αριθμός σειράς: Μ. 91/5

ΠΡΟΣ ΤΟΝ ΥΠΟΥΡΓΟ ΕΞΩΤΕΡΙΚΩΝ

Νομίζω πως παίρνουμε υπερβολικά ενεργό στάση ενάντια στο γεγονός της απέλασης Αυστριακών, Σαξόνων και άλλων Γερμανών ή οιονεί γερμανικών στοιχείων από την Ρουμανία στη Ρωσία, προκειμένου να υποχρεωθούν σε εργασία. Αν λάβουμε υπ' όψιν μας όλα όσα υπέφερε η Ρωσία, την προμελετημένη επίθεση της Ρουμανίας εναντίον της καθώς και τις τεράστιες στρατιές που η Ρωσία εξακολουθεί επί του παρόντος να έχει στο μέτωπο αλλά και τις τρομερές συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων σε πολλά μέρη της Ευρώπης, δεν κατανοώ για ποιο λόγο λέγεται ότι οι Ρώσοι σφάλλουν, όταν ζητούν εκατό ή εκατόν πενήντα χιλιάδες τέτοιους ανθρώπους για να εργαστούν στα ορυχεία τους. Επίσης, πρέπει να θυμόμαστε ότι υποσχεθήκαμε να αφήσουμε τη μοίρα της Ρουμανίας κατά το μάλλον ή ήττον στα χέρια των Ρώσων. Δεν μπορώ να θεωρήσω άδικο, αν πάρουμε υπ' όψιν μας όλα όσα συνέβησαν προηγουμένως, το να πάρουν οι Ρώσοι κάποιους Ρουμάνους, όποιος προέλευσης θέλουν, και να τους βάλουν να εργαστούν στα ρωσικά ορυχεία.

Baier, σ. 31.

Χαρακτηρίστε από ηθική άποψη τη στάση του Ουίνστον Τσόρτσιλ. Δείχνει αυτή η στάση σεβασμό προς τα Ανθρώπινα Δικαιώματα, τα οποία την ίδια στιγμή προσπαθούσαν να προάγουν τα Ηνωμένα Έθνη;

► **Εικ. 51. Πρόσφυγες από τη Βοσνία στη Σερβία, 1941**

Milošević, σ. 246.

Περισσότεροι από τετρακόσιες χιλιάδες Σέρβοι πρόσφυγες απ' όλες τις περιοχές της Γιουγκοσλαβίας βρήκαν καταφύγιο στις περιοχές της κατεχόμενης Σερβίας.

► **Εικ. 52. Επιστροφή της Σλοβενικής Φρουράς της Πατρίδας (ντομομπράντσι) τον Ιούνιο του 1945**

 Η Σλοβενική Φρουρά της Πατρίδας ιδρύθηκε τον Σεπτέμβριο του 1943 στη Λιουμπλιάνα για να πολεμήσει ενάντια στο Απελευθερωτικό Μέτωπο. Οργανώθηκε από τους Γερμανούς και τα μέλη της ήταν κυρίως καθολικοί και αντικομμουνιστές. Οι Γερμανοί πάλι, οι οποίοι δεν εμπιστεύονταν τη Φρουρά της Πατρίδας, απαίτησαν τα μέλη της να επιβεβαιώσουν τη νομιμοφροσύνη τους συμμετέχοντας σε μια δημόσια τελετή, όπου έδωσαν όρκο την ημέρα των γενεθλίων του Χίτλερ (στις 20 Απριλίου του 1944). Στο τέλος του πολέμου τα μέλη της Φρουράς της Πατρίδας οπισθοχώρησαν στην Αυστρία μαζί με τον γερμανικό στρατό κι

εκεί αφοπλίστηκαν από τους Βρετανούς, ως συνεργάτες των Γερμανών. Τον Ιούνιο του 1945 οι Βρετανοί τους επέστρεψαν στη Γιουγκοσλαβία. Επτά έως έντεκα χιλιάδες εκτελέστηκαν σε διάφορα μέρη της Σλοβενίας, αλλά αυτό δεν έγινε δημόσια γνωστό στη Σλοβενία πριν από το 1975. Τη δεκαετία του 1980 το θέμα των μαζικών εκτελέσεων, η ευθύνη γι' αυτές και οι επώδυνες συνέπειές τους για το σλοβενικό έθνος άρχισαν να συζητούνται ανοιχτά από τους διανοούμενους. Μετά τις πρώτες δημοκρατικές εκλογές του 1990 ακολούθησε μια τελετή συμφιλίωσης στο Κοτσέφσκι Ρογκ, όπου βρίσκονται και οι μεγαλύτεροι ομαδικοί τάφοι.

III. Αλλαγές στα πολιτικά συστήματα

Ε-6. Η προσφορά του Ουίνστον Τσώρτσιλ για μια συμφωνία «ποσοστών»⁶⁴

Ρουμανία	Ρωσία	90%	
	Άλλοι	10%	
Ελλάδα	Μεγάλη Βρετανία	90%	
	Άλλοι	10%	
Γιουγκοσλαβία		50/50	
Ουγγαρία		50/50	
Βουλγαρία	Ρωσία	75%	90%
	Άλλοι	25%	10%

Βουλγαρία – ο ανεξέλεγκτος σύμμαχος του Γ' Ράιχ, σ. 96.

Ε-7. Ένα βήμα προς τη μονοπώληση από τους Κομμουνιστές των κρατικών αρχών της Γιουγκοσλαβίας μετά τον πόλεμο

Πρόταση απόφασης σχετικά με το υπό θέσπιση σύνταγμα του Κρατικού Αντιφασιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, ως ανώτατου νομοθετικού και εκτελεστικού εθνικού αντιπροσωπευτικού οργάνου της Ομοσπονδιακής Βοσνίας και Ερζεγοβίνης.

1^η Ιουλίου του 1944

Παράγραφος 1^η

Στηριγμένο στην ελεύθερα εκφρασμένη θέληση⁶⁵ των εθνών που ζουν στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη, και

σύμφωνα με τις αποφάσεις που λήφθηκαν στη δεύτερη σύνοδο του Αντιφασιστικού Συμβουλίου Εθνικής Απελευθέρωσης της Γιουγκοσλαβίας στο Γιάιτσε την 29^η και την 30^η Νοεμβρίου του 1943, το Κρατικό Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης συγκροτείται σε ανώτατο όργανο κρατικής εξουσίας στην Βοσνία και Ερζεγοβίνη, ως ίσο ομοσπονδιακό μέρος της Δημοκρατικής Ομοσπονδιακής Γιουγκοσλαβίας.

Zgonjanin, κ.ά., σ. 399.

 Κατά τη διάρκεια του 1944 οι μονάδες των κομμουνιστών Παρτιζάνων εδραίωσαν την εξουσία τους σε ολόκληρη τη Γιουγκοσλαβία, συμπεριλαμβανομένης της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης. Στις αποφάσεις που έλαβε το Κρατικό Αντιφασιστικό Συμβούλιο Εθνικής Απελευθέρωσης της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, μπορούμε να δούμε ότι εργάστηκαν συστηματικά μετά τον πόλεμο, για να πετύχουν το κομμουνιστικό μονοπώλιο επί των διαφόρων αρχών εξουσίας.

 Σχολιάστε το γεγονός ότι η πηγή αναφέρει την «ελεύθερα εκφρασμένη θέληση των εθνών» της Βοσνίας και Ερζεγοβίνης, μολονότι δεν είχαν προηγηθεί εκλογές. Υπάρχει κάποιο παρόμοιο παράδειγμα από τη δική σας χώρα;

⁶⁴ Η συμφωνία την οποία πρότεινε ο Τσώρτσιλ στον Στάλιν στις 9 Οκτωβρίου του 1944, στη Συνδιάσκεψη της Μόσχας.

⁶⁵ Ωστόσο, εκείνη την εποχή δεν είχαν γίνει δημοκρατικές εκλογές στη Βοσνία και Ερζεγοβίνη.

► **Εικ. 53. Ο λαός της Αθήνας επευφημεί την άφιξη του βρετανικού στρατού μετά την Απελευθέρωση**

ΙΕΕ, τ. 16, σ. 101.

🔑 Οι βρετανικές και οι αμερικανικές σημαίες φαίνονται πλάι στις ελληνικές μαζί με τα σύμβολα του ΕΑΜ και του Κομμουνιστικού Κόμματος.

Ε-8. Τον Μάιο του 1945, ο Γιόζιπ Χόρβατ, δημοσιογράφος και ιστορικός, υπήρξε αυτόπτης μάρτυρας της αποχώρησης των Ουστάσι από το Ζάγκρεμπ και της άφιξης των Παρτιζάνων

«8 Μαΐου. Πέρασα περπατώντας μέσα από το Τουσκάνιτς. Πηγαίνοντας, ήμουν χαρούμενος σαν παιδί. Για τέσσερα ολόκληρα χρόνια κι ένα μήνα δεν επιτρεπόταν να περάσω από εδώ. Αυτό το μικρό πραγματάκι μ' έκανε να νιώσω πως η λευτεριά είχε έρθει, πως μπαίναμε σε μια νέα ζωή. Τόσο περίεργο αίσθημα στην καρδιά, ο νους του ανθρώπου δεν μπορεί να το καταλάβει πως ο φόβος πάει, πέρασε. [...]

9 Μαΐου. Ο στρατός, που φτάνει, εξακολουθεί να περνά μέσα από την πόλη με ρούχα καταξοχισμένα, αλλά εξαιρετο οπλισμό, αληθινοί πολεμιστές. [...] Παρεμπιπτόντως, όσον αφορά τους κουρελιασμένους και βρώμικους μαχητές: τι ψέμα που είναι όλοι αυτοί οι ζωγραφικοί πίνακες με τις πολεμικές σκηνές, που έχουν τους πολεμιστές να είναι πάντοτε καθαροί, καλοβαλμένοι, καλοχτενισμένοι και φρεσκοξυρισμένοι»

αυτό δεν είναι τώρα πια ούτε εξιδανίκευση ούτε στυλ, μονάχα κακόμοιρη ηλιθιότητα. [...]

14 Μαΐου. Εξαιτίας του κακού καιρού κοιμήθηκα άσχημα. Είδα τη μαμά και πήγα έναν περίπατο. Μου ζήτησαν να πάω στο ΗΒΖ [Βιβλιογραφικό Ινστιτούτο Κροατικών Εκδόσεων] για να καταγραφούν κάποια προσωπικά δεδομένα. Η ατμόσφαιρα εκεί ήταν καταθλιπτική. Πολιτικός επικεφαλής του ΗΒΖ είχε διοριστεί κάποιος καθηγητής ο οποίος δεν είχε την παραμικρή ιδέα για το ποιος ήταν ο ρόλος του. Γύρισα σπίτι μαζί με την Φρίτσικα. Σπίτι υπήρχε κάποιος πανικός, καθώς δύο ένστολοι είχαν πάρει μαζί τους τον Τσίγκο. Αλλά το επεισόδιο είχε ευτυχή κατάληξη, ο Τσίγκο αφέθηκε ελεύθερος μετά από μισή ώρα. Μόνον το πολύτιμο κουτί με τα εργαλεία του χάθηκε».

Horvat, σ. 229-231.

📌 Τι σκέφτεστε για τις ενέργειες της νέας παρτιζάνικης κυβέρνησης, που περιγράφονται παραπάνω; Κατά τη γνώμη σας, αυτά τα κομμάτια από το ημερολόγιο του Χόρβατ μαρτυρούν κάποιο είδος αυτολογοκρισίας;

► **Εικ. 54. Οι Παρτιζάνοι μπαίνουν στο Ζάγκρεμπ, 8 Μαΐου του 1945**

Μουσείο της Πόλης του Ζάγκρεμπ.

5 Περιγράψτε τι βλέπετε στη φωτογραφία. Είναι φανερό πως η φωτογραφία αυτή απεικονίζει ένα σημαντικό ιστορικό γεγονός; Γιατί είναι άδεια η κεντρική πλατεία του Ζάγκρεμπ;

Εικ. 55. Η συνάντηση στην πλατεία Μπαν Τζελάσιτς του Ζάγκρεμπ, τον Μάιο του 1945, μετά την ανάληψη της εξουσίας από τους Παρτιζάνους

Πινακοθήκη των Κρατικών Αρχείων, Ζάγκρεμπ.

5 Γιατί πλημμύρισε με κόσμο η κεντρική πλατεία της πόλης δυο μέρες μετά την είσοδο στο Ζάγκρεμπ των Παρτιζάνων; Ποια είναι τα πιθανά κίνητρα της προσέλευσης αυτού του κόσμου στη συγκέντρωση που οργάνωσαν οι νέες κρατικές αρχές;

Ε-9. Απόσπασμα από τα πρακτικά συνεδρίασης της ηγεσίας του Βουλγαρικού Εργατικού Κόμματος (Κομμουνιστικού), όπου συζητούνται οι δικαστικές κρίσεις για τα μέλη του προηγούμενου καθεστώτος

20 Ιανουαρίου 1945

Ημερήσια διάταξη της συζήτησης: Ανταλλαγή ιδεών και απόψεων σχετικά με τις αποφάσεις που θα ληφθούν στις δυο δίκες. [...]

Υπουργός Μίντσο Μείτσεφ: Οι σύντροφοι που έχουν αναλάβει λαϊκοί εισαγγελείς ενεργούν με εντε-

λώς λάθος τρόπο. Ψάχνουν να βρουν το βαρύτερο έγκλημα και μετά συνεχίζουν διαβαθμίζοντας τα υπόλοιπα εγκλήματα προς τα κάτω. Θέλουν τη θανατική καταδίκη μόνο για τους πιο ενόχους και για τους άλλους (που δεν είναι και τόσο ένοχοι σε σχέση με τους προηγούμενους) θέλουν ελαφρότερες ποινές. Δεν αναζητούν να βρουν αρκετά τεκμήρια για να αποδειχτεί πως υπήρξε κάποιο σοβαρό έγκλημα που πρέπει να επισύρει τη θανατική ποινή, αλλά ψάχνουν να βρουν τους άλλους που έχουν διαπράξει βαρύτερα εγκλήματα.

Γκεόργκι Τσανκόφ: Η γραμμή, όπου κινούνται οι εισαγγελείς μας, δεν είναι του λαού που θέλει να χτυπήσει αυτή την καμαρίλα, αλλά ανθρώπων που μοιάζουν να στέκονταν παράμερα σε όλο τον αγώνα των Βουλγάρων και τώρα δεν κάνουν τίποτε άλλο από το να μετράν την ενοχή του καθενός. Οι εισαγγελείς μας δεν δρουν σαν λαός που ψάχνει να βρει ακόμη και το μικρότερο τεκμήριο που θα αποδείξει πως αυτοί οι εγκληματίες είναι ένοχοι. [...]

Τράιτσο Κοστόφ: Με κανέναν τρόπο δεν μπορούμε εμείς να συμφωνήσουμε με τη γραμμή δράσης των συντρόφων εισαγγελέων. Εγώ προτείνω: για τους αντιβασιλείς, θανατική ποινή, και για τους τρεις... Για τους συμβούλους, τον Σέβοφ και τους άλλους τέσσερεις, καταδίκες εις θάνατον... Για την πρώτη κυβέρνηση του Φίλοφ – αυτό είναι σαφές – θάνατο. [...] Για τη δεύτερη κυβέρνηση του Φίλοφ: το ίδιο. [...]

Εγκρίθηκε.

Χρηστομάθεια της βουλγαρικής ιστορίας, σ. 484-485.

5 Πώς αποφασίζονταν αυτές οι ποινές; Με βάση την πραγματική ενοχή ή μήπως με άλλα κριτήρια; Υποτίθεται πως τέτοιες αποφάσεις πρέπει να τις παίρνουν οι πολιτικοί ηγέτες ή μήπως οι αρμόδιοι δικαστικοί θεσμοί;

Ε-10. Έκθεση του υπουργού Δικαιοσύνης σχετικά με τον αριθμό των προσώπων που καταδικάστηκαν από τα λαϊκά δικαστήρια στη Βουλγαρία

Από έκθεση του Δρα Μίντσο Νείτσεφ, υπουργού Δικαιοσύνης, προς την Εθνική Επιτροπή του Πατριωτικού Μετώπου:

« [...] Από τις 23 Δεκεμβρίου του 1944 ως τις 31 Μαρτίου του 1945 το Λαϊκό Δικαστήριο δίκασε 145 υποθέσεις οι οποίες αφορούσαν 10.907 κατηγορούμενους. Καταδικάστηκαν ως εξής: 2.680: καταδικάστηκαν εις θάνατον, 1.921: ισόβια, 19 σε εικοσαετή κάθειρξη, 962 σε δεκαπενταετή κάθειρξη, 727 σε δέκα χρόνια, οι υπόλοιποι 3.241 σε λιγότερα από δέκα χρόνια. Η παρουσία όλων σχεδόν των καταδίκων κατασχέθηκε».

Manov, σ. 227.

E-11. Βρετανικό υπόμνημα σχετικά με τις δίκες και την εκτέλεση των ποινών εις βάρος των χαρακτηρισμένων ως εγκληματιών πολέμου στις απελευθερωμένες χώρες και τις χώρες δορυφόρου του Άξονα

Βρετανική Πρεσβεία στην Ουάσιγκτον, 31 Μαρτίου 1945

2. Μολονότι τα άτομα αυτά, τα οποία εκτελέστηκαν μετά τις πρόσφατες δίκες στη Βουλγαρία, συγκαταλέγονταν μεταξύ των «εγκληματιών πολέμου», είναι προφανές από το ίδιο το κείμενο της κατηγορίας και από όλες τις περιστάσεις οι οποίες συνδέονται με τις δίκες ότι στην πραγματικότητα ο χαρακτήρας αυτών των δικών ήταν πολιτικός. Ένας ειδικός νόμος με αναδρομική ισχύ επιβλήθηκε γι' αυτόν ακριβώς τον σκοπό, και έτσι αυτοί που κατέχουν αυτήν τη στιγμή την εξουσία, θα αδράξουν την ευκαιρία, για να απαλλαγούν από όσους μπορούν περισσότερους πολιτικούς που τηρούν εχθρική στάση απέναντί τους.

3. Μια τέτοια εκκαθάριση, μολονότι δεν εφαρμόζεται παρά μόνον εν μέρει, εύκολα θα προκαλούσε κενό στην πολιτική ζωή της χώρας, επιτρέποντας κατ' αυτόν τον τρόπο σε μια συγκεκριμένη μονοκομματική κυβέρνηση να αναλάβει η ίδια την εξουσία και να εγκαθιδρύσει την δικτατορία της.

Βουλγαρία – ο ανεξέλεγκτος σύμμαχος του Γ' Ράιχ, σ. 222-223.

Όταν γνωρίζετε ότι ο αριθμός των ανθρώπων που καταδικάστηκαν σε θάνατο στις δίκες της Νυρεμβέργης ήταν μερικές δωδεκάδες και ο αντίστοιχος στην Ιαπωνία ακόμη μικρότερος, πώς μπορείτε να εξηγήσετε τον μεγάλο αριθμό των εκτελεσμένων από το Λαϊκό Δικαστήριο στη Βουλγαρία; Πώς σχολίασε αυτές τις δίκες η βρετανική πρεσβεία στην Ουάσιγκτον;

► Εικ. 56. 13^η Νοεμβρίου του 1944. Θερμή υποδοχή στα απελευθερωμένα Σκόπια των στρατιωτικών, πολιτικών και κρατικών ηγετών της γιουγκοσλαβικής Μακεδονίας

E-12. Απόσπασμα κειμένου, όπου περιγράφεται η εισβολή του Κόκκινου Στρατού στη Βουλγαρία και η κατάληψη της εξουσίας από το Πατριωτικό Μέτωπο

Εδώ και σαράντα πέντε χρόνια η ημέρα της 9^{ης} Σεπτεμβρίου του 1944 γιορτάζεται και εγκωμιάζεται ως ο «αντιφασιστικός ξεσηκωμός του λαού» και ως «σοσιαλιστική επανάσταση». Στην πραγματικότητα, ήταν ένα πραξικόπημα που έγινε με τη βοήθεια μιας ξένης χώρας που ο στρατός της μπήκε στη Βουλγαρία, αφού μας είχε κηρύξει τον πόλεμο. Στη Βουλγαρία δεν έπεσε ούτε μια σφαίρα εναντίον του Κόκκινου Στρατού του Στάλιν. Αντιθέτως, τον καλωσόρισαν σαν ελευθερωτή μας... Οι αντάρτες «θριαμβευτικά» άρχισαν να βγαίνουν από τα δάση και να πηγαίνουν στις πόλεις και τα χωριά, ανεμίζοντας κόκκινα μαντήλια και φωνάζοντας συνθήματα: «Θάνατος στο φασισμό! Λευτεριά στο λαό!». Η λέξη που ακουγόταν συχνότερα εκείνες τις ημέρες ήταν «Θάνατος!». [...]

Κανένας ξεσηκωμός δεν υπήρξε, αφού η κυβέρνηση του Πατριωτικού Μετώπου είχε πάρει την εξουσία χωρίς να χυθεί σταγόνα αίμα. Αλλά αυτοί ακριβώς, οι νέοι κάτοχοι της εξουσίας, ήταν που άρχισαν να χύνουν το αίμα. Από την πρώτη ημέρα της εξουσίας τους. Όλα αυτά έγιναν με τη σιωπηρή έγκριση των *μπράτουσκι*, των «ρώσων αδερφών μας».

Manov, σ. 11-12.

3 Πώς βλέπει ο συγγραφέας αυτής της πηγής την αλλαγή καθεστώτος; Ποιο ρόλο παίζουν σ' αυτό το γεγονός αφενός ο Κόκκινος Στρατός και αφετέρου οι Παρ-

τιζάνοι και το Πατριωτικό Μέτωπο; Πώς παρουσιάστηκαν αυτοί οι ρόλοι από τους νικητές;

► **Εικ. 57. Θερμή υποδοχή των κατοίκων του Βελιγραδίου στον βουλγαρικό στρατό**

Key «Ζήτω ο αδελφός βουλγαρικός στρατός!». Μ' αυτό το σύνθημα καλωσόρισαν οι κάτοικοι του Βελιγραδίου το στρατό της γειτονικής χώρας. Η Βουλγαρία πήρε μέρος στον Παγκόσμιο Πόλεμο στο πλευρό του αντιχιτλερικού συνασπισμού από τον Σεπτέμβριο του 1944 ως τον Μάιο του 1945. Ο βουλγαρικός στρατός μαζί με γιουγκοσλάβους αντάρτες και μονάδες από το ουκρανικό μέτωπο έδωσε μάχες στα εδάφη της Γιουγκοσλαβίας, της Ουγγαρίας και της Αυστρίας.

3 Γενικές ερωτήσεις υποκεφαλαίου III

Ποιες αλλαγές γνώρισε το πολιτικό σύστημα της δικής σας χώρας μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο; Μεσολάβησαν άλλες μείζονες πολιτικές αλλαγές στη χώρα σας τις δεκαετίες που ακολούθησαν τον πόλεμο και για ποιους λόγους συνέβησαν αυτές; Συγκρίνετε όσα συνέβησαν στη χώρα σας με αυτά που έγιναν στις γειτονικές χώρες.

Κεφάλαιο ΣΤ: Η μνήμη του πολέμου

Το κεφάλαιο αυτό μας δίνει τη δυνατότητα μιας κάπως διαφορετικής προσέγγισης των πολεμικών γεγονότων, τα οποία προσπαθεί να εξετάσει από κάποια απόσταση. Η τελευταία είναι αποτέλεσμα τόσο του χρόνου που μεσολάβησε όσο και της αποσύνδεσης που αναπόφευκτα επέρχεται, όταν τα απομνημονεύματα, οι αναμνήσεις και οι συνεντεύξεις γράφονται πολύ μετά από τα γεγονότα που περιγράφουν. Με το πέρασμα του χρόνου, αυτοί που συμμετείχαν στα πολεμικά γεγονότα μπορεί να βλέπουν τις εμπειρίες τους από διαφορετική σκοπιά. Είναι ενδιαφέρον να δούμε προς ποια κατεύθυνση αλλάζει κάθε φορά η οπτική γωνία των αφηγητών και να προσπαθήσουμε να διακρίνουμε τους λόγους στους οποίους μπορεί να οφείλονται τέτοιες αλλαγές (σκόπιμη διασκευή της ιστορίας και του ρόλου που οι ίδιοι διαδραμάτισαν σ' αυτήν, αλλαγές που προκαλούνται από τη διαφοροποίηση των πολιτικών απόψεων του συγγραφέα ή των αντιλήψεών του για τη ζωή, ξεθώριασμα της μνήμης, επίδραση τρίτων προσώπων, κ.λπ.).

Το άλλο είδος αποστασιοποίησης, που θα συναντήσουμε στις πηγές που ακολουθούν, είναι ο τεκμηριωμένος τρόπος παρουσίασης των πραγματικών γεγονότων. Αυτή η αποστασιοποίηση φαίνεται πιο καθαρά στα λογοτεχνικά έργα. Μεταξύ των τελευταίων μπορούμε να βρούμε ένα ευρύ φάσμα διαφοροποιήσεων. Στη μια του άκρη βρίσκονται ιστορίες που εμφανώς υπηρετούν μια συγκεκριμένη ιδεολογία, ελάχιστα πειστικές – άψυχες, ασπρόμαυρες ιστορίες – ενώ στην άλλη έχουμε ιστορίες, όπου η υψηλή καλλιτεχνική αξία συμπληρώνει τη ρεαλιστική παρουσίαση για να σχηματίσει μια σφαιρική και ολοκληρωμένη αφήγηση. Στις παραγράφους που ακολουθούν μπορείτε να βρείτε παραδείγματα από όλο αυτό το φάσμα.

ΣΤ-1. Συνέντευξη με τον Γιόζε Πόζαρ (γεννημένο στη Σλοβενία το 1932), ορφανό του πολέμου

«Θυμάμαι τον πόλεμο σαν να ήταν ένας εφιάλτης, ένας εφιάλτης, δυστυχώς, αληθινός. Όλες όμως οι αναμνήσεις μου επισκιάζονται από το γεγονός ότι μια μέρα οι ιταλοί στρατιώτες πήρανε όμηρο τον πατέρα μου Γιόζε και τον τουφέκισαν στο Πόντπετς μαζί με άλλους πέντε χωρικούς από το Μπρεστ.

Οι αναμνήσεις μου από τα χρόνια που ήμουν μικρός είναι επώδυνες. Εκείνο τον καιρό η ζωή ήταν πολύ σκληρή. Μαζί με τις αδελφές μου, τη Μίλκα και τη Μαρίγια, τον αδελφό μου τον Μαρίν, τον πατέρα μου τον Γιόζε και τη μητέρα μου την Ιβάνκα ζούσαμε σε μια μικρή φάρμα. Βγάζαμε το ψωμί μας καλλιεργώντας τη γη. Μολονότι ο πατέρας μου ήταν αμαξάς, δεν μπορούσε να βρει κανονική δουλειά. Η ζωή μας ήταν παρόμοια με τη ζωή των άλλων χωρικών του Μπρεστ και των γειτονικών χωριών.

Όλα άλλαξαν ή ίσως θα έπρεπε να πω διαλύθηκαν,

όταν πήραν και εκτέλεσαν τον πατέρα μου. Έγιναν ακόμη χειρότερα τα πράγματα το 1944, όταν έστειλαν τη μητέρα σε γερμανικό στρατόπεδο συγκέντρωσης. Ήμουν δώδεκα χρονών τότε και τον πρώτο καιρό έπρεπε εγώ να φροντίζω το σπίτι και την οικογένεια. Αργότερα η θεία μου Αλοϊζιγια Γκρούντεν από τη Λιουμπλιάνα πήρε τ' αδέρφια μου, τη Μίλκα, τη Μαρίγια και τον Μαρίν, ενώ εμένα με ανέλαβαν οι γείτονες. Έμεινα μαζί τους μέχρι το 1945, όταν η μητέρα επέστρεψε απ' το στρατόπεδο συγκέντρωσης... Η ζωή συνεχίστηκε. Όλοι καταφέραμε να τα βγάλουμε πέρα κατά κάποιον τρόπο, αλλά σίγουρα θα ήταν καλύτερα αν είχαμε τον πατέρα μου τότε που τον χρειαζόμασταν περισσότερο... Εξακολουθεί μέχρι σήμερα να με πονά, όταν στέκομαι μπροστά στον τάφο του πατέρα μου στο Τόμισελ, η σκέψη πως τον χάσαμε τον καιρό που τον χρειαζόμασταν τόσο πολύ.

Μπρεστ, Απρίλιος του 2003.

Illegalčki Borec, 2003.

 Εσείς πώς θα περιγράφατε τις αναμνήσεις του Γιόζεφ Πόζαρ; Σκεφτείτε τον τρομερό αριθμό των θυμάτων του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου και προσπαθείστε να φανταστείτε πόσες πολλές ιστορίες παρόμοιες με τη δική του μπορεί να υπάρχουν.

ΣΤ-2. Απόσπασμα από το ημιαυτοβιογραφικό μυθιστόρημα του Φικρέτ Ντεμίραγ

Η ημερομηνία ήταν 28 Απριλίου του 1941. Φαίνεται πως μας έπιασαν αιχμαλώτους περίπου ένα μήνα μετά από τη μέρα που αποβιβαστήκαμε στην Ελλάδα κι έντεκα μήνες περίπου από τότε που κατατάχθηκα. Ήταν δύσκολο να πιστέψει κανείς πως οι μισοί και περισσότεροι από μας δεν είχαμε ρίξει ούτε τουφεκιά σε ολόκληρη τη στρατιωτική μας σταδιοδρομία. Αυτό οφειλόταν στο ότι οι περισσότεροι Κύπριοι υπηρετούσαν σε θέσεις μη μάχιμες.

Όταν φτάσαμε κοντά στο δρόμο, προσέξαμε έναν κοντό γερμανό στρατιώτη. Ήταν ο πρώτος γερμανός στρατιώτης που έβλεπα στη ζωή μου κι έμοιαζε κουρασμένος και βαριεστημένος. Τίποτε στο παρουσιαστικό αυτού του ναζι στρατιώτη δεν τον έκανε να μοιάζει ξεχωριστός ή ανώτερος! Το μόνο πράγμα που τον έκανε να ξεχωρίζει ήταν το οπλοπολυβόλο που κράταγε και το οποίο είχε γυρισμένο προς τους χιλιάδες αιχμαλώτους που κατέβαιναν από το βουνό.

Irkad, σ. 14.

 Την εποχή του πολέμου η Κύπρος ήταν αποικία του Βρετανικού Στέμματος. Πολλοί Ελληνοκύπριοι και Τουρκοκύπριοι είχαν καταταγεί στα «Κυπριακά Σώματα» και πολέμησαν εναντίον της ναζιστικής Γερμανίας. Πολλοί απ' αυτούς πιάστηκαν αιχμάλωτοι και πέρασαν πολύ καιρό στα γερμανικά στρατόπεδα αιχμαλώτων πολέμου.

 Τι είναι αυτό που κάνει τον ήρωα του μυθιστορήματος να νιώθει μια κάποια απογοήτευση; Πώς περιγράφει το γερμανό στρατιώτη; Δείχνει κάπως έκπληκτος που ο γερμανός στρατιώτης δεν έμοιαζε «ξεχωριστός ή ανώτερος». Γιατί προσδοκούσε κάτι τέτοιο;

ΣΤ-3. Ο ηγέτης των βουλγάρων Παρτιζάνων Ντέντσο Ζνεπόλσκι για το πώς η ιστορία της αντίστασης ξαναγράφτηκε στα χρόνια μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

Τώρα πια, πιστεύω βαθύτατα πως η ιστορία δεν μπορεί να γραφτεί κατ' εντολήν μερικές δεκαετίες αργότερα. Η ιστορία δημιουργήθηκε κατά τη διάρκεια των μαχών του ανταρτοπόλεμου, αλλά στην πορεία φαίνεται ότι εξυπηρετούσε κάποιους η αλλαγή των γεγονότων και η προσαρμογή των τελευταίων στις δικές τους φιλοδοξίες... Ως εδώ καλά, αλλά όταν μας έκλεισαν φυλακή το 1951-1954, πολλοί ήταν αυτοί που κόλλησαν την «επιδημία αμνησίας» και άρχισαν να παραποιούν την ιστορική αλήθεια και να εφευρίσκουν μαρτυρίες, ώστε το παρελθόν να ταιριάξει με την τωρινή τους θέση στην κομματική και κρατική ιεραρχία. Λες και ήταν υποχρεωτικό να δηλώσουν πως υπήρξαν μεγάλοι διοικητές στον ένοπλο αγώνα ενάντια στο φασισμό για να κάνουν τις βιογραφίες τους ν' ακούγονται πιο βαρύνουσες! Μερικοί απ' αυτούς είχαν πράγματι αρκετή επαναστατική εμπειρία και δεν χρειαζόταν να μεγαλοποιήσουν τις ζωές τους πριν από την 9^η Σεπτεμβρίου, αλλά... όλα αυτά δεν είναι παρά μόνον παραδείγματα ανθρωπίνης συμπεριφοράς!

Znepolski, σ. 112-113.

 Ποιοι είναι οι άνθρωποι που ξαναγράφουν την ιστορία; Για ποιο σκοπό το κάνουν αυτό;

ΣΤ-4. Ο στρατηγός Κωνσταντίν Σανατέσκου για την αντίθεση ανάμεσα στη «δημόσια» πληροφόρηση και την πραγματικότητα της πρώτης γραμμής

Απόσπασμα από το ημερολόγιό του

«15 Δεκεμβρίου 1942. Σήμερα είναι η σειρά των εφημερίδων της 23^{ης} και της 24^{ης} Νοεμβρίου [του 1942] για να διαβαστούν. Ο χρονικογράφος της Ουνιβερσούλ λέει: «Στον τομέα του κάτω Ντον, οι ρουμανικές και οι γερμανικές μονάδες, οι οποίες έχουν εμπλακεί εδώ και αρκετές ημέρες σε τρομερές αμυντικές μάχες, απώθησαν τις επανειλημμένες επιθέσεις του εχθρού και συνέτριψαν ένα σύνταγμα ιππικού που είχε κατορθώσει να φθάσει ως τις θέσεις τους, αλλά δεν κατόρθωσε να μην περικυκλωθεί». Πιο λακωνική περιγραφή δεν

μπορεί να γραφεί. Αν στ' αλήθεια είχε συντριβεί ένα σύνταγμα ιππικού, αυτό θα σήμαινε περίπου το ένα δωδέκατο όλου του ρωσικού ιππικού που πολεμούσε σ' αυτό το μέτωπο, καθώς υπήρχαν συνολικά τρεις μεραρχίες ιππικού.

Κύριε χρονικογράφε, επιτρέψτε μου να σας πω ποια ήταν η κατάσταση εκείνη τη στιγμή. Οι ρουμανικές μεραρχίες 5, 6, 13, 15 και μέρος της 14^{ης} είχαν περικυκλωθεί. Το 11^ο γερμανικό σώμα στρατού και η 1^η ρουμανική μεραρχία ιππικού, που είχαν υποχρεωθεί να περάσουν στην ανατολική μεριά του Ντον, καθώς και το 48^ο γερμανικό τεθωρακισμένο σώμα στρατού, δεν μπορούσαν να κάνουν τίποτε, γεγονός που ανάγκασε τον στρατηγό Χάιμ τον επονομαζόμενο και «μικρό Ρόμμελ» να αναλάβει ο ίδιος τη διοίκηση. Ο εχθρός έφτασε στο Τσιρ, στ' ανατολικά της Ομπλίφσκαγιας, διακόπτοντας τη σιδηροδρομική γραμμή που ανεφοδίαζε το

► **Εικ. 58. Σκηνή από την κινηματογραφική ταινία: *Η δημοκρατία του Ούζιτσε***

Γιουγκοσλαβική Κινηματοθήκη, Βελιγράδι.

🔑 Η ταινία φτιάχτηκε το 1974 από τον παραγωγό του Βελιγραδίου Τζίκα Μήτροβιτς. *Η δημοκρατία του Ούζιτσε* αποτελεί χαρακτηριστικό δείγμα της τελευταίας φάσης παραγωγής λουστραρισμένων και ρομαντικών «ταινιών με παρτιζάνους».

στρατό στο Στάλινγκραντ. Όπως κάλλιστα μπορείτε να δείτε, κύριε Χρονικογράφε, αληθινή καταστροφή... Βλέπω όμως, κύριε Χρονικογράφε, πως εσείς δεν κάνετε τίποτε άλλο από το ν' αντιγράφετε τα γερμανικά ανακοινωθέντα που ψεύδονται ασύστολα και να τους προσθέτετε και μερικά κούφια λόγια για να γεμίσετε το δίστηλο της εφημερίδας σας, πράγμα για το οποίο πληρώνεστε, άλλωστε. Τώρα συνειδητοποιώ πως πιθανά αλλού δε γράφονται τόσο πολλές αναλήθειες όσο στα επίσημα πολεμικά ανακοινωθέντα...»

Săhătescu, σ. 87-88

🔗 Σχολιάστε τις διαφορές ανάμεσα στην οπτική γωνία των στρατιωτών και την εικόνα που έδινε ο τύπος. Γιατί διαστρέβλωνε την πραγματικότητα ο τύπος; Ήταν δικαιολογημένη αυτή η διαστρέβλωση;

► **Εικ. 59. Νωπογραφία του Μπόρκο Λαζέσκι**

🔑 Αυτή η νωπογραφία απεικονίζει τον «Αντιφασιστικό Αγώνα του Μακεδονικού Λαού για Εθνική Απελευθέρωση» κατά το Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (1941-1945).

ΣΤ-5. Η Αντζέλκα Μάρτιτς, στο διήγημά της *Συνάντηση*, περιγράφει ένα αγόρι που ψάχνει να βρει τον παρτιζάνο πατέρα του

«Γυρνώντας την πλάτη στα καρβουνιασμένα απομεινάρια του σπιτιού του, άρχισε βιαστικά να περπατά προς το δάσος, όπου οι μακρινοί πυροβολισμοί ακούγονταν ολοένα και πιο αγνά. Το καμένο χωριό έμενε πίσω στην κοιλάδα. Το αγόρι δεν γύρισε να το κοιτάξει ούτε μια φορά. Οι αγαπημένοι του είχαν μείνει εκεί.

Ποτέ πια δεν θα τους ξανάβλεπε, ούτε θα ξανάκουγε ποτέ τη φωνή τους.

Το δάσος ήταν τώρα ολόγυρά του, με τα φύλλα των δέντρων να θροΐζουν. Μπορούσε ν' ακούσει το δειλό τιτίβισμα των πουλιών και αυτό το τιτίβισμα ανακατευόταν παράξενα με τους απόμακρους ήχους των πυροβολισμών. Αυτοί οι πυροβολισμοί ήταν ο προσρισμός του. Εκεί πολεμούσαν οι Παρτιζάνοι και μαζί τους ήταν και ο πατέρας, ο μόνος άνθρωπος που του απόμεινε στον κόσμο. Θα τον έβρισκε άραγε; Έπρεπε να τα καταφέρει, έπρεπε να τον βρει. Κι έπειτα θα μπορούσε να μείνει μαζί του και ο πατέρας θα του έδινε όπλο και θα μπορούσε τότε να πάρει εκδίκηση για το χωριό του κάτω στην κοιλάδα και για το καμένο σπίτι στον καρπερό κήπο. [...]

Οι πυροβολισμοί ησύχασαν. Άκουσε στο βάθος κάτι σιγανές φωνές. Οι Παρτιζάνοι δεν μπορεί να ήταν μακριά. Το αγόρι ένιωθε την ξαναμμένη του καρδιά να χτυπά δυνατά, καθώς ήλπιζε να συναντήσει τον πατέρα του...»

Το αγόρι συναντά τους Παρτιζάνους, και...

«Μια στιγμή αργότερα βρέθηκε να στέκεται, με τα μάτια ορθάνοιχτα, πάνω από το πτώμα ενός Παρτιζάνου που μόλις το είχαν φέρει από τη μάχη. Μεγάλα δάκρυα άρχισαν να τρέχουν στο πρόσωπό του και οι κοκαλιασμένοι ώμοι του άρχισαν να τρέμουν σ' ένα τρελό κλάμα. Οι άλλοι Παρτιζάνοι στέκονταν ολόγυρα σιωπηλοί. Κανείς δεν του 'δινε παρηγοριά, κανείς δεν του 'λεγε λόγια που να τον ησυχάζουν. Και τι θα μπορούσε να τα κάνει άραγε; Μήπως θα μίκραιναν τον πόνο του;

Με μιας κούνησε αποφασιστικά το κεφάλι του, σκούπισε τα δάκρυά του με τα λερωμένα χέρια του κι έπειτα έγειρε πάνω από τον πατέρα του. Τράβηξε το όπλο από το νεκρό χέρι του πατέρα του με τα μικρά του χέρια, το φόρτωσε στον ώμο του και κατευθύνθηκε, περπατώντας βαριά, προς τον λόχο τον οποίο ως πριν από ένα λεπτό διοικούσε ο πατέρας του. Κανείς δεν είχε τη δύναμη να τον σταματήσει.

Martić, σ. 118-120.

Η παρτιζάνικη λογοτεχνία για παιδιά αποτελεί-σε ένα χωριστό λογοτεχνικό είδος στη μεταπολεμική κομμουνιστική Γιουγκοσλαβία. Μια από τις πιο εξέχουσες εκπροσώπους της ήταν η Αντζέλκα Μάρτιτς.

Εσείς πιστεύετε πως γεγονότα σαν αυτά που περιγράφονται παραπάνω – ένα παιδί χάνει τους γονείς του, πηγαίνει στους Παρτιζάνους και γίνεται μαχητής – συνέβησαν στ' αλήθεια; Θα έπρεπε σε κάποιες εξαιρετικές περιστάσεις να επιτρέπεται στα παιδιά να γίνονται πολεμιστές; Δεν μιλάμε εδώ για το αν θα ήταν επιθυμητό κάτι τέτοιο, αλλά για το αν θα έπρεπε να το επιτρέπουν οι διοικητές αυτών των μονάδων – μπορούμε να κατανοήσουμε τη συμπεριφορά εκείνου του διοικητή των Παρτιζάνων που θα επέτρεπε να συμβεί κάτι τέτοιο; Είναι καθόλου εξιδανικευμένη η ιστορία αυτή της Αντζέλκας Μάρτιτς; Εξηγήστε τη θέση σας. Συγκρίνετε αυτό το απόσπασμα με το Κείμενο Γ-2 και την Εικόνα 22.

ΣΤ-6. Ο δραπέτης: τραγούδι γραμμένο από τον Ιάκωβο Καμπανέλλη

Ο ΔΡΑΠΕΤΗΣ

Από το *Μαουτχάουζεν*, του Ιάκωβου Καμπανέλλη.

Ο Γιάννος Μπερ απ' το βοριά
Το σύρμα δεν αντέχει
Κάνει καρδιά, κάνει φτερά
Και στα χωριά του κάμπου τρέχει.

Δώσε, κυρά, λίγο ψωμί
Και ρούχα για ν' αλλάξω,
Δρόμο να κάνω έχω μακρύ
Πάν' από λίμνες να πετάξω.

Όπου διαβεί κι όπου σταθεί
Φόβος και τρόμος πέφτει
Και μια φωνή, κρυφή φωνή
«Κρυφτείτε απ' τον δραπέτη».

Φονιάς δεν είμαι χριστιανός
Θεριό για να σας φάω
Έφυγα από τη φυλακή
Στο σπίτι μου να πάω.

Ω, τι θανάσιμη ερημιά
Στου Μπέρτολντ Μπρεχτ τη χώρα
Δίνουν το Γιάννο στους Ες-Ες
Για σκότωμα τον πάνε τώρα.

Το *Μαουτχάουζεν* είναι ένας κύκλος τραγουδιών, τη μουσική των οποίων συνέθεσε ο Μίκης Θεοδωράκης, διεθνώς αναγνωρισμένος ως μουσική ιδιοφυΐα και ο μεγαλύτερος εν ζωή Έλληνας συνθέτης. Οι στίχοι είναι του Ιάκωβου Καμπανέλλη. Η σύνθεση της μουσικής έγινε το 1965 και η ηχογράφηση των τραγουδιών το 1966. Ο Ιάκωβος Καμπανέλλης, γεννημένος το 1922, θεωρείται ένας από τους πατέρες της μεταπολεμικής ελληνικής δραματουργίας. Στη διάρκεια της Κατοχής είχε συλληφθεί και σταλθεί μαζί με έναν φίλο του στο Μαουτχάουζεν, όπου πέρασε δυόμισι χρόνια από τη ζωή του. Σύμφωνα με τον Καμπανέλλη, ο Γιάννος Μπερ ήταν ένας Πολωνός που είχε δημόσια εκτελεστεί μετά τη σύλληψή του.

Πώς ένιωθε ο δραπέτης; Γιατί όλοι αρνούσαν να τον βοηθήσουν;

► **Εικ. 60. Τζόρτζε Αντρέγιεβιτς – Κουν (1904-1964): Εκτέλεση, 1943**

Γουγκοσλαβική γραφική τέχνη 1900-1950.
Κατάλογος υπ' αρ. 12.

ΣΤ-7. Ο Ήβλιν Βω περιγράφει μια επίθεση παρτιζάνων (από το τελευταίο μέρος της τριλογίας του *Ξίφος της τιμής*)

Η πορεία ξεκίνησε μέσα σ' ένα τοπίο αγροτικής γοητείας σαν καμιά υδατογραφία του περασμένου αιώνα. Κομπολόγια από πιπεριές με λαμπερά χρώματα κρέμονταν από τις στέγες των αγροκτημάτων. Οι γυναίκες που δούλευαν στα χωράφια άλλοτε μας έγνεφαν σε χαιρετισμό άλλοτε έκρυβαν το πρόσωπό τους. Δεν υπήρχε καμιά ορατή διαφορά ανάμεσα στην «απελευ-

θερωμένη» χώρα και στην άλλη που στέναζε κάτω από την καταπίεση του εχθρού. [...]

Σε λιγότερο από μια ώρα έφτασαν σ' ένα σημείο, απ' όπου μπορούσαν να δούνε το οχυρό κτίριο. Είχαν διαλέξει ένα μέρος καμιά πεντακοσαριά γιάρδες παραπέρα. Καλά προστατευμένο από πυκνά φυλλώματα πίσω από τα οποία οι παρατηρητές μπορούσαν να βλέπουν την εξέλιξη των γεγονότων με όλη τους την άνεση και την ασφάλεια. [...]

Στις εννιάμισι ακούστηκαν πυροβολισμοί από κάποιο μέρος χαμηλότερά τους. Ο στρατηγός των Παρτιζάνων έμοιαζε ενοχλημένος. [...] Ένας Παρτιζάνος δρομέας στάλθηκε να ρωτήσει τι έγινε. Προτού επιστρέψει οι πυροβολισμοί είχαν σταματήσει. Όταν έδωσε την αναφορά του, ο διερμηνέας είπε στον Στρατηγό Σπιτζ: «–Δεν ήταν τίποτε, έγινε λάθος».

«–Ναι, αλλά έτσι χάσαμε το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού».

Ο Ντε Σούζα, που είχε ακούσει και καταλάβει την αναφορά του δρομέα, είπε στον Γκυ (το άλλο εγώ του Βω): «Αυτή που φάνηκε τώρα ήταν η δεύτερη ταξιαρχία. Η πρώτη τους πήρε για εχθρούς και άρχισε να τους ρίχνει. Δεν χτυπήθηκε κανένας, αλλά, όπως παρατήρησε και ο σύμμαχός μας, «χάσαμε το πλεονέκτημα του αιφνιδιασμού».

Η γαλήνη στην κοιλάδα χάθηκε. Για το επόμενο τέταρτο της ώρας έρχονταν πυροβολισμοί από δω και από κει, έμοιαζαν σαν να ρίχονταν στην τύχη και μερικοί ακούγονταν να βγαίνουν μέσα από τη βλάστηση που κάλυπτε τους άνδρες. Έπειτα, ακριβώς στις δέκα, τη στιγμή που στο περίτεχνο ρολόι του στρατηγού Σπιτζ ο λεπτοδείκτης άγγιζε το ζενίθ του, εμφανίστηκαν ουρλιάζοντας από τον γαλανό ουρανό δυο αεροπλάνα (η βρετανική αεροπορική κάλυψη). Χύμηξαν προς τα κάτω, το ένα μετά το άλλο. Το πρώτο έριξε δυο ρουκέτες μαζί που έχασαν παρά τρίχα το στόχο τους κι έσκασαν πάνω στα διπλανά δέντρα, όπου είχε μαζευτεί τώρα ένα μέρος από τις δυνάμεις των επιτιθέμενων. Το δεύτερο έριξε πιο ευθύβολα. Και οι δυο ρουκέτες του προσγειώθηκαν στους τοίχους του κτίσματος σηκώνοντας ολόγυρα ένα σύννεφο από ιπτάμενα μπάτζα. Έπειτα, τα μηχανήματα σκαρφάλωσαν πάλι ψηλά και άρχισαν να κάνουν κύκλους. Ο Γκυ, που θυμόταν τα στούκας της Κρήτης να καταδιώκουν αδιάκοπα και να σφυροκοπούν τους στρατιώτες στο έδαφος, τα περίμενε να επιστρέψουν. Αλλά αυτά άρχισαν να φαίνονται και να ακούγονται ολοένα λιγότερο. Ο αεροπόρος που είχε σταλεί για να

παρακολουθεί τις επιδόσεις τους στεκόταν παραδίπλα. «—Ωραία δουλειά!» είπε. «Ακριβώς στην ώρα τους, ακριβώς στον στόχο!».

«—Αυτό ήταν όλο;» ρώτησε ο Γκυ.

«—Αυτό ήταν όλο. Τώρα οι στρατιώτες (δηλαδή οι Παρτιζάνοι) μπορούν να κάνουν λίγη δουλειά κι αυτοί».

Αλλά οι Παρτιζάνοι δεν έκαναν τίποτε.

«—Φαίνεται» εξήγησε ο διερμηνέας στον στρατηγό Σπιτζ «πως η επίθεση θα πρέπει ν' αναβληθεί. Μια γερμανική τεθωρακισμένη φάλαγγα ειδοποιήθηκε και είναι στο δρόμο για εδώ».

«—Και οι δικοί σας άνδρες τι θα κάνουν μ' αυτήν;»

«—Όταν εμφανίζεται μια γερμανική τεθωρακισμένη φάλαγγα, οι άνδρες μας εξαφανίζονται. Αυτό είναι το μυστικό των μεγάλων και πολλών νικών μας».

Waugh, σ. 288-291.

Ο βρετανός συγγραφέας πήρε μέρος στον πόλεμο στα εδάφη της Κροατίας (στο Τοπούσκο Βις, ως μέλος της βρετανικής στρατιωτικής αποστολής στους Παρτιζάνους). Έργο της αποστολής ήταν να παρακολουθεί την κατάσταση και να ενημερώνει τους Συμμάχους για το ποιος πράγματι πολεμούσε τους Γερμανούς στη Γιουγκοσλαβία (οι Παρτιζάνοι ή οι Τσέτνικ).

Σε ποιο λογοτεχνικό είδος, εκτός από την πολεμική λογοτεχνία, θα μπορούσαμε να εντάξουμε την περιγραφή του Βω (χιούμορ, φάρσα, δράση, κωμωδία δράσης); Μπορείτε να ανιχνεύσετε στο κείμενο το είδος της σχέσης μεταξύ του συγγραφέα και των Παρτιζάνων; Αποτελεί αυτό το απόσπασμα αποκλειστικά επινόηση της φαντασίας του συγγραφέα ή στηρίζεται σε αληθινά γεγονότα; Συγκρίνετέ το με το Κείμενο Β-23.

ΣΤ-8. Απόσπασμα από το πρώτο μυθιστόρημα του Ντόμπριτσα Τσόσιτς, *Μακριά είναι ο ήλιος*

«Τα πάντα συνομωτούσαν για να κάνουν τη συνάντηση αυτή μοναδική. Ο χρόνος είχε σταματήσει στα μεσάνυχτα. Η καταιγίδα ούρλιαζε σαν να είχε ο ίδιος ο θάνατος

συναντήσει το θάνατό του. Ο λόχος ήταν περικυκλωμένος, οι άντρες πεινασμένοι κι εξαντλημένοι και ο διακοπτόμενος ύπνος τους ήταν ποτισμένος κρύο και φόβο. Ο Κομισσάριος τους ξύπνησε και τους κάλεσε στην καλύβα του Επιτελείου. Ήταν γεμάτη καπνό. Τα μέλη του Κόμματος ήταν στριμωγμένα το ένα δίπλα στο άλλο, τρέμοντας από το κρύο και μурμουρίζοντας νυσταγμένες διαμαρτυρίες για την ώρα της συνάντησης. Έγερναν ο ένας πάνω στον άλλο και μερικοί άρχισαν αμέσως να γέρνουν το κεφάλι από τη νύστα χωρίς να περιμένουν ν' ακούσουν την ημερήσια διάταξη.

Ο Παύλος άρχισε να μιλάει:

«—Σύντροφοι, στην ημερήσια διάταξη έχουμε ένα μονάχα θέμα: τι μπορούμε να κάνουμε σ' αυτή την κατάσταση; Εμείς, στο Επιτελείο, δεν καταφέρνουμε να συμφωνήσουμε. Ο καθένας έχει τη γνώμη του και μοιάζει κανείς να μην έχει διάθεση ν' αλλάξει γνώμη. Έτσι έχουν τα πράγματα...»

Όση ώρα μιλούσε ο Παύλος, ο Βουζάν σκεφτόταν: «Μα, πώς μπορούν να διαφωνούν μεταξύ τους αυτοί, όταν είναι ηγέτες και μάλιστα παλιοί κομμουνιστές; Αυτό σημαίνει πως κάποιος ανάμεσά τους είναι οππορτουνιστής... Αλλά ποιος θα μπορούσε να 'ναι αυτός;... Βεβαίως ο καθηγητής έχει δίκιο: εδώ στο Γιάστρεμπας⁶⁶, τ' αφεντικά είμαστε εμείς. Γιατί θα πρέπει ν' αφήσουμε τη βάση μας και να το σκάσουμε;... Αλλά ο Γκβόζντεν είναι χαζός. Τυπική μικροαστική νοοτροπία. Μόλις αποκτήσει κανείς λίγη ιδιωτική περιουσία, δεν μπορείς να βασίζεσαι πάνω του στην επανάσταση. Άσ' τον να τρώει και να κοιμάται και να περιμένει να φύγουν οι Γερμανοί. Τι να τρέχει άραγε με δαύτον; Ήταν πιστός άνθρωπος... Παράξενο!... [...] Γιατί στο διάολο να θέλει να πάμε στο Μοράβα⁶⁷ και στο Κοπαόνικ⁶⁸, όταν εκεί πάνω δεν μπορείς να κουνηθείς από τους Τσέτνικ⁶⁹; Ο λαός εκεί έχει παραπλανηθεί και είναι εναντίον μας... Αυτό είναι λιποταξία από τη μάχη...».

[...] Την ώρα που ο Παύλος μίλαγε, ο Γκβόζντεν και μερικοί άλλοι δεν σταματούσαν να τον διακόπτουν, μέχρι που ο Παύλος αναγκάστηκε να τους κατσαδιάσει απότομα αρκετές φορές.

«—Δεν γίνονται έτσι οι κομματικές συναντήσεις! Αυτό εδώ δεν είναι παρά ένας καυγάς! Όλους μαζί θα έπρεπε

66 Βουνό της κεντρικής Σερβίας.

67 Ποτάμι της κεντρικής Σερβίας.

68 Βουνό της νότιας Σερβίας.

69 Προσωνύμιο των μελών του βασιλικού κι εθνικιστικού κινήματος «Γιουγκοσλαβικός Στρατός της Πατρίδας» το οποίο συνεργαζόταν με τους κατακτητές και αποτελούσε το κύριο εγχώριο πολιτικό και στρατιωτικό εχθρό του κινήματος των Παρτιζάνων που καθοδηγούνταν από τους Κομμουνιστές.

να τους τιμωρήσουμε και να διαλέξουμε άλλον αρχηγό... Και ο λόχος τώρα πάει στο χαμό. Μα τι τρέχει μ' αυτούς; Πανικός τους έχει πιάσει. Λέσχη το κάναμε εδώ;»

[...] «Ο Παύλος έχει απόλυτο δίκιο! Ωρα να σταματήσουν αυτές οι χαζομάρες για «χώρους δράσης». Όπου κάνουν κατοχή οι Γερμανοί, εκεί είναι και ο δικός μας «χώρος δράσης». [...] Αν εμείς εγκαταλείψουμε το Γιάστρεμπας, τότε θα χάσουμε εντελώς τον πολιτικό έλεγχο σ' αυτά τα μέρη. Ο λαός θ' απογοητευτεί από μας. Θα πάρουν το πάνω χέρι τα παληκάρια του Ντράζα⁷⁰ και αυτό θα είναι το τέλος όλων μας...» [σ. 24, 25]

[...] «Όταν εγώ μπήκα στους Παρτιζάνους» συνέχισε ο Γιώργης «αυτό εδώ το νιάνιαρο, ο Βουζάν, μου έλεγε: «-Όπου να 'ναι, οι Ρώσοι μας ρίχνουν αλεξιπτωτιστές! Από νύχτα σε νύχτα τους περιμένουμε! Σε κανένα μήνα, ο πόλεμος τελειώνει». Για αρκετές βραδιές είμασταν σε κατάσταση ετοιμότητας για ν' ανάψουμε φωτιές, όταν θα εμφανίζονταν τα σοβιετικά αεροπλάνα. Πέρασε το καλοκαίρι, ήρθε η γκριζα παγωνιά, μετά η μαύρη παγωνιά, έπειτα το χιόνι έφτασε μέχρι τη μέση μας, αλλά ο Χίτλερ ήταν ακόμη εκεί στημένος, να λιμπίζεται τη Μόσχα. «-Και τώρα, πώς είναι η κατάσταση;» λέω εγώ. «-Όλα θα έχουν τελειώσει ως την άνοιξη» μου λέει. «-Ωραία» του λέω «και μέχρι του αγίου Γιώργη να περιμένω, δε με πειράζει». Αλλά να 'μαι πάλι εδώ ψηλά στο Γιάστρεμπας, χωμένος μέχρι τα γόνατα στο χιόνι σαν τις αρκούδες». [σ. 42]

[...] Ο Βουκ ξερόβηξε και σκοτεινίασε, έπειτα ανακίνησε με τρεμάμενη φωνή: «-Το στρατοδικείο καταδίκασε τον Σύντροφο Γκβόζντεν σε θάνατο...»

Ακούστηκε ένα μουγκρητό από τους παρατεταγμένους άνδρες και μερικοί από αυτούς έβγαλαν βαθύ αναστεναγμό. Ο Βουκ κοντοστάθηκε, σαν να περίμενε να πει κανείς τίποτε, μετά συνέχισε:

«... επειδή, εεεε, στη δυσκολότερη στιγμή του αγώνα μας προσπάθησε να προκαλέσει εξέγερση στο λόχο και μ' αυτό τον τρόπο... εεε... ένοχος προδοσίας. Ναι, έγινε προδότης!... Αυτή είναι η απόφασή μας... ομόφωνα!» [...] Μόνον ο Γκβόζντεν έδωσε μια ακόμη πιο δυνατή σπρωξιά ακούγοντας αυτά τα λόγια, έστριψε το κεφάλι και κοίταξε τον Βουκ παραζαλισμένος [...] «-Αρκεί, ως εδώ! Μη με ντροπιάζετε άλλο!» Η φωνή του Γκβόζντεν έτριξε σα σπασμένη σπάθα. Έκανε δυο βήματα μπροστά, ίσιωσε το παράστημά του, σήκωσε

το κεφάλι του αγριεμένα και ανυπόταχτα, έριξε μια ματιά από πάνω ως κάτω στην παράταξη των ανδρών και είπε σιγανά, με τεντωμένη, τρεμάμενη φωνή:

«-Δεν υπάρχει καιρός για χάσιμο με συζητήσεις για δικαιοσύνη. Πρέπει να κάνετε γρήγορα. Μη χάνετε καιρό για χάρη μου... [...] Λοιπόν, σύντροφοι, αν είναι κανείς που δεν έχει καλό πανωφόρι, μπορεί να πάρει το σακάκι μου από προβατόδερμα». Το ξεκούμπωσε και με μια πλατιά κίνηση το πέταξε κάτω, μπροστά στη φάλαγγα». [σ. 144]

Ćosić, σ. 24, 25, 42, 144.

Το πρώτο μυθιστόρημα του Ντόμπρισα Τσόσιτς (1921-), συγγραφέα και πολιτικού, *Μακριά είναι ο ήλιος*, που δημοσιεύτηκε το 1954, αποτέλεσε την εποχή που δημοσιεύτηκε έναν νεωτερισμό στη λογοτεχνία του «εθνικοαπελευθερωτικού πολέμου και της επανάστασης». Οι ήρωές του, μέλη μιας ομάδας Παρτιζάνων που προσπαθούν να διασπάσουν τον κλοιό του εχθρού, δεν είναι «ήρωες αλάθητοι και ατρόμητοι», αλλά άνθρωποι που έχουν τις υποψίες τους, τους φόβους τους, ακόμη και τις ιδεολογικές τους αμφιβολίες.

Πώς περιγράφει αυτός ο συγγραφέας τις σχέσεις ανάμεσα στους Παρτιζάνους αυτού του λόχου; Πιστεύετε πως πρόκειται για ρεαλιστική περιγραφή; Εξηγήστε τη θέση σας.

► Εικ. 61. Αφίσα από την ελληνική ταινία *Προδοσία*, 1964

Σολδάτος,, τ. 1, σ. 147.

70 Στρατηγός Ντράγκολιουμπ (Ντράζα) Μιχαήλοβιτς, αρχηγός του κινήματος των Τσέτνικ.

► **Εικ. 62. Αφίσα από την ελληνική ταινία *Τι έκανες στον πόλεμο Θανάση;* (1971)**

Σολδάτος, τ. 2, σ. 4.

ΣΤ-9. Το παρακάτω απόσπασμα από το μυθιστόρημα *Ντελίριο* του Μαρίν Πρέντα (δημοσιευμένο το 1975) περιγράφει ένα συμβάν από τη σκοπιά ενός στρατιώτη. Μπορεί κανείς να παρατηρήσει εδώ τον ρεαλισμό της περιγραφής, όπου ο ιδεαλισμός έρχεται αντιμέτωπος με την τραγική πραγματικότητα του πολέμου

Στις τέσσερεις το πρωί ο λόχος άρχισε την επίθεση με τον διοικητή να παίρνει κι αυτός μέρος. Ο Στέφαν πήγε δίπλα του. Ήταν λαχανιασμένος. «-Ωχ, Θεέ μου» σκέφτηκε άξαφνα «τώρα μπορεί να σκοτωθώ», και αυτή η σκέψη του ήταν τόσο καινούρια και φρέσκια που τον συγκλόνισε και τον τρόμαξε. Πώς είναι να πεθαίνεις, να μην υπάρχουν πια; Και απρόσμενα είδε, χωρίς να

καταλαβαίνει, πως μπροστά του, εδώ κι εκεί, στρατιώτες έπεφταν, μερικοί κομμένοι στη μέση και άλλοι μάτια ψάχνοντας να βρουν καταφύγιο στο ίσιωμα της πεδιάδας. Από ένστικτο ρίχτηκε κι αυτός στο χώμα και μόνον τότε αντιλήφθηκε πως από κάπου μπροστά του ερχόταν συντριπτικό και αδιάκοπο πυρ. Ο λοχαγός είχε και αυτός τεντωθεί μερικά βήματα παραπέρα. Οι πολυβολισμοί σταμάτησαν.

«-Άνδρες!» τον άκουσε ο Στέφαν να φωνάζει, «εμπρός!»

Και ο ίδιος μ' ένα πήδημα σηκώθηκε και άρχισε να τρέχει. Ο λόχος, σκορπισμένος τώρα άτακτα, ξανάρχισε την επίθεση πυροβολώντας, αλλά μεμιάς τα πολυβόλα του εχθρού ξανάρχισαν να σφυροκοπούν βίαια παντού και οι στρατιώτες έπεσαν πάλι στο έδαφος.

«-Επίθεση!» φώναξε πάλι ο λοχαγός, όταν το πυρ σταμάτησε.

Αλλά δεν υπάκουαν πια στη διαταγή. Αφρίζοντας από οργή, ο λοχαγός άρχισε να βρίζει άγρια και ν' απειλεί. Μάταια... Ο λοχαγός βρυχήθηκε ξανά:

«-Λόχος, επίθεση!»

Και μετά σηκώθηκε ο ίδιος και άρχισε να τρέχει μοναχός του για να τον ακολουθήσουν οι στρατιώτες. Τον ακολούθησαν, αλλά έπεσαν άλλη μια φορά πάνω στα οπλοπολυβόλα του εχθρού και ο λοχαγός έφαγε μια ριπή στο στομάχι. Πεσμένοι στη γη οι στρατιώτες άκουγαν το ψυχομαχητό του και τις βρισιές του, που δεν έρχονταν να τον σηκώσουν οι τραυματιοφορείς. Σιγά, σιγά, σαν τα σκουλήκια, οι στρατιώτες άρχισαν, να υποχωρούν, έρποντας και αφήνοντας τους μισούς πίσω στην πεδιάδα πεθαμένους ή μισοπεθαμένους. Οι τραυματιοφορείς έπιασαν δουλειά, αλλά δεν μπορούσαν να κουβαλήσουν τους τραυματίες στα μετόπισθεν, γιατί ήταν πάρα πολλοί.

Preda, σ. 394.

Παρουσιάζει μια ηρωική εικόνα του πολέμου αυτή η περιγραφή; Γιατί δεν υπάκουσαν τη διαταγή οι στρατιώτες; Έγιναν γι' αυτόν το λόγο προδότες; Μπορεί κανείς πάντοτε να ελέγχει τη συμπεριφορά του σε τέτοιες καταστάσεις; Σχολιάστε το πώς η οπτική γωνία του συγγραφέα μοιάζει με αυτήν των μαχητών. Χρησιμοποιείστε σε αντιπαραβολή τις μαρτυρίες του Νεάγκου Τζουβάρια και του Βίκτορ Μπουντέσκου.

► **Εικ.63.** Πίνακας του Φάτος Χατζίου που απεικονίζει ένα επεισόδιο από το πεδίο της μάχης στη διάρκεια του Δεύτερου Παγκοσμίου Πολέμου

Η εποποιία... του λαού της Αλβανίας, 1939-1944.

► **Εικ. 64.** Πίνακας του Γκούρι Μαντί. Απεικονίζει επίθεση Παρτιζάνων σε γερμανική στρατιωτική μονάδα

Η εποποιία... του λαού της Αλβανίας, 1939-1944.

Σας φαίνονται ρεαλιστικές αυτές οι δυο εικόνες; Εξηγήστε τη θέση σας.

ΣΤ-10. Αποσπάσματα από το μυθιστόρημα *Ταμπάκο του Ντιμίταρ Ντίμοφ*

Η Βαρβάρρα δεν έμοιαζε και τόσο άσχημη, τουλάχιστον όχι τόσο όσο θα μπορούσε να περιμένει κανείς στις δύσκολες αυτές περιστάσεις, οι οποίες έκαναν αδύνατο να φροντίσει κανείς ακόμη και τις βασικές ανάγκες της εμφάνισής του. Αλλά η ίδια προσωπικά θεωρούσε το παρουσιαστικό της κακό. «–Σαν καμιά μάγισσα θα μοιάζω» σκέφτηκε με πίκρα, καθώς θυμόταν ότι είχε χάσει τη χτένα της την ώρα της πιο πρόσφατης μάχης...

Ναι, χάνεις την υπομονή σου, εξαντλείσαι εντελώς από την αδιάκοπη τάλαντευση ανάμεσα στη ζωή και στο θάνατο. Αυτή η ζωή σ' εξάντλησε, σε μεταμόρφωσε σε μια στρυφνή και μαραμμένη γυναίκα, την ώρα ακριβώς που η νίκη έρχεται κοντύτερα, τώρα που θέλεις να είσαι φρέσκια κι ελκυστική, που έχεις αρχίσει να ποθείς λίγη αγάπη. Τα θυσίασες όλα για το κόμμα, αλλά τη χαρά της ζωής την έχασες. Η παρτιζάνικη ζωή πιέζει αφάνταστα τον άνθρωπο και απαιτεί από το άτομο την υπεράνθρωπη άρνηση του εαυτού του. Ακόμη κι έτσι, στο τέλος τα καταφέρνεις, αλλά τώρα πια μονάχα με το μυαλό σου. Αυτή είναι η πηγή της εσωτερικής σύγκρουσής σου, της νευρικότητάς σου, της ανικανότητάς σου να δεχτείς το μεγάλο δεισμό σε πράγματα και ανθρώπους, που οδηγεί την εξέλιξή τους... [...]

«–Κι εσύ, τι θα κάνεις όταν θα πάρουμε την εξουσία;»

«–Ό,τι με διατάξει το Κόμμα.»

«–Όσο για μένα, εγώ θα ντυθώ... Το πρώτο πράγμα που θα κάνω, θα είναι να πλυθώ και να ντυθώ... Και τότε δεν θα μοιάζω πια με στρίγγλα! [...] Οι κομμουνιστές πρέπει ν' αγαπάν τη ζωή. [...] Μπορείς ν' αγαπάς τη ζωή, όταν είσαι ευχάριστη στον κόσμο, καλοβαλμένη και καθαρή...»

[...] Τώρα, αυτή [η Ιρίνα] ήθελε ν' απομονωθεί μέσα στην ακίνητη ηρεμία και τα πεύκα της Τσαμκόριγιας, κάτω από τον ουρανό με τα κρύα αστέρια του, και να περιμένει ξαναμμένη αυτό που απέμενε να συμβεί. Γιατί, ό,τι και αν συνέβαινε, αυτή η ίδια παρέμενε άτρωτη. Τα υλικά ερείπια του παλιού κόσμου δεν την αφορούσαν και ο καινούριος δεν την τρόμαζε. Είχε τις καταθέσεις της στο εξωτερικό, τις οποίες κανείς δεν μπορούσε να τις αγγίξει, και απόψε είχε πια πειστεί

πως οι κομμουνιστές δεν εκδικούνταν γυναίκες. Ωστόσο, είχε επίγνωση πως υπήρχε και κάτι ακόμη από το οποίο δεν μπορούσε να ξεφύγει, κάτι πιο τρομαχτικό και από τη στέρηση του πλούτου ή την εκδίκηση των πεινασμένων. Και αυτό ήταν τα ερείπια που κουβαλούσε μέσα της. Ήταν οι στάχτες όλων εκείνων που είχε ζήσει μέχρι χτες, αλλά και η φρίκη αυτής της βραδιάς που είχε έξαφνα μετατραπεί σε βαρύθυμη απάθεια... [...] Αυτή ήταν η απλή αλήθεια! [...] Το ρεαλιστικό, νηφάλιο και δυνατό μυαλό της Ιρίνας δε φοβόταν να την δεχτεί κι έτσι, αμέσως συμβιβάστηκε μαζί της χωρίς οργή ή πανικό. Στο μεταξύ, εκατοντάδες κακομαθημένες γυναίκες παιδιάστικα οδύρονταν και λιποθυμούσαν, επειδή είχανε λασπώσει τα χαλιά τους οι βρώμικες μπότες των πολιτοφυλάκων ή επειδή είχαν γεμίσει από άστεγους τα ευρύχωρα μέγαρά τους. Δεν μπορούσαν αυτές ν' αντιληφθούν πως έτσι ήταν η αμείλικτη πορεία της ζωής, πως την ζωή έφτιαχναν αλληλένδετα γεγονότα και πως η παρασιτική ύπαρξη κάποιων αναπόφευκτα γεννούσε την άγρια εξέγερση των άλλων...

Dimov, σ. 564-569, 628, 667.

Ντίμιταρ Ντίμοφ (1909-1966): περίφημος βούλγαρος συγγραφέας και θεατρικός συγγραφέας, και επίσης κτηνίατρος με περισσότερες από σαράντα ερευνητικές δημοσιεύσεις. Το πιο δημοφιλές μυθιστόρημά του ήταν το *Ταμπάκο*, γραμμένο το 1951. Με απαίτηση της ηγεσίας του Βουλγαρικού Κομμουνιστικού Κόμματος το μυθιστόρημα αργότερα αναθεωρήθηκε και προστέθηκαν στις σελίδες του περισσότεροι χαρακτήρες του λαού και της αντίστασης. Παρά αυτή την εξωλογοτεχνική παρέμβαση, το *Ταμπάκο* έγινε το αγαπημένο βιβλίο ολόκληρων γενεών Βουλγάρων. Τα παραπάνω αποσπάσματα δείχνουν τις ψυχολογικές στάσεις δυο ριζικά διαφορετικών γυναικών – της παρτιζάνας Βαρβάρας και της Ιρίνας που ανήκε στην ανώτερη τάξη – στο τέλος του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου.

Ποιες άμεσες αλλαγές περιμένουν αυτές οι δυο γυναίκες στις ζωές τους με τη λήξη του πολέμου; Ποια αποτελέσματα περιμένουν από αυτήν; Από ποια άποψη μοιάζουν μεταξύ τους αυτές οι δυο γυναίκες;

► **Εικ. 65. Σελίδα από το κόμικ *Μπαλκάν Εξπρές*, των Μπράνισλαβ Κέρατς και Μπράνκο Πλάβιτς, βασισμένο σε σενάριο του Γκόρνταν Μίχιτς**

Stripoteka.

Πηγή για το συγκεκριμένο κόμικ αποτέλεσαν οι πολύ δημοφιλείς ταινίες της δεκαετίας του 1980. Χρησιμοποιούσε μαύρο χιούμορ για να περιγράψει τις πολεμικές εμπειρίες μίας παρέας μικροκλεφτών. Προσπαθώντας να επιβιώσουν, δραστηριοποιούνται παρά τη θέλησή τους στο αντιστασιακό κίνημα, σε «ειδικές αποστολές». Αυτή η σατιρική και χιουμοριστική προσέγγιση των «παρτιζάνικων ούεστερν», είδους ταινιών που δημιουργήθηκε από το γιουγκοσλαβικό κινηματογράφο και αποτέλεσε ένα από τα κεντρικά του μοτίβα επί τέσσερις δεκαετίες, ήταν κάτι το καινούριο. Μπορεί να θεωρηθεί μέρος της γενικής προσπάθειας «επανεξέτασης» μιας ιδεολογικά και πολιτικά «λουστραρισμένης» επίσημης ιστορίας του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου και ταυτόχρονα της καλλιτεχνικής του ερμηνείας που είχε ως τότε ξεθωριάσει από την πολλή χρήση.

ΣΤ-11. Ο Τουρκοκύπριος Κεμάλ Ρετζέπ Σουσουζλού για τις ημέρες που πέρασε, ως αιχμάλωτος πολέμου, μαζί με τον ελληνοκύπριο ηγέτη Γλαύκο Κληρίδη⁷¹

Όταν φτάσαμε εκεί, Φλεβάρη του 1942, οι πλάτες των πουκαμίσων μας και τα γόνατα των παντελονιών μας σταμπαρίστηκαν μ' ένα κόκκινο τρίγωνο. Αυτό το μέτρο ήταν σχεδιασμένο για να μπορούν εύκολα ν' αναγνωριστούν οι αιχμάλωτοι που τυχόν θα δραπέτευαν από το στρατόπεδο. Ο Ερυθρός Σταυρός μας μοίραζε ταχυδρομικές κάρτες, ώστε να μπορέσουμε να ειδοποιήσουμε τους άλλους πως ήμασταν ακόμη ζωντανοί. Ποιος θα μπορούσε να πιστέψει κάτι τέτοιο;

Το στρατόπεδο ήταν χωρισμένο με συρματοπλέγμα σε τετράγωνα. Στο κτίριο που βρισκόταν απέναντι από το δικό μας στεγαζόταν το προσωπικό της αεροπορίας. Είχαμε καλές σχέσεις μαζί τους, παρ' όλα τα συρματοπλέγματα που μας χώριζαν. Ανάμεσά τους ήταν και ο πιλότος της αεροπορίας Γλαύκος Κληρίδης. Έστειλε μηνύματα πως ήθελε να περάσει στη δική μας μεριά και ζητούσε να του περάσουμε ρούχα δικά μας για να μην τον αναγνωρίσουν. Έκοψε κάποια στιγμή το συρματοπλέγμα και πέρασε στη μεριά μας. Προτού καλά, καλά φτάσει, άρχισε να στήνει οργάνωση, μια οργάνωση που θα μπορούσε να θέσει τα ειδικά προβλήματα που αντιμετώπιζαν οι Κύπριοι. Έγιναν εκλογές κι εκλέχτηκε πρόεδρος. Ο Γλαύκος Κληρίδης ήταν ο γενικός υπεύθυνος για όλους τους Κυπρίους κι εγώ ήμουν ο υπεύθυνος για όλους τους αρρώστους.

Irkad, σ. 15-16.

► **Εικ. 66. Σκηνή από την αλβανική ταινία *Όταν χάραξε μια μέρα***

Hoxha, σ. 160-161.

🔑 Αυτή η εικόνα προέρχεται από μια σκηνή της ταινίας *Όταν χάραξε μια μέρα*, που είχε θέμα τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο (παραγωγή 1971, Τίρανα). Δείχνει μια συνάντηση μεταξύ παρτιζάνων και γερμανών στρατιωτών. Αξίζει να σημειωθεί ότι σε όλες τις ταινίες για τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο, οι γερμανοί στρατιώτες είναι περισσότεροι από τους Παρτιζάνους, αλλά στο τέλος είναι οι Παρτιζάνοι εκείνοι που κερδίζουν τις μάχες. Η εικόνα που βλέπετε εκφράζει τέλεια αυτή την ιδέα.

📌 Συγκρίνετε αυτή την εικόνα με το Κείμενο ΣΤ-7.

Γενικές ερωτήσεις κεφαλαίου ΣΤ

Πάρτε μια συνέντευξη από τη γιαγιά σας ή τον παππού σας ή κάποιο θείο ή θεία σας και καταγράψτε τις εμπειρίες τους από τον πόλεμο.

Αναλύστε τις εικόνες που παρουσιάστηκαν σ' αυτό το κεφάλαιο. Τι δείχνουν; Ερμηνεύστε τις εικόνες αυτές γράφοντας ένα σύντομο δοκίμιο.

Περιέγραψε κάποιος από τους συγγραφείς που συναντήσαμε σ' αυτό το κεφάλαιο κάποια ευχάριστη στιγμή της ζωής του στον πόλεμο;

⁷¹ Στάλθηκαν και οι δυο από το στρατόπεδο αιχμαλώτων πολέμου της Θεσσαλονίκης στο σταλάγκ (γερμανικό στρατόπεδο φυλάκισης για τους υπαξιωματικούς και τους κατώτερους βαθμούς των αξιωματικών). Ο Σουσουζλού περιγράφει τις εμπειρίες του από το σταλάγκ στην εφημερίδα *Νέος Δημοκράτης (Yeni Demokrat)* το 1993.

Πίνακας 4: Εθνικές εορτές συνδεδεμένες με τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

Χώρα	Ημερομηνία	Γιορτή	Περιγραφή
Αλβανία	29 ^η Νοεμβρίου	Ημέρα της Απελευθέρωσης	Απελευθέρωση από τους Γερμανούς το 1944
Βοσνία και Ερζεγοβίνη	25 ^η Νοεμβρίου	Εθνική Ημέρα	Πρώτη συνεδρίαση του παρτιζάνικου κοινοβουλίου (1943)
Βουλγαρία	-	-	-
Ελλάδα	28 ^η Οκτωβρίου	Ημέρα του ΟΧΙ	Απόρριψη του ιταλικού τελεσίγραφου (1940)
Κροατία	22 ^α Ιουνίου	Ημέρα αντιφασιστικού αγώνα	Αρχή της εξέγερσης (1941)
Κυπριακή Δημοκρατία	28 ^η Οκτωβρίου	Ημέρα του ΟΧΙ	Απόρριψη του ιταλικού τελεσίγραφου (1940)
Πρώην Γιουγκοσλαβική Δημοκρατία της Μακεδονίας	11 ^η Οκτωβρίου	Ημέρα της Εξέγερσης	Αρχή της εξέγερσης (1941)
Ρουμανία	-	-	-
Σερβία και Μαβροβούνιο	-	-	-
Σλοβενία	27 ^η Απριλίου	Ημέρα της Αντίστασης	Δημιουργία του Απελευθερωτικού Μετώπου (1941)
Τουρκία	-	-	-

ΧΑΡΤΗΣ 2: Η Νοτιοανατολική Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο

Βιβλιογραφία

- Τα αετόπουλα. Αναγνωστικό τρίτης και τετάρτης τάξης, 1944, εκδ. Ελεύθερης Ελλάδας [ανατύπωση].
- Ayhan Aktar, *Varlık Vergisi ve Türkleştirme Politikaları* [Φόρος Κεφαλαίου και πολιτική εκτουρκισμού], Κωνσταντινούπολη 2000.
- Nisim Albahari (επιμ.), *Sarajevo u revoluciji* [Επαναστατημένο Σεράγεβο], Σεράγεβο 1979.
- Julian Amery, *Sons of the Eagle: A Study in Guerrilla War* [Γιοί του αετού: Μια μελέτη για τον ανταρτοπόλεμο], Λονδίνο 1984.
- Hannelore Baier (επιμ.), *Deportarea etnicilor germani din România în Uniunea Sovietică (1945)*, [Η απέλαση των Ρουμάνων γερμανικής καταγωγής στη Σοβιετική Ένωση (1945)], Μπράσοφ 1994.
- Εφημερίδα *Bashkimi* [Η Ενότητα], Ιούνιος 1944.
- Lya Benjamin (επιμ.), *Evreii din România între anii 1940-1944, vol. I: Legislație antievreiască* [Οι Ρουμάνοι Εβραίοι μεταξύ των ετών 1940–1944, τ. Α': Αντισημιτική νομοθεσία], Βουκουρέστι 1993.
- Lya Benjamin (επιμ.), *Evreii din România între anii 1940-1944, vol. II* [Οι Ρουμάνοι Εβραίοι μεταξύ των ετών 1940–1944], τ. Β', Βουκουρέστι, Εκδ. Hasefer, 1996, εγγρ.44., εγγρ.98.
- Θ. Βερέμης, Φ. Κωνσταντοπούλου (επιμ.), *Οι Έλληνες Εβραίοι. Στοιχεία της ιστορίας τους μέσα από διπλωματικά και ιστορικά έγγραφα του Υπουργείου Εξωτερικών*, Αθήνα 2001.
- B. Biber (επιμ.), *Tito - Churchill: Strogo tajno* [Τίτο-Τσώρτσιλ: Άκρως εμπιστευτικών], Ζάγκρεμπ - Λιουμλιάνα 1995.
- Branislav Božović, *Beograd pod komesarskom upravom 1941* [Το Βελιγράδι υπό τη διοίκηση του Συμβουλίου των Κομισσαρίων, 1941], Βελιγράδι 1998.
- Branislav Božović, *Poruke streljanog grada* [Μηνύματα από τη χτυπημένη πόλη], Βελιγράδι 1961.
- Don Pietro Brignoli, *Sveta maša za moje ustreljene* [Μια θεία λειτουργία για τον χτυπημένο μου λαό], Γκόριτσα 1995.
- *Българя – своенравният съюзник на Третия райх* [Βουλγαρία – ο ανεξέλεγκτος σύμμαχος του Τρίτου Ράιχ], Σόφια 1992.
- *Христоматия по История на България* [Χρηστομάθεια της βουλγαρικής ιστορίας 1944-1948], Σόφια 1992.
- Γιομτώβ Γιακοέλ, *Απομνημονεύματα 1941-1943*, Θεσσαλονίκη 1993.
- Dobrica Ćosić, *Daleko je sunce* [Μακριά είναι ο ήλιος], Βελιγράδι 1963.
- Nicholas J. Costa, *Shattered Illusions. Albania, Greece and Yugoslavia* [Τσακισμένες ψευδαισθήσεις: Αλβανία, Ελλάδα και Γιουγκοσλαβία], Νέα Υόρκη 1998.
- Ivan Cvitković, *Ko je bio Alojzije Stepinac* [Ποιος ήταν ο Αλοϊζιγιε Στέπινατς], Σεράγεβο 1986.
- Vladimir Dedijer, *Novi prilozii za biografiju Josipa Broza Tita, vol. I-II* [Νέα στοιχεία προς συμπερίληψη στη βιογραφία του Γιόζιπ Μπρος Τίτο, τ. I-II], Ριγιέκα – Ζάγκρεμπ 1981.
- Dimitar Dimov, *Тюктя* [Ταμπάκο], Σόφια 2000.
- Neagu Djuvara, *Despre cucerirea Odessei* [Σχετικά με την κατάκτηση της Οδησσού], <http://www.memoria.ro/index.php?option=articles&artid=381>
- Dobri και Elena Djurov, *Мургаш. Мемоари* [Μουργκάς. Απομνημονεύματα], Σόφια 1983.
- *Dokumenti za borbata na makedonskiot narod za samostojnost i nacionalna država*, [Τεκμήρια για τον αγώνα του μακεδονικού λαού για την ανεξαρτησία και το εθνικό κράτος], τ. II, Σκόπια 1981.

- Dragojlo Dudić, *Dnevnik 1941* [Ημερολόγιο 1941], Βελιγράδι 1957.
- Οδυσσέας Ελύτης, *Το Άξιον Εστί*, Αθήνα 1980 (εκδ. Ίκαρος)
- Πολυχρόνης Κ. Ενεπεκίδης, *Το ολοκαύτωμα των Εβραίων της Ελλάδος 1941-1944*, Αθήνα 1996.
- Feridun Cemal Erkin, *Dişışlerinde 34 yıl Anılar-Yorumlar* [Τριάντα τέσσερα χρόνια στις εξωτερικές υποθέσεις. Απομνημονεύματα – Σχόλια], Άγκυρα 1980.
- Tone Ferenc, *Okupacijski sistemi na Slovenskem* [Κατοχικά συστήματα στη σλοβενική επικράτεια], Λιουμπλιάνα 1997.
- Ivo Goldstein, *Holokaust u Zagrebu* [Το ολοκαύτωμα στο Ζάγκρεμπ], Ζάγκρεμπ 2001.
- Marko Grčić (επιμ.), *Bleiburg* [Μπλάιμπουργκ], Ζάγκρεμπ 1990.
- Josip Horvat, *Preživjeti u Zagrebu. Dnevnik 1943-1945* [Επιβίωση στο Ζάγκρεμπ. Ημερολόγιο 1943-1945], Ζάγκρεμπ 1989.
- Josip Horvat, *Hrvatski mikrokozam između dva rata (1919-1941)*, στο *Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti* [Ο κροατικός μικρόκοσμος μεταξύ των δυο Πολέμων (1919-1941), στο Έργο της Γιουγκοσλαβικής Ακαδημίας των Τεχνών και της Επιστήμης], Ζάγκρεμπ 1983.
- W. Hubatsch (επιμ.), *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939-1945* [Οι διαταγές του Χίτλερ για τη διεξαγωγή του πολέμου 1939-1945], Φραγκφούρτη 1962
- *Hylli i Dritës, The Oriental Catholic Mission in Lushnje* [«Αστήρ Φωτός», Η Ανατολική Καθολική Ιεραποστολή στη Λούσνια], Δεκέμβριος 1940, σ. 601.
- Demir D. Hysolli, *Life of Death for Freedom* [Η ζωή του θανάτου για την ελευθερία], ΗΠΑ 1995.
- Τζων Ιατριδής (επιμ.), *Η Ελλάδα στη δεκαετία 1940-1950. Ένα έθνος σε κρίση*, Αθήνα 1984.
- Εφημερίδα *Ilegalčki Borec* [Παράνομος μαχητής], Λιουμπλιάνα 2003.
- Ulus Irkad, *Cypriots Together in the Second World War* [«Οι Κύπριοι ενωμένοι στον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο»], μετάφραση Metin Kemal, *The Friends of Cyprus Report*, τ. 46, φθινόπωρο 2003.
- *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τ. 16, Αθήνα, Εκδοτική Αθηνών 2000.
- *Izvori za Osloboditelna vojna i Revolucija no Makedonija, 1941-1945* [Πηγές για τον απελευθερωτικό πόλεμο και την επανάσταση στη Μακεδονία, 1941-1945], τ. Ι, Βιβλίο 3, Σκόπια 1970.
- Ilija Jakovljević, *Konclozor na Savi* [Στρατόπεδο συγκέντρωσης στον ποταμό Σάβα], Ζάγκρεμπ 1999.
- Fikreta Jelić-Butić, *Četnici u Hrvatskoj 1941-1945* [Οι Τσέτνικ στην Κροατία 1941-1945], Σόφια 1986.
- Konstantin Katsarov, *60 години живяна история* [Εξήντα χρόνια βιωμένης ιστορίας], Σόφια 1993.
- Danail Krapchev, *Избрани статии* [Διαλεχτά άρθρα], Σόφια 1992.
- Jure Krišto, *Sukob simbola, politika, vjere i ideologije u Nezavisnoj Državi Hrvatskoj* [Σύγκρουση συμβόλων, πολιτικών επιλογών, θρησκειών και ιδεολογιών στο Ανεξάρτητο Κράτος της Κροατίας], Ζάγκρεμπ 2001.
- Bogdan Krizman, *Pavelić i ustaše* [Ο Πάβελιτς και οι Ουστάσι], Ζάγκρεμπ 1978.
- Fitzroy MacLean, *Rat na Balkanu* [Βαλκανικός πόλεμος], Ζάγκρεμπ 1964.
- *Magazin istoric* [Ιστορικό Περιοδικό], Βουκουρέστι, Οκτώβριος 2002.
- Agnes Jensen Mangerich, *Albanian Escape: The true story of U.S. army nurses behind enemy lines* [Αλβανική απόδραση: Η αληθινή ιστορία των νοσοκόμων του αμερικανικού στρατού πίσω από τις εχθρικές γραμμές], The University Press of Kentucky 1999.

- Georgi Manov, *Черната скала* [Ο μαύρος βράχος], Σόφια 1997.
- Anđelka Martić, *Vuk na Voćinskoj cesti* [Λύκος στο δρόμο του Βότσιν], Ζάγκρεμπ 1971.
- Mark Mazower, *Στην Ελλάδα του Χίτλερ. Η εμπειρία της Κατοχής* [πρωτότυπο: *In Hitler's Greece. The experience of Occupation*], Αθήνα 1995.
- Ιωάννης Μεταξάς, *Το προσωπικό του ημερολόγιο 1933-1941...*, επιμ. Φαίδων Βρανάς, Αθήνα 1960.
- *Memoari patrijarha srpskog Gavrila* [Απομνημονεύματα του Σέρβου Πατριάρχη Γαβριήλ], Βελιγράδι 1990.
- Parle Mitreski, *Istoriski priloziza Makedoniza* [Ιστορικά τεκμήρια για τη Μακεδονία], Struga 2000.
- Bogdan Murgescu (επιμ.), *Istoria României în texte* [Η ιστορία της Ρουμανίας μέσα από γραπτές πηγές], Βουκουρέστι 2001.
- E.C.W. Myers, *Greek Entanglement* [Η ελληνική περιπλοκή], Λονδίνο 1985 (πρώτη δημοσίευση: 1955).
- L. Nastasa, A. Varga, C. A. Andreescu (επιμ.), *Minoritati etnoculturale. Marturii documentare. Tiganii din Romania (1919–1944)* [Εθνοπολιτισμικές μειονότητες: Οι Ρουμάνοι ρομά (1919–1944). Τεκμηριωτικές μαρτυρίες], Κλιούζ Ναπότσα 2001, εγγρ. 339.
- National Arcives Βρασον, Town Hall of the commune Bod. [Εθνικά Αρχεία του Μπρασόφ, Δημαρχείο της Κοινότητας του Μποντ], φακ. 76/1944, φ.83.
- Kosta Nikolić, *Strah i nada u Srbiji 1941-1944: Svakodne-vni život pod okupacijom* [Φόβος κι ελπίδα στη Σερβία, 1941-1944: η καθημερινή ζωή στην Κατοχή], Βελιγράδι 2002.
- Εφημερίδα *Novo Vreme* [Νέα Εποχή] Βελιγράδι, 25, Σεπτεμβρίου 1942.
- James O'Donnel, *A coming of age: Albania under Enver Hoxha* [Μια ενηλικίωση: Η Αλβανία υπό τον Ενβέρ Χότζα], Νέα Υόρκη 1999.
- Faik Okte, *The tragedy of the Turkish Capital Tax* [Η τραγωδία του τουρκικού Φόρου Κεφαλαίου], Croom Helm Limited 1987.
- Branko Petranović - Momčilo Zečević, *Jugoslavija 1918-1988, tematska zbirka dokumenta* [Γιουγκοσλαβία 1918-1988, θεματική συλλογή πηγών], Βελιγράδι 1988.
- Stoyan Petrov-Chomakov, *Духът на дипломацията* [Το πνεύμα της διπλωματίας], Σόφια 2002.
- Εφημερίδα *Politika* [Πολιτική], Βελιγράδι, 28 Μαρτίου 1941.
- Ivor Porter, *Operatiunea Autonomus* [Επιχείρηση Αυτόνομους], Βουκουρέστι 1991.
- John Ivan Prcela και Dražen Živić, *Hrvatski holokaust* [Το κροατικό Ολοκαύτωμα], Ζάγκρεμπ 2001.
- Marin Preda, *Delirul* [Ντελίριο], Κραϊόβα 1975.
- Enver Redžić, *Muslimansko autonomastvo i 13. SS divizija* [Το μουσουλμανικό κίνημα αυτονομίας και η 13η Μεραρχία των Ες Ες], Σεράγεβο 1987.
- Božo Repe, *Sodobna zgodovina. Zgodovina za 4. letnik gimnazij* [Σύγχρονη ιστορία. Ιστορία για την τετάρτη τάξη του γυμνασίου], Λιουμπλιάνα 2002.
- Božo Repe, *Συνέντευξη με τον Cveto Kobal* (βίντεο), Memorial Center Mauthausen.
- Božo Repe, *Naša doba* [Η εποχή μας], Λιουμπλιάνα 1996.
- Milan Ristović (επιμ.), *Report of the chef rabbi of Yugoslavia, Dr. Isaak Alkalaj, on the events in Yugoslavia between end March and end June 1941: "Naši doživljaji i utisci o poslednjim događajima u Jugoslaviji"* [Αναφορά του αρχιεραβίνου της Γιουγκοσλαβίας, Δόκτορα Ισαάκ Αλκαλά, σχετικά με τα γεγονότα που διαδραματίστηκαν στη Γιουγκοσλαβία μεταξύ τέλους Μαρτίου και τέλους Ιουνίου του 1941: «Οι εμπειρίες και οι εντυπώσεις μας από τα πρόσφατα γεγονότα στη Γιουγκοσλαβία»], *Tokovi istorije*, 1-2/1997, σ. 181-182.
- Constantin Sănătescu, *Jurnal* [Ημερολόγιο], Βουκουρέστι 1993.

- Emil Sattolo, *Tragom istine* [Αναζητώντας την αλήθεια], Nova Gradiška 2002.
- Ioan Scurtu και άλλοι, *Istoria României între 1918–1944* (culegere) [Η ιστορία της Ρουμανίας μεταξύ των ετών 1918–1944 (συλλογή κειμένων)], Βουκουρέστι 1982.
- Stanford J. Shaw, *Turkey and the Holocaust* [Η Τουρκία και το Ολοκαύτωμα], Λονδίνο 1993.
- David Smiley, *Albanian Assignment* [Αποστολή στην Αλβανία], Λονδίνο 1984.
- Εφημερίδα *Srpski narod* [Σερβικός λαός], [Βελιγράδι].
- Ivan Stanchov, *Дипломаг и градинар* [Διπλωμάτης και κηπουρός], Σόφια 2000.
- Ivan Šibl, *Sjećanja 1-3* [Αναμνήσεις, τόμοι 1-3], Ζάγκρεμπ 1986.
- Rastislav Terzioski, *Denacionalizatorskata dejnost na bugarskite kulturno-prosvetni institucii vo Makedonija* [Η απεθνικοποιητική δραστηριότητα των βουλγαρικών πολιτισμικών και μορφωτικών ιδρυμάτων στη Μακεδονία], Σκόπια 1974, βάσει του Ιστορικού Αρχείου του ΚΡΥ, τ. VII, Βελιγράδι 1951.
- *Борбата на българския народ в защита и за спасяване на българските евреи по време на Втората световна война* [Ο αγώνας του βουλγαρικού λαού για την υπεράσπιση και τη σωτηρία των Εβραίων στη Βουλγαρία κατά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο], Σόφια 1978.
- *Оцеляването. Сборник документи 1940-1944* [Η επιβίωση. Ανθολογία τεκμηρίων 1940-1944], Σόφια 1995.
- *Tomori* [Εκδόσεις του Υπουργείου Παιδείας της Αλβανίας], 6 Αυγούστου 1940, 2 και 11 Αυγούστου 1940, 2.
- Stajko Trifonov, *Българският национален въпрос 1919-1944 В: Нови студии по ългарска история 1918-1948* [Το βουλγαρικό εθνικό πρόβλημα (1919-1944), δημοσιευμένο στα Νέα δοκίμια βουλγαρικής ιστορίας 1918-1948], Σόφια 1992.
- Εφημερίδα *Universul* [Βουκουρέστι], 79/2. 03. 1942, σ.4, 5/01. 1942, σ.1, 291/28. 10. 1944, 44/15. 02. 1942, 318/26. 11. 1944.
- Χάγκεν Φλάισερ, *Στέμμα και σβάστικα. Η Ελλάδα της Κατοχής και της Αντίστασης 1941-1944*, τ. 2, Αθήνα 1995.
- Riki Van Boeschoten, *Ανάποδα χρόνια. Συλλογική μνήμη και ιστορία στο Ζιάκα Γρεβενών*, Αθήνα 1997.
- Ivan Venedikov, *По делата им ще ги познаете* [Θα τους γνωρίσεις από τις πράξεις τους], Σόφια 1993.
- Aleksandar Vojinović, *Ante Pavelić* [Άντε Πάβελιτς], Ζάγκρεμπ 1988.
- Evelyn Waugh, *The End of the Battle* [Το τέλος της μάχης, από την τριλογία «Το ξίφος της τιμής»], Βοστώνη - Νέα Υόρκη - Λονδίνο 2000.
- Ahmed Emin Yalman, *Yakin Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim*, vol. 3 (1922-1944) [Πράγματα που είδα κι έζησα στο πρόσφατο παρελθόν (1922-1944), τ. 3], Κωνσταντινούπολη 1970.
- *Zbornik dokumenata i podataka o NOR naroda Jugoslavije*, tom XIV, knjiga 1. *Dokumenti četničkog pokreta Draže Mihailovića 1941-1942* [Συλλογή τεκμηρίων και γεγονότων για τον αγώνα του γιουγκοσλαβικού κινήματος εθνικής απελευθέρωσης. Τεκμήρια του κινήματος των Τσέτνικ του Ντράζα Μιχαήλοβιτς, τ. XIV, βιβλίο αρ. 1] Βελιγράδι 1981.
- Žarko Zgonjanin, και άλλοι (επιμ.), *Kozara u Narodnooslobodilačkom ratu. Zapisi i sjećanja. Knjiga šesta*. [Η Κόζαρα στον εθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο. Κείμενα και μνήμες. Βιβλίο VI], Βελιγράδι 1978.
- D. Zivojinovic, D. Lucic, *Varvastno u ime Hristovo. Prilozi za Magnum crimen* [Η βαρβαρότητα στο όνομα του Χριστού. Συνένοχοι του μεγάλου εγκλήματος], Βελιγράδι: Nova Knjiga 1988.
- *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji* [Τα εγκλήματα των φασιστών κατακτητών και των συνενόχων τους εναντίον των Εβραίων στη Γιουγκοσλαβία], Βελιγράδι 1952.

- Dencho Znepolski, *Ποσμъртна изповед* [Μια μεταθανάτια εξομολόγηση], Σόφια 1998.
- *Ženite od Makedonija vo Narodnooslobiditelna vojna* [Οι γυναίκες της Μακεδονίας στον εθνικοαπελευθερωτικό πόλεμο], Σκόπια 1976.

Εικόνες

- Εφημερίδα *Akbaba*, 24 Αυγούστου 1939.
- Rifat Bali, *Musa'nin Evlatlari, Cumhuriyet'in Yurttaşları* [Παιδιά του Μωυσή, πολίτες της δημοκρατίας], Κωνσταντινούπολη 2003.
- Narodna biblioteka Srbije, Beograd, Zbirka plakata (Εθνική Βιβλιοθήκη της Σερβίας, Βελιγράδι, Συλλογή Αφισών).
- *Cumhuriyet Ansiklopedisi* [Εγκυκλοπαίδεια της τουρκικής δημοκρατίας] τ. 2 (1941-1960), Κωνσταντινούπολη 2002.
- Vladimir Dedijer, *Dnevnik, 1941-1942* [Ημερολόγιο, 1941-1944], Β' έκδοση, Βελιγράδι 1951.
- Εθνικό Ιστορικό Μουσείο Αθηνών.
- Εθνική Βιβλιοθήκη της Σερβίας, Βελιγράδι.
- *Eroreja e Luftës Antifashiste Nacionalçlirimtare e Popullit Shqiptar, 1939-1944*. [Η εποποιία του αντιφασιστικού εθνικοαπελευθερωτικού πολέμου του λαού της Αλβανίας, 1939-1944], Τίρανα 1980.
- Abaz Hoxha, *Filmi Artistik Shqiptar 1957-1984* [Ο αλβανικός καλλιτεχνικός κινηματογράφος, 1957-1984], Τίρανα 1987.
- Ιστορική και Εθνολογική Εταιρεία της Ελλάδος (ΙΕΕΕ), *Το έπος του '40. Λαϊκή εικονογραφία*, Αθήνα 1987.
- Istorijski Arhiv Beograda, Zbirka fotografija [Ιστορικό Αρχείο του Βελιγραδίου, Συλλογή Φωτογραφιών].

- Vladimir Žerjavić, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga* [Εμμονή και μεγαλομανία για το Γιανόσεβατς και το Μπλάιμπουργκ], Ζάγκρεμπ 1992.

- Istorijski Arhiv Beograda, Uprava Grada Beograda [Ιστορικό Αρχείο του Βελιγραδίου, Διοίκηση της πόλης του Βελιγραδίου].
- *Jugoslovenska grafika 1900-1950*. Katalog izložbe, Beograd, decembar 1977-februar 1978 [Γιουγκοσλαβική γραφική τέχνη 1900-1950. Κατάλογος έκθεσης, Δεκέμβριος 1977 - Φεβρουάριος 1978], Βελιγράδι 1977.
- Jugoslovenska Kinoteka, Βελιγράδι [Γιουγκοσλαβική Κινηματοθήκη].
- Περιοδικό *Karikatur*, 24 Σεπτεμβρίου 1942.
- Κροατικό μουσείο Ιστορίας.
- Nataša Mataušić, *Jasenovac 1941-1945* [Γιασένοβατς 1941-1945], Ζάγκρεμπ 2003.
- Slobodan D. Milošević, *Izbeglice i preseljenici na teritoriji okupirane Jugoslavije 1941-1945* [Πρόσφυγες και έποικοι στην επικράτεια της κατεχόμενης Γιουγκοσλαβίας 1941-1945], Βελιγράδι.
- Μουσείο της Πόλης του Ζάγκρεμπ.
- Kosta Nikolić, *Nemački ratni plakat u Srbiji 1941-1944* [Η γερμανική πολεμική αφίσα στη Σερβία 1941-1944], Βελιγράδι 2001.
- Εφημερίδα *Novo Vreme* [Νέα Εποχή], Βελιγράδι, 16 Σεπτεμβρίου 1942.
- www.pavelicpapers.com

- Branko Petranović, Nikola Žutić (επιμ.), *27 mart 1941. Tematska zbirka dokumenata [27^η Μαρτίου του 1941. Θεματική συλλογή τεκμηρίων]*, Βελιγράδι 1990.
- Πινακοθήκη των Κρατικών Αρχείων, Ζάγκρεμπ.
- Πολεμικό Μουσείο Αθηνών, Βρετανική Συλλογή.
- Γιάννης Σολδάτος, *Ιστορία του ελληνικού κινηματογράφου*, τ. 1-2, Αθήνα 1999.
- Περιοδικό *Stripoteka*.
- *The Jews of the Ottoman Empire and the Turkish Republic [Οι Εβραίοι της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και της τουρκικής δημοκρατίας]*, Λονδίνο - Νέα Υόρκη 1993.
- Aleksandar Vojinović, *Nije sramota biti Hrvat ali je reh [Το να 'σαι Κροάτης δεν είναι ντροπή, απλώς κακοτυχία]*, Ζάγκρεμπ 1999.
- *Zločini fašističkih okupatora i njihovih pomagača protiv Jevreja u Jugoslaviji [Εγκλήματα των φασιστών κατακτητών και των συνεργατών τους εναντίον των Εβραίων στη Γιουγκοσλαβία]*, Βελιγράδι 1952.

Χάρτες

- **Χάρτης 1:** Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος 1939-1942 - Χάρτης 50 (σ.178) στο: Paul Robert Magocsi, *Historical Atlas of Central Europe [Ιστορικός Άτλας της Κεντρικής Ευρώπης]* (Πανεπιστήμιο Ουάσινγκτον Πρες, 1993, 2002).
- **Χάρτης 2:** Η Νοτιοανατολική Ευρώπη μετά τον Δεύτερο Παγκόσμιο Πόλεμο - Χάρτης 52 (σ. 186) στο: Paul Robert Magocsi, *ό.π.*

Αξιολογήστε αυτό το βιβλίο!

Αναγνώστη! Αναγνώστριά! Η γνώμη σας γι' αυτό το βιβλίο έχει μεγάλη σημασία για μας, τόσο για την αξιολόγησή του όσο και για τον σχεδιασμό των μελλοντικών μας δραστηριοτήτων. Το Κέντρο για τη Δημοκρατία και τη Συμφιλίωση στη Νοτιοανατολική Ευρώπη, μαζί με όλους τους συναδέλφους και τους συνεργάτες του, έχει επενδύσει πολλή και σκληρή δουλειά καθώς και χρόνο και πολύτιμους πόρους στο πρόγραμμα «Διδασκαλία της νεότερης ιστορίας της Νοτιοανατολικής Ευρώπης». Καρπός του είναι το βιβλίο που κρατάτε στα χέρια σας. Προκειμένου να αποτιμήσουμε την αποτελεσματικότητα της διδακτικής μεθόδου, τη χρησιμότητα του εγχειρήματός μας και την απόδοση της επένδυσής μας, θα θέλαμε από εσάς να αξιολογήσετε αυτό το πρόγραμμα. Σας παρακαλούμε να μας ενημερώσετε για την άποψή σας, γράφοντάς μας αυτά που πραγματικά πιστεύετε. Γνωρίζουμε βεβαίως, ότι γι' αυτό θα χρειαστεί να αφιερώσετε κάποια φροντίδα καθώς και λίγο από το χρόνο σας. Σας παρακαλούμε λοιπόν, όταν θα έχετε ολοκληρώσει την ανάγνωση αυτού του βιβλίου, να επισκεφθείτε την ιστοσελίδα μας και να συμπληρώσετε τη φόρμα αξιολόγησης που θα βρείτε εκεί, στο τμήμα για τα εγχειρίδια ιστορίας. Μπορείτε να βρείτε την ιστοσελίδα στην ηλεκτρονική διεύθυνσή μας: www.see-jhp.org

